

**T.C.
KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANA BİLİM DALI**

**HADİS RİSÂLELERİNİN SİYER'E
KAYNAKLIĞI
– HİCRÎ 150 ÖNCESİ –**

Cenap AYİK

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**KAHRAMANMARAŞ
TEMMUZ - 2022**

**T.C.
KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANA BİLİM DALI**

**HADİS RİSÂLELERİNİN SİYER'E
KAYNAKLIĞI
– HİCRÎ 150 ÖNCESİ –**

DANIŞMAN: Prof. Dr. Şaban ÖZ

JÜRİ: Prof. Dr. Adnan DEMİRCAN

JÜRİ: Doç. Dr. Feyza Betül KÖSE

Cenap AYİK

YÜKSEK LİSANS TEZİ

KAHRAMANMARAŞ

TEMMUZ - 2022

KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANA BİLİM DALI

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HADİS RİSÂLELERİNİN SİYER'E KAYNAKLIĞI
– HİCRÎ 150 ÖNCESİ –

Cenap AYİK

Danışman : Prof. Dr. Şaban ÖZ

Yıl : 2022 , Sayfa: X+146

Jüri : Prof. Dr. Şaban ÖZ (Başkan)
: Prof. Dr. Adnan DEMİRCAN (Üye)
: Doç. Dr. Feyza Betül KÖSE (Üye)

Hz. Peygamber'in biyografisini konu alan Siyer ilmi ile onun söz, fiil ve onaylarını kısa ve öz şekilde aktaran Hadis ilminin ilişkisi geçmişten bugüne tartışılmaktadır. Yaygın olan görüşe göre Siyer, Hadis'ten doğmuş ve Hadis Usûlü'nü kullanarak gelişim göstermiştir. Çalışmamızda söz konusu bu iddianın geçerliliği araştırılmıştır. Araştırma sürecinde takip ettiğimiz yöntem, tasnif sürecinden önce telif edilmiş olan ve hadis risâlesi olarak isimlendirdiğimiz küçük koleksiyonların, tasnif sürecinden sonra şekillenmiş hacimli siyer eserlerine kaynaklığının incelenmesidir. Bu çerçevede tespit ettiğimiz altı hadis risâlesini ilk siyer kaynakları ile karşılaştırdık ve elde edilen verilerden ilgili hadis risâlelerinin siyer kaynaklarına yok denecek kadar az kaynaklık yaptığı sonucuna vardık. İlk dönem hakkında ulaştığımız bu sonuçtan hareketle, Siyer ve Hadis'in müstakil olarak geliştikleri ve süreç içerisinde kendilerine has ilmî kimliklerini oluşturduklarını söyleyebiliriz.

Anahtar Kelimeler: Siyer, Hadis, Risâle, Kaynak, Rivâyet, Usûl, Tenkit.

**DEPARTMENT OF ISLAMIC HISTORY AND ARTS
INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES
KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM UNIVERSITY**

ABSTRACT

MA THESIS

**SOURCE OF THE HADITH RISALAHES TO
THE SIRAH
– BEFORE 150 HIJRI –**

Cenap AYİK

Supervisor : Prof. Dr. Şaban ÖZ

Year : 2022 , Pages: X+146

Jury : Prof. Dr. Şaban ÖZ (Chairperson)
: Prof. Dr. Adnan DEMİRCAN (Member)
: Doç. Dr. Feyza Betül KÖSE (Member)

The relationship between the Sirah which is the subject of the biography of the Prophet, and the Hadith which conveys briefly and concisely conveys his words, actions and the silent approval, has been discussed from past to present. According to the general acceptance, the Sirah was born from the Hadith and developed by using the Hadith Method. In our study, the validity of this claim was investigated. The method we followed during the research is to examine the source of the small collections that we call the hadith risalah, which were compiled before the classification period, to the voluminous sirah works that were shaped after the classification period. In this context, we compared the six hadith risalahes we identified, with the first sirah sources, and we concluded from the reached informations that the hadith risalahes make little or no reference to the sirah sources. Based on this result we reached about the first period, we can say that the Sirah and the Hadith developed independently and formed their own scientific identities over time.

Keywords: Sirah, Hadith, Risalah, Source, Transmission, Method, Criticism.

ÖN SÖZ

Siyer ilminin Hadis ilminden doğduğu ve onun şubelerinden bir şube olduğu savı, geçmişten bugüne muhaddisler başta olmak üzere birçok kesim tarafından dillendirilmekte olup hali hazırda savunulmaya devam edilmektedir. Buna göre Siyer ilmi bağımsız bir disiplinden öte Hadis'in bir alt dalı görülmektedir.

Siyer, söz konusu bu tezden kaynak, metodoloji ve içerik gibi birçok yönden etkilenmektedir. Öyle ki, Siyer'e Hadis'in metodu ile yaklaşmakta ve ilgili yöntemler çerçevesinde ilk siyer kaynakları ve müellifleri cerhe tabi tutulmaktadır. İlk siyer kaynaklarına güven duymayan bu çevre, daha güvenli buldukları hadis kaynakları üzerinden "Sahih Siyer" yazımı girişiminde bulunarak hacimli bir tarihî müktesebatı göz ardı etmektedir. Bu yaklaşım Hz. Peygamber'in biyografisini fiziksel özelliklere, yemek yemesi, su içmesi, yürümesi, giyinmesi gibi dönemin görgü kuralları ve bazı kültürel unsurları olarak değerlendirilebilecek detaylara ve kaçınılmaz olarak birbirinden kopuk müstakil metinlerle doldurmaktadır. Söz konusu algının da "insanlara model" olarak sunulan Hz. Peygamber profilinde "gerçek ben" ile "ideal ben" arasındaki uçurumu artırmaktadır. Dolayısıyla geniş bir çevreye etki eden Hz. Peygamber'in örnekliği hususunda sağduyuya yakın, evrensel değerler ile mücehhez, pratik hayatta bir karşılığı olan, iyi niyetli, sağlıklı düşünebilen ve vicdanî değerlerini kaybetmeyen herkese hitap edecek bir profilin sağlam bir tarihî zeminde çizilmesi elzemdir. Bunun için ise değil siyer kaynakları, hiçbir bilgi ön kabullerle dışarıda bırakılmamalıdır. Haliyle Siyer'in bağımsız bir disiplin olup olmadığı sorusu burada önem kazanmaktadır. Çalışmadaki amacımız Siyer'in süreç içerisinde gelişerek bağımsızlığını kazanan bir disiplin mi olduğu yoksa Hadis'e bağlı, onun bir alt dalı olarak mı geliştiği sorusuna cevap bulmaktır.

Çalışma konumuz, Siyer'in kimlik kazanım sürecinin neliğidir. Süreç içerisinde Hadis'ten koparak ortaya çıktığı varsayılan Siyer, ilk dönemde şekillendirdiği kimliğini bu düşünceden dolayı zamanla kaybetmiştir.

Araştırmanın önemi ise, Siyer'in ilk dönem kimliği hakkında kısmî de olsa bir fikir vermeyi hedeflemesidir. Zira ilk siyer müelliflerinin dönemleri çerçevesinde gayet sağlıklı bir siyer profili çizdiklerini söyleyebiliriz. Söz konusu bu profil, sağlıklı bir şekilde okunup değerlendirildiği takdirde Siyer'in bağımsızlığı meselesi gün yüzüne çıkarılacak ve bu şekilde kendine has kimliği yeniden inşa etme fırsatı bulacaktır.

Cenap AYİK

Kahramanmaraş / Temmuz - 2022

TEŞEKKÜR

Bu çalışmanın konu seçiminden takip edilecek yönteme kadar her noktasında katkıları bulunan ve bugünlere ulaşmamda büyük emekleri olan danışman hocam Sayın Prof. Dr. Şaban Öz'e yürekten teşekkür ederim. Tez jüriliğimizi kabul edip eleştiri ve tavsiyeleri ile çalışmamıza büyük bir katkı sunan, Sayın Prof. Dr. Adnan Demircan hocama ve yine süreç boyunca öneri ve tenkitlerini eksik etmeyen ve üzerimizde emeği bulunan saygı değer Doç. Dr. Feyza Betül Köse hocama, tez konum ile ilgili bulduğu her malzemeyi benimle paylaşan Arş. Gör. Usame Bozkurt'a, çalışmamı okuma zahmetinde bulunan Arş. Gör. Asım Sarıkaya, Arş. Gör. Dr. Abdullah Şahin ve Beyza Özcan'a ve bugünlere gelmemde öncül rol oynayan aileme şükranlarımı arz etmekten büyük bir memnuniyet duyarım.

Cenap AYİK

İÇİNDEKİLER

ÖZET	I
ABSTRACT.....	II
ÖN SÖZ	III
TEŞEKKÜR.....	IV
İÇİNDEKİLER	V
TABLolar LİSTESİ.....	VIII
ŞEKİLLER LİSTESİ	IX
EKLER LİSTESİ	X
1. GİRİŞ	1
1.1. Araştırmanın Yöntem ve Kaynakları	1
1.2. Hadis ve Siyer Yazıcılığı	6
1.3. Siyer'in Hadis'ten Doğduğu İddiası.....	9
2. HADİS RİSÂLELERİ VE MÜELLİFLERİ	12
2.1. Yezîd b. Ebî Habîb (ö. 128/746)	12
2.1.1. Hayatı	12
2.1.2. Hakkındaki Görüşler	14
2.1.3. Kaynakları	15
2.1.4. Râvileri.....	17
2.1.5. Usûlü	17
2.1.6. Eserleri	18
2.1.7. Risâlesi	20
2.2. Hemmâm b. Münebbih (ö. 132/750).....	24
2.2.1. Hayatı	24
2.2.2. Hakkındaki Görüşler	26
2.2.3. Kaynakları	26
2.2.4. Râvileri.....	27
2.2.5. Eserleri	27
2.2.6. Risâlesi	29
2.3. Süheyl b. Ebî Sâlih (ö. 138/756)	34
2.3.1. Hayatı	34
2.3.2. Hakkındaki Görüşler	34
2.3.3. Kaynakları	36
2.3.4. Râvileri.....	37
2.3.5. Eserleri	39
2.3.6. Risâlesi	39

2.4. Ubeydullah b. Ömer b. Hafs (ö. 147/764).....	42
2.4.1. Hayatı	42
2.4.2. Hakkındaki Görüşler	44
2.4.3. Kaynakları	44
2.4.4. Râvileri.....	45
2.4.5. Eserleri	47
2.4.6. Risâlesi	48
2.5. Müccâ'a b. ez-Zübeyr (ö. 140-150/758-767?)	52
2.5.1. Hayatı	52
2.5.2. Hakkındaki Görüşler	52
2.5.4. Râvileri.....	53
2.5.5. Eseri	54
2.5.6. Risâlesi	54
2.6. İbn Cüreyc (ö. 150/767)	58
2.6.1. Hayatı	58
2.6.2. Hakkındaki Görüşler	61
2.6.3. Kaynakları	63
2.6.4. Râvileri.....	64
2.6.5. Usûlü	65
2.6.6. Eserleri	67
2.6.7. Risâlesi	68
3. HADİS RİSÂLELERİNİN SİYER'E KAYNAKLIĞI.....	71
3.1. Yezîd b. Ebî Habîb'in (ö. 128/746).....	71
3.1.1. Mûsâ b. Ukbe (ö. 141/758)	71
3.1.2. İbn İshâk (ö. 151/768).....	72
3.1.3. Ma'mer b. Râşid (ö. 153/770).....	77
3.1.4. Vâkıdî (ö. 207/823)	78
3.1.5. İbn Sa'd (ö. 230/845)	81
3.2. Hemmâm b. Münebbih (ö. 132/750).....	85
3.2.1. Mûsâ b. Ukbe (ö. 141/758)	85
3.2.2. İbn İshâk (ö. 151/768).....	86
3.2.3. Ma'mer b. Râşid (ö. 153/770).....	90
3.2.4. Vâkıdî (ö. 207/823)	92
3.2.5. İbn Sa'd (ö. 230/845)	96
3.3. Süheyl b. Ebî Sâlih (ö. 138/756).....	99
3.3.1. Mûsâ b. Ukbe (ö. 141/758)	99
3.3.2. İbn İshâk (ö. 151/768).....	100
3.3.3. Ma'mer b. Râşid (ö. 153/770).....	101
3.3.4. Vâkıdî (ö. 207/823)	102
3.3.5. İbn Sa'd (ö. 230/845)	103

3.4. Ubeydullah b. Ömer b. Hafs b. Âsım (ö. 147/764).....	105
3.4.1. Mûsâ b. Ukbe (ö. 141/758)	106
3.4.2. İbn İshâk (ö. 151/768).....	108
3.4.3. Ma‘mer b. Râşid (ö. 153/770).....	110
3.4.4. Vâkıdî (ö. 207/823)	112
3.4.5. İbn Sa‘d (ö. 230/845)	114
3.5. Müccâ‘a b. ez-Zübeyr (ö. 140-150/758-767?)	117
3.5.1. Mûsâ b. Ukbe (ö. 141/758)	118
3.5.2. İbn İshâk (ö. 151/768).....	118
3.5.3. Ma‘mer b. Râşid (ö. 153/770).....	120
3.5.4. Vâkıdî (ö. 207/823)	121
3.5.5. İbn Sa‘d (ö. 230/845)	124
3.6. İbn Cüreyc (ö. 150/767)	125
3.6.1. Mûsâ b. Ukbe (ö. 141/758)	125
3.6.2. İbn İshâk (ö. 151/768).....	126
3.6.3. Ma‘mer b. Râşid (ö. 153/770).....	127
3.6.4. Vâkıdî (ö. 207/823)	127
3.6.5. İbn Sa‘d (ö. 230/845)	129
SONUÇ.....	134
KAYNAKÇA.....	137
ÖZ GEÇMİŞ	
EKLER	

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablolar

Sayfa

Tablo 1. Yezîd b. Ebî Habîb'in Risâlesinde Fıkîhî Amaçlı Kullanılan Siyer Rivâyetleri	23
Tablo 2. İbn İshâk'ın Sîre'sinde Yezîd b. Ebî Habîb'ten Naklettiği Rivâyetler.....	73
Tablo 3. Yezîd b. Ebî Habîb'in Kitâbü'l-Meğâzi'de Geçen Rivâyetleri.....	79
Tablo 4. Yezîd b. Ebî Habîb'in Tabakât'ta Hz. Peygamber'in Biyografisinde Geçen Rivâyetleri.....	81
Tablo 5. Hemmâm b. Münebbih'in Sahîfesi'nde Geçen Bazı Rivâyetlerin Tabakât'taki Farklı Versiyonları.....	97
Tablo 6. Süheyl b. Ebî Sâlih'in Tabakât'ta Geçen Rivâyetleri.....	104
Tablo 7. Ma'mer'in Ubeydullah b. Ömer'den Naklettiği Bazı Rivâyetler.....	111
Tablo 8. Tabakât'ta Vâkıdî'nin Ubeydullah b. Ömer'den Naklettiği Rivâyetler.....	113
Tablo 9. Ubeydullah b. Ömer'in Tabakât'ta Hz. Peygamber'in Biyografisinde Geçen Rivâyetleri.....	115
Tablo 10. Vâkıdî'nin Kitâbü'l-Meğâzi'sinde İbn Cüreyc'ten Naklettiği Rivâyetler.....	128
Tablo 11. İbn Cüreyc'in Risâlesinde Tabakât'a Kaynaklık Yapan Rivâyetler.....	129
Tablo 12. İbn Cüreyc'in Tabakât'ta Hz. Peygamber'in Biyografisinde Geçen Rivâyetleri.....	131
Tablo 13. Hadis Risâlelerinden Siyer Eserlerine Kaynaklık Yapan Rivâyetlerin Sayısı.....	135

ŞEKİLLER LİSTESİ

Sekiller

Sayfa

Şekil 1. Risâlelerin Tasnif Edilmiş Kitaplara İdhalini Gösteren Şema.....	1
Şekil 2. Yezîd b. Ebî Habîb'in Risâlesinin Sened Şeması	20
Şekil 3. Yezîd b. Ebî Habîb'in Risâlesinin Konu Dağılım Grafiği	21
Şekil 4. Yezîd b. Ebî Habîb'in Risâlesinin Kaynak Dağılım Grafiği.....	22
Şekil 5. Hemmâm b. Münebbih'in Sahîfesi'nin Sened Şeması	30
Şekil 6. Süheyl b. Ebî Sâlih'in Risâlesinin Sened Şeması	40
Şekil 7. Ubeydullah b. Ömer'in Risâlesinin Sened Şeması.....	49
Şekil 8. Ubeydullah b. Ömer'in Risâlesinin Konu Dağılım Grafiği	50
Şekil 9. Müccâ'a b. ez-Zübeyr'in Risâlesinin Sened Şeması	55
Şekil 10. Müccâ'a b. ez-Zübeyr'in Risâlesinin Kaynak Dağılım Grafiği.....	57
Şekil 11. İbn Cüreyc'in Risâlesinin Sened Şeması	68
Şekil 12. İbn Cüreyc'in Risâlesinin Kaynak Dağılım Grafiği.....	69
Şekil 13. Yezîd b. Ebî Habîb'in Risâlesinin Tabakât'ın Siyer Bölümüne Kaynaklık Yaptığı Rivâyetlerin Sened Şeması	83
Şekil 14. Tabakât'a Kaynaklık Yapan Süheyl b. Ebî Sâlih'in Risâlesindeki Rivâyetin Sened Şeması	105
Şekil 15. İbn Cüreyc'in Risâlesinde Tabakât'a Kaynaklık Yapan Rivâyetlerin Sened Şeması.....	130

EKLER LİSTESİ

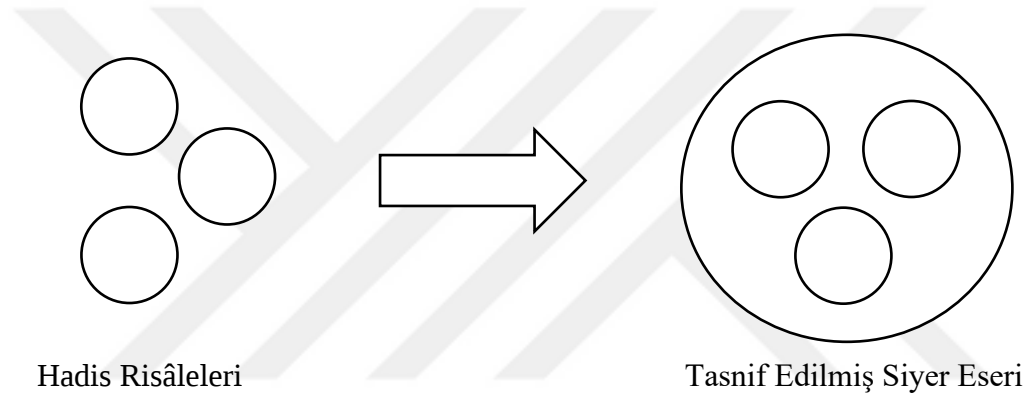
- Ek-1. Yezîd b. Ebî Habîb'in Risâlesi
- Ek-2. Hemmâm b. Münebbih'in Sahîfesi
- Ek-3. Süheyl b. Ebî Sâlih'in Risâlesi
- Ek-4. Ubeydullah b. Ömer'in Risâlesi
- Ek-5. Müccâ'a b. Zübeyr'in Risâlesi
- Ek-6. İbn Cüreyc'in Risâlesi

1. GİRİŞ

1.1. Araştırmanın Yöntem ve Kaynakları

Araştırmanın konusu, genellikle muhaddisler tarafından öne sürülen “Siyer’in Hadis ilminin şubelerinden bir şube olduğu” şeklindeki iddiadır. İlgili tezin geçerliliği, hicrî ilk asrın son yarısı ile ikinci asrın ilk çeyreğinde telif edilen hadis risâlelerinin yine hicrî birinci asrın ilk yarısında başlayıp sonraki süreçlerde gelişimine devam eden siyer tasnifatına kaynaklığından hareketle araştırılacaktır. Söz konusu iddianın temel argümanlarından biri de siyer eserlerinin hadis risâlelerinin bir araya cem’i ile oluştuğu yolundadır. Bu ön kabulden hareketle eğer Siyer ilmi Hadis ilminden doğmuş ise hadis risâlelerinin tasnif sürecinde vücut bulan siyer eserlerine kaynaklık etmesi gerekir. Bunu şema halinde şöyle gösterebiliriz:

Şekil 1. Risâlelerin Tasnif Edilmiş Kitaplara İdhalini Gösteren Şema

Bu mantık çerçevesinde ilgili iddia, hicrî 150 yılı öncesine ait altı hadis risâlesinin tasnif edilmiş ilk siyer eserlerine kaynaklığı üzerinden tetkik edilecektir. Kronolojik sırası ile Yezîd b. Ebî Habîb’in (ö. 128/746) *Cüz’ü ehâdisi Yezîd b. Ebî Habîb el-Mısırî*’si,¹ Hemmâm b. Münebbih’in (ö. 132/750) *Sahîfetu Hemmâm b. Münebbih*’i,² Süheyl b. Ebî Sâlih’in (ö. 138/756) *Nüşatu Süheyl b. Ebî Sâlih*’i,³ Ubeydullah b. Ömer’in (ö. 147/764) *el-Cüz’ü min ehâdisi Ubeydullah b. Ömer*’i,⁴ Müccâ’a b. Zübeyr’in (ö. 140-150/758-767?) *Min hadîsi Ebî Ubeyde Müccâ’a b. Zübeyr*’i⁵ ve son olarak İbn Cüreyc’in (ö.

¹ Ebû Recâ Yezîd b. Ebî Habîb Süveyd el-Kureşî el-Mısırî, “Cüz’ü ehâdisi Yezîd b. Ebî Habîb el-Mısırî bi rivâyeti’l-imâmî’l-Leys b. Sa’d”, *Ehâdisü’ş-şuyûhi’l-kibârî –Akdemü’l-mahtûtâtî’l-hadîsiyyeh–*, thk. Hamza Ahmed ez-Zeyn (Kahire: Dâru’l-Hadîs, 1425/2004).

² Ebû Ukbe Hemmâm b. Münebbih b. Kâmil es-San’ânî, *Akdemu tedvin fi’l-hadîsi’n-nebevî Sahîfetu Hemmâm b. Münebbih*, thk. Muhammed Hamidullah (Dımaşk: Mecma’i’l-İlmîyyu’l-Arabi, 1953/1372).

³ Süheyl b. Ebî Sâlih, “Nüşetü Süheyl b. Ebî Sâlih”, *Dirâsât fi’l-hadîsi’n-nebevî ve târihu tedvînih*, thk. Muhammed Mustafa el-A’zamî (Beyrut: el-Mektebû’l-İslâmî, 1400/1980).

⁴ Ebû Osman (Ebû Ömer) Ubeydullah b. Ömer b. Hafs b. Âsım b. Ömer, “el-Cüz’ü min ehâdisi Ubeydullah b. Ömer”, *İlk Devir Hadis Edebiyatı*, çev. Hulûsi Yavuz (İstanbul: İz Yay., 1993).

⁵ Müccâ’a b. Zübeyr el-Atekî el-Basrî, “Min hadîsi Ebî Ubeyde Müccâ’a b. Zübeyr”, *Silsiletü’l-eczâi ve’l-kütübi’l-hadîsiyye*, thk. Âmir Hasan Sabri (b.y.: Dâru’l-Beşâiru’l-İslâmiyye, 1423/2003).

150/767) *Cüz'ü ehâdîsi İbn Cüreyc*⁶ adlı risâlelerdir. Esasında çalışmamızın başında bunların dışında Zeyd b. Ali (ö. 122/740),⁷ Zührî (ö. 124/742)⁸ ve Zübeyr b. Adî'ye (ö. 131/749)⁹ ait risâlelere de ulaştığımız. Ancak Zührî'nin risâlesi siyer araştırmacıları tarafından siyer risâlesi olarak kabul edildiğinden; Zeyd b. Ali'nin *el-Müsne'd* veya *el-Mecmû'* diye anılan eseri, müellife aidiyeti hakkındaki tartışmalardan ve Zübeyr b. Adî'nin risâlesi de rical kitaplarında uydurma bir nüsha olarak kaydedildiğinden¹⁰ çalışmamızın kapsamı dışında bıraktık.

Örneklerde de görüldüğü üzere bu küçük hacimli koleksiyonlar için sahife, cüz, risâle, nüsha, kitap vb. tabirler kullanılmaktadır. İlgili tabirlerden nüsha ve sahife gibi eş anlamlı olanlar¹¹ bulunmakla birlikte çalışmamızda kavram karmaşası yaşanmaması adına genellikle risâleyi tercih ettik. Öte yandan çalışmada siyer rivâyetleri ile hadis metinleri arasında bir ayrıma gittik. Teorik açıdan hadis metinlerinin tümü Siyer'in kaynağı olmakla birlikte pratik açıdan aralarında bazı karakteristik farklılıklar bulunmaktadır. Çalışma içerisinde yer yer ilgili özelliklere değineceğiz. Risâlelerde Hz. Peygamber'in hayatını doğrudan ilgilendiren ve bir kısmı ilk siyer kaynaklarında geçen metinleri de siyer rivâyeti olarak kategorize ettik.

Hadis risâlelerinin kaynaklık değerlerini araştıracağımız siyer eserleri ise Mûsâ b. Ukbe, İbn İshâk, Ma'mer b. Râşid, Vâkîdî ve İbn Sa'd'ın ilgili alandaki telifleridir. Mûsâ

⁶ Ebu'l-Velîd Abdulmelik b. Abdilazîz b. Cüreyc el-Kureşî, "Cüz'ü ehâdîsi İbn Cüreyc", *Ehâdîsü's-şuyûhi'l-kibâri -Akdemü'l-mahtûtâtî'l-hadîsiyyeh-*, thk. Hamza Ahmed ez-Zeyn (Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1425/2004).

⁷ Ebu'l-Hüseyin Zeyd b. Alî Zeynilâbidîn b. el-Hüseyin, *Müsne'dü'l-İmâm Zeyd*, drl. Abdulazîz b. İshâk el-Bağdâdî (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1401/1981).

⁸ Ebû Bekr Muhammed b. Müslim b. Ubeydillah İbn Şihâb ez-Zührî, "Ehâdîsü Ebi'l-Yemân el-Hakem b. Nâfi an Şu'ayb b. Ebî Hamza an Zührî", *İlk Devir Hadis Edebiyatı*, çev. Hulûsi Yavuz (İstanbul: İz Yay., 1993), İkinci Kısım/137-164.

⁹ Zübeyr b. Adî Ebû Adî el-Hemdânî el-Kûfî, *Nüşetü Zübeyr b. Adî* (Cevâmiu'l-kelim adlı bilgisayar programı, 2004).

¹⁰ Risâlenin râvisi konumunda olan Bîşr b. el-Hüseyin'in Zübeyr b. Adî adına bir nüsha uydurduğu kaydedilmektedir. Bkz. Ebu'l-Hasan Ali b. Ömer b. Ahmed ed-Dârekutnî, *ed-Duefâ ve'l-metrûkûn*, thk. Abdurrahîm Muhammed el-Kaşkerî (Medine: Mecelletü'l-Câmiatu'l-İslâmiyye, 1403-1404), 1/259.

¹¹ Bekr b. Abdillâh Ebû Ziyâ, *Ma'rîfetü'n-nüsh ve's-suhufi'l-hadîsiyye* (Riyad: Dâru'r-Râye, 1412/1992), 21; Muhammed Mustafa el-A'zamî, *İlk Devir Hadis Edebiyatı*, çev. Hulûsi Yavuz (İstanbul: İz Yay., 1993), 29-31.

b. Ukbe¹² ve Ma‘mer b. Râşid’in¹³ *Meğâzî*’leri günümüze ulaşmadığından söz konusu kitaplar hakkında yapılan bazı çalışmalardan yararlanarak sonuca gitmeye çalışacağız. Sean Anthony’nin tahkik ettiği Ma‘mer’in *Meğâzî*’si dışındakiler yeniden inşâ türü çalışmalar olduğundan, ulaşılan sonuçlarda kısmî bir sübjektifliğin olacağı aşîkârdır. Ancak adı geçen eserler hakkında yapılan çalışmalarda iki müellife ait rivâyetlerin çoğunluğunun toplandığını da hatırlatmakta fayda vardır. Buradaki sübjektiflik, tespit edilen nakillerin hangilerinin *Meğâzî*’lerine dâhil olup olmadığı yönündedir. Bu problem çeşitli yöntemler takip edilerek aşîlmaya çalışılmıştır. Diğer siyer müelliflerinin mevzu bahis telifleri ise günümüze ulaşmıştır. İbn İshâk, kendisine nispet edilen *Kitâbü’l-Mübtede-i ve’l-meb‘asi ve’l-meğâzî* adlı eseriyle ön plana çıkmaktadır. İncelememiz açısından önemli olan eserin içeriği hakkında bazı tartışmalar bulunmaktadır. Brockelmann,¹⁴ Sezgin¹⁵ ve Horovitz¹⁶ yukarıda geçtiği üzere eserin *Mübtede* (yaratılışı), *Meb‘as* (nübüvvet) ve *Meğâzî* (Hz. Peygamber’in savaşları) şeklinde üç bölümden oluştuğunu savunurken Tarâbîşî¹⁷ ve Öz¹⁸ bunlara *Kitâbü’l-Hulefâ*’yı da dâhil ederek dört bölümden oluştuğunu öne sürerler. Ancak konumuzu büyük ölçüde ilgilendiren bölümler siyer (*el-Meb‘as ve el-Meğâzî*) kısımlarıdır ve bu bölümler Hamidullah’ın tahkik ettiği Yûnus b. Bukeyr ve Muhammed b. Mesleme nüshaları¹⁹ ile İbn Hişam’ın naklettiği el-

¹² Yûsuf b. Muhammed b. Ömer (ö. 789/1387) bu eserden on altı haberi *Ehâdisü müntehabe min Meğâzî Mûsâ b. Ukbe* adlı risâlede toplamıştır. Bkz. Yûsuf b. Muhammed b. Ömer b. Kâdî Şehbe, *Ehâdisü müntehabe min Meğâzî Mûsâ b. Ukbe*, thk. Meşhûr Hasan Selâmân (b.y.: Müessesetü’r-Reyyân - Dâru İbn Hazm, 1412/1991). Muhtevastındaki rivâyetlerin kemiyet olarak az oluşu ve risâledeki bazı emareler Öz’ü şöyle bir yoruma sevk etmiştir: “Bütün bu haberlerden de anlaşılacağı üzere, risâlenin en baştan itibaren bu şekilde muhtasar olması mümkün değildir. Muhtemelen başlangıçta eserin tamamı söz konusu idi. Râvilerden biri veya değişik tabakalardaki râviler tarafından muhtasar hale getirilmiş ve başlangıçtan sona doğru kısalarak gelmiştir. Aksi halde bunun en baştan itibaren küçük bir risâle olarak (16 haber) geldiğini veya en son râvinin gelen eser içerisinden sadece bunları seçtiğini söylemek zordur.” Devamında isnadında Musâ b. Ukbe’nin geçtiği siyere dair rivâyetleri toplayan Öz, eserin hacmi konusunda bir tahminde bulunmaktadır. Detaylı bilgi için bkz. Öz, *İlk Siyer Kaynakları*, 203-212. Çağdaş araştırmacıardan Muhammed Bakış, eseri yeniden inşa etmeye çalışmıştır. Bkz. Ebû Muhammed Mûsâ b. Ukbe b. Ebî Ayyâş, *el-Meğâzî li Mûsâ b. Ukbe*, nşr. Muhammed Bakış Ebû Mâlik (Rabat: y.y., 1994). Diğer çalışmalar şu şekildedir: Horovitz, *İslami Tarihçiliğin Doğuşu*, 155-161; Mahmut Olgaç, *Mûsâ b. Ukbe’nin (v. 141/758) Siyer’e Dair Rivâyetlerinin Değerlendirilmesi (Hz. Muhammed’in Nübüvvetine Kadar)* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015).

¹³ Ebû Urve Ma‘mer b. Râşid el-Basrî, *Kitâbü’l-Meğâzî*, thk. Sean Anthony (New York: New York University Press, 2014); Öz, *İlk Siyer Kaynakları*, 280-295, 430-444; Abdullah Esad Abdillâh eş-Şevâhin, *Meğâzî Ma‘mer b. Râşid es-San‘ânî - Cem, Dirâse, Tahkîk-* (Ürdün: Ürdün Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1991).

¹⁴ Carl Brockelmann, *Târîhu’l-Edebi’l-Arabî*, çev. Abdulhalîm en-Neccâr (Kahire: Dâru’l-Maârif, 5. Basım, ts.), 3/11.

¹⁵ Fuat Sezgin, *Arap – İslâm Bilimleri Tarihi*, çev. Fuat Sezgin, İslâm Bilim Tarihi Araştırmaları Vakfı (İstanbul: Kültür Bakanlığı Yay., 2015), 1/329.

¹⁶ Josef Horovitz, *İslami Tarihçiliğin Doğuşu*, çev. Ramazan Özmen - Ramazan Altınay (Ankara: Ankara Okulu Yay., 2019), 172.

¹⁷ Mutâ Tarâbîşî, *Ruvâtu Muhammed b. İshâk b. Yesâr fi’l-Meğâzî ve’s-Siyer ve sâiri’l-merviyyât* (Beyrut - Dimesk: Dâru’l-Fikr, 1414/1994), 484.

¹⁸ Şaban Öz, *İlk Siyer Kaynakları ve Müellifleri* (İstanbul: İSAR Vakfı Yay., 2008), 244.

¹⁹ Muhammed b. İshâk b. Yesâr, *Sîretü İbn İshâk*, thk. Muhammed Hamidullah (b.y.: Ma‘hadü’d-Dirâsât ve’l-Ebhâs, ts.).

Bekkâî nüshası²⁰ vasıtasıyla günümüze büyük ölçüde ulaşmıştır. Çalışmamızın İbn İshâk ile ilgili sonuçlarında bu üç nüsha dikkate alınacaktır. İbn Hişâm'a atfedilen *es-Sîretü 'n-nebeviyye*'yi Muhammed b. İshâk'ın *Meğâzî*'sinin bir nüshası şeklinde kabul etmemizin sebebi, İbn Hişâm'ın onun nakilcisi konumunda bulunmasıdır.²¹ Öte yandan ilgili eserde İbn Hişâm'a ait bazı tasarruflar vardır. Konumuz açısından bu tasarruflar söz konusu edildiğinde İbn Hişâm adına değerlendirme yapılacaktır. İlk siyer müelliflerinden Vâkıdî'nin ise M. Jones tahkikli *Kitâbü 'l-Meğâzî*'si²² esas alınacaktır. Jones, ilgili telifin ilk etapta Vâkıdî'nin *Kitâbü 't-Târih ve 'l-meğâzî ve 'l-meb'as* adlı geniş hacimli eserinin bir parçası göründüğünü söyler. Ardından, bazı verilerden hareketle bunun aksini, *Kitâbü 'l-Meğâzî* ve diğer iki bölümün ayrı ayrı üç kitap olduğunu²³ savunur. Her ne kadar, üç bölümün tek kitap şeklinde olduğu düşüncesi²⁴ makul gelse de Jones'ın delilleri daha kuvvetlidir. Bir diğer siyer müellifi İbn Sa'd'ın ise *Kitâbü 't-Tabakâti 'l-kebîr*'inin²⁵ Hz. Peygamber'in hayatının ele alındığı ilk iki cildini araştırmamıza dâhil ettik. Ancak genel ve kapsamlı yorumlar yapabilmek adına diğer bölümlere de yer yer müracaat ettik.

Risâlelerin, adı geçen siyer eserlerine kaynaklığı incelenirken, Şaban Öz'ün *İlk Siyer Kaynakları ve Müellifleri* adlı doktora çalışmasında kullandığı ilgili eserlerin muhtevasında yer alan rivâyetlerin sened ve konularının gösterildiği tabloları²⁶ kullandık. Benzerlerini hadis risâleleri için oluşturup iki yönlü karşılaştırmaya gittik. Öte yandan bu dosyalardan ulaştığımız sonuçları, rivâyetin geçtiği esere başvurup kontrol ettik. Şamile gibi bilgisayar programlarına da müracaat ederek hem dosyaların hem de sonuçların kontrolünü tekrar yaptık.

Risâlelerin aidiyeti hususunda araştırma yapıp en uygun isme nispet etmemize rağmen muhtemel bir aidiyet problemini en asgari düzeye indirmek adına çeşitli yöntemler takip ettik. İncelemelerde bulunurken sadece risâlenin kabul gören sahibinin ismi değil, bazen risâlenin râvisi bazen ise intisap edilen şahsın birinci kaynağı ve hatta ikinci kaynağını dahi taramalarda dikkate aldık. Örneğin, “Ubeydullah b. Ömer → Nâfi → İbn Ömer...” senedi ile devam eden risâlenin ilk siyer müelliflerine kaynaklığı araştırılırken Ubeydullah isminin yanında Nâfi ve bazen İbn Ömer ismini dahi dikkate aldık. Bunun yanında risâlelerde yer alan hadis metinleriyle siyer kaynaklarında geçen rivâyetler arasında tematik karşılaştırmaya giderek ilgili nakillerin sened zincirlerinden

²⁰ Ebû Muhammed Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Hımyerî, *es-Sîretü 'n-Nebeviyye*, thk. Mustafa Sakkâ vd. (Mısır: Mektebetü Mustafa el-Bâbî, 1375/1955).

²¹ İbn Hişâm, İbn İshâk'ın bu eserini Ziyâd el-Bekkâî'den alıp muhtasar halde nakletmiştir. Bkz. Öz, *İlk Siyer Kaynakları*, 247.

²² Muhammed b. Ömer el-Vâkıdî, *Kitâbü 'l-Meğâzî*, thk. Marsden Jones (Beyrut: Müessesetü'l-'Alamî, 1409/1989).

²³ Bkz. Marsden Jones, “Mukaddime”, *Kitâbü 'l-Meğâzî*, mlf. Muhammed b. Ömer el-Vâkıdî (Beyrut: Müessesetü'l-'Alamî, 1409/1989), 1/13-14.

²⁴ Bkz. Öz, *İlk Siyer Kaynakları*, 331.

²⁵ Muhammed b. Sa'd b. Menî ez-Zühri, *Kitâbü 't-Tabakâti 'l-kebîr*, thk. Alî Muhammed Ömer (Kahire: Mektebetü'l-Hâncı, 2001).

²⁶ Bkz. Öz, *İlk Siyer Kaynakları ve Müellifleri*, 393-475.

bağımsız olarak kıyaslanmasını da yaptık. Bu yöntem ile hem aidiyet problemini hem de siyer müelliflerinin eserlerindeki sened kopukluğu, meçhul râvi gibi eksikliklerden doğacak hataları en aza indirmeye gayret ettik.

Çalışmamız iki bölümden meydana gelip ilk bölümde yukarıda adları geçen risâle müelliflerinin hayatlarına ve yukarıda zikrettiğimiz risâlelerine yer verdik. Müelliflerin hayatlarını incelerken tabakât/terâcim ve cerh-ta'dîl kitaplarına başvurduk. Bunlardan en sık kullanılanları İbn Sa'd'ın (ö. 230/845) *Tabakât*'ı, Buhârî'nin (ö. 256/870) *Târîhu'l-kebîr*²⁷ ve *Târîhu'l-evsat*'ı,²⁸ İclî'nin (ö. 261/875) *Ma'rifetü's-sikât*'ı,²⁹ İbn Ebî Hâtim'in (ö. 327/938) *el-Cerh ve't-ta'dîl*'i,³⁰ İbn Hıbbân'ın (ö. 354/965) *es-Sikât*³¹ ve *Meşâhîru ulemâ'sı*,³² İbn Adî'nin (ö. 365/976) *el-Kâmil fî duafâ'sı*,³³ Hatîbu'l-Bağdâdî'nin (ö. 463/1071) *Târîhu Bağdâd*'ı,³⁴ Mizzî'nin (ö. 742/1341) *Tehzîbü'l-Kemâl*'i,³⁵ Zehebî'nin (ö. 748/1348) *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*³⁶ ve *Târîhu'l-İslâm*'i³⁷ ve İbn Hacer'in (ö. 852/1449) *Tehzîbü't-tehzîb*'idir.³⁸ Risâlelerin tespiti ve haklarında çeşitli bilgiler edindiğimiz bazı modern çalışmaları da zikretmek gerekir. Muhammed Mustafa el-A'zamî'nin *Dirâsât fî'l-hadîsi'n-nebevî*³⁹ adlı ilk devir hadis edebiyatı üzerine yaptığı inceleme araştırmamıza birçok yönden katkı sağlamıştır. Yine Fuat Sezgin'in ilk cildi Türkçeye *Arap - İslâm Bilimleri Tarihi* olarak çevrilen ansiklopedik eseri GAS, rivâyet tarihinin gelişim seyri ve risâlelerin tespiti gibi konularda başvurduğumuz önemli kaynaklar arasındadır. Öz'ün *İlk Siyer Kaynakları ve Müellifleri* adlı kitabından ise siyer ilminin gelişim seyri, ilk siyer müellifleri ve kaynaklarının karakteristik özellikleri, risâle

²⁷ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *Târîhu'l-kebîr*, thk. Muhammed Abdulmu'îd Hân (Haydarabad - Dekan: Dâiratü Maârifü'l-Osmâniyye, ts.).

²⁸ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *Târîhu'l-evsat -Târîhu's-sağîr isminde hatalı baskı-*, thk. Mahmûd İbrahim Zâyid (Haleb - Kahire: Dâru'l-Va'yî - Mektebetü Dâri't-Türâs, 1397/1977).

²⁹ Ebu'l-Hasan Ahmed b. Abdillâh b. Sâlih el-İclî, *Ma'rifetü's-sikât*, thk. Abdulalîm Abdulazîm el-Büsterî (Medine: Mektebetü'l-Dâr, 1405/1985).

³⁰ Ebû Muhammed Abdurrahman b. Ebî Hâtim Muhammed b. İdrîs er-Râzî et- Temimî, *el-Cerh ve't-ta'dîl* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1271/1952).

³¹ Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed et-Temimî el-Büstî, *es-Sikât*, thk. Muhammed Abdulmu'îd Hân (Haydarabad: Dâiretü'l-Maârifü'l-Osmâniyye, 1393/1979).

³² Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed et-Temimî el-Büstî, *Meşâhîru ulemâ'l-emsâr ve a'lâmi fukahâi'l-ektâr*, thk. Merzuk Ali İbrahim (Mansure: Dâru'l-Vefâ, 1411/1991).

³³ Ebû Ahmed Abdillâh b. Adî el-Cürcânî, *el-Kâmil fî duafâi'r-ricâl*, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd - Ali Muhammed Muavviz (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1418/1997).

³⁴ Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit el- Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, thk. Beşşâr Avvâd Marûf (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1422/2002).

³⁵ Cemâluddin Ebu'l-Haccâc Yûsuf el-Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl fî esmâi'r-ricâl*, thk. Beşşâr İvâd Ma'rûf (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1400/1980).

³⁶ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnâvût (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1405/1985).

³⁷ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhir ve'l-a'lâm*, thk. Beşşâr İvâd Ma'rûf (b.y.: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 2003).

³⁸ Ebu'l-Fadl Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Hacer el-Askalânî, *Tehzîbü't-tehzîb*, thk. İbrahim ez-Zeybek - Âdil Mürşid (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1435/2014).

³⁹ Muhammed Mustafa el-A'zamî, *Dirâsât fî'l-hadîsi'n-nebevî ve târihu tedvînih* (Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1400/1980).

senedlerinin çıkarılması gibi hususlarda faydalandık. Özellikle ikinci bölümde ilk siyer müellifleri hakkındaki bilgilere ulaşmada bu esere çok sık müracaat ettik.

İkinci bölümde her hadis risâlesinden elde ettiğimiz sonuçları müstakil başlıklar halinde işledik. Siyer müelliflerini kronolojik sıraya göre tasnif ederek hadis risâleleri ile siyer kaynakları arasındaki mukayeselerden çıkan sonuçları ele aldık. Hadis risâlelerinin direkt kaynaklığının yanında benzer konuların işleniş tarzına da değindik. Bu vesile ile risâlelerin kaynaklık yapmadığı durumlarda ilk siyer müelliflerinin benzer konuları hangi kaynaklardan aldıkları, metinler arasındaki farklar ve işleniş şekillerine de temas etme fırsatı bulduk. Şu hususu da hatırlatmakta fayda vardır ki, ikinci bölümde altı hadis risâlesinin beş siyer eserine kaynaklığı incelendiğinden aynı isimler farklı risâleler ile de olsa altı defa zikredilmiştir. Birbirinden bağımsız altı müstakil çalışmayı andıran ikinci bölümde yer yer benzer ifadeler ile karşılaşılabilceğini ve ilgili ifadelere tekrar olarak bakılmaması gerektiğini hatırlatmak isteriz. Zira altı risâle üzerinden bir sonuca gidileceğinden söz konusu örnekleri mümkün mertebe birbirinden bağımsız işledik ve bu durum bazı ifadelerin tekrarına sebebiyet verdi. Konuyu İbn Sa‘d özelinde açıklamak gerekirse hemen hemen her örnekte hadislerin siyer literatürünün genişlemesine katkı sağladığı veya buna benzer ifadeler geçmektedir. Burada altı farklı hadis risâlesinden elde edilen sonuçlar tekrar edilmiş ve genel sonuca eklenmiştir. Çalışmada tüme varım yöntemi kullanıldığından ulaşılan sonucun güvenilirliği için, benzer tikel örneklerin niceliği önem taşımaktadır.

1.2. Hadis ve Siyer Yazıcılığı

Hadis risâlelerinin Siyer’e kaynaklığını inceleyemeye geçmeden evvel siyer ve hadis yazıcılığını genel hatlarıyla zikretmek çalışmanın oturduğu zemini belirtmek açısından önem taşımaktadır. İlgili konu hakkında önemli çalışmaları bulunan Fuat Sezgin, hadis yazıcılığını “kitâbet”, “tedvin” ve “tasnif” şeklinde üç döneme ayırmaktadır:

1. Hadislerin Yazılması (Kitâbetu’l-Hadis): Hadislerin sahife veya cüz denilen küçük defterlere yazıldığı bu merhale, sahabe⁴⁰ ve tabiunun ilk dönemine tekabül etmektedir.

2. Hadislerin Tedvini (Tedvinu’l-Hadis): Dağınık malzemenin bir araya getirildiği bu dönem hicrî 75 ile 125 tarihleri arasına denk gelmektedir.

⁴⁰ Juynboll, sahabenin Hz. Peygamber hakkında konuşmuş olmasını reddetmemekle beraber hadislerin ilk dönemde düzenli bir şekilde rivâyet edilmediğini bunun ancak hicrî birinci asrın sonlarında gerçekleştiğini savunur. Bu dönemden sonra oluşan hadis literatüründeki bazı isimlerin oynadıkları rolün ise şüpheli olduğunu belirtir. Bkz. G. H. A. Juynboll, *Hadis Tarihinin Yeniden İnşası*, çev. Salih Özer (Ankara: Ankara Okulu Yay., 2020), 28-29, 36. Diğer yandan hicrî birinci asırdan önce ise düzenli olmayan kasas, terğib ve terhib veya siyasî bir görüş ile ilgili fedail/mesâlîb türünde malzemenin olduğunu savunur. a.mlf., *Hadis Tarihinin Yeniden İnşası*, 55.

3. Hadislerin Tasnifi (Tasnifu'l-Hadis): Yaklaşık hicrî 125 yılından sonra hadislerin içeriğine göre tasnif edildiği dönemdir. Devamında hicrî ikinci asrın sonlarına doğru sahabe isimlerine göre tasnif edilen *müsned* türünün doğduğunu belirten Sezgin, hicrî üçüncü asırda genel anlamda kabul gören derleme eserlerin meydana getirildiğini kaydeder.⁴¹ Müellif, “Bu malumat, yalnızca Hadis ilmi için gerekli değil; bilakis bunun dışında bütün İslâmî literatürün doğuşu ve gelişimini doğru anlayabilmek için vazgeçilmezdir.”⁴² diyerek aslında bu gelişimin diğer İslâmî ilimler için de geçerli olduğunu savunmaktadır. Nitekim Siyer hakkındaki kayıtlara en genç sahabede rastlandığını belirtmekte, Hz. Peygamber’in gerçek manada biyografisinin ise tabiunun ilk döneminde telif edildiğini söylemektedir. Hicrî birinci asırda Siyer’in birçok müellif tarafından çalışıldığını kaydettikten sonra ilgili alanda ilk tasnifi gerçekleştirdiği bilinen İbn İshâk’a kadar on dokuz ismi saymaktadır. Bu isimler şunlardır:

Sehl b. Ebî Hasme el-Medîni el-Ensârî (ö. 41-60/661-680?), Ebû Muhammed Saîd b. Müseyyeb b. Hazn el-Mahzûmî (ö. 94/713), Urve b. Zübeyr b. el-Avvâm el-Esedî (ö. 94/713), Ebû Fedâle Ubeydullah b. Kâ'b b. Mâlik el-Ensârî (ö. 97/715), Ebû Amr Âmir b. Şerâhîl eş-Şa'bi (ö. 104/722), Ebân b. Osman (ö. 105/723),⁴³ Ebû Muhammed el-Kâsım b. Muhammed b. Ebî Bekr (ö. 107/725?), Âsım b. Ömer b. Katâde el-Medîni (ö. 120/738), Saîd b. Sa'd b. Ubâde el-Hazrecî (123/740), Şurahbil b. Sa'd (ö. 123/740), Ebû Bekr Muhammed b. Müslim b. Ubeydillah b. Abdillâh b. Şihâb ez-Zührî (ö. 124/742), Ebû İshâk Amr b. Abdillâh es-Sebî el-Hemdânî (ö. 127/745), Yak'ûb b. Utbe b. el-Muğire es-Sekafî el-Medîni (ö. 128/745), Yezîd b. Rûmân el-Esedî el-Medîni (ö. 130/747), Muhammed b. Abdirrahman b. Nevfel b. el-Esved el-Esedî (131/748?), Abdullâh b. Ebî Bekr b. Muhammed b. Amr b. Hazm el-Medîni (ö. 135/752), Ebu'l-Esved Ebû Süleyman Dâvûd b. el-Husayn el-Ümevî (ö. 135/752-53), Ebû Muhammed Mûsâ b. Ukbe b. Ebî Ayyâş el-Esedî (ö. 141/758), Ebu'l-Mu'temir Süleyman b. Tarhân et-Teymî (143/760).⁴⁴

Öz ise doktora çalışmasında ilk dönem siyer yazıcılığını yazım ve tür şeklinde bir tasnifle dönemlendirmeye gitmektedir:

1. Başlangıç Dönemi: Müslümanlar tarafından Hz. Peygamber'in hayatının araştırılmaya ihtiyaç duyulduğu dönemdir.⁴⁵ Müellif, her sahabiye Hz. Peygamber'in hayatı ile ilgili görgü tanıkları olduklarından dolayı bu döneme dâhil etmekle beraber siyerdeki rollerine dair haklarındaki iddiaları ele almak amacıyla Kâ'bu'l-Ahbâr, Abdullâh b. Selâm ve Vehb b. Münebbih'i⁴⁶ özellikle zikreder.

⁴¹ Bkz. Sezgin, *Arap - İslâm Bilimleri Tarihi*, 1/61; Fuat Sezgin, “İsnâdın Arap Dili ve İslâmî İlimlerdeki Önemi”, çev. Hüseyin Kahraman, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/5 (1993), 303-304.

⁴² Sezgin, *Arap - İslâm Bilimleri Tarihi*, 1/59.

⁴³ Öz, Ebân'ın ilk siyer kaynaklarında ismi zikredilmediği ve siyere dair bir iki rivâyeti dışında nakli bulunmadığı için siyer yazıcılığına bir katkıda bulunmadığını savunur. Bkz. Öz, *İlk Siyer Kaynakları*, 165-168.

⁴⁴ Detaylı bilgi için bkz. Sezgin, *Arap - İslâm Bilimleri Tarihi*, 1/314-327.

⁴⁵ Şaban Öz, *Siyer'e Giriş* (Ankara: Ankara Okulu Yay., 2015), 18.

⁴⁶ Bkz. Öz, *İlk Siyer Kaynakları*, 95.

2. Risâleler Dönemi: Bu dönemde, Hz. Peygamber'in hayatı ile ilgili müstakil konular ya da tek bir râviye ait nakiller risâle veya sahifelerde toplanmıştır. Öz, bu dönemin, Başlangıç Dönemi'nin hemen akabinde başlamadığını, başlangıcı için bir tarihlendirme yapılacaksa bunun en erken Resulullah, en geç ise sahabe dönemi olduğunu vurgulamıştır. Yazar, Urve b. Zübeyr, Şurahbil b. Sa'd, Âsım b. Ömer ve Abdullah b. Ebî Bekr'i⁴⁷ dönemin önemli temsilcileri olarak saymaktadır.

3. Cem' Dönemi: Risâle ve sahifelerde dağınık halde bulunan rivâyetlerin bir araya getirildiği dönemdir.⁴⁸

4. Tasnif-Telif Dönemi: Bir araya toplanan malzemenin tasnif edilerek belli bir kronoloji dâhilinde ilk özgün siyer eserlerinin şekillendiği dönemdir.⁴⁹ Müellif, Mûsâ b. Ukbe, İbn İshâk, Ma'mer b. Râşid, Ebû Ma'sher es-Sindî ve Vâkîdî'yi bu dönem içinde⁵⁰ zikreder.

5. Klasik Nakil Dönemi: Tasnif-telif Dönemi'nde yazılan eserlerin nakledildiği evredir.⁵¹ Yûnus b. Bükeyr ve İbn Hişâm'ı⁵² bu döneme dâhil eder.

6. Karşılaştırmalı Nakil Dönemi: Daha önceki eserlerin karşılaştırmalı olarak nakledildiği dönemdir.⁵³ Yazar, ilgili dönemi İbn Sa'd ile başlatır ve günümüze kadar bu yöntemin devam ettiğini ifade eder.⁵⁴

Bu dönemsal tasniflerin ortak noktası, rivâyet literatürünün önce küçük parçalar halinde başladığı ve gittikçe genişleyerek müstakil eserlere dönüştüğüdür. Ali b. el-Medîni'den nakledilen bir anekdot bunu destekler mahiyettedir. Kendisi, isnâdın altı kişide toplandığını (medâr) belirterek bunların isimlerini şehirleri ile birlikte şu şekilde zikreder:

- Medine → Muhammed b. Müslim b. Şihâb ez-Zührî (ö. 124/742).
- Mekke → Amr b. Dînâr (ö. 126/744).
- Basra → Katâde b. Diâme (ö. 117/735), Yahyâ b. Ebî Kesîr (129/747).
- Kûfe → Ebû İshâk (ö. 127/745), Amr b. Abdillâh b. Ubeyd (ö. 127/745), A'meş (ö. 148/765), Süleyman b. Mihrân (ö. 148/765).

Daha sonra adı geçen altı kişinin ilminin kitap tasnif edenlere (ashâbu'l-asnâf) intikal ettiğini belirterek ilgili musannifleri yine şehirleri ile birlikte şu şekilde verir:

- Medine → Mâlik b. Enes (ö. 179/795), Muhammed b. İshâk (ö. 151/768).
- Mekke → Abdülmelik b. Abdilâzîz b. Cüreyc (ö. 150/767), Süfyân b. Uyeyne (ö. 198/814).

⁴⁷ Öz, *İlk Siyer Kaynakları*, 115.

⁴⁸ Öz, *Siyer'e Giriş*, 18; a.mlf., *İlk Siyer Kaynakları*, 169.

⁴⁹ Öz, *Siyer'e Giriş*, 18.

⁵⁰ Bkz. Öz, *İlk Siyer Kaynakları*, 197-348.

⁵¹ Öz, *Siyer'e Giriş*, 18-19.

⁵² Bkz. Öz, *İlk Siyer Kaynakları*, 351-368.

⁵³ Öz, *Siyer'e Giriş*, 19.

⁵⁴ Bkz. Öz, *İlk Siyer Kaynakları*, 369-384.

- Basra → Hammâd b. Seleme (ö. 167/784), Ebû Avâne Vaddâh b. Abdillâh (ö. 176/792), Şu'be b. el-Haccâc (ö. 160/776), Ma'mer b. Râşid (ö. 153/770), Süfyân b. Saîd es-Sevrî (ö. 161/778).

- Şam → Abdurrahman b. Amr el-Evzâi (ö. 157/774), Hüseyim b. Beşîr (ö. 183/799).

Ardından bu kimselerden ise ismini saydığı bir diğer altı kişiye geçtiğini ifade etmektedir.⁵⁵

İsnadların medârı, aslında cem' faaliyetine delalet eder. Zira ilgili isimlerin tek kaynaktan beslendiklerini söylemek mümkün değildir ki aralarında Zührî'nin olması dahi bunu imkânsız kılmaktadır. Dolayısıyla mezkûr isimler tek kaynaktan beslenmemiş, birçok kaynağı kullanıp malzemeyi toplamış/cem' etmişlerdir. Bu dönem yukarıda Sezgin'in Tedvin, Öz'ün ise Risâle ve özellikle Cem' olarak adlandırdığı dönemlere tekabül etmektedir. Ali b. el-Medîni'nin devamındaki açıklamaları ise Tasnif Dönemi'ne işaret etmektedir. Nitekim bu isimler ilk musannifler arasında zikredilmektedir.⁵⁶

Çalışmamız için önemli olan kısım rivâyetlerin sahife, cüz, nüsha veya risâle olarak isimlendirilen küçük hacimli eserlerde toplanmış olduğu Tedvin veya Risâle dönemleridir. Akabinde ise küçük hacimli eserler toplanacak ve tasnif edilerek müstakil anlamda ilk eserler meydana getirilecektir.

1.3. Siyer'in Hadis'ten Doğduğu İddiası

Siyer'in Hadis'in bir şubesi olduğu veya bir başka ifadeyle Siyer'in bağımsız bir ilim olmayıp da Hadis'ten doğduğu iddiası, birçok kişi tarafından savunulmuş⁵⁷ ve buna dair bazı gerekçeler öne sürülmüştür. Yine bu bağlamda Siyer'i tabiatı açısından (teorik olarak) tarihin, hadisler ve âsâr ile sübutu hususunda ise Hadis'in bir şubesi olarak görenler de⁵⁸ vardır. Bu tezi ortaya atanların en önemli dayanakları hicrî ilk asrın son yarısı ile ikinci asrın ilk çeyreğinde ömür sürmüş Urve b. Zübeyr ve Zührî gibi râvileri muhaddis olarak kabul edip onların siyer ile ilgili mesailerini hadise yormalarıdır.⁵⁹

⁵⁵ Bkz. Ali b. Medîni, Ebu'l-Hasan Alî b. Abdillâh b. Ca'fer b. Necîh es-Sa'dî, *el-İlel*, thk. Muhammed Mustafa el-A'zamî (Beyrut: Mektebü'l-İslâmî, 1400/1980), 36-40; Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 12/144; Zehebî, *A'lâm*, 6/328; İbn Hacer, *Tehzîb*, 6/404.

⁵⁶ Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn an esâmî ve'l-Kütüb ve'l-Fünûn* (Bağdad: Mektebetü'l-Müsennâ, 1360/1941), 1/34.

⁵⁷ Ebu't-Tayyib Muhammed Sıddîk Bahâdır Hân b. Hasan b. Alî el-Kinnevcî, *Ebcü'dü'l-ulûm*, thk. Abdulcebbâr Zekkâr (Dımaşk: Menşurâtu Vizerâti's-Sekâfe, 1398/1978), 2/514; İzmirli İsmail Hakkı, *Siyer-i Celîle-i Nebeviyye*, sad. Abdulkadir Evgin (Kahramanmaraş: SAMER Yay., 2021), 20; Ahmed Emin, *Duha'l-İslâm* (Kahire: Müessesetü Hindâvî, 2012), 653; Abdulazîz ed-Dûrî, *Neş'etu İlmi't-Târîh inde'l-Arab* (b.y.: Merkezü Zâid li't-Türâs ve't-Târîh, 1420/2000), 87, 89; H. A. R. Gibb, "Tarih" *İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: İstanbul Milli Eğitim Basımevi, 1979), 11/785; Talat Koçyiğit, *Hadîs Tarihi* (Ankara: TDV Yay., 2014), 208; İrfan Aycan – İbrahim Sarıçam, "İslâm Tarihinin Kaynaklarıyla İlgili Problemler ve Çözümüne İlişkin Bazı Düşünceler", *İslâmî İlimlerde Metodoloji: Usûl Mes'elesi II* (Ankara: Ensar Yay., 2005), 890.

⁵⁸ Kinnevcî, *Ebcü'dü'l-ulûm*, 2/514.

⁵⁹ Bkz. İzmirli İsmail Hakkı, *Siyer*, 20; Dûrî, *Neş'etu İlmi't-Târîh*, 89, 113.

Örnek olarak Dûrî, Meğâzî'nin temellerini muhaddisler ve onların öğrencilerinin yaptığı ciddi çalışmalara dayandırmaktadır.⁶⁰ Onun muhaddislerden kastı Zührî ve Urve gibi râvilerdir. Bununla birlikte o, Urve'yi tarih yazıcılığının öncüsü, Zührî'yi ise Medine tarih ekolünün kurucusu⁶¹ kabul etmektedir. Siyer ilminde önemli rol oynayan veya oynadığını kabul ettiği söz konusu iki ismi muhaddis olarak telakki etmesindeki etkenin ne olduğunu anlamak güçtür. Açıkçası Risâle Dönemi'ne ait bu kimseleri İslâmî ilimlerin ortak râvileri şeklinde kabul etmenin daha doğru bir yaklaşım olacağı kanaatindeyiz. Konu ile ilgili bir diğer argüman ise Siyer ile ilgilenen mezkûr râvilerin sened zinciri gibi hususlarda Hadis Usûlü'nü kullanmalarıdır. Buradan hareketle Siyer, Hadis'ten doğan ve onun yöntemini kullanarak gelişen bir alt disiplin olarak görülmüştür. Hatta hicrî ikinci asırda telif ve tasnif edilen siyer kitapları dahi hadis eseri kabul edilmiştir.⁶² Öncelikle bu kadar erken bir dönemde disiplinel anlamda bir yöntemden söz etmek çok zor görünmektedir. Sened zinciri ise İslâmî rivâyet literatürünün ortak paydasıdır. Sonraki dönemlerde muhaddisler tarafından geliştirilmiş ve sistemleştirilmiştir.

Siyer'in Hadis'ten doğduğuna dair bir diğer görüş ise, ilk dönemde muhaddislerin kendilerine ulaşan bütün rivâyetleri herhangi bir düzene tabi tutmadan naklettiği, hadislerin bablara göre düzenlemesiyle birlikte siyerin müstakil bir bapta toplandığı ve daha sonraları bu babların hadisten ayrılarak siyer ile ilgili özel eserlerin meydana geldiği şeklindedir. Hatta Buhârî, Müslim ve Ahmed b. Hanbel gibi muhaddislerin eserlerinde “*Kitâbü'l-Meğâzî*”, “*Kitâbü'l-Cihâd ve's-Siyer*” gibi bablara yer vererek bu geleneği devam ettirdikleri belirtilmiştir.⁶³ Buradaki ilk dönem muhaddislerden kasıt sahabedir ki siyer sahabenin naklettiği hadislerin bir cüz'ü şeklinde kabul edilmiştir. Sahabeden sonra bunlar ortak nakledilmiş ve daha sonra âlimlerin bir kısmı tarihî boyutu ile ilgilenmişken bir kısmı ahkâm hadisleri üzerinde yoğunlaşıp onları ayrı ayrı telif etmişlerdir. Mevzubahis hadislere Cahiliye haberleri ve şiirler eklenmiştir.⁶⁴ Dolayısıyla buradaki temel çıkış noktası da yine ilk dönem ilmî müktesebatın tamamının hadis olarak kabul görmesidir.

Bazı araştırmacılar İslâm tarihçiliğinin hadislerle ve hadis rivâyeti ile başladığını kabul etmekle birlikte, bunun “hadisçilik” olduğunu belirterek “hadis” ile “hadisçiliği” birbirinden ayırmaktadır. Söz konusu yaklaşımda Hz. Peygamber hakkında nakledilen bütün nakiller hadis olarak değerlendirilmekle beraber ilmî anlamda Hadis “hadisçilik” olarak adlandırılmaktadır.⁶⁵ “Hadis” kavramının dinî hayat ile ilgili nakillerin yanında

⁶⁰ Abdulazîz ed-Dûrî, *Neş'etu İlmi't-Târîh*, 89.

⁶¹ Dûrî, *Neş'etu İlmi't-Târîh*, 113.

⁶² Detaylı bilgi için bkz. Talat Koçyiğit, *Hadîs Tarihi* (Ankara: TDV Yay., 2014), 208.

⁶³ Bkz. Ahmed Emin, *Duha'l-İslâm*, 637-638.

⁶⁴ Ahmed Emin, *Duha'l-İslâm*, 653.

⁶⁵ Haneî Palabıyık, “Sözlü Gelenekten Tarihçiliğe ‘Giriş’”, *Asrı Saâdet Dünyası (1) -Bir İlim Olarak Siyer ve Kaynakları-*, der. Adnan Demircan (İstanbul: Siyer Yay., 2014), 52-53.

dinî veya gayrı dinî haberler için de kullanıldığı dillendirilmiştir.⁶⁶ Buna göre hadis kavramı daha sonraları hususileşerek bugünkü anlamına kavuşmuştur.⁶⁷ Aynı şekilde İslâmî rivâyet geleneğinde hadis veya siyere dair malzemeye rivâyet üst başlığı ile bakıldığını hatta ilk dönemde “ilim” denilen şeyin “rivâyet” anlamına geldiğini belirtenler de⁶⁸ vardır. Dolayısıyla ilk dönemlerde rivâyet literatürünün karşılığı olan “hadis” kavramı, zamanla ilmî anlamdaki Hadis ile karıştırılıp bütün bir ilmî müktesebat bunun altında toplanmış görünmektedir.

Neticede Siyer’in Hadis’ten doğduğu tezindeki ana düşünce Risâle Dönemi’ne ait Urve ve Zührî gibi hatta bazen daha erken dönem râvilerinin muhaddis olarak telakki edilmesidir. Kanaatimizce bu isimler İslâmî ilimler için ortak kaynaklardır.⁶⁹ Nitekim adı geçen râviler siyer risâleleri telif ettikleri/naklettikleri gibi hadis alanında da önemli isimlerdir. İlgili iddiayı ortaya atanların çıkış noktaları problemli olduğu için söz konusu düşünceler üzerinden araştırmaya gitmek hatalı sonuçlar doğuracaktır. Hadis’in Siyer’e kaynaklık edip etmediğini incelemenin yollarından biri, hadis risâlelerinin siyer telifine kaynaklıklarının ortaya çıkartılmasıdır. Yukarıda yer verdiğimiz üzere risâle ve sahife denilen küçük çaplı kayıtlara ayrılan süreçten sonra Tasnif Dönemi başlamaktadır. Siyer Hadis’ten doğmuş ise İbn İshâk gibi ilk siyer müelliflerinin hadis risâlelerini kullanmaları beklenir. Bu açıdan çalışmamızın söz konusu iddianın geçerliliğini tespit açısından önemli bir veri sunacağı kanaatindeyiz. Tasnif öncesi altı hadis risâlesi şayet ilk siyer eserlerine kaynaklık etmişse veya kaynaklıklarının hacmi zannedildiğinden daha büyükse iki ilim dalı arasındaki ilişkinin çerçevesi de ortaya çıkacaktır.

⁶⁶ Ignaz Goldziher, *İslam Kültürü Araştırmaları*, çev. Cihad Tunç – M. Said Hatipoğlu (Ankara: Otto Yay., 2019), 2/17; W. Juynbol, “Hadis”, *İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: İstanbul Milli Eğitim Basımevi, 1987), 5/47.

⁶⁷ Juynbol, “Hadis”, 5/47.

⁶⁸ Bünyamin Erul, “Hadisçiler ile Tarihçilerin Tenkit Yöntemleri Üzerine (Tespitler, Tenkitler, Teklifler)”, *Siyer Araştırmaları Dergisi* 7 (2020), 29, 30.

⁶⁹ Öz, *İlk Siyer Kaynakları*, 81.

2. HADİS RİSÂLELERİ VE MÜELLİFLERİ

2.1. Yezîd b. Ebî Habîb (ö. 128/746)

2.1.1. Hayatı

Künyesi Ebû Recâ olan Yezîd b. Ebî Habîb, Muâviye döneminde takriben hicrî elli üç yılında doğmuştur.⁷⁰ Anne ve babası azadlı birer köle olan⁷¹ Yezîd'in vatanının Nûbe'nin Dongola bölgesi⁷² veya Habeşistan olduğu yönünde kaynaklarda farklı bilgiler bulunmaktadır.⁷³ Nûbe'nin ilk dönem İslâm kaynaklarında bazen Habeşistan ile karıştırıldığı ifade edilmektedir.⁷⁴ Buna ek olarak babasının Nûbe esirlerinin arasında yer alması, aslının Dongola'dan geldiğini gösterir. Kendisine “Keşke bütün insanlar senin gibi olsa...” diyen bir kişiye Yezîd'in, “O halde herkes siyahi olurdu.”⁷⁵ şeklinde nüktedanlığını konuşturarak verdiği cevap da bunu doğrular niteliktedir. Ancak onun doğup büyüdüğü yer Mısır'dır⁷⁶ ve bu, Yezîd b. Ebî Habîb el-Mısırî nisbesinden de anlaşılmaktadır.

Yezîd'in Mısır'da ilmî ve sosyal statü bakımından önemli bir konumda bulunduğunu gösteren pek çok veri bulunmaktadır. Bu bağlamda hilafetin başına geçen kişinin Mısırlıların onayını alırken başvurduğu isimler arasında Yezîd'in de yer alması⁷⁷ kendisinin Mısır'daki konumu hakkında ipuçları vermektedir. Emevî yöneticileri hakkında zihnimizdeki şema bu nakli lafzî olarak anlamamızı güçleştirmektedir. Ancak hayat hikâyelerini ele alan kitapların –tabakat/teracim– karakteristik özelliğini dikkate aldığımızda bunun bir abartı değil bir anlatım tarzı olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim ilgili eserlerde bu tür ifadeler fazlasıyla geçmekte ve bu ifadeleri literal olarak anlamlandırmak yerine o kimsenin makul ölçüdeki otoritesine hamledilmelidir.

⁷⁰ İbn Adî, *el-Kâmil*, 5/239; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 3/562; a.mlf., *Tezkiratu'l-huffâz*, 1/97; a.mlf., *A'lâm*, 6/31; İbn Hacer, *Tehzîb*, 11/319.

⁷¹ Buhârî, *Târîhu'l-evsat*, 2/11; a.mlf., *Târîhu'l-kebîr*, 8/336; Ebû Nasr Ahmed b. Muhammed b. el-Hüseyin el-Buhârî el-Kelâbâzî, *Hidâye ve'l-irşâd fî ma'rifeti ehli's-sika ve's-sedâd (Ricâlû Sahîhi'l-Buhârî)*, thk. Abdullah el-Leysî (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1407), 2/808; Ebû Bekr Ahmed b. Alî el-İsbehânî İbn Mencûye, *Ricâlû Sahîhi Müslim*, thk. Abdullah el-Leysî (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1407), 2/35; Mizzî, *Tehzîb*, 32/102-103; Zehebî, *A'lâm*, 6/31.

⁷² Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 3/562; a.mlf., *Tezkirat*, 1/97.

⁷³ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî, *el-Kâşif fî ma'rifeti men lehu rivâye fî'l-kütübi's-sitte*, thk. Muhammed Avvâme (Cidde: Dâru'l-Kıble li's-Sakâfeti'l-İslâmiyye, 1413/1992), 2/381; a.mlf., *Târîhu'l-İslâm*, 3/562.

⁷⁴ Nûbe hakkında detaylı bilgi için bkz. Nebi Bozkurt, “Nûbe”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yay., 2007), 33/222.

⁷⁵ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Maîn b. Avn, *Târîhu İbn Maîn (Dûrî rivâyeti)*, thk. Ahmed Muhammed Nûr Seyf (Mekke: Merkezü'l-Bahsi'l-İlmî ve İhyâi't-Türâsi'l-İslâmî, 1399/1979), 4/437.

⁷⁶ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 3/562.

⁷⁷ Rivâyette ilk isim Ubeydullah b. Ca'fer olup her ikisi şehrin cevheri olarak tanımlanmaktadır. Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 3/562; *Tezkirât*'ta herhangi bir sıralamaya gidilmeden her ikisi “İlk biat edenler...” şeklinde geçmektedir. a.mlf., *Tezkirat*, 1/98.

Yine, “Ben Mısırlılar’ı Ali taraftarı iken Osman taraftarı yaptım.”⁷⁸ şeklindeki sözü, Yezîd’in Ali taraftarlarının belli bir kesimi üzerindeki etkisini gösterir. Yoksa onun Ali taraftarlarını tümünden Osman tarafına çektiği söylenemez. Başka bir nakilde Mısırlıların⁷⁹ Hz. Osman’ı küçük düşürmeye devam ettikleri ve öğrencisi Leys b. Sa’d’ın (ö. 175/791) Hz. Osman’ın faziletlerini anlatarak⁸⁰ Mısırlıların bu tavrını değiştirmeye çalıştığı görülmektedir. İlk bakışta Yezîd’in bunu sarayın gözüne girmek için veya direkt sarayın talimatıyla yaptığı ihtimali akla gelmektedir. Ancak Ömer b. Abdilazîz’in kendisini Mısır’da fetva işleri için görevlendirmesinin⁸¹ haricinde idarî bir görev aldığı yönünde bir bilginin bulunmaması bu ihtimali zayıflatmaktadır. Ayrıca onun siyasî iktidarın hoşuna gitmeyecek bir şey söyleyeceği zaman –muhtemelen öğrencilerine– “Ebû Süleyman’a⁸² dikkat edin...” Başka bir gün “İnsanların hepsi Ebû Süleyman’dır.”⁸³ şeklindeki ikazı saraydan çekindiğini ancak yine de görüşlerini öğrencilerine aktarmaktan geri durmadığını göstermektedir. Hastalandığında ziyaretine gelen Mısır Emiri Havsere b. Süheyl’in kendisine pire kanı bulaşmış elbise ile namaz kılınıp kılınmayacağını sorması üzerine verdiği cevap onun bu konudaki tutumu için güzel bir örnektir: “Her gün insanları öldürüyorsun gelmiş bana pire kanından soruyorsun!”⁸⁴ Neticede onun, Mısır’da Üçüncü Halife hakkındaki kötü havayı kırmak için böyle bir tutum içine girdiği söylenebilir. Zira Hz. Osman’ı öldürenler arasında Mısırlıların bulunması, oranın nüfuzlu kişilerinden –en azından bir grubun– kendisine karşı iyi niyet beslemediğini gösterir.

Yezîd’in Mısır’da ilmi yayan ilk kişi olarak tanıtılması ve ilimden kastın da helal ve harama dair nakillerin olması⁸⁵ kendisinin fıkıh konusunda önemli bir yere sahip olduğunu gösterir. Ömer b. Abdulazîz’in onu Mısır’da fetvâdan sorumlu tutması ve sonraki dönemde isminin bu konuda bir değer ölçütü olarak kullanılması⁸⁶ bunu destekler niteliktedir. Ayrıca kendisini eve hapsedecek kadar soruya maruz kaldığı

⁷⁸ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 3/562; a.mlf., *Tezkirat*, 1/97.

⁷⁹ Burada kastedilen Ali taraftarları olsa gerekir.

⁸⁰ İbn Hacer, *Tehzîb*, 8/463-464.

⁸¹ Mısır’a fetva makamına görevlendirilen üç kişiden biridir. Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 3/563; a.mlf., *Tezkirat*, 1/97.

⁸² Ebû Süleyman, İskenderiye’de Velîd b. Abdulmelik’in Mısır valisi olan Kurre b. Şerîk’e Hariciler tarafından düzenlenecek olan suikast girişimini haber veren ve bundan dolayı Hariciler tarafından öldürülen kişidir. Detaylı bilgi için bkz. Ebû Muhammed (Ebu’l-Abbâs) Takıyyüddîn Ahmed b. Alî b. Abdilkâdir b. Muhammed el-Makrîzî, *el-Mevâ’iz ve’l-i’tibâr bi-(fi) zikri’l-hıtat ve’l-âsâr* (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1418/1997), 4/157-158. Dolayısıyla Yezîd b. Ebi Habîb herkesin valinin istihbaratçısı olma ihtimalini göz önünde bulundurmaktadır.

⁸³ Ebû Ömer Muhammed b. Yûsuf el-Kindî, *Kitâbü Vülât ve Kitâbü’l-Kudât*, nşr. Rhuvon Guest (Beyrut: el-Âbâu’l-Yesve’iyyîn, 1908), 64-65.

⁸⁴ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 3/562-563; a.mlf., *Tezkirat*, 1/98.

⁸⁵ Mizzî, *Tehzîb*, 32/105; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 3/563; a.mlf., *Tezkirat*, 1/97. Rivâyette, Yezîd’den önce Mısır’da melahim ve fiten türünde rivâyetlerin nakledildiği bilgisi yer almaktadır. Goldziher, bu rivâyette geçen melahim ve fiten kelimelerini, “Ki bunlar, hükümdarlıkta cereyan eden döğüş ve karışıklıkları -bizim asırlık takvimlerimizle diğer halk kitapları tarzında- bildiren Peygamberî ihbarlardır.” şeklinde anlamlandırmaktadır. Goldziher, *İslam Kültürü Araştırmaları*, 2/105-106.

⁸⁶ “... O fıkıh konusunda Yezîd b. Ebî Habîb’in Mısır’daki konumundaydı.” Ebu’l-Kâsım Alî b. el-Hasan b. Hibbetillah b. Abdillâh. *Târîhu medîneti Dimeşk*, thk. Ebû Saîd Ömer b. Ğarâme el-Amrâvî (Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1415/1995), 12/39-40.

nakledilmektedir ki⁸⁷ bu da ilmî etkinliğini göstermektedir. Öte yandan bu bilgiden kendisinden önce Mısır'da fikhî nitelikte hadislerin bulunmadığı gibi bir sonucun çıkartılmaması gerektiği de belirtilmelidir. Zira Mısır'da ondan önce Amr b. el-Âs gibi İslâm'ın ilk döneminde etkin bazı şahıslar yaşamıştır.⁸⁸ Fuat Sezgin'in verdiği bilgiden Amr b. el-Âs'ın râvîsi olan Hüseyin b. Şüfey b. Mâtî' el-Asbâhî'nin kendisinden *Kedâ Resulullah sl'm fî kezâ ve kâle Resulullah sl'm kezâ*, diğeri *Mâ yekûnu mine'l-ehdâs ilâ yevmi'l-kıyâme* adlı iki kitap (risâle/sahife) naklettiği anlaşılmaktadır.⁸⁹ Risâlesi tanıtılırken de görüleceği üzere Yezîd, Mısır'ın dışına çıkarak birçok kaynaktan bilgi toplamış ve bunları risâlesinde derlemiştir. Kanaatimizce bundan kasıt da kendisinin fikhî alanına has rivâyetleri toplaması ve bunu biraz daha metodik ve derli toplu işlemesidir. Çünkü risâlesinde fikhî ibadât, muâmelât ve ukubât konularında⁹⁰ malzemeler bulunmaktadır.

Hayatının büyük bir bölümünü Mısır'da geçiren Yezîd b. Ebî Habîb 128/746 tarihinde, 75-80 yaşlarında vefat etmiştir.⁹¹

2.1.2. Hakkındaki Görüşler

Yezîd b. Ebî Habîb'in güvenilirliği hususunda belli bir ittifak sağlanmıştır.⁹² Tek istisna onun kaynakları arasında yer alan Abdullah b. Ömer⁹³ ve Zührî'den⁹⁴ işitmediği ve dolayısıyla irsal yaptığıdır. Zührî'den işitmediği doğrudur ancak rivâyetleri *kitâbe* yoluyla almıştır.⁹⁵ Dolayısıyla mülaki olma şartını ileri sürenler için irsale girerken, ilgili şartı gerek görmeyenlere göre irsale girmemektedir.

⁸⁷ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 3/563.

⁸⁸ Hüseyin Akgün'ün yapmış olduğu çalışmada Mısır'da Yezîd b. Ebî Habîb öncesi hadis/rivâyet faaliyetinin hiç de azımsanacak seviyede olmadığı görülmektedir. Bkz. Hüseyin Akgün, *Hadis Rivâyet Coğrafyası - Hicrî ilk 150 yıl-* (İstanbul: İFAV Yay., 2019), 167-170.

⁸⁹ Sezgin, *Arap - İslâm Bilimleri Tarihi*, 1/451; Makrîzî bu nakli İbn Yûnus'un *Târîhu Mısır* adlı kitabından naklen vermiştir. Makrîzî, *Hutat*, 4/149.

⁹⁰ Bkz. Ek-1.

⁹¹ İbn Sa'd, *Tabakât*, 9/520; Buhârî, *Târîhu'l-ëvsat*, 2/10; Buhârî, *Târîhu'l-kebîr*, 8/336; Ebû Nasr el-Kelâbâzî, *Hidâye ve'l-irşâd*, 2/808; İbn Mencûve, *Ricâlû Sahîhi Müslim*, 2/355; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 3/563; Zehebî, *a'lâm*, 6/32.

⁹² “Sikâ, çok hadis rivâyet eden biriydi.” İbn Sa'd, *Tabakât*, 9/520; “Mısırlı tâbî, sikâ.” İclî, *Ma'rifetü's-sikât*, 2/361; “Mısırlı sikâ.” İbn. Ebî Hâtim, *el-Cerh*, 9/267; Ebu'l-Velîd Süleyman b. Halef b. Sa'd el-Bâcî, *et-Ta'dîl ve't-tecrîh li-men harrace lehu el-Buhârî fi'l-Câm'i's-Sahîh*, thk. Ebû Lübâbe Hüseyin (Riyad: Dâru'l-Livâ, 1406/1986); “Sikâ”, Ebû Hafs Ömer b. Ahmed b. Osman el-Vâiz (İbn Şâhîn), *Târîhu esmâi's-sikât*, thk. Subhî el-Bedrî es-Sâmîrânî (Kuveyt: Dâru's-Selefiyye, 1404/1984), 96; “Âkil ve halîmdir.” Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 3/562; “Hüccet, hâfız” a.mlf., *Tezkirat*, 1/98; Ayrıca bkz. a.mlf., *A'lâm*, 6/31-32; İbn Hacer. *Tehzîb*, 32/318-103-105.

⁹³ “Yezîd b. Ebî Habîb, İbn Ömer'den işitmedi ve Abdullah b. Hâris b. Cez' ez-Zübeydî'den başka bir sahabeden -semâ- işitmedi.” Ebu'l-Hasan Alî b. Ömer b. Ahmed ed-Dârekutnî, *el-İlelû'l-vâride fi el-ehâdisi'n-nebeviyye*, thk. Mahfûzurrahman Zeynullah - Muhammed b. Sâlih (Riyad - Demâm: Dâru Taybe - Dâru İbn Cevzî, 1427), 12/410.

⁹⁴ Mizzî, *Tehzîb*, 32/106.

⁹⁵ Yahyâ b. Maîn, *Târîh*, 4/475.

Hadis uyduran grupların Yezîd'in ismini kullanmaya çalışmaları güvenilirliğini destekler niteliktedir. Konu ile ilgili olarak bir hadis uydurucusu olan Ebû Dâvûd en-Nehaî hakkında şöyle bir anekdot aktarılmaktadır:

Ebû Tâlib dedi ki: "Ahmed b. Hanbel'e, Ebû Dâvûd hakkındaki görüşünü sordum." Ahmed b. Hanbel, "O hadis uyduran birisiydi....Yezîd b. Ebî Habîb'ten nakilde bulunurdu. Ona biri Yezîd b. Ebî Habîb'ten nerede işittiğini sorunca 'Ey Ahmak! Benim 'haddesinî' şeklinde rivâyet edip de ona bir cevap hazırlamadığımı mı sanıyorsun? Ben onu Bâbu'l-Ebvâb'da⁹⁶ gördüm." dedi. Ahmed b. Hanbel, "Yezîd b. Ebî Habîb'in Bâbu'l-Ebvâb'da ne işi var? Şunun cüretine, cesaretine ve dinine karşı kayıtsızlığına bakın!" dedi.⁹⁷

Ahmed b. Hanbel ve Yahyâ b. Maîn ile hadis uydurucusu arasında geçen buna benzer başka bir diyalog⁹⁸ bize bu kişilerin karakteristik özellikleri hakkında iki önemli örnek sunmaktadır. Konumuz olmaması açısından detaya girmemekle beraber hadis uyduran kişilerin üste çıkmaya çalışmaları psikolojik bir taktik olup bu taktiklerinin araştırılmaya muhtaç olduğunu söylemeliyiz.

2.1.3. Kaynakları

Yezîd b. Ebî Habîb'in birçok şahıs kaynağı vardır. Her birinin ilmî yetkinlik ve birikimlerinin Yezîd'in ilmî konumunu desteklediğini söyleyebiliriz. Bunlar şu şekildedir:

Mısır: Sa'd b. Sinân –Sinân b. Sa'd olduğu da söylenir–, (ö. 74/694), Abdullah b. Hâris b. Cez' ez-Zübeydî (ö. 86/705), Ebu'l-Hayr Mersed b. Abdillâh el-Yezenî (ö. 90/709), Eslem b. Yezîd Ebû İmrân et-Tüçbî (ö. 91-100/710-719), Süleyman b. Sinân el-Müzenî (el-Medîni) (ö. 91-100/710-719), Abdurrahman b. Muâviye b. Hudeyc [Mısır kadısı] (ö. 95/714), Lehîa b. Ukbe (ö. 100/719) –Abdullah b. Lehîa'nın babası–, Abdurrahman b. Şemmâse el-Mehrî (ö. 101/720), Amr b. el-Velîd b. Abde es-Sehmî (ö. 103/722), Ebû Merzûk et-Tüçbî (ö. 109/728), Uley b. Rebâh el-Lahmî (ö. 114/732), İmrân b. Ebî Enes (ö. 117/735), Ebû Ali Sümâme b. Şüfey el-Hemdânî (ö. 119/737), Hafs b. el-Velîd (ö. 128/746) [Mısır valisi], Hâris b. Ya'kûb –Amr b. el-Hâris'in babası– (ö.

⁹⁶ Rivayette "Bâb ve'l-ebvâb" şeklinde geçen kelimenin aslı "Bâbu'l-Ebvâb" olup bir şehir ismidir. Günümüzde Derbend olarak anılan şehir, Dağıstan'da Hazar Denizi'ne kıyısı olan bir liman kentidir. Detaylı bilgi için bkz. Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh el-Hamevî el-Bağdâdî er-Rûmî, *Mu'cemü'l-büldân* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1416/1995), 1/303; Saleh Muhammedoğlu Aliev, "Derbend", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yay., 1994), 9/164-166. Hadis uydurucusu "haddesinî" lafzı ile rivâyet ettiğinden dolayı mülaki olduklarını düşünen biri kendisine Yezîd b. Ebî Habîb'i nerede gördüğünü sormuş olmalıdır. Onun ise hiçbir şey olmamış gibi Hazar Denizi'nin kuzey batı sahilinde bulunan bu uzak şehrin ismini vermiş olması ilginçtir. Herhalde hadis uydurucusu, soran şahsa uzak bir coğrafyada bulunan bir şehrin ismini vererek "Görüşmediğimi kanıtlayabiliyorsan kanıtl!" şeklinde üstü kapalı bir ifade ile dalga geçmek istemiştir.

⁹⁷ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, 4/132; İbn Adî, *el-Kâmil*, 4/219.

⁹⁸ Bkz. Zehebî, *A'lâm*, 11/86.

130/748), Ca'fer b. Rebîa (136/754), Hayr b. Nuaym el-Hadramî (ö. 137/755), Bekr b. Amr el-Meâfirî (ö. 140/758?), Sâlim b. Ğaylân et-Tüçîbî (ö. 151/768), Abdulazîz b. Ebî's-Sa'be (ö. ?), Abdullah b. Râşid ez-Zurekî (ö. ?), Ebû Ayyâş el-Mısırî (ö. ?), Ebû Eflah el-Hemdânî (ö. ?), Ebu'l-Husayn el-Heysem b. Şüfey (ö. ?), Ebû Vehb el-Ceyşânî (ö. ?), Hakem b. Abdillâh (ö. ?), Küleyb b. Zuhl el-Hadramî (ö. ?), Râşid b. Cendel el-Yâfiî (ö. ?), Rebîa b. Lakî et-Tüçîbî (ö. ?), Süveyd b. Kays et-Tüçîbî (ö. ?), Velîd b. Abde es-Sehmî (ö. ?).

Medine: Ümmü Seleme'nin mevlâsı Nâim (ö. 91/710), Irâk b. Mâlik (ö. 100/719), İbrahim b. Abdillâh b. Huneyn (ö. 100/719?), İsa b. Talha b. Ubeydillâh (ö. 100/719), Sâlim b. Abdillâh b. Ömer (ö. 106/725), Ubeydullâh b. Abdillâh b. Ömer b. el-Hattâb (ö. 106/725), Ca'fer b. Abdillâh b. el-Hakem el-Ensârî (ö. 111/730), Saîd b. Ebî Hind (ö. 116/734?), İbn Ömer'in mevlâsı Nâfi (ö. 117/735), Bükeyr b. Abdillâh b. el-Eşec (ö. 120/738) [Mısır'da da ikamet etmiştir.], Muhammed b. Amr b. Atâ (ö. 120/738), Ya'kûb b. Abdillâh b. el-Eşec (ö. 122/740), Muhammed b. Müslim b. Şihâb ez-Zührî (ö. 124/742) (yazışma yoluyla), Muhammed b. Amr b. Halhale (ö. 131/749), Dâvûd b. Âmir b. Sa'd b. Ebî Vakkâs (ö. 131-140/749-758?), Safvân b. Süleym (ö. 132/750), Abdurrahman b. Sa'lebe el-Ensârî (ö. ?), Ammâr b. Ebî Ferve (ö. ?), Ebû Bekr b. İshâk (ö. ?) –Muhammed b. İshâk'ın kardeşi–, Muhammed b. Sehl b. Ebî Hayseme (ö. ?), Mûsâ b. Sercis (Sergios) (ö. ?), Mûsâ b. Sa'd b. Zeyd b. Sâbit (ö. ?), Süleyman b. Ebî Süleyman (ö. ?), Yezîd b. Ebî Saîd (ö. ?).

Mekke: Ebu't-Tufeyl Âmir b. Vâsile el-Leysî (ö. 100/718-19), İbn Abbâs'ın mevlâsı İkrime (ö. 105/723,) Atâ b. Ebî Rebâh (ö. 114/732), Ubeyd b. Ebî Talha el-Mekkî (ö. ?).

Diğer kaynakları şu şekildedir; Abdullâh b. Abdillâh b. Osman b. Hakîm b. Hizâm (ö. ?), Amr b. Şu'ayb (ö. 118/736) [Taifli], Hâlid b. Kesîr el-Hemdânî [Kûfe] (ö. ?), Ma'mer b. Ebî Habîbe (ö. ?), Müslim b. Cübeyr (ö. ?) [Taifli], Ömer b. Abdillâh b. el-Eşec (ö. ?), Sâlih b. el-Hâris (ö. ?), Süleyman b. Abdurrahman ed-Dımaşkî (ö. 121-130/739-748?), Ümmü Kays bint Mihsan'ın mevlâsı Ebu'l-Hasan (ö. ?), Yezîd b. Muhammed el-Kureşî (ö. ?), Yezîd b. Ebî Mansûr (ö. ?).⁹⁹ Öğrencilerinden de nakilde bulunduğ¹⁰⁰ söylenmektedir. Görüldüğü üzere kaynakların çoğunluğu Mısır ve Medine bölgesindedir.

⁹⁹ Kaynakları için bkz. Mizzî, *Tehzîb*, 32/103-105; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 3/562.; a.mlf., *Tezkirat*, 1/97; a.mlf., *A'lâm*, 6/31; İbn Hacer, *Tehzîb*, 11/318.

¹⁰⁰ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 3/562.

2.1.4. Râvileri

Ricâl kitaplarında geçen bilgilere göre İbn Ebî Habîb'in râvilerinin sayısı kaynaklarıyla kıyaslandığında oldukça düşüktür. Çoğunluğu Mısırlı olan râvilerinin listesi şu şekildedir:

Mısır: Yezîd b. Yûsuf el-Mısırî (ö. 142/760), Amr b. el-Hâris b. Ya'kûb (ö. 148/765) [Medine'de doğmuştur.], Ebû Huzeyme İbrahim b. Yezîd es-Sâbitî (ö. 154/771), Hayve b. Şüreyh (ö. 158/775?), Harmele b. İmrân et-Tüçîbî (ö. 160/777), Saîd b. Ebî Eyyûb (ö. 161/778), Yahyâ b. Eyyûb el-Mısırî (ö. 168/785), Abdullah b. Ayyâş b. Abbâs el-Kitbânî (ö. 170/787), Abdullah b. Lehîa (ö. 174/790), Leys b. Sa'd (ö. 175/791), Rişdîn b. Sa'd (ö. 188/803), Muâviye b. Saîd et-Tüçîbî (ö. ?).

Kûfe: Zeyd b. Ebî Üneyse el-Cezerî (ö. 125/743?).

Basra: Süleyman et-Teymî (ö. 143/761).

Medine: Muhammed b. İshâk b. Yesâr (ö. 151/768), Abdulhamîd b. Ca'fer b. Abdillâh b. el-Hakem el-Ensârî (ö. 153/770).

Bunların yanı sıra Ebû Bekr el-Absî ve Hasan b. Sevbân¹⁰¹ gibi isimler de geçmektedir.¹⁰²

Kaynaklarına kıyasla râvilerinin az sayıda olması –ricâl kitaplarında eksik kaydedilmediyse– onun ilim öğrenmeye daha iştiaqlı olduğunu gösterir. Diğer yandan kaynaklarında sayıca fazla olan Medinelilerin râvilerinde azalması ve râvilerinin arasında Mısırlıların göze çarpması onun Medine'den öğrendiklerini Mısır'da yaydığına delalet eder.

2.1.5. Usûlü

Yezîd b. Ebî Habîb'in "Bir hadis duyduğun zaman onu yitik deveyi arar gibi araştır. Tanınıyorsa al, yoksa bırak."¹⁰³ şeklindeki sözü kendisinin tenkide verdiği önemi göstermektedir. İbn Ebî Habîb, risâlesinde genel olarak an'ane yolu ile nakletmekle beraber kullandığı bazı ibarelerden Orta Çağ Müslüman ilim çevrelerinde yaygın olan "tahammülü'l-ilm" yöntemlerini kullandığı anlaşılmaktadır. Bu bağlamda Zührî'den

¹⁰¹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, 9/267.

¹⁰² Râvileri için bkz. Mizzî, *Tehzîb*, 32/105; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 3/562; a.mlf., *Tezkirat*, 1/97; a.mlf., *A'lâm*, 6/31-32; İbn Hacer, *Tehzîb*, 11/318.

¹⁰³ Ebû Dâvûd Süleyman b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî, *Risâletü Ebî Dâvûd ilâ ehli Mekke ve gayrihim fî vasfî sünenihî*, thk. Muhammed es-Sabbâğ (Beyrut: y.y., ts.), 30.

naklederken “كَانَ يَقُولُ”،¹⁰⁷ “أَخْبَرَهُ”،¹⁰⁶ “حَدَّثَهُ”،¹⁰⁵ *kitâbe/mükâtebeyi* “كَتَبَ إِلَيَّ ابْنُ شِهَابٍ”،¹⁰⁴ ifadelerinden *semâ/kırâat* yöntemiyle¹⁰⁸ haber naklettiği görülmektedir.

Yezîd b. Ebî Habîb’in nakillerinin içeriğinin fikhî konular olmasından dolayı onu hukukçu kimliğiyle de değerlendirmek icap eder. Yezîd, kaynak olarak Hz. Peygamber’den, sahabeden ve hatta tabiundan gelen fikhî uygulamaları kullanmaktadır. Tabiundan gelen fikhî uygulamalara başvurusu¹⁰⁹ muasırlarının uygulamalarına da yer verdiğini göstermektedir. Her ne kadar bu uygulamalar Hz. Peygamber’in bir tatbikine veya sözüne dayansa da¹¹⁰ sonuçta ilgili kişiler tarafından verilen fetvalardır. Kendisinin fikhî uygulamaların kökenlerine dair görüşler aktarması bunun farkında olduğunu gösterir. Nitekim Ömer b. Abdulazîz’in Mısır’da divandan sorumlu Sa’d b. Ukbe’ye at ve eşeği çiftleştirenlerin maaşlarından beş dinar eksiltilmesini belirten mektubuna yer vermeden önce ilgili konuda Hz. Peygamber’den bir nakilde¹¹¹ bulunmuştur.

2.1.6. Eserleri

Yezîd b. Ebî Habîb’in risâlesi her ne kadar bir hadis risâlesi olarak değerlendirilse de muhtevastaki rivâyetlerin kahir eksiriyeti fikhî içerikli olduğundan bir fıkıh risâlesine daha yakındır. Bundan dolayı Yezîd’in fıkıh konusunda herhangi bir eser yazmadığı yolundaki bir iddiayı¹¹² ihtiyatla karşılamaktayız. Fıkıh kitaplarının tasnif edilmediği devirde¹¹³ bir risâleye sahip olmak pekâlâ bir eser sayılabilir. Ancak ilk dönem

¹⁰⁴ Yezîd b. Ebî Habîb, “Ehâdisü Yezîd b. Ebî Habîb”, 45 (No 25).

¹⁰⁵ Yezîd b. Ebî Habîb, “Ehâdisü Yezîd b. Ebî Habîb”, 45 (No. 26); 58 (No. 63).

¹⁰⁶ Yezîd b. Ebî Habîb, “Ehâdisü Yezîd b. Ebî Habîb”, 45 (No. 27); 50 (No. 38).

¹⁰⁷ Yezîd b. Ebî Habîb, “Ehâdisü Yezîd b. Ebî Habîb”, 54 (No. 50). Hüseyin Akgün, Mısır’da hicri ikinci ve üçüncü asırda hadislerin bir kısmının rivâyet sigası ile bir kısmının ise herhangi bir siga kullanılmadan nakledildiğini belirterek, siga kullanılmayarak nakledilenlerin istinsah yolu ile yazıldığına kanaat erdirmiştir. Bkz. Hüseyin Akgün, Hicrî 2. ve 3. Yüzyıllara Ait Mısır Menşeli Papirüslerdeki Hadislerin Kaynakları, *Tokat İlmiyat Dergisi* 8/1 (Haziran 2020), 43.

¹⁰⁸ Hüseyin Akgün, Mısır’da hicri ikinci ve üçüncü asırda hadislerin bir kısmının rivâyet sigası ile bir kısmının ise herhangi bir siga kullanılmadan nakledildiğini belirterek, siga kullanılmayarak nakledilenlerin istinsah yolu ile yazıldığına kanaat erdirmiştir. Bkz. Hüseyin Akgün, Hicrî 2. ve 3. Yüzyıllara Ait Mısır Menşeli Papirüslerdeki Hadislerin Kaynakları, *Tokat İlmiyat Dergisi* 8/1 (Haziran 2020), 43. Dolayısıyla bir değeri bulursa da ilk dönemde Mısır’da bu durumun çok gelişim göstermediği göz önünde bulundurulmalıdır.

¹⁰⁹ Bkz. Yezîd b. Ebî Habîb, “Ehâdisü Yezîd b. Ebî Habîb”, 50 (No. 36); 50 (No. 36); 52 (No. 44); 56 (No. 55); 58 (No. 60-61); 63 (No. 71).

¹¹⁰ Bu konuda detaylı bilgi için muhakkikin notlarına bkz. Yezîd b. Ebî Habîb, “Ehâdisü Yezîd b. Ebî Habîb”, 50 (No. 36); 50 (No. 36); 52 (No. 44); 56 (No. 55); 58 (No. 60-61); 63 (No. 71).

¹¹¹ Bkz. Yezîd b. Ebî Habîb, “Ehâdisü Yezîd b. Ebî Habîb”, 43 (No. 22); 44 (No. 23).

¹¹² Tuncay Başoğlu, “Yezîd b. Ebû Habîb”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yay., 2013), 43/519.

¹¹³ Fuat Sezgin fikhın hicri birinci asrın sonları ile ikinci asrın başlarında konularına göre düzenlendiğini söylemekte bunu İbn Kayyim el-Cevziyye’nin verdiği şu bilgiye dayandırmaktadır: “ez-Zühri’nin *Fetâvî*’si üç, Hasan-ı Basrî’nin *Fetâvî* ise yedi kitap (esfâr) halinde fıkıh bablarına (ebvâb el-Fıkıh) göre tasnif edilmişti.” Sezgin, *Arap - İslâm Bilimleri Tarihi*, 1/453-454. Ancak bu rivâyetlerde tasnif faaliyetinin başkaları tarafından yapıldığı görülmektedir ki Zühri’nin fetvalarını fıkıh bablarına göre üç büyük esfârda toplayan kişi Muhammed b. Nûh iken Hasan-ı Basrî’nin (ö. 110/729) fetvalarını ise “Bazı âlimler yedi büyük esfârda toplamışlar.” şeklinde meçhul bir ifade ile geçmektedir. Bkz. Ebû Abdillâh Şemsüddîn

Fıkıh-Hadis ilişkisi başlı başına farklı bir araştırma konusu olduğundan araştırmamızda risâleyi kabul gördüğü şekliyle hadis risâlesi olarak değerlendireceğiz. Kindî'nin (ö. 350/961) *Fedâilü Mısır* adlı eserinde geçen bir bilgiye dayanılarak Yezîd'in tarih sahasında bir eserin olduğu nakledilmektedir ki,¹¹⁴ bu haklı bir çıkarımdır. Nitekim Kindî, eseri telif ederken yararlandığı kaynaklar arasında Yezîd b. Ebî Habîb'in ismini de zikreder.¹¹⁵ Onun bu eseri günümüze ulaşmasa da pasajlar halinde Ebû Kâsım el-Mısırî'nin (ö. 257/870) *Fütûhu Mısır ve'l-Mağrib*,¹¹⁶ Belâzurî'nin *Fütûhu'l-buldân*'ı¹¹⁷ gibi sonraki dönemlerde kaleme alınan telifata dâhil olmuştur. Şunu ifade etmeliyiz ki, burada eserden kastımız sahip olunan risâle veya risâlelerdir. Yoksa tasnif edilmiş cami bir eser değildir.

İbn İshâk, Mısır'da Yezîd b. Ebî Habîb'in kendisine Hz. Peygamber'in komşu ülke ve kabilelere gönderdiği elçilerin listesi ve onlara yaptığı konuşmanın yer aldığı bir risâle gösterdiğini nakleder. İbn İshâk risâleyi hocası Zührî'ye göndermiştir.¹¹⁸ Rivâyette geçen “vecede” lafzı risâlenin ona vicâde yoluyla ulaştığına delalet etmektedir. Bu risâlenin yanı sıra İbn Ebî Habîb'in siyer kaynaklarında geçen rivâyetlerine bakıldığında Siyer alanında da önemli nakillerinin olduğu söylenebilir. İleride detaylı bir şekilde temas edileceği üzere kendisinin Siyer ile ilgilendiği aşîkârdır. İbn Ebî Habîb vefat ettikten sonra yanında İbn İshâk'ın *Meğâzî*'sinin bulunduğu rivâyet edilmesi¹¹⁹ bunu destekler mahiyettedir. Tüm bunların yanında Yezîd b. Ebî Habîb için “âlimimiz, efendimiz”¹²⁰ tabirleri kullanılır ki Fuat Sezgin, hicrî birinci ve ikinci asırda kendisine “âlim” denilen şahısların müellif olduklarını belirtmektedir.¹²¹

Muhammed b. Ebî Bekr (İbn Kayyim el-Cevziyye), *İ'lâmü'l-muvakkı'in an rabbi'l-âlemîn*, thk. Muhammed Abdusselam İbrahim (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1411/1991), 1/19-20. Bu rivâyetlerden tarihlendirme yapabileceğimiz tek argüman Muhammed b. Nûh'tur ki bundan da kimin kastedildiği tam olarak açık değildir. Eğer Mihne sürecinde ismi geçen Muhammed b. Nûh (ö. 218/833) ise bu geç bir tarihe denk gelmektedir. Bunun yanı sıra bu dönemde Zeyd b. Ali'ye (ö. 122/740) nispet edilen *el-Mecmû* veya *el-Müsne'd* adlı fıkıh bablarına göre tasnif edilmiş bir kitap bulunmakta ise de ona aidiyeti tartışmalıdır. Sonuç olarak fıkıhın hicrî 150 yılından önce bablara göre ayrıldığını gösteren net bir bilgi bulunmamaktadır.

¹¹⁴ Başoğlu, “Yezîd b. Ebû Habîb”, 43/519. Sezgin, İbn Habîb'in Mısır tarihi başta olmak üzere çok sayıda eser kaleme aldığını söyler. Bkz. Sezgin, *Arap - İslâm Bilimleri Tarihi*, 1/292.

¹¹⁵ Ebû Ömer Muhammed b. Yûsuf el-Kindî, *Fedâilü Mısır el-mahrûse*, thk. Ali Muhammed Ömer (Mısır: Mektebetü'l-Hâncı, 1417/1997), 3-4.

¹¹⁶ Ebû Kâsım Abdurrahman b. Abdillâh el-Mısırî, *Fütûhu Mısır ve Mağrib* (b.y.: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, 1415).

¹¹⁷ Ebu'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd el-Belâzurî, *Fütûhu'l-buldân* (Beyrut: Mektebetü Hilal, 1988).

¹¹⁸ İbn Hişâm, *Sîre*, 2/607.

¹¹⁹ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî, *el-İlâle ve ma'rifetü'r-ricâl*, thk. Vasiyullah b. Muhammed Abbâs (Riyad: Dâru'l-Hânî, 1422/2001), 3/151 (No. 4670).

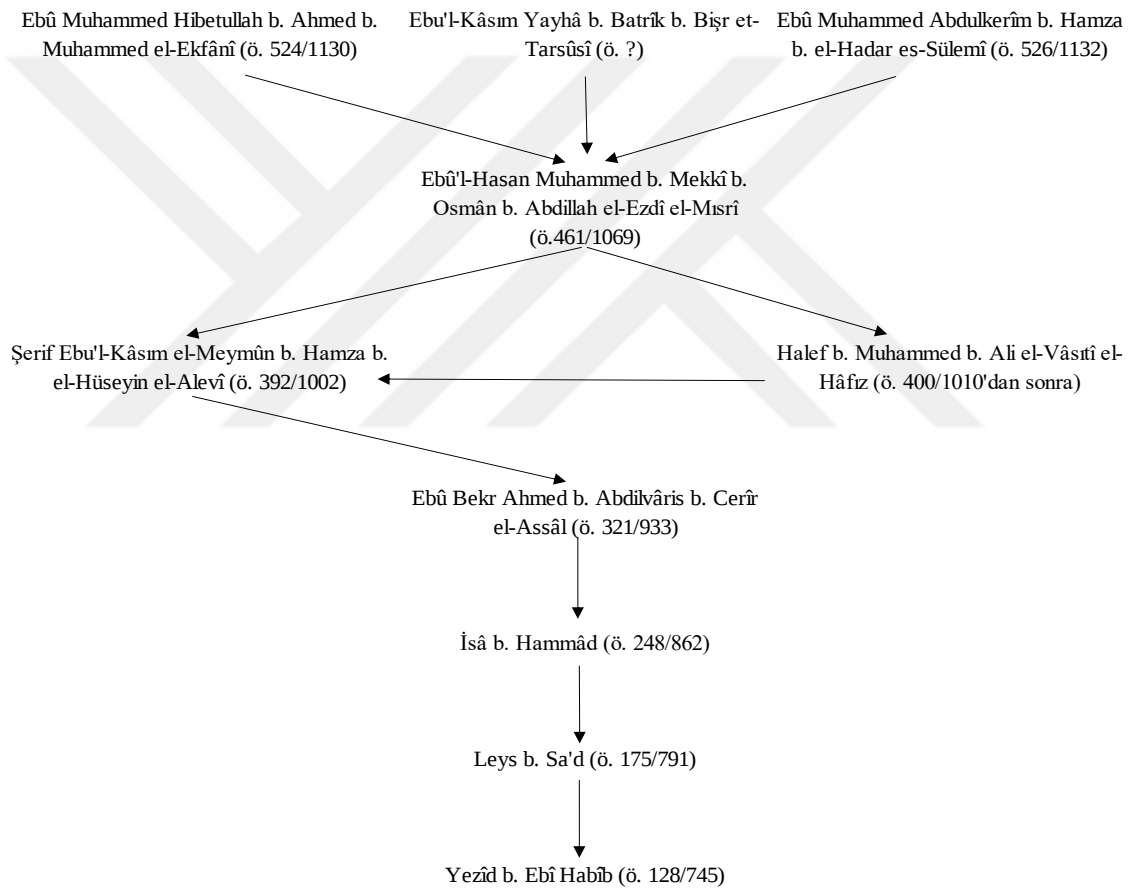
¹²⁰ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 3/562; a.mlf., *A'lâm*, 6/32.

¹²¹ Sezgin, *Arap - İslâm Bilimleri Tarihi*, 1/455.

2.1.7. Risâlesi

Şam Zâhiriyye Kütüphanesinde yazma halinde bulunan eser,¹²² Hamza Ahmed ez-Zeyn tarafından “*Cüz’ü ehâdisi Yezîd b. Ebî Habîb el-Mısrî bi rivâyeti’l-imâmi’l-Leys b. Sa’d*” adıyla tahkik edilmiştir. Neşredilen risâlede toplamda yetmiş üç hadis¹²³ bulunmakta ve hadislerin tümü kendisine ait olmakla beraber yirmi üç numaralı hadisi râvisi Leys b. Sa’d, “Yezîd b. Ebî Habîb ve gayruhu...”¹²⁴ şeklinde telfik yaparak nakletmektedir.

2.1.7.1. Risâlenin Senedi

Şekil 2. Yezîd b. Ebî Habîb'in Risâlesinin Sened Şeması

Risâlenin senedi ile birlikte verilen istinsah tarihleri, senedin en tepesinde yer alan isimler için 24 Cemâziyelâhir 520 Cuma günü (17 Temmuz 1126), bir alttaki Ebu'l-Hasan için Dımaşk Mescidü'l-Camii'nde (Şam Ümeyye Cami) Rebûlevvel 457 (Şubat/Mart

¹²² Hamza Ahmed ez-Zeyn, *Ehâdisü's-ş-şuyûhi'l-kibârî -Akdemü'l-mahtûtâtî'l-hadîsiyyeh-* (Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1425/2004), 9.

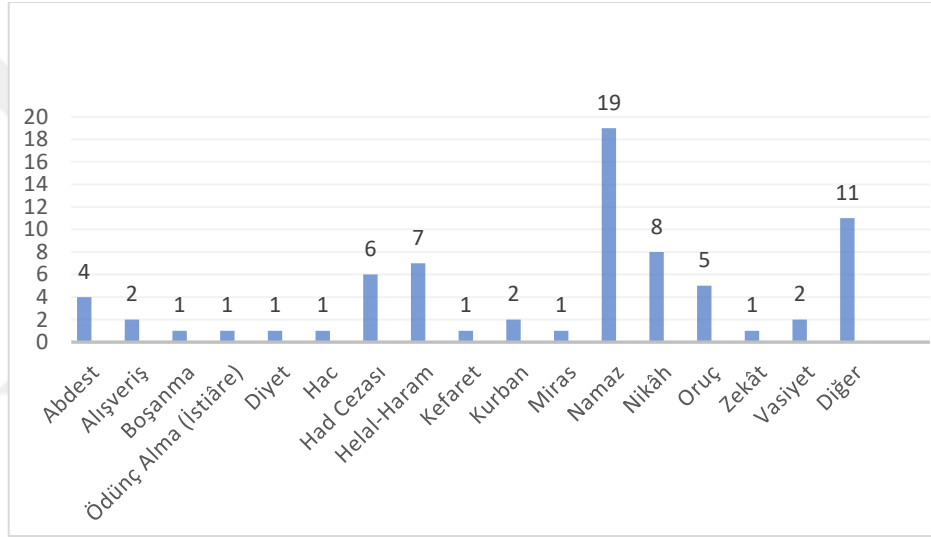
¹²³ Yezîd b. Ebî Habîb, “Ehâdisü Yezîd b. Ebî Habîb”, 31-64.

¹²⁴ Yezîd b. Ebî Habîb, “Ehâdisü Yezîd b. Ebî Habîb”, 44 (No. 23).

1065), İbn Cerîr el-Assâl için Muharrem 319 (Ocak/Şubat 931) ve İsâ b. Hammâd için ise 242/857 yılı verilmektedir.¹²⁵ Bu tarihlerin ilgili kimselerin vefat tarihlerine yakın olması daha sonraları vefat tarihlerinden hareketle eklendiği izlenimini uyandırmaktadır.

Senedinde geçen “Dımaşk Mescidü'l-Camii” ibaresinden risâlenin, sonraki dönemlerde tasnif edilmiş kitapların münderecatına dâhil olmakla birlikte Şam Ümeyye Camii'nde gerçekleştirilen derslerde okutulmaya devam edildiği anlaşılmaktadır. İlk dönemlerin ilmî hayatında karşılığı bulunan risâlenin tasnif sürecinden sonra hala revaçta kalması kayda değer bir husustur. Sonraki dönemlerde dahi okunması risâlenin ve müellifinin ilmî etkinliğini göstermektedir

2.1.7.2. Risâlenin İçeriği

Şekil 3. Yezîd b. Ebî Habîb'in Risâlesinin Konu Dağılım Grafiği

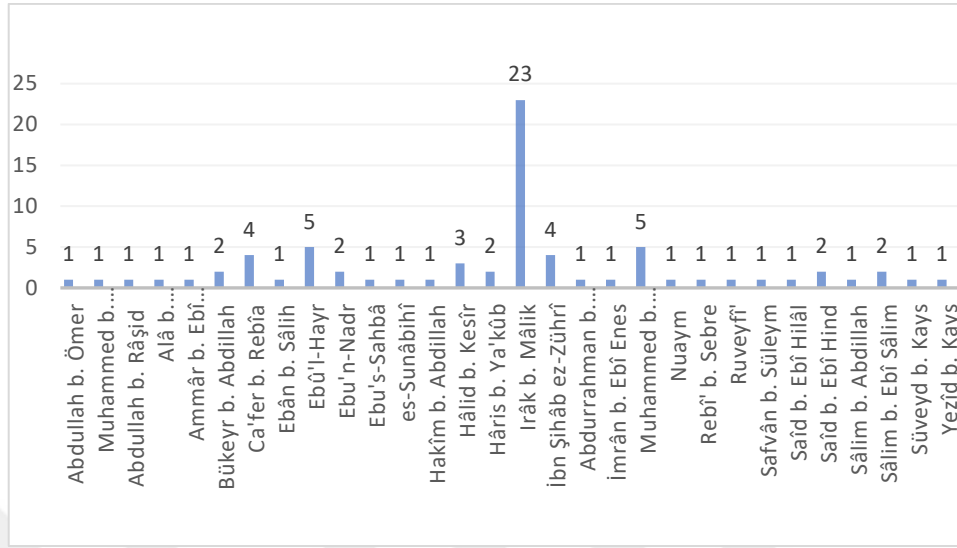
Grafikte de görüldüğü üzere risâlenin %83'ü fikhî konuları kapsamaktadır.¹²⁶ Dikkat çeken husus namaz, oruç, hac, abdest, alışveriş, vasiyet, boşanma, nikâh, had cezaları, diyet gibi fıkhnın ibadât, muâmelât ve ukubât alanlarını kapsayacak şekilde her konuda rivâyet bulunmasıdır. Ancak bunlar herhangi bir tasnife tabi tutulmadan risâlenin tamamına dağılmış vaziyettedir.¹²⁷ Mezkûr durum Mısır'da hicrî birinci asrın sonu ile ikinci asrın başlarında Fıkıh'ın konularına göre tasnif edilmediğini, muhtemelen yaşanan problemlere çözüm odaklı işlendiğini ve bu şekilde esere yansıdığı noktasında iyi bir örnek sunmaktadır. Namaz hakkında on dokuz rivâyetin nakledilmesi –günde en az beş defa icra edildiğinden– risâlenin pratik hayattaki ihtiyaçlar ile bağlantılı olduğunu gösteren önemli verilerdendir.

¹²⁵ Sened için bkz. Yezîd b. Ebî Habîb, “Ehâdisü Yezîd b. Ebî Habîb”, 31 (No. 1).

¹²⁶ Diğer olarak değerlendirdiğimiz konular genel olarak; konaklanacak yerde okunulacak dua, zil olan yere meleğin girmemesi, iki yüzü insanın kötü oluşu, Hz. Peygamber'in bir kimseye hayâyı tavsiye etmesi ve Abdullah b. Amr'ın Sâlim'e Mısır'dan çıkartılacaklarına yönelik sözü gibi nakillerdir.

¹²⁷ Bkz. Ek-1.

2.1.7.3. Risâlenin Kaynakları

Şekil 4. Yezîd b. Ebî Habîb'in Risâlesinin Kaynak Dağılım Grafiği

Grafikte de görüldüğü üzere müellif risâlesinde otuz farklı kaynaktan yararlanmışır.¹²⁸ Kaynakları arasında Irâk b. Mâlik, yirmi üç rivâyetle ön plana çıkmaktadır. Irâk'ın Medineli olması onun bu rivâyetleri Medine'ye yaptığı sefer sırasında aldığı ihtimalini akla getirmektedir. Yine müellifin bu kadar fazla ve çeşitli kaynağı da Mısır dışına özellikle Medine'ye yaptığı yolculuklara borçlu olduğunu söyleyebiliriz. Akgün, Yezîd b. Ebî Habîb'e kadar Mısır'da mevcut rivâyetlerin bölgesel nitelikte olduğu, onun da aralarında bulunduğu bir grup tarafından Mısır dışına yapılan seyahatlerle bölgeselliğin kırıldığı¹²⁹ yönünde bir değerlendirme yapmaktadır.

Risâlenin nihai hacmi konusunda net bir bilgi bulunmamakla beraber elimizdeki nüshayı göz önünde bulundurursak Yezîd'in küçük hacimli bir risâle için bu kadar farklı kaynaktan yararlanma sebebi önümüzde önemli bir soru olarak durmaktadır.

2.1.7.4. Siyer Rivâyetlerinin Kullanımı

Risâlenin en dikkat çekici yanı fikhî uygulamalara dair siyer metinlerinden deliller ve örnekler getirilmesidir. Bu durum Mısır'da hicrî ilk asrın sonu ile ikinci asrın başlarında siyer ile ilgili nakillerin fikhî hükümler hususunda bir müracaat kaynağı olarak kullanıldığını göstermektedir. Risâlede geçen siyer rivâyetleri ve kullanıldıkları fikhî konular şu şekildedir:

¹²⁸ Ayrıca bkz. Ek-1.

¹²⁹ Hüseyin Akgün, "Bölgelerarası Rivâyet Farklılıkları Açısından Mısır'daki Hadis Kültürünün Tahlili (Yezîd b. Ebî Habîb'in Rivâyetleri Özelinde)", *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5 (2015), 11-13.

Tablo 1. Yezîd b. Ebî Habîb'in Risâlesinde Fıkhî Amaçlı Kullanılan Siyer Rivâyetleri

	H. No.	Konu	Siyer Rivâyeti
İbâdât	15	Sarık ve mest üzerine mesh	H. Peygamber'in Tebük seferinde sarığın ve mestin üzerine mesh yapması
	27	Sehiv secdesi	H. Peygamber'in eksik kıldırdığı namazı tamamlaması
	28	Cinsel ilişkiye girilen elbise ile namaz	H. Peygamber'in cima yaptığı elbisede meni görmediği sürece namaz kılması
	29	Namazı eksik kılma (sehiv secdesi)	H. Peygamber'in namazı eksik kılıp Zû-Şimâleyn'in uyarması sonucu mescide gelip namazı tamamlaması
	38	Aşure orucunun bağlayıcılığı	H. Peygamber'in aşure orucunu Ramazan orucunun farz kılınışına kadar tutulmasını emretmesi, Ramazan orucu farz kılındıktan sonra serbest bırakması
	41	Namaz kılan kişi ile kible arasına girmek	H. Aişe'nin namaz kılan H. Peygamber ile kible arasında uyumuş olması
	45	Gece namazının rekât sayısı	H. Peygamber'in gece on üç rekât namaz kılması
	57	Seferi namazının süresi	H. Peygamber'in Mekke'nin fethinden sonra Mekke'de on beş gün kalıp namazları ikişer rekât kılması
	59	Hayızlı kadının namazı	Ümmü Habîbe'nin H. Peygamber'e hayızlı iken (namazı) sorması, H. Peygamber'in "Hayızın bitmesini beklemesini ve ardından gusûl abdesti alıp namaz kılmasını..." söylemesi
	64	Mest üzerine mesh	H. Peygamber'in Tebük seferinde abdest alması ve ayaklarını mesh etmesi.
	68	Hayızlının temizlik süresi	H. Peygamber'in Fâtıma bint Hubeyş ile hayız ve temizlik süreleri arasında geçen konuşma
Muâmelât	3	Azad edilmiş kölenin (boşanma) hürriyeti [H. Peygamber'in sadaka kabul etmemesi]	Berîre'nin H. Peygamber'e hediye olarak getirdiği et/Berîre'nin azat olduktan sonra köle statüsünde bulunan kocasına dönmek istememesi, H. Peygamber'in bunu onaylaması
	4	Ödünç alma (istiâre)	H. Peygamber'in Hayber'de Safvân b. Ümeyye'den ödünç silah alması
	22	At ile eşeğin çiftleştirilmesi (Melez hayvan)	H. Peygamber'e bir katırın hediye edilmesi üzerine H. Ali'nin "Eğer biz de at ve eşiği çiftleştirirsek bizim de böyle katırlarımız olurdu." demesi üzerine "H. Peygamber'in bunu bilmeyenler yapar." şeklindeki sözü
	24	Vasiyet	H. Peygamber'in hasta olan Sa'd b. Ebî Vakkâs'ı ziyareti ve aralarında malların vasiyeti ile ilgili geçen konuşma
	31	Mut'a nikâhı	H. Peygamber'in Mut'a nikâhını önce serbest bırakması daha sonra yasaklaması
	49	Anne-babaya iyilik	H. Peygamber'in anne babasını bırakıp yanına gelen bir Gıfarlıya köle vermesi/Gıfarlının köleyi azat

			etmesi sonucu Hz. Peygamber'in köleyi anne ve babasına vermesinin onun için daha iyi olacağını söylemesi
Ukubât	5	El kesme	Safvân b. Ümeyye'nin ganimet hakkında bir şey sormak için Medine'ye gelmesi, dönüşte ridasının çalınması, hırsızın elinin kesilmesi
	6	El kesme	Mahzûm'dan bir kadının kadife çalması ve bunun sonucunda elinin kesilmesi

Görüldüğü üzere Yezîd b. Ebî Habîb, risâlesinde çok sayıda siyer metnine yer vermektedir. Yezîd'in ilgili rivâyetleri fikhî hükümler için kullandığı, metnin vurgulu yerlerinden ve râvisi Leys b. Sa'd'ın bazı müdahalelerinden anlaşılmaktadır. Yezîd b. Ebî Habîb'in Hz. Peygamber'den nakledilen zina yapan cariye celdenin uygulanmasını konu edinen bir rivâyete Leys b. Sa'd şöyle bir ekleme yapmaktadır: “Sadece zina yaptığından dolayı cariye celde uygulamayız. Ancak hamile kalırsa veya onun zina yaptığını gördüklerini söyleyen dört şahit olursa ya da kendisi zina yaptığını itiraf ederse celde cezasını uyguluyoruz.”¹³⁰ Diğer yandan kaynakları arasında sonradan muhaddisler tarafından cerh edilen İbn İshâk'ın da bulunuyor olması dikkate alınırsa ilk dönemde Mısır'da, genelde siyer rivâyetleri, özelde ise İbn İshâk hakkında, henüz olumsuz bir düşüncenin oluşmadığını gösteren açık bir örnektir.

2.2. Hemmâm b. Münebbih (ö. 132/750)

2.2.1. Hayatı

Aslı Horasan'ın Herât bölgesinden olan Hemmâm b. Münebbih'in 40/660¹³¹ tarihinde Yemen'de doğduğu tahmin edilmektedir.¹³² Künyesi Ebû Ukbe'dir. “Ebnâ”dan¹³³ sayılan Hemmâm'ın¹³⁴ anne tarafından Yemenli olduğu anlaşılmaktadır. Babası Münebbih, Kısra I. Hüsrev tarafından Yemen'e gönderilen askerler arasındadır ve bu seferden sonra Yemen'e yerleşmiştir. Hz. Peygamber zamanında İslâm'ı kabul eden Münebbih'in Hemmâm, Vehb, Abdullah, Mesleme, Akîl ve Ma'kıl adında altı çocuğu vardır. Bunlardan Vehb'in zaman zaman Herât'ı ziyaret ettiği kaydedilmiştir.¹³⁵ Bahsi

¹³⁰ Yezîd b. Ebî Habîb, “Ehâdisü Yezîd b. Ebî Habîb”, 37 (No. 11).

¹³¹ 34/655 yılından önce doğduğunu söyleyenler de vardır. Bkz. Sinan Erdim, *Hemmâm b. Münebbih ve Rivâyetlerinin Değeri*, Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014), 21, 22.

¹³² Subhî b. İbrahim es-Sâlih el-Lübnânî, *Ulûmi'l-hadîs ve mustalahuh* (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1404/1984), 32; S. Kemal Sandıkçı, “Hemmâm b. Münebbih”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yay., 1998), 17/189.

¹³³ Ebnâ hakkında detaylı bilgi için bkz. Mustafa Fayda, “Ebnâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yay., 1994), 10/78-79.

¹³⁴ İbn Sa'd, *Tabakât*, 8/103; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, 9/107; İbn Hıbbân, *es-Sikât*, 5/510.

¹³⁵ İbn Hıbbân, *es-Sikât*, 1/198-199; İbn Asâkir, *Târihu Dimeşk*, 63/373; Ebû Zekeriyâ Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ ve'l-luğât* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 2/139; Mizzî, *Tehzîb*, 30/298; İbn Hacer, *Tehzîb*, 11/67.

geçen bilgiler onun Sâsânî ve Yemen kültürleri ile bağlantısının bulunduğunu göstermektedir.

Bir gün Mekke'ye, İbn Zübeyr'in yanına giden Hemmâm, topluluktaki bir Kureyşli tarafından küçük düşürülmek istenmiştir. Yemen'in önemli isimlerinden Belkıs'ı hedef alıp Hemmâm'ı rencide etmeye çalışan kişiye Hemmâm'ın cevabı ağır olmuştur. Hemmâm, Belkıs'ın Süleyman (as) devrinde Müslüman olduğunu belirttikten sonra Tebbet sûresinin bir kısmını okuyarak –Ebû Leheb'i küçük düşürerek– onu susturmuştur.¹³⁶ Hemmâm b. Münebbih'in Kur'ân'dan iki alıntı ile Kureyşliyi susturması onun Kur'ân'ı tarihsel bir veri kaynağı olarak kullandığını göstermektedir. Öte yandan Abdullah b. Zübeyr'in Kureyşliye verdiği cevap, Hemmâm'ın sosyal konumuna işaret etmektedir: “Sen kiminle konuştuğunun farkında mısın? Niçin İbn Münebbih'e sataşıyorsun?”¹³⁷

Savaşlara katıldığı belirtilen Hemmâm'ın ise, kardeşi Vehb için kitap satın aldığı zikredilmiştir.¹³⁸ Bu durum onun bilgiye verdiği değeri gösterir. Medine'de Ebû Hüreyre'nin derslerine katılıp kendisinden 140'a yakın hadis nakletmesi¹³⁹ de bunun göstergelerindendir. Aslında kendisinden nakledilen bir pasajdan daha önce Ebû Hüreyre'yi tanımadığı anlaşılmaktadır. Medine'ye giden Hemmâm Hz. Peygamber'in minberinin yanında bir ders halkası görmüş ve dersi verenin kim olduğunu sormuştur. Kendisine Ebû Hüreyre cevabı verilince gidip ona selam vermiş ve bu şekilde tanışmışlardır.¹⁴⁰

Vehb b. Münebbih'ten yaşça büyük olan –Vehb'in büyük olduğu da söylenir–¹⁴¹ ve kardeşleri arasında en son vefat eden Hemmâm'ın ölüm tarihi ihtilaflıdır. Buna ilişkin 101-102/720-721¹⁴² tarihleri verildiği gibi 131/749 veya 132/750¹⁴³ tarihleri de zikredilmiştir. Hamidullah, İbn Sa'd'ın verdiği 101-102/720-721 tarihini sahih bulur. Ona göre sonraki dönemlerde müstensih hatasından dolayı bu tarih 131 şeklinde yanlış yazılmıştır.¹⁴⁴ Ancak İbn Sa'd'ın *Tabakât*'ında geçen ilk tarihin hatalı olduğu kesindir. Zira risâleyi kendisinden nakleden Ma'mer b. Râşid 95/714 veya 96/715 tarihinde doğmuştur ki onun beş-altı yaşlarında iken Hemmâm'dan nakilde bulunması mümkün

¹³⁶ İbn Asâkir, *Târîhu Dimeşk*, 69/77; Zehebî, *A'lâm*, 5/313.

¹³⁷ Zehebî, *A'lâm*, 5/313.

¹³⁸ Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit el Bağdâdî, *el-Câmi li ahlâki'r-râvi ve âdâbi's-sâmi*, thk. Mahmud et-Tahhân (Riyad: Mektebetü'l-Maârif, ts.), 2/114; Mizzî, *Tehzîb*, 30/299; Zehebî, *A'lâm*, 5/312; a.mlf., *Târîhu'l-İslâm*, 3/747; İbn Hacer, *Tehzîb*, 11/67.

¹³⁹ İbn Hacer, *Tehzîb*, 11/67.

¹⁴⁰ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî, *Müsned*, thk. Şuayb el-Arnâvût vd. (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001), 12/473 (No. 7505).

¹⁴¹ Mizzî, *Tehzîb*, 30/298.

¹⁴² İbn Sa'd, *Tabakât*, 8/103; Ebû Amr Halîfe b. Hayyât, *Tabakât*, thk. Süheyl Zekkâr (b.y.: Dâru'l-Fikr, 1414/1993), 516.

¹⁴³ İbn Hibbân, *es-Sikât*, 1/198-199, 5/510; Bâcî, *et-Ta'dîl*, 3/1178; Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ*, 2/139; Mizzî, *Tehzîb*, 30/300; Zehebî, *Kâşif*, 2/339; a.mlf., *A'lâm*, 5/312; a.mlf., *Târîhu'l-İslâm*, 3/747; İbn Hacer, *Tehzîb*, 11/67.

¹⁴⁴ Hamidullah, *Muhtasar Hadis Tarihi*, 74, 91, 94.

değildir. Öte yandan Mizzî (ö. 742/1341) ve İbn Hacer (ö. 852/1449) İbn Sa'd'dan 131/749 tarihini nakletmişlerdir.¹⁴⁵ Bu durumda müstensih hatası Hamidullah'ın başvuduğu *Tabakât* nüshasında da bulunabilir. Hatanın kaynağı konusunda kesin bir ifade de bulunmamakla beraber rivâyetlerin geneline baktığımızda çıkarabileceğimiz en makul sonuç “selâsîn (otuz)” kelimesinin düştüğü veya unutulduğudur. Dolayısıyla Hamidullah'ın aksine ikinci ihtimal olan 131-132/749-750 tarihi daha doğru görünmektedir. Nitekim İbn Hacer de 132/750 tarihini daha sahih bulur.¹⁴⁶

2.2.2. Hakkındaki Görüşler

Hemmâm b. Münebbih hakkında genel kanaat, kendisinin sikâ bir râvî¹⁴⁷ olduğudur. İclî, “Sikâ, tâbî”,¹⁴⁸ Yahyâ b. Maîn, “Sikâ”,¹⁴⁹ demiştir. Buna rağmen ileride temas edeceğimiz üzere risâlede Ehl-i Kitap'tan nakiller vardır. Tabii bu durumun dönem itibarıyla Ehl-i Kitap'tan rivayetin henüz cerh sebebi sayılmadığına veya Ehl-i Kitap'tan rivayet edenin kimliğine göre tavır alındığına bir delil teşkil ettiğini de belirtmeliyiz.

2.2.3. Kaynakları

Hemmâm'ın biyografik kitaplarda geçen kaynakları dönemin önde gelen ilim adamlarıdır. Hatta bunlardan üçü “Abâdile”den sayılmaktadırlar. Dolayısıyla o, yetkin bir bilgi zemininden beslenmiştir. Söz konusu isimler şunlardır:

Ebû Hüreyre (ö. 58/678)–onunla karşılaşmış ve ondan çok rivâyet nakletmiştir–, Muâviye b. Ebî Süfyân (ö. 60/680), Abdullah b. Abbâs (ö. 68/687-88), Abdullah b. Zübeyr (ö. 73/692), Abdullah b. Ömer (ö. 73/693).¹⁵⁰ Muâviye'yi görüp ondan ders almadığı da rivâyet edilmektedir.¹⁵¹

Kaynakları arasında en geç vefat tarihლისის, Abdullah b. Ömer (ö. 73/693) olması İbn Münebbih'in ilgili isimlerden çok erken yaşta rivâyet ettiğini gösterir. Lakin kendisinin 132/750 tarihine kadar yaşadığını dikkate alırsak geriye kalan elli dokuz yıllık süreçte kimseden nakilde bulunmaması veya aktarmışsa ilgili kimselerin adlarının

¹⁴⁵ Bkz. Mizzî, *Tehzîb*, 30/300; İbn Hacer, *Tehzîb*, 11/67.

¹⁴⁶ Ebu'l-Fadl Ahmed b. Alî b. Muhammed b. Hacer el-Askalânî, *Takrîbü 't-tehzîb*, thk. Muhammed Avvâme (Suriye: Dâru'r-Raşîd, 1406/1986), 1/574.

¹⁴⁷ Nevevî, *Tehzîbü 'l-esmâ*, 2/139.

¹⁴⁸ İclî, *es-Sikâ*, 2/334.

¹⁴⁹ Ebû Bekr Ahmed b. Ebî Hayseme Züheyr b. Harb, *et-Târîhu 'l-kebîr –Târîhu İbn Ebî Hayseme–* thk. Salâh b. Fethi (Kahire: Fâruku'l-Hadîse, 1427/2006), 1/322; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, 9/107; İbn Şâhin, *Târîhu esmâu 's-sikât*, 1/251; Hatîbu'l-Bağdâdî, *el-Kifâye fî 'ilmû 'r-rivâye*, thk. Ebû Abdillâh es-Surkî - İbrahim Hamdi el-Medîni (Medine: Mektebetü'l-İlmiyye, ts.), 1/214; Bâcî, *et-Ta 'dîl*, 3/1178; Mizzî, *Tehzîb*, 30/299; Zehebî, *A 'lâm*, 5/312.

¹⁵⁰ İbn Sa'd, *Tabakât*, 8/103; Yahyâ b. Maîn, *Târîh*, 3/102; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, 9/107; Bâcî, *et-Ta 'dîl*, 3/1178; Nevevî, *Tehzîbü 'l-esmâ*, 2/139; Mizzî, *Tehzîb*, 30/299; Zehebî, *Kâşif*, 2/339; Zehebî, *Târîhu 'l-İslâm*, 3/747; İbn Hacer, *Tehzîb*, 11/67.

¹⁵¹ Nevevî, *Tehzîbü 'l-esmâ*, 2/139.

zikredilmemesi düşündürücüdür. Bununla birlikte hicrî üçüncü asra kadar bazı hadis kitaplarında yaptığımız taramada Hemmâm'ın rivâyetlerinin kahir ekseriyetinin risâlesinde yer alan nakiller ile aynı ve dolayısıyla Ebû Hüreyre kaynaklı olduğu müşahade edilmektedir.¹⁵² Ebû Hüreyre'nin (ö. 58/678) vefat tarihinden hareket ettiğimizde ise Hemmâm'ın mevcut rivâyetlerinin büyük çoğunluğunu en geç on sekiz yaşında yanında bulundurduğu gibi daha ilginç bir tablo ortaya çıkmaktadır. Hemmâm'ın isminin hayatının erken döneminde rivâyet ettiği nakiller ile anılması ve kaynakları arasında en son vefat edenden elli dokuz yıl sonra yaşayıp çok fazla kimseden rivâyet nakletmemesi araştırılmaya değer bir konudur.

2.2.4. Râvileri

Ricâl kitaplarında Hemmâm'ın kaynaklarında olduğu gibi râvileri hususunda da çok fazla isim zikredilmemektedir. Bunlar şu şekildedir: Vehb b. Münebbih (ö. 114/732), Ma'mer b. Râşid (ö. 153/770), Akîl b. Ma'kıl (ö. ?), Ali b. Hasan b. Enes (ö. ?).¹⁵³ *Sahîfe*'sinin, Ma'mer b. Râşid ile şöhret bulduğunu ayrıca göz önünde bulundurmak gerekir.

Kaynakları kadar râvilerinin de az olması Hemmâm'ın hadis rivâyeti ile çok fazla istigal etmediği izlenimi uyandırmaktadır. Lakin Hemmâm b. Münebbih'in kendi hadislerini Ebû Hüreyre'nin diğer râvileri olan Ebû Seleme, Saîd b. Müseyyeb, A'rec, Ebû Sâlih, Muhammed b. Sîrîn ve Tâvûs'un hadisleri ile benzettiği ve aralarında lafzî farklılıkların dışında herhangi bir değişiklik görmediği¹⁵⁴ yönünde bilgiler nakledilmektedir. Buradan Hemmâm'ın kendi hadislerini Ebû Hüreyre'nin diğer öğrencilerinin hadisleriyle karşılaştırdığı sonucu çıkmaktadır. Mevzubahis hadisleri toplamak ve karşılaştırmak o günün şartlarında hiç de kolay bir iş olmamalıdır. Dolayısıyla ilgili tutum, onun rivâyet naklinde titiz davrandığını göstermektedir. Diğer yandan rivâyet alışverişinin yoğun yaşandığı bir dönemde Hemmâm'ın erken bir yaşta Ebû Hüreyre'den naklettiği sahifesinin şöhret kazanması yine akılda soru işareti bırakan hususlardandır.

2.2.5. Eserleri

Subhî es-Sâlih, Hatîbu'l-Bağdâdî'nin *el-Câmi li ahlâki'r-râvî* adlı eserinden atıfla, Hemmâm b. Münebbih'in insanlara kitaplar ve defterler çıkardığını ve bunları imla

¹⁵² Bu konuda yapılan bir doktora çalışmasında, Hemmâm'ın *Sahîfe* dışındaki rivâyet sayısının yirmi beş ve bundalardan on iki tasnesinin Ebû Hüreyre kaynaklı olduğu belirtilmiştir. Bkz. Erdim, *Hemmâm b. Münebbih ve Rivâyetlerinin Değeri*, 42-52.

¹⁵³ Yahyâ b. Maîn, *Târîh*, 3/102; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, 9/107; Bâcî, *et-Ta'dîl*, 3/1178; Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ*, 2/139; Zehebî, *Kâşif*, 2/339; a.mlf., *Târîhu'l-İslâm*, 3/747; a.mlf., *A'lâm*, 5/312; Mizzî, *Tehzîb*, 30/299; İbn Hacer, *Tehzîb*, 11/67.

¹⁵⁴ Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 3/285-286; İbn Asâkir, *Târîhu Dimeşk*, 36/29; Mizzî, *Tehzîb*, 17/470.

ettirdiğini¹⁵⁵ söylemektedir. Ancak Hatîbu'l-Bağdâdî'nin zikredilen eseri ile muhtemel bir dipnot hatasından dolayı diğer teliflerini taramamıza rağmen böyle bir bilgiye ulaşamadık. Sınırlı sayıda kaynak ve râvisi bulunan Hemmâm'ın, kaynaklarda adının geçtiği nakillerin kahir ekseriyeti inceleme konumuz olan sahifesi/risâlesinde yer alanlardır. Dolayısıyla onun *Sahîfetu Hemmâm b. Münebbih* dışında bir esere sahip olduğu hususunda net bir bilgiye ulaşamadığımızı belirtmeliyiz. Risâlesi hakkında ise kaynaklar önemli ölçüde malumat aktarmaktadır. Hatta verilen bilgiler arasında hadislerin sayısı dahi¹⁵⁶ elimize ulaşan nüsha ile uyuşmaktadır. Bu çerçevede Ahmed b. Hanbel, Hemmâm'ın risâlesinin içeriğinde yaklaşık 140 hadis olduğunu ve Medine'de Ebû Hüreyre'den tek isnad ile aldığını ancak bunun kitaplarda dağınık bir şekilde bulunduğunu belirtir. Aynı şekilde sahifede hadislerde bulunmayan bazı rivâyetlerin varlığından da bahseder.¹⁵⁷ Başka bir yerde, Abdurrezzâk b. Hemmâm'ın yanında "Ma'mer b Râşid → Hemmâm → Ebû Hüreyre" senedli bir nüshadan söz edilmektedir.¹⁵⁸ Ma'mer'in Hemmâm b. Münebbih'in sahifesini kendisine arz ettiğini hatta bazen Hemmâm'ın hadisleri ona okuduğunu, sıkıldığında geriye kalanları Ma'mer'in okuyup naklettiği rivâyet edilmiştir. Abdurrezzâk, Ma'mer'in hangi hadisleri *kırâat* hangilerini *semâ* yoluyla aldığını bilmediğini ifade etmiştir.¹⁵⁹ Onun otuz küsur hadisi *semâ*; geriye kalanları *arz* yoluyla aldığını söyleyenler de¹⁶⁰ vardır. Ahmed b. Hanbel, Ma'mer dışında ilgili risâleyi nakledenin duyulmadığını¹⁶¹ aktarırken Yahyâ b. Maîn, Hemmâm b. Münebbih'in (hadis metinlerinin) bölünmesinde¹⁶² bir sakınca görmemektedir.¹⁶³

Zehebî risâlenin senedi hakkında şöyle bir bilgi vermektedir:

Hemmâm'ın 100 sene yaşadığını sanıyorum. Onun Ebû Hüreyre'den naklettiği sahifesini kendisinden en son rivâyet eden Ma'mer'dir ki istisnası olmaksızın ondan sonra yirmi bir yıl yaşamıştır. Ma'mer'den en son rivâyet eden kendisinden elli sekiz yıl sonra vefat eden Abdurrezzâk'tır. Abdurrezzâk'tan en son rivâyet eden ise kendisinden sonra yetmiş üç sene ömür sürmüş İshâk ed-Debrî'dir. Debrî'den en son nakleden ise kendisinden

¹⁵⁵ Subhî es-Sâlih, *Ulûmi'l-hadîs*, 33; Ayrıca bkz. Sandıkçı, "Hemmâm b. Münebbih", 17/189.

¹⁵⁶ Bu konuda Hemmâm'ın, Ebû Hüreyre'den naklettiği 140'a yakın hadisten müteşekkil sahifesinden söz edilmektedir. Bkz. Zehebî, *A'lâm*, 5/311; a.mlf., *Târîhu'l-İslâm*, 3/747; Mizzî, *Tehzîb*, 30/299; İbn Hacer, *Tehzîb*, 11/67. İbn Hacer risâlenin elimizde bulunandan farklı ve karmaşık bir senedini *Mu'cemü'l-müfreh* adlı eserinde zikretmektedir. Bkz. Ebu'l-Fadl Ahmed b. Alî b. Muhammed b. Hacer el-Askalânî, *el-Mu'cemü'l-müfreh ev tecridu esânidi'l-kütübi'l-meşhûre ve'l-eczâi'l-mensûre*, thk. Muhammed Şekur el-Meyâdinî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1418/1998), 310.

¹⁵⁷ Mizzî, *Tehzîb*, 30/299.

¹⁵⁸ Hatîbu'l-Bağdâdî, *Kifâye*, 214.

¹⁵⁹ Yahyâ b. Maîn, *Târîh*, 3/129; İbn Asâkir, *Târîhu Dimeşk*, 59/400; Mizzî, *Tehzîb*, 28/308, 30/299; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 3/747; Zehebî, *A'lâm*, 5/312; İbn Hacer, *Tehzîb*, 11/67.

¹⁶⁰ Yahyâ b. Maîn, *Târîh*, 3/129; Mizzî, *Tehzîb*, 28/308.

¹⁶¹ Zehebî, *A'lâm*, 5/312.

¹⁶² "أَحَادِيثُ هَمَّامَ بْنِ مُنَبِّهٍ لَا بَأْسَ أَنْ يَقْطَعَهَا" Hadis terminolojisiinde "Taktî'u'l-Hadîs" olarak geçen kavram, birkaç konu içeren hadis metnini temalarına göre parçalara ayırıp ilgili yerde kullanılması anlamına gelmektedir. Detaylı bilgi için bkz. Abdullah Aydın, *Hadis Istılahları Sözlüğü* (İstanbul: İFAV Yay., 2019), 327-331.

¹⁶³ Hatîbu'l-Bağdâdî, *Kifâye*, 214.

sonra yetmiş altı yıl yaşayan Ebû Kâsım et-Taberânî'nin ricâlinden biridir. Taberânî ise kesin olarak 100'ü aşanlardandır.¹⁶⁴

2.2.6. Risâlesi

Muhammed Hamidullah tarafından tahkik edilen *Sahîfetu Hemmâm b. Münebbih* adlı risâlede 138 hadis¹⁶⁵ bulunmaktadır. Hemmâm'ın hayat hikâyesinde yer verdiğimiz üzere Ma'mer bu sahifeyi Hemmâm'dan nakletmiştir.

Fuat Sezgin, *Sahîfetu Hemmâm b. Münebbih*'in Berlin, Şam Zâhiriyye ve İstanbul Şehid Ali Paşa kütüphanelerinde yazma eser olarak bulunduğunu belirtir.¹⁶⁶ İlk iki nüsha üzerinden eseri tahkik eden Hamidullah, Türkçe tercümesine yazdığı önsözünde Muhammed Tayip Okiç'in Kahire Milli Kütüphanesinde bulunan dördüncü bir nüshanın kopyasını kendisine gönderdiğinden bahseder. Bu nüsha ile İstanbul Şehid Ali Paşa nüshalarını incelediğini belirten Hamidullah, ilgili nüshalar ile ilk ikisi arasında bir farklılığın olmadığını ifade etmiştir.¹⁶⁷ Daha sonra, Rıfat Fevzi Abdumuttalib –şerh ve tahriciyle beraber–¹⁶⁸ ve Ali Hasan Ali Abdulhamîd tarafından¹⁶⁹ telifin iki ayrı tahkiki yapılmıştır.

Hamidullah'ın tahkikli neşri Urduca, Fransızca, İngilizce ve Türkçeye çevrilmiştir.¹⁷⁰ Türkçeye 1966-1967 yıllarında üç farklı çevirisi¹⁷¹ yapılmıştır.

Muhammed Hamidullah, Ebû Hüreyre'nin eseri ilk baştan itibaren *es-Sahîfetu's-Sahîha* şeklinde isimlendirdiğini, daha sonra öğrencisi Hemmâm b. Münebbih'in sahifeyi tanıtmaya ve muhafaza etmesinden dolayı *Sahîfetu Hemmâm b. Münebbih* olarak şöhret bulduğunu savunur.¹⁷² Ancak araştırmamızda ilk dönemlerde sahifenin isimlendirilişi ile ilgili bir bilgiye ulaşamadık. Genelde Ma'mer'in kendisinden 140'a yakın hadis naklettiği bilgisi geçmektedir. Söz konusu sahifenin isimlendirilişi ile ilgili yapılan bir çalışma "*Sahîfetu Hemmâm*" ve "*es-Sahîfetu's-Sahîha*" isimlerinin ilk dönemlerde

¹⁶⁴ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 3/747.

¹⁶⁵ Bkz. Hemmâm b. Münebbih, *Sahîfe*, 25-48

¹⁶⁶ Sezgin, *Arap - İslâm Bilimleri Tarihi*, 1/94. Şam ve Berlin nüshaları hakkında detaylı bilgi için bkz. Muhammed Hamidullah, *Muhtasar Hadis Tarihi ve Sahife-i Hemmam ibn Münebbih*, çev. Kemal Kuşçu (İstanbul: Beyan Yay., 2013), 92-96.

¹⁶⁷ Hamidullah, *Muhtasar Hadis Tarihi*, 12.

¹⁶⁸ Hemmâm b. Münebbih, *Sahîfetu Hemmâm b. Münebbih*, thk. Rıfat Fevzî Abdumuttalib (Mısır: Mektebetü'l-Hancı, 1406/1985).

¹⁶⁹ Hemmâm b. Münebbih, *Sahîfetu Hemmâm b. Münebbih*, thk. Alî Hasan Alî Abdulhamîd (Beyrut - Ammân: Mektebetü'l-İslâmî - Dâru Ammâr, 1407/1987).

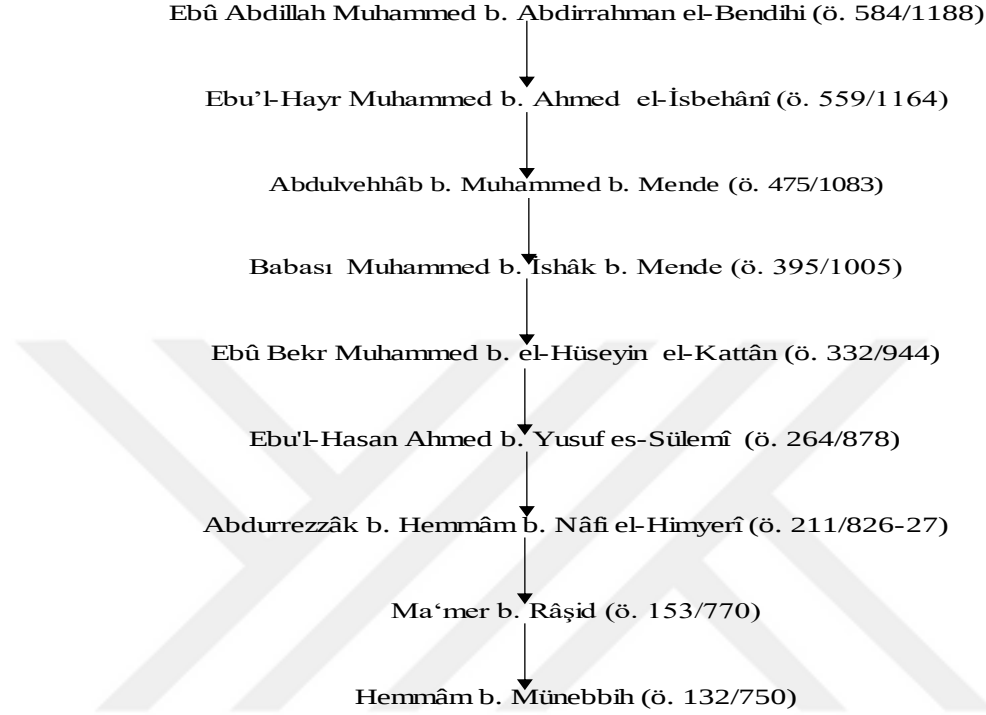
¹⁷⁰ Sandıkçı, "Hemmâm b. Münebbih", 17/189.

¹⁷¹ Hemmâm b. Münebbih, *Hadis Mecmuası*, çev. Mehmet Ragıp İmamoğlu (Ankara: y.y., 1966); a.mlf., *Hemmâm ibn Münebbih'in Sahîfesi*, çev. Talat Koçyiğit (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1967), Kemal Kuşçu (İstanbul: y.y., 1967). Kemal Kuşçu'nun çevirisi üzerine bir kritik yapan Erul, çeviride ciddi hatalar olduğunu örnekleri ile izah etmiştir. Bünyamin Erul, "Muhammed Hamidullah'ın Sahîfetu Hemmâm b. Münebbih Adlı Eserinin Bazı Çevirileri Üzerine Bir Kritik", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 57/1 (2016), 195-209.

¹⁷² Hamidullah, *Muhtasar Hadis Tarihi*, 71.

kullanılmadığını, mezkûr isimlerin hicrî beşinci asırdan sonra kullanılmaya başlandığını, dolayısıyla sahifenin başlangıçta bir isme sahip olmadığı¹⁷³ sonucuna ulaşmıştır.

2.2.6.1. Risâlenin Senedi

Şekil 5. Hemmâm b. Münebbih'in Sahîfesi'nin Sened Şeması

Şemadaki sened zinciri¹⁷⁴ Şam nüshasına aittir. Berlin nüshasındaki sened zinciri Ebû Amr Abdilvehhâb'tan sonra değişmektedir.¹⁷⁵ Hamidullah, sened zincirlerinde müstensih hatasından kaynaklı bir râvinin düştüğünü söyler. Buna göre senedde Muhammed b. İshâk b. Mende'nin eseri Muhammed b. el-Kattân'dan aldığı görülmektedir. İbn Mende'nin 310/922 tarihinde doğduğunu¹⁷⁶ kendisinden hadis naklettiği gösterilen hocası Kattân'ın ise bu tarihten sekiz yıl önce 302/914 tarihinde vefat ettiğini ve dolayısıyla bunun mümkün olamayacağını belirten Hamidullah, İbn Mende ile Kattân'ın arasına oğlu Ebû İshâk İbrahim b. Muhammed'i -râvileri arasında yer

¹⁷³ Sinan Erdim, "Hemmâm b. Münebbih'in Sahîfesi'nin İsimlendirilme Süreci", *Hikmet Yurdu Dergisi* 6/11 (Haziran 2013), 390-391.

¹⁷⁴ Hemmâm b. Münebbih, *Sahîfe*, 27-28. Senedin en tepesinde yer alan Ebû Abdullah el-Bendihi'de risâlenin kayıt tarihi olarak Medresetü'n-Nâsiriyye es-Salâhiyye'de 26 Zilkade 577 (Eylül/Ekim 1133) bilgisi verilmektedir.

¹⁷⁵ Bkz. Hamidullah, *Muhtasar Hadis Tarihi*, 78.

¹⁷⁶ Doğumu için 310 veya 311 tarihi verilir. Bkz. Zehebî, *A'lâm*, 17/29.

almasından¹⁷⁷ olsa gerek– dâhil etmektedir.¹⁷⁸ Yalnız müellif, Kattân’ın vefat tarihine, Sem‘anî’nin *Ensâb* adlı eserinin “Kattân” maddesini referans göstermektedir ki ilgili yerde Kattân’ın vefat tarihi 302 değil, 332’dir.¹⁷⁹ Dolayısıyla 310 yılında doğan bir kişinin 332 yılında vefat etmiş olan birisinden nakilde bulunması doğal olmaktadır. Zaten ricâl kitaplarında Kattân’ın râvileri arasında İbn Mende; İbn Mende’nin kaynakları arasında ise Kattân’ın ismi zikredilmektedir.¹⁸⁰ Sonuç olarak vermiş olduğumuz sened zincirinde bu tür bir problemin olmadığını söyleyebiliriz. Hamidullah’ın bu kurgudaki hareket noktası Kattân’ın vefat tarihidir. O, ilgili tarihe bağlı kalarak Kattân’ın râvileri arasında yer alan oğlunun seneden düştüğü yönünde bir tahmin yürütmüş olmalıdır.

2.2.6.2. Risâlenin Kaynakları

Hemmâm’ın risâlesinde kullandığı tek kaynak Ebû Hüreyre¹⁸¹ olup Medine’ye yaptığı bir seyahat esnasında kendisinden rivâyette bulunmuştur.

2.2.6.3. Risâlenin İçeriği

Risâlenin içeriğinde genel olarak ibadet, kıyamet alametleri, geçmiş peygamberler, ahlakî prensipler, dönemin görgü kuralları, cennet ve cehennem tasvirleri, melek-şeytan gibi metafizik içerikli nakiller yer almaktadır.¹⁸² Rivâyetler okunduğunda risâledeki anlatım üslubu, içeriği ve yöntemine dair bazı hususiyetler de esasen ortaya çıkmaktadır. Bunları; anlatımlarda benzetme, temsil ve örneklendirmelerin kullanılması, tarihî bağlamdan kopuk kısa sözler, metafizik içerikli konuların yoğun işlenmesi, geçmiş kültürlerden izler vs. şeklinde saymamız mümkündür. Söz konusu özelliklerin zihnimize yer alan “hadis şablonuna” uygun tarzda olduğunu söylemek isteriz. Bu anlatım özelliklerinde kıssacı üslubunun rolünün ne kadar olduğu veya risâlenin sıhhati gibi hususlar üzerinde çalışmamızın kapsamına girmemesi nedeniye durmuyoruz.

Risâlede yer alan birtakım hadislerde Ehl-i Kitap kültürünün izleri bulunmaktadır. Örnek olarak Hz. Âdem ile ilgili nakilde geçen, “Allah Âdem’i kendi sûreti üzere yarattı.”¹⁸³ şeklindeki giriş cümlesinin benzeri *Tekvin*’de şöyle geçmektedir: “Tanrı insanı kendi sûretinde yarattı, onu Tanrı’nın sûretinde yarattı.”¹⁸⁴ Burada rivayetin sıhhati,

¹⁷⁷ Ebû Sa’d Abdulkerîm b. Muhammed b. Mansûr es-Sem‘ânî, *el-Ensâb*, thk. Abdurrahman b. Yahyâ el-Muallimî vd. (Haydarâbâd: Meclisü Dâiretü’l-Maârifü’l-Osmâniyye, 1382/1962), 10/451. Zehebî’nin *Siyeru a’lâm*’ında da vefat tarihi Şevval 332 olarak geçmektedir. Zehebî, *A’lâm*, 15/319.

¹⁷⁸ Bkz. Hamidullah, *Muhtasar Hadis Tarihi*, 88-89.

¹⁷⁹ Sem‘ânî, *el-Ensâb*, 10/451. Zehebî’nin *Siyeru a’lâm*’ında da vefat tarihi Şevval 332 olarak geçmektedir. Zehebî, *A’lâm*, 15/319.

¹⁸⁰ Zehebî, *A’lâm*, 15/318-319, 17/29.

¹⁸¹ Bkz. Ek-2.

¹⁸² Risâlede yer alan konular hakkında detaylı bilgi için bkz. Ek-2.

¹⁸³ Hemmâm b. Münebbîh, *Sahîfe*, 36 (No. 58).

¹⁸⁴ Kutsal Kitap (Erişim 31 Ağustos 2021), Tek.1: 27.

kaynaklarının durumu, şerhi gibi konulardan çok¹⁸⁵, mevcut bir benzerliğe dikkat çekmek istedik.

Bir diğer örnek, bir peygamberin (Yuşa'nın) savaşıyla ilgilidir. Risâlede geçen nakilde Hz. Peygamber'in dilinden olay şöyle anlatılmaktadır:

Nebilerden biri gaza etmek için çıktı ve insanlara (ordusuna) şöyle dedi: “Bir kadınla evlenip zifafa girmemiş olan benimle gelmesin. Bir ev yapıp üstünü kapamamış olan benimle gelmesin. Koyun ve dişi deve satın alıp da yavru lamalarını bekleyen benimle gelmesin.” Sonra hücum için gitti. Şehre yaklaştığı zaman, ikindi namazı vakti yahut buna yakın bir zaman olmuştu. Bu nedenle güneşe şöyle dedi: “Sen emir altındasın, ben de emir altındayım. Ey Allah'ım! Benim için onu (Güneş'i) bir müddet tut.” Cenabı Hak o peygambere zafer ihsan edinceye kadar bir zaman (Güneş) hapsedildi. Bundan sonra elde ettikleri ganimetleri bir araya topladılar. Onları yutmak için bir ateş geldi. Fakat ona dokunmaktan kaçındı. Yuşa Peygamber hayretle: “Sizde mutlaka bir hile var, her kabileden bir adam gelsin, biat etsin.” dedi. Böyle yapıldı. Doğrusu, onlardan birinin eli Peygamber'in eline yapışık kaldı. Bunun üzerine (o peygamber) “Sizde hile var. Bütün kabile, bana biat etsin,” dedi. Böyle yapıldı. İki veya üç adamın eli (peygamberin eline) yapışık kaldı. Bunun üzerine ‘Sizde hile var, siz hile yapmışsınız.’ dedi. (Resûlullah) devam etti: “Bunun üzerine onun önüne altından bir öküz başı getirdiler ve düz bir yerde yığılmış ganimetler arasına koydular. Ateş geldi ve (hepsini) yuttu.” (Resulullah) ilave etti: “Ganimetler bizden evvel kimseye helal edilmemişti. Allah, zaafımızı ve acımızı gördü ve bize onu helal kıldı.”¹⁸⁶

Kitab-ı Mukaddes'in Yuşa bölümünde buna benzer şöyle bir kesit bulunmaktadır:

Bunun üzerine Yeşu bütün savaşçıları ve yiğit adamlarıyla birlikte Gilgal'dan yola çıktı. Bu arada RAB Yeşu'ya, “Onlardan korkma!” dedi, “Onları eline teslim ediyorum. Hiçbiri sana karşı koyamayacak.” Gilgal'dan çıkıp bütün gece yol alan Yeşu, Amorlular'a ansızın saldırdı. RAB Amorlular'ı İsrâilliler'in önünde şaşkına çevirdi. İsrâilliler de onları Givon'da büyük bir bozguna uğrattılar; Beythoron'a çıkan yol boyunca, Azeka ve Makkeda'ya dek kovalayıp öldürdüler....RAB'bin Amorlular'ı İsrâilliler'in karşısında bozguna uğrattığı gün Yeşu halkın önünde RAB'be şöyle seslendi:

“Dur, ey Güneş, Givon üzerinde
Ve Ay, sen de Ayalon Vadisi'nde.”

Halk, düşmanlarından öcünü alıncaya dek Güneş durdu, Ay da yerinde kaldı. Bu olay Yaşar Kitabı'nda da yazılıdır. Güneş, yaklaşık bir gün boyunca göğün ortasında durdu, batmakta gecikti.¹⁸⁷

İki örnekte geçen benzerliklerin irdelenmesi ve metodik bir çalışma ile bu tür ifadelerin kime ait olduğu ortaya konulması gereken bir husustur. Zira Bısr b. Saîd, Ebû

¹⁸⁵ Rivayetin sıhhat ve değerlendirilmesi konusunda bkz. Şaban Çiftci, “Allah Âdem'i Kendi Süretinde Yaratmıştır” Hadisinin Tahrir ve Değerlendirmesi”, *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (Mart 2014), 1-20.

¹⁸⁶ Hemmâm b. Münebbih, *Sahîfe*, 45 (No. 123), Hamidullah, *Muhtasar Hadis Tarihi*, 148-149.

¹⁸⁷ Yeş.10:7-13.

Hüreyre'nin meclisine katıldıklarını ve Ebû Hüreyre'nin Hz. Peygamber ve Kâ'bu'l-Ahbâr'dan rivayette bulunduğunu, meclisten ayrıldıklarında kendisi ile beraber olan bazı kimselerin Hz. Peygamber adına nakledilen rivâyetleri Kâ'b adına, Kâ'b adına nakledilenleri ise Hz. Peygamber adına rivâyet ettiklerini belirtmektedir.¹⁸⁸ Bu çerçevede Ebû Hüreyre kaynaklı bir hadis üzerinde yapılan bir çalışmada, hadisin Ebû Hüreyre'ye ait bir hüküm olduğu ve daha sonraları bazı ziyadelerle Hz. Peygamber'e ref' edildiği sonucuna ulaşmıştır.¹⁸⁹

Risâlede Kur'ân ayetlerinden de alıntılar mevcuttur. Benî İsrâil ile ilgili hadiste geçen “فَإِنِّي لِنَبِيِّ إِسْرَائِيلَ أَذْخُلُوا الْبَابَ سُجَّدًا وَقُولُوا حِطَّةً نَغْفِرْ لَكُمْ خَطَايَاكُمْ”¹⁹⁰ kesit ile Bakara sûresinin elli sekizinci ayetinde geçen “وَإِذْخُلُوا الْبَابَ سُجَّدًا وَقُولُوا حِطَّةً نَغْفِرْ لَكُمْ خَطَايَاكُمْ” kısım “غفر” fiilindeki zamir dışında aynıdır. Hz. Peygamber'in Kur'ân'dan alıntı yapması doğaldır. Nitekim Vâkıdî'de bu ibare Hudeybiye Seferi'nde geçmekte ve Hz. Peygamber, “Allah'ın dediği gibi...”¹⁹¹ şeklinde sözüne başlayarak Kur'ân'a bir nevi atıfta bulunmaktadır. Hakeza bir diğer hadiste Hz. Peygamber, “أَنَا أَوَّلُ النَّاسِ بِالْمُؤْمِنِينَ فِي كِتَابِ اللَّهِ”¹⁹² cümlesiyle Ahzâb sûresinin altıncı ayetine vurgu yapmaktadır.

2.2.6.4. Siyer Rivâyetleri

Hemmâm b. Münebbih'in Sâhifesi'nde yer alan rivâyetler tarihî bağlamlarından koparılmış vaziyettedir. Bu açıdan ele aldığımız risâleler arasında sonraki dönemlerde teşekkül etmiş hadis literatürüne en yakındır.¹⁹³ İlgili rivâyetler, Hz. Peygamber'in ana karakter olduğu olaylarda kendisine ait kısımlardır. İleride açıklayacağımız üzere risâlede yer alan bazı hadisler ilk siyer kaynaklarında tarihî bağlamlarıyla bulunmaktadır. Tarihi bağlamlar kaldırıldığında geriye Hz. Peygamber'e ait kısımlar kalmaktadır ki risâlede de bu şekilde geçmektedir. Bununla birlikte ilk dönem siyer müelliflerinin, Hz. Peygamber'in hayatını diğer peygamberlerin hayatlarından ayrı değerlendirmemeleri sebebiyle risâlede yer alan geçmiş peygamberler ile ilgili rivâyetler de Siyer'e malzeme sunmaktadır.

¹⁸⁸ Ebu'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâil b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, thk. Alî Şîrî (b.y.: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1408/1988), 8/117.

¹⁸⁹ Hüseyin Akgün, “Giyinik Çıplaklar” Hadisinin Aslının Tespiti ve Ka'bû'l-Ahbâr Kaynaklı Rivâyetlerin Ref'i Meselesi”, *Hikmet Yurdu* 9/17 (2016), 117-143.

¹⁹⁰ Hemmâm b. Münebbih, *Sahîfe*, 44 (No. 115).

¹⁹¹ Bkz. Vâkıdî, *Meğâzi*, 2/584.

¹⁹² Hemmâm b. Münebbih, *Sahîfe*, 45 (No. 121).

¹⁹³ Erul, sahifedeki hadislerin Buhârî ve Müslim'in *Sahîh*'lerinin özeti gibi olduğunu belirtir. Bkz. Bünyamin Erul, *Hadislerin Dili İlk Hadis Belgesi Hemmâm'ın Sahîfesi -Tertip, Terceme, Yorum-* (Ankara: TDV Yay., 2009), 9.

2.3. Süheyl b. Ebî Sâlih (ö. 138/756)

2.3.1. Hayatı

Medine’de yaşamını sürdürmüş Süheyl’in 70/690 tarihinde doğduğu tahmin edilmektedir.¹⁹⁴ Medine’nin önemli âlimlerinden Ebû Sâlih es-Semmân ez-Zekvân’ın oğludur. Ebû Sâlih es-Semmân, Hz. Peygamber’in eşi Cüveyriye bint Hâris’in azadlı kölesidir.¹⁹⁵ Süheyl’in yanı sıra Abbâd (Abdullah)¹⁹⁶ ve Sâlih adında iki çocuğu daha vardır.¹⁹⁷ Şüphesiz Hz. Peygamber’in eşinin azadlı kölesinin çocuğu olması, tanınmasına büyük katkı sağlamıştır.

İmâm ve büyük muhaddis olarak tanıtılan¹⁹⁸ Süheyl, kardeşi Abbâd’ın ölümüne çok üzülmüş ve bundan dolayı hafızasında bazı problemler yaşamış, birçok hadisi unutmuştur. Hafızasındaki zayıflığın ömrünün sonlarına doğru ve Irak’tan naklettiği hadisleri unuttuğu aktarılır.¹⁹⁹ Abbâd’ın, Mervân b. Muhammed döneminde (127-133/744-750) vefat ettiği²⁰⁰ nakledilir. Bu durumda onun ihtilata uğradığı tarih, hicrî 127 ile 133 arasındadır.

Vefat tarihi hakkında 138/756²⁰¹ Ebû Ca’fer el-Mansûr dönemi²⁰² veya başları²⁰³ 140/758 tarihi ya da az öncesi²⁰⁴ gibi muhtelif bilgiler bulunmaktadır. Mansûr 137-159/754-775 tarihleri arasında hüküm sürmüştür. Bu veriler net bir bilgi vermese de en makul tarihin hicrî 138 veya 139 olduğunu söyleyebiliriz.

2.3.2. Hakkındaki Görüşler

Cerh ve ta’dîl ulemâsı onun güvenilirliği hakkında görüş ayrılığına düşmüşlerdir. Kimileri onu güvenilir bir râvi sayarken kimileri ise çeşitli eleştirilerde bulunmuştur.

Bazı kaynaklarda Süheyl hakkında olumlu görüşler aktarılmaktadır: İbn Sa’d, “Sikâ ve kesîru’l-hadîstir.”²⁰⁵; İclî, “Medineli sikâdır.”²⁰⁶; Süfyân b. Uyeyne, “Süheyl b. Ebî Sâlih’i hadiste sebt sayardık.”²⁰⁷; Leys b. Sa’d, “Medine ehlinin çokça ibadet

¹⁹⁴ A’zamî, *Dirâsât*, 478.

¹⁹⁵ Zehebî, *A’lâm*, 5/36.

¹⁹⁶ Asıl isminin Abdullah, lakabının Abbâd olduğu da söylenir. İbn Adî, *el-Kâmil*, 4/554.

¹⁹⁷ Yahyâ b. Maîn, *Târîh*, 3/182; Mizzî, *Tehzîb*, 12/223.

¹⁹⁸ Zehebî, *A’lâm*, 5/458.

¹⁹⁹ İbn Sa’d, *Tabakât*, 7/521; Mizzî, *Tehzîb*, 12/228; Zehebî, *A’lâm*, 5/460-461; a.mlf., *el-Muğnî fi’l-Duafâ*, thk. Nureddîn İtr (b.y.: y.y., t.s.), 1/289. İbn Hacer, *Tehzîb*, 4/264.

²⁰⁰ İbn Sa’d, *Tabakât*, 7/521.

²⁰¹ İbn Hacer, *Tehzîb*, 4/264.

²⁰² İbn Sa’d, *Tabakât*, 7/521; İbn Hıbbân, *es-Sikât*, 6/418; İbn Hacer, *Tehzîb*, 4/624.

²⁰³ Halîfe b. Hayyât, *Tabakât*, 463;

²⁰⁴ Zehebî, *Târîhu’l-İslâm*, 3/670.

²⁰⁵ İbn Sa’d, *Tabakât*, 7/521.

²⁰⁶ İclî, *Ma’rifetü’s-sikât*, 1/440; Mizzî, *Tehzîb*, 12/227; Zehebî, *A’lâm*, 5/459.

²⁰⁷ İbn Adî, *el-Kâmil*, 4/523; Mizzî, *Tehzîb*, 12/225; Zehebî, *A’lâm*, 5/459; İbn Hacer, *Tehzîb*, 4/263.

edenlerindendi.”²⁰⁸; Nesâî, “Leyse bihi be’s.”²⁰⁹ gibi. Bazı kimseler ise güvenilirliği hakkında çeşitli izahlarda bulunmuştur. Bu çerçevede İbn Adî, Süheyl’in babasının rivâyetlerini A‘meş, Abdullah b. Miksem, Sümei gibi kimselerden aktarmasını onun sikâ olduğuna yormaktadır. Zira ona göre Süheyl bu durumda, bizzat babasından işittikleri ile işitmediklerini birbirinden ayırmaktadır. Devamında Süheyl’in kendi nezdinde “Makbûlu’l-ahbâr, sebt, lâ be’s bihî.”²¹⁰ olduğunu belirtir.

Süheyl’in bazı râvilerle tercih edilmiştir. Muhtemelen Süheyl zikredilen râvilerle aynı içerikteki rivâyetleri nakletmiş olmalı ki aralarında bir kıyaslamaya gidilmiştir. İbn Ebî Hâtim’in şu açıklamaları buna açık bir örnektir:

Babama Süheyl b. Ebî Sâlih hakkında sordum. Dedi ki: “Hadisi yazılır ancak onunla delil getirilmez. O bana göre Amr b. Ebî Amr’dan ve Alâ → Ebû Sâlih → Ebû Hüreyre’ isnadından daha iyidir.” Devamında, “Ebû Zür’a’ya Süheyl mi yoksa Alâ mı daha iyi” diye sordum. Dedi ki: “Süheyl daha meşhur ve daha sebtir...”²¹¹

Açıklamalarda geçen, “Alâ → Ebû Sâlih → Ebû Hüreyre” kanalı ile risâlenin, “Süheyl → Ebû Sâlih → Ebû Hüreyre” senedi arasındaki uyum iki ismin Ebû Sâlih’ten benzer nakilleri rivâyet ettiklerine işaret etmektedir. Bu durum muhtemelen Alâ ile Süheyl arasında bir tercihe gidilmesine sebebiyet vermiştir. Süheyl başka râvilerle de kıyaslanmıştır. Nesâî, “O Fülehy, Hüseyin b. el-Muallim, Ebu’l-Yemân, İsmâil b. Ebî Üveys ve Yahyâ b. Bükeyr’den daha hayırlıdır.”²¹² demektedir. Burada Süheyl’in ilgili kişiler ile kıyaslanmasının sebebi ise Nesâî’nin Buhârî’yi eleştirmesidir. Zira Buhârî onu zayıf bir râvi gördüğü için²¹³ hadislerini güvenilir bulduğu farklı kanallar ile desteklemiştir. Aynı naklin daha ayrıntılı olanı bunu açıkça ortaya koymaktadır: Nesâî, Süheyl’in bir hadisini naklettiği zaman, “Vallahi Süheyl, Ebu’l-Yemân ve Yahyâ b. Bükeyr ve bunların dışında kalanlardan daha hayırlıdır. Ancak Buhârî’nin kitabı bunların rivâyetleri ile doludur.” demektedir. Rivâyetin devamında İbn Hacer’in *Târîhu’l-kebîr*’den iktibasla verdiği şu açıklama ile Buhârî’nin ondan almama sebebini açıklar gibidir: “Süheyl’in bir kardeşi vardı. Bu kardeşi öldü ve Süheyl buna çok üzüldü. Bundan dolayı hadislerinin çoğunu unuttu.”²¹⁴ İbnu’l-Cevzî ise, Buhârî’nin Süheyl’in hadislerini, babasından semâ olmadan, sahifeden naklettiği için rivâyet etmediğini belirtir. Müslim’in ise onun babasına ait bazı rivâyetleri kardeşi, Abdullah b. Dînâr, A‘meş gibi kanallardan

²⁰⁸ İbn Adî, *el-Kâmil*, 4/523.

²⁰⁹ Mizzî, *Tehzîb*, 12/227; İbn Hacer, *Tehzîb*, 4/263-264.

²¹⁰ İbn Adî, *el-Kâmil*, 4/526; Zehebî, *A’lâm*, 5/459; İbn Hacer, *Tehzîb*, 4/264.

²¹¹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, 4/247; Mizzî, *Tehzîb*, 12/227; Zehebî, *A’lâm*, 5/459; a.mlf., *Târîhu’l-İslâm*, 3/670; İbn Hacer, *Tehzîb*, 4/263.

²¹² Zehebî, *Târîhu’l-İslâm*, 3/670.

²¹³ Buhârî’nin Süheyl’in rivâyetlerini “makrûnen” naklettiği bilgisi geçmektedir. Bir sonraki dipnota bkz. Bu kavram, hadis terminolojisinde zayıf bir râvinin hadisinin sikâ bir râvinin hadisi ile birlikte zikredilmesi şeklinde geçmektedir. Bkz. Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, 182.

²¹⁴ Mizzî, *Tehzîb*, 12/228; İbn Hacer, *Tehzîb*, 4/264. Zehebî’de aynı ifadenin Ali b. el-Medînî’ye ait olduğu görülmektedir. Zehebî, *A’lâm*, 5/460. Başka bir yerde ise aynı görüşü kendisi paylaşmaktadır. Bkz. Zehebî, *Târîhu’l-İslâm*, 3/670.

nakletmesinden dolayı kendisinden rivâyette bulunduğunu söyler. Esasen sahifeden nakilde bulunsaydı tüm rivâyetleri babasından direkt aktarması gerekirdi.²¹⁵ Yine Yahyâ b. Maîn, Süheyl'unun Ebû Sâlih'ten olan nakillerini Süheyl'in aynı tarikteki rivâyetlerine tercih etmektedir.²¹⁶ Ahmed b. Hanbel'e Süheyl ve Muhammed b. Amr sorulduğunda, Yahyâ b. Saîd el-Kattân'ın Süheyl'i daha sebt saydığını belirtmiş başka bir yerde ise, "Süheyl b. Ebî Sâlih, hadisinin aslı yoktur."²¹⁷ demiştir.

Yahyâ b. Maîn, Süheyl hakkında genelde olumsuz görüşler beyan etmekle birlikte olumlu görüşler de serdetmiştir. Ancak kullanılan ifadeler karışıktır ve nerede, ne zaman söylendiği belli değildir.²¹⁸

Sonuç olarak Süheyl'in güvenilir bir râvi olduğu görüşü daha ağır basmaktadır. Zayıf görülmesinin sebepleri ise ömrünün sonlarına doğru hafızasında yaşadığı problem ve sahifeyi babasından semâ olmadan nakletmesidir. Yukarıda da belirttiğimiz üzere ihtilata uğrama tarihi hicrî 127-133 tarihleri arasındadır. Dolayısıyla ihtilatı öne sürenlerin gerekçeleri en geç ömrünün son on yılı için geçerlidir. Babasından sahifeyi semâ olmadan rivâyet ettiği yönündeki tenkide ise, onun babasına ait bazı nakillere farklı râviler aracılığıyla ulaştığı ve semâ olmadan aktarmak istediği takdirde babası ile arasına başka bir râviyi koymaya gerek duymayacağı şeklinde cevap verilmiştir.

2.3.3. Kaynakları

Ricâl kitaplarında tabiunun küçüklerinden sayılan ve sahabeden rivayet aldığı dair bir bilgi bulunmayan²¹⁹ Süheyl b. Ebî Sâlih'in birçok kaynağı zikredilmektedir. Bu isimler arasında dönemin önde gelen birçok âlimi bulunmaktadır. Böylelikle onun çeşitli ve nitelikli bir bilgi zemininden yararlandığı söylenebilir. Söz konusu isimler şunlardır:

Medine: Saîd b. el-Müseyyeb (ö. 94/713), Atâ b. Yezîd (ö. 105/724), babası Ebû Sâlih es-Semmân (ö. 101/719-20), Ubeydullah b. Miksem (ö. 101/720), Abdurrahman b. Ebî Saîd el-Hudrî (112/731), Ebu'l-Hubâb Saîd b. Yesâr (ö. 117/735), Âmir b. Abdillâh

²¹⁵ Ebu'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî, *el-Mevdû'ât*, thk. Abdurrahman Muhammed Osman (Medine: Mektebetü's-Selefiyye, 1386/1966), 1/34.

²¹⁶ "سألت يحيى بن معين: قلت سهيل بن أبي صالح أحب إليك عن أبيه أو سمى؟ قال: سمى خير منه." İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, 4/315.

²¹⁷ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, 4/247; Mizzî, *Tehzîb*, 12/226; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 3/670; a.mlf., *A'lâm*, 5/459; İbn Hacer, *Tehzîb*, 4/263.

²¹⁸ Yahyâ b. Maîn, "Ashâbu'l-hadîs, Süheyl b. Ebî Sâlih'in hadislerinden sakınırlardı." Başka bir sefer Yahyâ b. Maîn'e Süheyl hakkında sorulduğunda "Leyse bi-zâlik." demiştir. Yahyâ'ya başka bir sefer, Süheyl → Babasından → Ebû Saîd el-Hudrî'den naklettiği "Cenazeyi takip ettiğiniz zaman kabre konmadan oturmayınız." hadisi sorulduğunda "Süheyl zayıftır." demiştir. Bkz. İbn Ebî Hayseme, *Târîh*, 2/316-317; İbn Hacer, *Tehzîb*, 4/264. İbn Adî'nin kaydına göre İbn Maîn, "...Süheyl hadiste kuvvetli değildir. Ebû Sâlih es-Semmân'ın Süheyl, Abbâd ve Sâlih adında üç çocuğu vardır. Üçü de sikâ'dır." dediğini aktarmıştır. Bkz. İbn Adî, *el-Kâmil*, 4/523. İbn Maîn'in, "Süheyl, hadiste kuvvetli değil, hüccet değil." derken başka bir sefer de ise "Sikâ" dediği ve bu görüşünün daha sahih olduğu kaydedilmiştir. Ebu'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahman b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî, *ed-Duafâ ve'l-metrûkîn*, thk. Abdullâh el-Kâdî (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1406/1986), 2/30. Diğer görüşler için bkz. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, 4/247, 315; Zehebî, *A'lâm*, 5/459; İbn Hacer, *Tehzîb*, 4/263.

²¹⁹ Zehebî, *A'lâm*, 5/458.

b. ez-Zübeyr (ö. 121/739), Muhammed b. Müslim b. Şihâb ez-Zühri (ö. 124/742), Abdullah b. Dînâr (ö. 127/745), Ebû Bekr b. Abdîrrahman'ın mevlâsı Sümeiyye (ö. 130/748), Muhammed b. Müslim el-Âiz (ö. 131/749), Muhammed b. el-Münkedir (ö. 131/748), Safvân b. Ebî Yezîd (ö. 132/750), Rebîa b. Ebî Abdîrrahman (ö. 136/753?), Hâris b. Mahled el-Ensârî ez-Zurekî (ö. ?), Ka'kâ' b. Hakîm (ö. ?), Nu'mân b. Ebî Ayyâş ez-Zurekî (ö. ?), Saîd b. Abdîrrahman b. Ebî Saîd el-Hudrî (ö. ?) Saîd b. Abdîrrahman b. Mükmil (ö. ?).

Kûfe: Ebû İshâk es-Sebî (ö. 127/745), Süleyman el-A'meş (ö. 148/765), Habîb b. Hassân el-Kûfî (ö. ?), Arface b. Abdîlvâhid el-Esedî (ö. ?).

Basra: Abdullah b. Büreyde (115/734).

Geriye kalanlar; Abdullah b. Yezîd es-Sa'dî el-Bekrî (ö. ?), Abdurrahman b. Sa'd (ö. ?) –İbn Saîd de denilir–, Ebû Ubeyd (ö. ?) –Süleyman b. Abdîlmelik'in Hâcibi– şeklindedir.²²⁰

Süheyl b. Ebî Sâlih, Medineli olmasından dolayı kaynaklarının çoğunluğu Medinelidir. Medinelilerden sonra A'meş gibi Kûfe'nin önde gelen âlimleri göze çarpmaktadır. Dolayısıyla Süheyl, Kûfe'ye seyahat etmiş ve orayla bir bağ kurmuş olabilir. Kardeşinin vefatından sonra hicrî 127-133 tarihleri arasında ihtilata uğramıştır. Zikredilen bilgiler arasında Süheyl'in Irak'ta naklettiği rivâyetleri unuttuğu mevcuttur. Bu bilgilerden şöyle bir sonuca gidebiliriz: Süheyl kardeşinin ölümünden sonra Kûfe'ye gitmiş ve orada çeşitli rivâyetler nakletmiştir. Ancak hafızası zamanla kötüleşmiş ve Kûfe'de naklettiği rivâyetlerin tamamını veya bir kısmını unutmuştur.

2.3.4. Râvileri

Süheyl'den dönemin otoriteleri nakilde bulunmuştur. Yine kaynaklarında olduğu gibi ondan Medine ve Irak ilim ehlinin rivayet ettiği²²¹ söylenmiştir. Ricâl kitaplarında zikredilen râvileri şunlardır:

Medine: Bükeir b. Abdillâh b. el-Eşec (ö. 120/738) [Mısır'da da ikamet etmiştir.], Rebîa b. Ebî Abdîrrahman (ö. 136/753?) -aynı zamanda şeyhlerindendir-, Yezîd b. Abdillâh b. Üsâme (ö. 139/757), Mûsâ b. Ukbe (ö. 141/758) –akranlarındandır–, Yahyâ b. Saîd el-Ensârî (ö. 143/760), Ubeydullah b. Ömer (ö. 147/764), Muhammed b. Aclân (ö. 148/765), Âsım b. Ömer b. Hafs b. Âsım b. Ömer b. el-Hattâb (ö. 161-170/778-787?), Abdulazîz b. Abdillâh b. Ebî Seleme el-Mâcişûn (ö. 164/781), Füleih b. Süleyman (ö. 168/784), Abdulazîz b. Muttalib (ö. 170/787?), Abdullah b. Ömer el-Umerî (ö. 171/788), Süleyman b. Bilâl (ö. 172/788), Abdurrahman b. Ebi'z-Zinâd (ö. 174/790) [Bağdat], Saîd b. Abdîrrahman el-Cumahî (ö. 176/793), Abdullah b. Ca'fer b. Necîh el-Medînî (ö.

²²⁰ Kaynakları için bkz. Buhârî, *Târîhu'l-kebîr*, 4/104; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, 4/246-247; İbn Hıbbân, *es-Sikât*, 6/417-418; Mizzî, *Tehzîb*, 12/223-224; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 3/670; a.mlf., *A'lâm*, 5/459; İbn Hacer, *Tehzîb*, 4/263.

²²¹ İbn Sa'd, *Tabakât*, 7/521.

178/795) [Basra], Mâlik b. Enes (ö. 179/795) –hafızasında yaşadığı probleminden önce rivâyette bulunmuştur–,²²² İsmâil b. Ca‘fer (ö. 180/796), Ya‘kûb b. Abdirrahman el-İskenderânî (ö. 181/798) [İskenderiye], Abdulazîz b. Ebî Hâzim (ö. 184/800), Abdulazîz b. Muhammed ed-Derâverdî (ö. 187/803), Ebû İshâk İbrahim b. Muhammed el-Fezârî (ö. 188/804?), Ebû Damre Enes b. İyâz el-Leysî (199/815), Abdullah b. Hüseyin b. Atâ b. Yesâr (ö. ?), Muhammed b. Rifâa el-Kurazî (ö. ?).

Mekke: Abdulmelik b. Cüreyc (ö. 150/767).

Kûfe: Zeyd b. Ebî Üneyse (ö. 125/743?), Süleyman el-A‘meş (ö. 148/765) –akranlarındandır–, Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778), Züheyr b. Muâviye el-Cu‘fî (ö. 173/790), Muhammed b. Süleyman b. el-İsfahânî (ö. 181/798), Cerîr b. Abdilhamîd (ö. 188/804) [Rey’de ikamet etmiştir.], Abdullah b. İdrîs (ö. 192/807-808), İsmâil b. Zekerîyya (ö. 194/810?) [Bağdat’ta yaşamıştır.], Ebû Muâviye Muhammed b. Hâzim ed-Darîr (ö. 195/811), Süfyân b. Uyeyne (ö. 198/814) [Mekke’de ikamet etmiştir.], Rahîl b. Muâviye el-Cu‘fî (ö. ?), el-Alâ b. el-Müseyyeb (ö. ?), Yahyâ b. Mühelleb (ö. ?).

Basra: Yûnus b. Ubeyd (ö. 139/756), Ravh b. el-Kâsım (ö. 141/759), Şu‘be b. el-Haccâc (ö. 160/776), Vüheyb (ö. 165/781), Abdulazîz b. Müslim el-Kasmelî (ö. 167/784), Hammâd b. Seleme (ö. 167/784), Cerîr b. Hâzim (ö. 170/787) [Mısır’da yaşamıştır.], Hammâd b. Zeyd (ö. 179/795), Bîşr b. el-Mufaddal (ö. 187/803?), İsmâil b. Uleyye (ö. 193/809), Abdulazîz b. Muhtâr (ö. ?), Ebu’l-Esved Humeyd b. el-Esved (ö. ?).

Dımaşk: İsmâil b. Ayyâş (ö. 181/797).

Horasan: Hârîce b. Mus‘ab (ö. 168/785).

Vâsıt: Vaddâh Ebû Avâne (ö. 176/792) [Basra], Hâlid b. Abdillâh el-Vâsîtî (ö. 182/798), Ali b. Âsım (ö. 201/817).

Şu isimler de zikredilmektedir: Züheyr b. Muhammed et-Temîmî (ö. 162/779), Muhammed b. Abdillâh b. Ulâse (ö. 168/785), Velîd b. Amr b. Sâc (ö. ?).²²³

Râvileri arasında Medine, Kûfe ve Basralı isimler ön plandadır.²²⁴ Basralılara kaynakları arasında sık rastlanmazken örneklerine yer verdiğimiz üzere râvilerinde daha çoktur. Buna ek olarak Süheyl’in Irak tarafına ömrünün sonlarına doğru gittiği bilgisini de göz önünde bulundurursak onun Medine’deki rivâyetlerin Irak bölgesine intikalinde önemli bir rol oynadığı söylenebilir.

²²² Zehebî, *A‘lâm*, 5/460.

²²³ Râvileri için bkz. Buhârî, *Târîhu’l-kebîr*, 4/104; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, 4/246-247; İbn Hıbbân, *es-Sikât*, 6/417-418; Mizzî, *Tehzîb*, 12/224-225; Zehebî, *Târîhu’l-İslâm*, 3/670; a.mlf., *A‘lâm*, 5/458-459; İbn Hacer, *Tehzîb*, 4/263.

²²⁴ Bu çalışmada, birinci bölümde yer verilen biyografilerde kaynak ve râvilerin coğrafik dağılımlarından bazı sonuçlara ulaşılmıştır. İlgili sonuçlarda kullandığımız yöntemi, Hüseyin Akgün’ün *Hadis Rivâyet Coğrafyası -Hicrî ilk 150 yıl-* adlı eserinden esinlendik.

2.3.5. Eserleri

Süheyl, kendinden Sevrî, Şu‘be, Mâlik vs. gibi otoritelerin naklettiği nüshalara sahiptir.²²⁵ “Nüshalar” kelimesinden elimizde bulunanın dışında başka risâlelerinin de olduğu anlaşılmaktadır.²²⁶ Yanında 104 kadar hadisin bulunduğu söylenmesi de²²⁷ bunu desteklemektedir. Zira incelediğimiz risâlede kırk dokuz hadis²²⁸ bulunmaktadır. Mevcut risâle dışında diğerlerine henüz ulaşılabilmiş değildir.

2.3.6. Risâlesi

Risâlenin asıl yazması Şam Zâhiriyye Kütüphanesinde mecmu‘ 107 numaralı büyük bir cildin 155-160 varakları arasındadır.²²⁹ Risâleyi tahkik eden A‘zamî, eserin yazmasının ilk ser levhasında “Cüz’ü fihî Nüşatu Abdulazîz b. Muhtâr el-Basrî an Süheyl b. Ebî Sâlih an Ebîhi”, nüshanın sonunda ise “Âhir Nüşatu Süheyl b. Ebî Sâlih” şeklinde ifadeler geçtiğini belirterek nüshanın aidiyetindeki problemten bahseder. Erken devir müelliflerinin bazen eserin nispetinde tesahül gösterdiklerini ve bundan dolayı râviye de nispet edebildiklerini söylemekte ve ardından nüshanın Süheyl b. Ebî Sâlih’e ait olduğunu destekleyen çeşitli delillere yer vermektedir.²³⁰ Ricâl kitaplarında Süheyl’in nüshalarından bahsedilmesi onun bu görüşünü destekler niteliktedir.

Vüheyb b. Hâlid, Süheyl b. Ebî Sâlih’ten mükâtebe yoluyla, Hz. Peygamber’in Cuma namazından sonra dört rekât namaz kıldığı yönünde bir rivâyet nakletmektedir.²³¹ Bu hadis, elimizdeki risâlede, “Cuma namazı kıldıktan sonra dört rekât namaz kıl.”²³² şeklinde yer almaktadır. Buradan hareketle Süheyl’in, babasından aldığı ilgili risâlenin bir bölümünü veya tamamını Vüheyb’e gönderdiğini belirten A‘zamî, Süheyl’in râvileri arasında yaptığı bir karşılaştırmada Vüheyb’in bazı rivâyetleri ile elimizdeki nüshanın râvisi olan Abdulazîz’in rivâyetleri arasındaki benzerliklere değinir. Benzerliklerden yola çıkarak her ikisinin nüshayı Süheyl’den aldığı veya ikisinden birinin nüshayı bir diğerinden istinsah ettiği ihtimallerinden söz eder. Elde ettiği verilerden Abdulazîz b. Muhtâr’ın, Vüheyb’in nüshasını istinsah ettiğini kabul eder.²³³ Süheyl b. Ebî Sâlih’in Abdulazîz²³⁴ ve Vüheyb’in²³⁵ kaynakları arasında yer alması her ikisinin nüshayı orijinal

²²⁵ İbn Adî, *el-Kâmil*, 4/525-526; Zehebî, *A‘lâm*, 5/459; Mizzî, *Tehzîb*, 12/227.

²²⁶ A‘zamî, *Dirâsât*, 474.

²²⁷ Zehebî, *A‘lâm*, 5/460.

²²⁸ Bkz. Süheyl b. Ebî Sâlih, “Nüşetü Süheyl”, 473-585.

²²⁹ Bkz. A‘zamî, *Dirâsât*, 483.

²³⁰ Detaylı bilgi için bkz. A‘zamî, *Dirâsât*, 473-477.

²³¹ Ebû Muhammed Hasan b. Abdîrrahmân b. Hallâd er-Râmürmüzî el-Fârisî, *el-Muhaddissü'l-fâsıl beyne'r-râvî ve'l-vâ'î*, thk. Muhammed Accâc el-Hatîb (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1404/1984), 447.

²³² Süheyl b. Ebî Sâlih, “Nüşetü Süheyl”, 496 (No. 28).

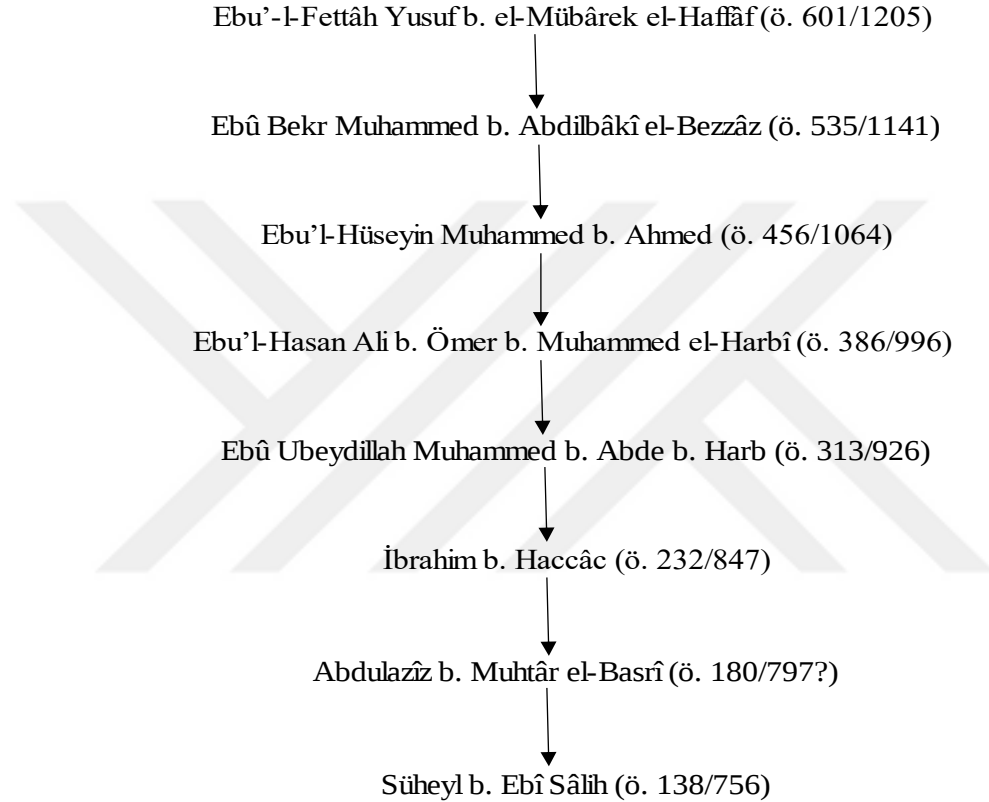
²³³ Detaylı bilgi için bkz. A‘zamî, *Dirâsât*, 474-477.

²³⁴ Mizzî, *Tehzîb*, 18/195-196.

²³⁵ Zehebî, *A‘lâm*, 8/223.

kaynağından almasını mümkün kılrsa da A‘zamî’nin ulaştığı sonuç daha makul görünmektedir. Zira söz konusu benzerliklerin sadece Süheyl’in adı geçen râvilerinin metinlerinde görülmesi ve Süheyl’in nüshayı Vüheyb’e göndermesi bunu destekler. Çalışmamız için önemli olan husus elimizdeki risâlenin dışında bir diğer nüshanın Vüheyb’te bulunduğuudur.

2.3.6.1. Risâlenin Senedi

Şekil 6. Süheyl b. Ebî Sâlih’in Risâlesinin Sened Şeması

Sened zincirinde Ebu’l-Fettâh’ta Cemâziyelevvel 598 (Ocak/Şubat 1202), yukarıdan aşağıya doğru üçüncü sırada yer alan Ebu’l-Hüseyin’de Rebîulâhir 455 (Nisan/Mayıs 1063) gibi istinsah tarihleri yer almaktadır.²³⁶ İki ismin ölüm ve risâleyi istinsah tarihleri birbirlerine çok yakındır. Bundan önce incelediğimiz Yezîd ve Hemmâm’ın risâlelerinde de gördüğümüz bu uygulama, ilgili kayıt tarihlerinin sonradan eklendiği yönündeki görüşümüzü desteklemektedir. Zira kayıt tarihleri ile râvilerin ölüm tarihleri arasında iki-üç yıl gibi cüz’i bir tarih aralığı vardır. Aksi takdirde risâleleri nakleden râvilerin üç-beş yıl sonra vefat ettiği gibi tesadüf ile açıklanamayan bir sonuç çıkmaktadır.

²³⁶ Sened ve nakil tarihleri için bkz. Süheyl b. Ebî Sâlih, “Nüshetü Süheyl”, 490.

2.3.6.2. Risâlenin İçeriği

Risâlede altı ve kırk dokuzuncu hadisler mükerrer olmak üzere toplamda kırk dokuz hadis vardır. Hemmâm b. Münebbih'in risâlesi ile içerik bakımından uyum içerisindedir. Her iki risâlenin Ebû Hüreyre kaynaklı olması hasebiyle bu durum doğaldır. Risâlede genel çerçevede; fikhî içerikli nakiller, dönemin ahlak ve görgü kurallarını konu alan pasajlar, cennet-cehennem, melek-şeytan temalı metafizik içerikli anlatılar ve kıyamet alametleri gibi konular yer almaktadır.²³⁷ Daha önce Hemmâm'ın risâlesinde geçtiği üzere²³⁸ bu risâle de sonraki dönemlerde oluşacak hadis literatürünün bir özeti şeklindedir. Bu durum Ebû Hüreyre'nin "hadis muhtevası"nın oluşumunda etkin bir şahsiyet olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla incelediğimiz altı risâle içerisinde Ebû Hüreyre kaynaklı mevzubahis iki risâlenin sonraki dönemlerde şekillenecek hadis literatürünün âdeta bir özünü oluşturmaları, hadis edebiyatı muhtevasının gelişimini takip açısından kayda değer bir husustur.

2.3.6.3. Risâlenin Kaynakları

Süheyl'in tek kaynağı babası Ebû Sâlih es-Semmân'dır.²³⁹ Ebû Sâlih'in Ebû Hüreyre'den naklettiği rivâyetleri barındıran risâledeki bir detay, Süheyl'in en azından bazı rivâyetleri babasının diğer râvileri ile karşılaştırdığını göstermektedir. "Kimlerin şehit sınıfından sayıldığını" konu alan on yedi numaralı hadiste Süheyl, "Abdullah b. Miksem → Ebû Sâlih..." kanalı ile babasından naklettiği rivâyete, "Boğulanın da şehit olduğu..."²⁴⁰ ziyadesini eklemektedir.

2.3.6.4. Siyer Rivâyetleri

Süheyl'in risâlesinde sınırlı sayıda siyer rivâyeti yer almaktadır. Bunlar, genelde hadis eserlerinde geçtiği üzere kısa ve tarihî bağlamdan kopuktur: Hz. Peygamber'in koyun budu yedikten sonra tekrar abdest almadan namaz kılması,²⁴¹ "el-akt"²⁴² denilen yiyeceği yedikten sonra ise abdestini tazelemesi,²⁴³ Hayber'de sancağın Hz. Ali'ye verilmesi,²⁴⁴ kadınların Hz. Peygamber'e soru sormaları için kendisinden bir gün

²³⁷ Risâlede yer alan hadislerin konuları hakkında detaylı bilgi için bkz. Ek-3.

²³⁸ Erul, *İlk Hadîs Belgesi Hemmâm'ın Sahîfesi*, 9.

²³⁹ Bkz. Ek-3.

²⁴⁰ Süheyl b. Ebî Sâlih, "Nüshetü Süheyl", 493-494 (No.17).

²⁴¹ Süheyl b. Ebî Sâlih, "Nüshetü Süheyl", 492 (No. 10).

²⁴² "الأكط" Sütün kaynatılarak içine kekik ve buğday türü malzemelerin ilave edilmesi ile katı hale getirilen bir yiyecek türü olup Maraş yöresinde yaygın olan tarhanaya benzemektedir. Katkısız yapıldığında çökeleğe de benzer.

²⁴³ Süheyl b. Ebî Sâlih, "Nüshetü Süheyl", 492 (No. 12).

²⁴⁴ Süheyl b. Ebî Sâlih, "Nüshetü Süheyl", 493 (No. 14).

istemeleri,²⁴⁵ Hz. Fâtıma'nın hizmetçi talebinde bulunması,²⁴⁶ Resulullah'ın yatmadan önce okuduğu dua,²⁴⁷ sahabenin Hz. Peygamber'e gelip şüphelerini iletmeleri²⁴⁸ gibi konulardır.

2.4. Ubeydullah b. Ömer b. Hafs (ö. 147/764)

2.4.1. Hayatı

Hz. Ömer'in torunun torunu olan Ubeydullah b. Ömer, 70/690 tarihinden sonra veya buna yakın bir zamanda²⁴⁹ Medine'de doğmuştur. Ebû Osman künyeli Ubeydullah'ın, eşi Übeyye bint Ebî Bekr'den Rebâh, Hafs ve Bekkâr, diğer eşi Fadile bint Mûsâ'dan İsmâil adında dört çocuğu bulunmaktadır.²⁵⁰ Abdullah, Ebû Bekr ve Âsım adında üç kardeşi vardır. Medine'nin önde gelen isimlerindendir.²⁵¹ “Fukahâ-yi seb'a”dan olduğu belirtilse de²⁵² Ubeydullah'ın ismi bu yedi kişi arasında geçmemektedir.²⁵³ İlim öğrenme çağına geldiğinde Ömer ailesinin önde gelenlerini tek tek ziyaret edip Sâlim'den²⁵⁴ işittikleri rivâyetleri sormuş, onlar da kendisini İbn Şihâb'a yönlendirmişlerdir. İbn Şihâb'ın o sırada Şam'da bulunduğunu belirten Ubeydullah, ilgili konuda Nâfi'ye başvurduğunu ve bundan pişmanlık duymadığını belirtmektedir.²⁵⁵ Önceleri Zührî ile görüşme fırsatı bulamasa da sonraları birçok defa karşılaştığı ve ondan rivâyet ettiği vakidir. Bir rivâyette, Zührî ile karşılaştığında kendisine cevap vermemiş, nesebini öğrendikten sonra rivâyette bulunmasına müsaade etmiştir. Bunun üzerine Ubeydullah, Mâlik'e gidip Zührî'nin kitabını aldığını bazısını *kırâat* yoluyla naklettığını, bazısının ise kaldığını söyler.²⁵⁶ Muhtemelen bu, onların ilk karşılaşmaları olmalıdır. Bir diğerinde, kardeşi Abdullah ile beraber Mescid-i Nebvî'de Nâfi'nin derslerine katılmıştır.²⁵⁷ Zührî'nin Kureys kabilesine mensup kimseleri diğer insanların ve

²⁴⁵ Süheyl b. Ebî Sâlih, “Nüşetü Süheyl”, 494 (No. 20).

²⁴⁶ Süheyl b. Ebî Sâlih, “Nüşetü Süheyl”, 495 (No. 24).

²⁴⁷ Süheyl b. Ebî Sâlih, “Nüşetü Süheyl”, 496-497 (No. 31).

²⁴⁸ Süheyl b. Ebî Sâlih, “Nüşetü Süheyl”, 500 (No. 45).

²⁴⁹ Zehebî, *A'lâm*, 6/304.

²⁵⁰ İbn Sa'd, *Tabakât*, 7/531.

²⁵¹ İbn Hıbbân, *Meşâhîr*, 212; Mizzî, *Tehzîb*, 19/124; Zehebî, *Tezkirat*, 1/121; a.mlf., *A'lâm*, 6/306; a.mlf., *Târîhu'l-İslâm*, 3/922; İbn Hacer, *Tehzîb*, 7/40.

²⁵² İbn Hacer, *Tehzîb*, 7/38.

²⁵³ Fukahâ-i Seb'a için bkz. Cengiz Kallek, “Fukahâ-yi Seb'a”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yay., 1996), 13/214.

²⁵⁴ Burada bir hata olmalıdır. Zira Ubeydullah, Sâlim b. Abdillâh'a yetişmiştir İleride geleceği üzere kaynakları arasında da ismi zikredilmektedir. Kanaatimizce asıl kastedilmek istenen Abdullah b. Ömer olmalıdır. Zira Ubeydullah rivâyette Sâlim'in rivâyetleri için Nâfi'ye başvurduğunu söylemektedir. Ancak onun Nâfi'den naklettiği rivâyetlerin kahir ekseriyeti İbn Ömer'e aittir. “Nâfi → İbn Ömer” kanalı ile sadece elimizdeki risâlede 100'ün üstünde nakli bulunmaktadır. Bkz. Ek-4.

²⁵⁵ İbn Sa'd, *Tabakât*, 2/334; Mizzî, *Tehzîb*, 19/129; Zehebî, *A'lâm*, 6/306.

²⁵⁶ Ebû Yûsuf Ya'kûb b. Süfyân b. Cüvvân (Cüvvân) el-Fesevî, *el-Ma'rîfetü ve't-târîh*, thk. Ekrem Ziyâ el-Umerî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1401/1981), 3/157-158.

²⁵⁷ İbn Ebî Hayseme, *Târîh*, 2/348. Ubeydullah'ın Zührî ile farklı karşılaşmaları da vardır. Bkz. Fesevî, *el-Ma'rife*, 3/157-158.

mevâlinin önüne geçirdiği ileri sürülmüştür. Bir rivayette Ubeydullah b. Ömer'i nesebinden dolayı Mâlik b. Enes ve Muhammed b. İshâk'a tercih ettiği işlenmiştir. Şöyle ki, ders esnasında kitabı okumak isteyen bu üç isme neseplerini soran İbn Şihâb; Mâlik ve İbn İshâk'a kitabı bırakmalarını isterken, Ubeydullah'a kitabı okutmuştur. Rivâyette o gün Medine ehlinin işittiklerinin tümünün Ubeydullah'ın kırâatiyle olduğu kaydedilmektedir.²⁵⁸ Her ne kadar rivayet oldukça sorunlu ise de sahih olması durumunda bunun oldukça erken bir dönemde gerçekleştiği şüphesizdir. Aksi takdirde Muhammed b. İshâk ve Mâlik b. Enes gibi iki otoritenin bu nevi bir muâmele görmeleri çok makul görünmemektedir. Dahası ikisi de Zührî'nin en önemli öğrencileri arasındadır. Nitekim başka bir yerde Ubeydullah ve Mâlik'in Zührî'den rivâyette bulunduğu ve o esnada okuma işini Mâlik'in yaptığı²⁵⁹ aktarılmaktadır. Yine şayet rivayet sahihse Ubeydullah, Zührî'nin dersine ilk kez katılmıştır ve bilgisini ölçmek için ona okutmuş olma ihtimali de mevcuttur. Zührî'nin mevâliye karşı ilgili tutumu sorulduğunda, "Ben onlardan rivâyette bulunuyorum. Ancak Ensâr ve Muhâcirlerin çocuklarında gördüğüm bir rivâyet için başkasına ihtiyaç duymuyorum."²⁶⁰ şeklinde cevap vermiştir. Ancak burada kastedilen onun haber kaynağı olarak başvurduklarıdır. Yoksa öğrencilerine karşı böyle bir ayrımcılık içerisine girdiğine dair bu rivayet haricinde bir bilgi gelmemiştir.

Süfyân b. Uyeyne, Ubeydullah'ın Kûfe'ye geldiğini ve yanına ilim talebiyle gelenlere "İlmi bozdunuz ve onun aydınlığını yok ettiniz. Eğer Ömer b. el-Hattâb bize yetişseydi şüphesiz canımızı acıttırdı."²⁶¹ şeklinde telkinde bulunduğunu belirtir.

Ubeydullah dönemin siyasî olaylarına fazla müdahil olmak istememiştir. Nitekim Nefsüzzekiyye lakabı ile anılan Hz. Hasan'ın torunu, Muhammed b. Abdillâh el-Mehdî'nin Medine'de Ebû Mansûr'a karşı gerçekleştirdiği isyan hareketine kardeşleri Abdullah ve Ebû Bekr'in aksine iştirak etmemiş ve Medine dışındaki arazisinde uzlete çekilmiştir. Daha sonra söz konusu hareket bastırılıp ortam sakinleşince tekrar Medine'ye dönmüş ve vefat edinceye kadar burada yaşamıştır.²⁶² Vefat tarihi hakkında 144 veya 145,²⁶³ 145,²⁶⁴ 147²⁶⁵ gibi muhtelif bilgiler verilmektedir.

²⁵⁸ Mizzî, *Tehzîb*, 19/128-129; Zehebî, *A'âm*, 6/306.

²⁵⁹ Bkz. Fesevî, *el-Ma'rife*, 3/157-158.

²⁶⁰ Zehebî, *A'âm*, 5/344.

²⁶¹ İbn Ebî Hayseme, *Târîh*, 2/348; Mizzî, *Tehzîb*, 19/129; Zehebî, *A'âm*, 6/306.

²⁶² İbn Sa'd, *Tabakât*, 7/531; İbn Hacer, *Tehzîb*, 7/40.

²⁶³ İbn Hıbbân, *es-Sikât*, 7/149; a.mlf., *Meşâhîr*, 212; Mizzî, *Tehzîb*, 19/129; İbn Hacer, *Tehzîb*, 7/40.

²⁶⁴ İbn Ebî Hayseme, *Târîh*, 2/348; Ebû Süleyman Muhammed b. Abdillâh b. Ahmed b. Zübeyr er-Rabâî, *Târîhu mevîdî'l-ulemâ ve vefeyâtihim*, thk. Abdullah Ahmed Süleyman (Riyad: Dâru'l-Âsime, 1410/1989), 1/341; Zehebî, *A'âm*, 6/306.

²⁶⁵ Mizzî, *Tehzîb*, 19/129; Zehebî, *Tezkirat*, 1/121; a.mlf., *A'âm*, 6/306; a.mlf., *Kâşif*, 1/685; a.mlf., *Târîhu'l-İslâm*, 3/922; İbn Hacer, *Tehzîb*, 7/40.

2.4.2. Hakkındaki Görüşler

Ubeydullah'ın sikâ bir râvi olduğu yönünde görüş birliğine varılmıştır. Konu ile ilgili beyanlar kısa ve öz şekli ile şu şekildedir: İbn Ebî Hâtim, “Babama Ubeydullah b. Ömer'i sordum. “Sikâ” dedi.”;²⁶⁶ Ebû Zür'a, “Sikâ”;²⁶⁷ Nesâî, “Sikâ, sebt.”;²⁶⁸ İclî, “Medineli, sebt, sikâ.”;²⁶⁹ Zehebî, “Fakîh, sebt.”;²⁷⁰ Ahmed b. Sâlih, “Sikâ, sebt, güvenilir.”;²⁷¹ Yahyâ b. Maîn, “Ubeydullah b. Ömer sikalardan...”²⁷² ve “Sâlih”²⁷³ demektedir.

Ubeydullah, Nâfi'nin talebelerinden Mâlik b. Enes ve Eyyûb es-Sahtiyânî'ye tercih edilmiştir. Yahyâ b. Saîd'e Abdurrahman b. Mehdî'nin, “Nâfi konusunda Mâlik, Ubeydullah b. Ömer'den daha sebttir.” şeklindeki sözü hatırlatıldığında kızmış ve “O mu Ubeydullah'tan daha sebttir?”²⁷⁴ diyerek bu kanaati reddetmiştir. Yine Ahmed b. Hanbel'e, Nâfi hakkında Mâlik, Ubeydullah ve Eyyûb'ten hangisinin daha sebt olduğunu sorulduğunda ‘Ubeydullah onların en sebt, en hafızı ve en çok rivâyette bulunanıdır.’²⁷⁵ demiştir. Yahyâ b. Maîn ise aynı minvaldeki soruya “İkisi de...” şeklinde cevap vererek bir tercihte bulunmamıştır.²⁷⁶ Bu görüşler ile birlikte “Mâlik b. Enes → Nâfi → Abdullah b. Ömer” senedinin “altın zincir” (silsiletü zeheb) olarak kabul edildiğini de hatırla tutmak gerekir.

2.4.3. Kaynakları

Ubeydullah b. Ömer geniş bir bilgi zemininden yararlanmıştır. Kaynaklarının bolluğu, rivâyetlerinin risâlede geçenden çok daha fazla olduğunu göstermektedir. Zira risâlede yararlandığı tek kaynak Nâfi'dir. Biyografik eserlerde Ubeydullah hakkında şu kaynak isimler zikredilmektedir:

Medine: İbn Abbâs'ın mevlâsı Küreyb (ö. 98/717), Sâlim b. Abdillâh (ö. 106/725), Kâsım b. Muhammed b. Ebî Bekr (ö. 107/725?), İbn Ömer'in mevlâsı Nâfi (ö. 117/735), Muhammed b. Yahyâ b. Hıbbân (ö. 121/739), Muhammed b. Müslim b. Şihâb ez-Zührî (ö. 124/742), Saîd el-Makbûrî (ö. 125/743), Abdurrahman b. Kâsım b.

²⁶⁶ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, 5/326-327.

²⁶⁷ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, 5/326-327; Mizzî, *Tehzîb*, 19/128; Zehebî, *A'lâm*, 6/306; İbn Hacer, *Tehzîb*, 7/40.

²⁶⁸ Zehebî, *Tezkirat*, 1/121; a.mlf., *A'lâm*, 6/306.

²⁶⁹ İclî, *Ma'rifetü's-sikât*, 2/112.

²⁷⁰ Zehebî, *Kâşif*, 1/685.

²⁷¹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, 5/327; Mizzî, *Tehzîb*, 19/128; Zehebî, *Tezkirat*, 1/121; a.mlf., *A'lâm*, 6/305-306; İbn Hacer, *Tehzîb*, 7/39-40.

²⁷² İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, 5/327; Mizzî, *Tehzîb*, 19/128; İbn Hacer, *Tehzîb*, 7/40.

²⁷³ İbn Ebî Hayseme, *Târîh*, 2/349.

²⁷⁴ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, 5/326; Mizzî, *Tehzîb*, 19/127; İbn Hacer, *Tehzîb*, 7/39.

²⁷⁵ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, 5/326; Mizzî, *Tehzîb*, 19/127-128; Zehebî, *Tezkirat*, 1/121; İbn Hacer, *Tehzîb*, 7/39.

²⁷⁶ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, 5/327; Mizzî, *Tehzîb*, 19/128; Zehebî, *Tezkirat*, 1/121; a.mlf., *A'lâm*, 6/305; İbn Hacer, *Tehzîb*, 7/39.

Muhammed b. Ebî Bekr (ö. 126/744), Vehb b. Keysân (ö. 127/745), Abdullah b. Dînâr (ö. 127/745), Sâlim b. Ebi'n-Nadr (ö. 129/747), Ebu'z-Zinâd Abdullah b. Zekvân (ö. 130/748), Yezîd b. Rûmân (ö. 130/747), Sümeiye (ö. 130/748), Muhammed b. el-Münkedir (ö. 131/748), Âsım b. Ubeydillah b. Âsım b. Ömer (ö. 132/750), dayısı Hubeyb b. Abdîrrahman (ö. 132/750), Alâ b. Abdîrrahman b. Yak'ûb (ö. 132/750), Ebû Hâzım Seleme b. Dînâr (ö. 135/753), Süheyl b. Ebî Sâlih (ö. 138/756), Amr b. Ebî Amr (ö. 144/762), Hişâm b. Urve (ö. 146/763), Ebû Bekr b. Sâlim b. Abdillâh b. Ömer (ö. ?), İbrahim b. Muhammed b. Abdillâh b. Cahş (ö. ?), Ömer b. Abdîrrahman b. Atıyye (ö. ?), Ömer b. Nâfi (ö. ?), İsâ b. Abdillâh b. Üneys (ö. ?), Ubâde b. el-Velîd b. Ubâde b. es-Sâmit (ö. ?), Vâkîd b. Selâme (ö. ?), Babası Ömer b. Hafs b. Âsım.

Mekke: Atâ b. Ebî Rebâh (ö. 114/732), Amr b. Dînâr (ö. 126/744?), Ebu'z-Zübeyr el-Mekkî (126/744).

Tâif: Amr b. Şuayb (ö. 118/736).

Basra: Sâbit el-Bünânî (ö. 127/745).

Diğerleri; Sahabî Ümmü Hâlid bint Hâlid'den bir hadis nakletmiştir. Zübeyrî (ö. ?), Sayfî (ö. ?), Talha b. Abdîmelik el-Eylî (ö. ?).²⁷⁷

Kaynakları arasında dönemin birçok otoritesi ve Ömer ailesinden pek çok isim göze çarpmaktadır. Diğer yandan başta Medineliler olmak üzere Mekke'nin önde gelen isimlerine ve yer yer Taiflilere de rastlanmaktadır. Bu bağlamda Ubeydullah'ın kaynaklarının ağırlıklı olarak Hicaz bölgesinde toplandığını ve dolayısıyla onun ilim öğrenmek amacıyla dışarı çok açılmadığını söyleyebiliriz.

2.4.4. Râvileri

Ubeydullah'tan rivâyette bulunanların sayısı oldukça fazladır. İlgili râviler şunlardır:

Medine: Abdurrahman b. el-Hâris b. Ayyâş b. Ebî Rebîa (ö. 143/761), Yahyâ b. Saîd el-Ensârî (ö. 143/760), Abdulazîz b. Ebî Seleme el-Mâcişûn (ö. 164/781), kardeşi Abdullah b. Ömer el-Hafs (ö. 171/788), Süleyman b. Bilâl (ö. 172/788), yeğeni Abdurrahman b. Abdillâh b. Ömer b. Hafs (ö. 186/802), Abdulazîz b. Muhammed ed-Derâverdî (ö. 187/803), Ebû Damre Enes b. İyâz (199/815).

Mekke: Abdûlmelik b. Cüreyc (ö. 150/767), Müslim b. Hâlid (ö. 179/795), Saîd b. Sâlim el-Kaddâh (ö. 190/806?), Yahyâ b. Süleym et-Tâifî (193/809?).

Kûfe: Zeyd b. Ebî Üneyse (ö. 125/743?), Süfyân b. Saîd es-Sevrî (ö. 161/778), Zâide b. Kudâme (ö. 161/777), Züheyr b. Muâviye (ö. 173/789), Seyf b. Ömer et-Temîmî (ö. 180/796), Yahyâ b. Zekeriyâ b. Ebî Zâide (ö. 182/798), Abde b. Süleyman (ö.

²⁷⁷ Kaynakları için bkz. Buhârî, *Târîhu'l-kebir*, 5/395; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, 5/326; İbn Hıbbân, *es-Sikât*, 7/149; Mizzî, *Tehzîb*, 19/124-125; Zehebî, *Tezkirat*, 1/121; a.mlf., *A'lâm*, 6/304-305; a.mlf., *Kâşif*, 1/685; İbn Hacer, *Tehzîb*, 7/38-39.

187/803), Abdurrahîm b. Süleyman (ö. 187/803), İsa b. Yûnus (ö. 187/803), Ukbe b. Hâlid es-Sekûnî (ö. 188/804), Ebû İshâk el-Fezârî (ö. 188/804?) [Misis], Cerîr b. Abdilhamîd (ö. 188/804), Ali b. Müshir (ö. 189/805), Ubeyde b. Humeyd (ö. 190/806), Ebû Hâlid el-Ahmer (ö. 190/806), Abdullah b. İdrîs (ö. 192/807-808), Bağdat kadısı Ali b. Zibyân (ö. 192/808), Hafs b. Gıyâs (ö. 194/810), İsmâil b. Zekeriyya (ö. 194/810?), Yahyâ b. Saîd el-Ümevî (ö. 194/810) [Bağdat], Ebû Muâviye ed-Darîr (ö. 195/811), Ahmed b. Beşîr el-Kûfî (ö. 197/813) [Bağdat], Süfyân b. Uyeyne (ö. 198/814) [Mekke'de ikamet etmiştir.], Abdullah b. Nümeyr (ö. 199/815), Ebû Üsâme Hammâd b. Üsâme (ö. 201/816), Muhammed b. Bişr el-Abdî (ö. 203/818), Muhammed b. Ubeyd et-Tanâfisî (ö. 204/819), Ebû Bedr Şücâ' b. el-Velîd (ö. 204/819) [Bağdat], Cünâde b. Selem (ö. ?).

Basra: Eyyûb es-Sahtiyânî (ö. 131/749), Ravh b. el-Kâsım (ö. 141/759), Humeyd et-Tâvil (ö. 143/760) –aynı zamanda şeyhlerindedir–, Ma'mer b. Râşid (ö. 153/770) [Yemen], Şu'be b. el-Haccâc (ö. 160/776), Ebân b. Yezîd el-Attâr (ö. 163/779-80?), Vüheyb b. Hâlid (ö. 165/781), Hammâd b. Seleme (ö. 167/784), Cerîr b. Hâzım (ö. 170/787), Hammâd b. Zeyd (ö. 179/795), Abbâd b. Abbâd (ö. 180/797), Süleym b. Ahdar (ö. 180/796), Yezîd b. Zürey' (ö. 182/798), Hâlid b. el-Hâris (ö. 186/802), Mu'temir b. Süleyman (ö. 187/803), Bişr b. Mufaddal (ö. 187/803?), Abdula'lâ b. Abdula'lâ (ö. 189/805), Abdullah b. Recâ el-Mekkî (ö. 190/806) [Mekke], Abdulvehhâb b. Abdilmecîd es-Sekafî (ö. 194/810), Abdulvehhâb es-Sekafî (ö. 194/810), Yahyâ b. Saîd el-Kattân (ö. 198/813), Hammâd b. Mes'ade (ö. 202/818), Ebû Umeyr el-Hâris b. Umeyr el-Basrî (ö. ?) [Mekke].

Mısır: Leys b. Sa'd (ö. 175/791).

Dımaşk: İsmâil b. Ayyâş (ö. 181/797), Şuayb b. İshâk ed-Dımaşkî (ö. 189/805), Muhammed b. İsa b. Kâsım (ö. 204/819?).

Bağdat: Hüseyim b. Beşîr (183/799).

Horasan: Hârice b. Mus'ab (ö. 168/785), Fudayl b. İyâz (ö. 187/803).

Merv: Abdullah b. Mübârek (ö. 181/797), Fadl b. Mûsâ (ö. 192/808).

Vâsıt: Süfyân b. Hüseyin (ö. 160/777), Kâsım b. Yahyâ b. Atâ b. Mikdem (ö. 197/813).

Yemen: Abdurrezzâk b. Hemmâm (ö. 211/826-27).

Diğerleri; Şerîk b. Abdillâh (ö. 177/794), Bakıyye b. Velîd (ö. 197/812) [Humus], Bekr b. Abdillâh b. el-Îrâz (ö. ?), Nevfel b. Süleyman (ö. ?), Leys b. Harb el-Havlânî (ö. ?).²⁷⁸ Vefat tarihleri arasında seksen veya yetmiş dokuz yıl bulunan Eyyûb es-Sahtiyânî (ö. 131/749) ile Abdurrezzâk'ın da (ö. 211/826-827) Ubeydullah'tan rivayet ettikleri²⁷⁹ özellikle vurgulanmıştır.

²⁷⁸ Râvileri için bkz. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, 5/326; İbn Hıbbân, *es-Sikât*, 7/149; Mizzî, *Tehzîb*, 19/125-127; Zehebî, *Tezkirat*, 1/121; a.mlf., *A'lâm*, 6/304-305; a.mlf., *Kâşif*, 1/685; İbn Hacer, *Tehzîb*, 7/38-39.

²⁷⁹ Mizzî, *Tehzîb*, 19/130.

Kaynaklarında olduğu gibi râvileri arasında da çok önemli isimler mevcuttur. Ancak râvilerinin kaynaklarından ayrılan bir tarafı vardır. Yukarıda kaydettiğimiz üzere kaynaklarının çoğunluğu Medine başta olmak üzere Hicaz ağırlıklıydı. Râvilerinde Hicaz bölgesinden isimler yer alsa da Kûfe ve Basralılar veya bu bölgelerde uzun süre yaşamış isimler ağırlıktadır. Ubeydullah'ın Basra'ya seyahat ettiğini de dikkate aldığımızda onun ilim elde ederken Hicaz bölgesinden yararlandığı ve burada naklettiği rivâyetleri Kûfe ve Basra başta olmak üzere Irak bölgesine naklettiğini ifade edebiliriz.

2.4.5. Eserleri

Kaynaklarda Ubeydullah'a ait birçok eserden söz edilmektedir. Yeğeni Kâsım b. Abdillâh, amcasının kendisine kitaplarının içinden “Hz. Peygamber'in Namaz Kıldığı Mescitler” temalı bir kitap verdiğini belirtmektedir.²⁸⁰ Dolayısıyla Ubeydullah, içlerinde siyer ile ilgili risâleler de olmak üzere birçok esere sahip olmalıdır. “Hz. Peygamber'in Namaz Kıldığı Mescitler” ifadesi ileride de temas edeceğimiz İbn Sa'd'da bulunup da kendisinden önceki siyer müelliflerinde bulunmayan başlıkları andırmaktadır. Mevzubahis başlıkların buna benzer risâleler vesilesiyle siyer literatürüne girmesi muhtemeldir.

Hâkim en-Nîsâbü'rî (ö. 405/1014), Arap râvilerine ait nüshaların acemlere intikal ettiğini ve acemlerde kaldığını anlatırken, Abdullah b. Cerrâh el-Kuhustânî'nin, Kâsım b. Abdillâh'tan teferrüd ettiği Ubeydullah'ın nüshasını buna örnek göstermektedir.²⁸¹ Bunların yanında “Abbâs → Yahyâ b. Saîd el-Kattân → Ubeydullah → Nâfi → İbn Ömer” kanallı bir nüshadan,²⁸² Hâtım b. İsmâil'in Ubeydullah'tan bir kitap yazdığından²⁸³ ve kardeşi Abdullah'ın onun kitaplarını naklettiğinden²⁸⁴ bahsedilmektedir.

Rivâyetlerde her ne kadar Ubeydullah'ın kitaplara sahip olduğu söylene de kanaatimizce kitaplardan kasıt risâleler/sahifelerdir. Nitekim Zührî'den bir kitap naklettiğinin söylenmesi²⁸⁵ ve Ubeydullah'ın başka bir yerde bunu “sahife” şeklinde telaffuz etmesi de²⁸⁶ görüşümüzü desteklemektedir. Ayrıca Ubeydullah b. Ömer'in kitap tasnif ettiğine dair net bir bilgiye de rastlamadık. Sonuç olarak, Ubeydullah'ın birden çok risâlesi vardır. Ubeydullah'ın 400 hadisinin bulunduğu şeklinde bir söylentinin

²⁸⁰ İbn Adî, *el-Kâmil*, 7/149.

²⁸¹ Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim en-Nîsâbü'rî, *Ma'rîfetü ulûmi'l-hadîs*, thk. Seyyid Muazzam Hüseyin (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1397/1977), 163.

²⁸² Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl fî nakdi'r-ricâl*, thk. Alî Muhammed el-Becâvî (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1382/1963), 1/504.

²⁸³ Bkz. Hatîbu'l-Bağdâdî, *Kifâye*, 234.

²⁸⁴ İbn Hacer, *Tehzîb*, 5/328.

²⁸⁵ Fesevî, *el-Ma'rife*, 3/157-158.

²⁸⁶ Hatîbu'l-Bağdâdî, *Kifâye*, 326.

varlığından bahseden Zehebî'nin, "Daha fazla olduğunu zannediyorum."²⁸⁷ şeklindeki ifadesi de buna işaret eder.

2.4.6. Risâlesi

Ubeydullah'ın çalışma konumuz olan risâlesi Nâfi²⁸⁸ yoluyla naklettiği nüshadır. Nâfi, efendisi Abdullah b. Ömer'e uzun yıllar hizmet etmiş ve ondan yazılı olarak rivâyette bulunmuştur.²⁸⁹ İbn Ömer, hadisleri talebelere imlâ ettirir ve daha sonra kontrol amacıyla kendisine getirilmesini isterdi.²⁹⁰ Ubeydullah'ın, İbn Ömer'e ait risâleyi olduğu gibi istinsah mı ettiği yoksa ondan imlâ yoluyla mı aldığı konusunda net bir bilgiye ulaşılamamıştır.²⁹¹ Bununla birlikte risâlenin doksan dokuz numaralı hadisinde Ubeydullah'ın, "Nâfi'ye sordum."²⁹² şeklinde bir ibaresi ile on iki numaralı hadisi Nâfi'den öte "Abdurrahman → Kâsım → Ömer" tarikiyle nakletmesi²⁹³ risâleyi derslerde imlâ ettiğini önemli ölçüde desteklemektedir.

A'zamî'nin bildirdiğine göre eserin yazmasının aslı, Şam Zâhiriyye Kütüphanesi'nde Mecmû 105 numaralı büyük bir cildin 135-149 varakları arasındadır.²⁹⁴ Müellifin devamında verdiği şu bilgiler de zikre değerdir:

Bu yazma, 29 Rebûlevvel 576 Cumartesi günü Abdulgani Muhammed el-Mukrî tarafından istinsâh edilmiştir.²⁹⁵ Varak 149b'de belirtildiği üzere, bu nüsha istinsâh edildikten sonra başka bir nüsha ile de mukayese edilmiştir. Son hadis, bu külliyyâta dâhil değildir. Onun için varak 149a'da el-Ömerî'nin son hadisi yazılmıştır. Bu yazmanın ikinci varağı (136b-137a) kayıptır ve başka bir el tarafından temin edilmiştir. İki yazı arasındaki fark gâyet açıktır. Bu hal kırâat icâzetinde dahi zikredilmiştir. 24 Rebûlevvel 596 [1 Mayıs 1190] tarihli ilk kırâat icâzetinde, bu kayıp sayfalara bir işaretle bulunulmamıştır. Fakat 12 Cemâziyelevvel 732 [2 Şubat 1235] tarihli diğer bir kırâat icâzetinin başında ifade edildiğine göre ikinci varak kayıptır. 735 tarihli başka bir okuyuş kaydında ise bu kayıp kısım zikredilmemiştir. Büyük bir ihtimalle bu kayıp sayfa, o sırada hâlâ mevcut olan diğer bir sayfadan ve belki de hicrî 735'ten önce temin edilmiştir. H. 637 ve 739 tarihli kırâat icâzetlerinden daha başkaları da vardır.²⁹⁶

²⁸⁷ Zehebî, *A'lâm*, 6/307.

²⁸⁸ Nesâî, *Tabakât*'ında Ubeydullah'ı Nâfi'nin ilk tabakadaki râvileri arasında zikreder. Bkz. Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali en- Nesâî, *et-Tabakât*, thk. Meşhûr Hasan vd. (Ürdün: Mektebetü'l-Menâr, 1408/1987), 55.

²⁸⁹ İbn Sa'd, *Tabakât*, 7/423; Zehebî, *A'lâm*, 5/98-99.

²⁹⁰ Muhammed Mustafa el-A'zamî, *İlk Devir Hadis Edebiyatı*, çev. Hulûsi Yavuz (İstanbul: İz Yay., 1993), 89.

²⁹¹ A'zamî, *İlk Devir Hadis Edebiyatı*, 248.

²⁹² Ubeydullah b. Ömer "Ehâdisü Ubeydullah b. Ömer", İkinci Kısım/128 (No. 99).

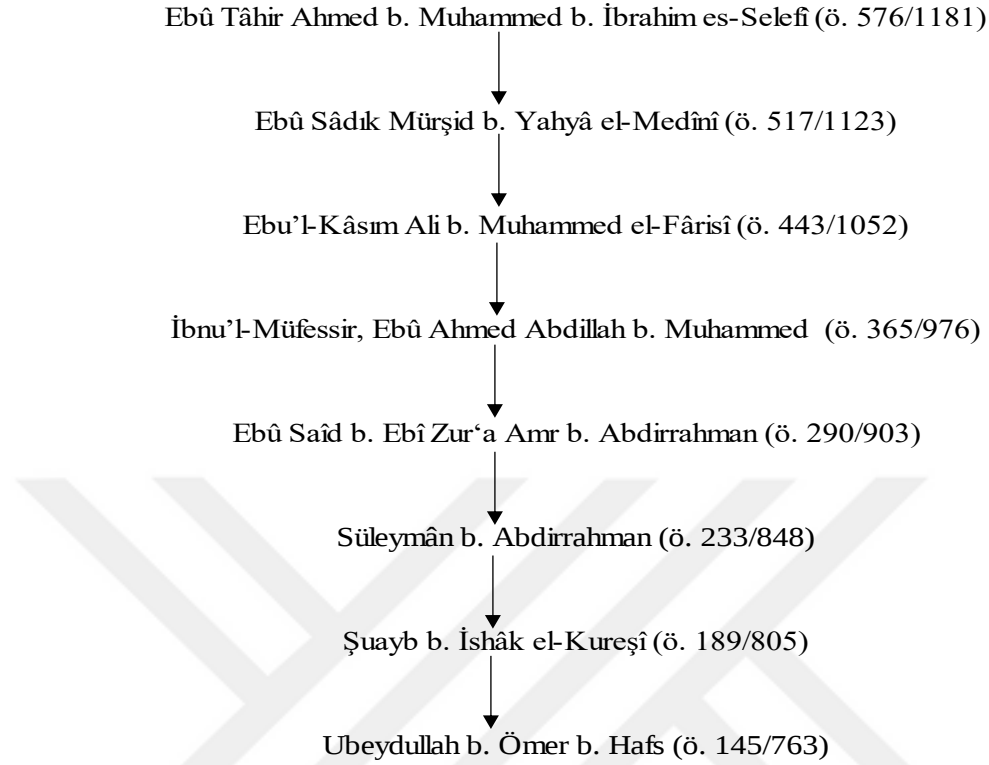
²⁹³ Ubeydullah b. Ömer, "Ehâdisü Ubeydullah b. Ömer", İkinci kısım/114 (No. 12).

²⁹⁴ A'zamî, *İlk Devir Hadis Edebiyatı*, 249; Ayrıca bkz. Sezgin, *Arap - İslâm Bilimleri Tarihi*, 1/97.

²⁹⁵ Bkz. Ubeydullah b. Ömer, "Ehâdisü Ubeydullah b. Ömer", İkinci kısım/133.

²⁹⁶ A'zamî, *İlk Devir Hadis Edebiyatı*, 249.

2.4.6.1. Risâlenin Senedi

Şekil 7. Ubeydullah b. Ömer'in Risâlesinin Sened Şeması

Senedin en tepesinden aşağı doğru sırasıyla ilk üç isim için Rebîülevvel 576 (Temmuz/Ağustos 1180), Zilhicce 515 (Şubat/Mart 1122), Ramazan 440 (Şubat/Mart 1049); beşinci sırada yer alan Ebû Saîd b. Ebî Zür'a için 292/905 ve hemen sonrasındaki Süleyman b. Abdırrahman için ise 232/847 şeklinde risâlenin istinsah tarihleri verilmektedir.²⁹⁷ Burada daha önce değindiğimiz kayıt tarihlerinin risâleyi nakleden râvilerin vefat tarihlerine yakın olması durumu aynı şekilde devam ettiğinden kayıt tarihlerinin râvilerin vefat tarihlerine binaen sonradan eklendiği yönündeki görüşümüzü destekler niteliktedir.

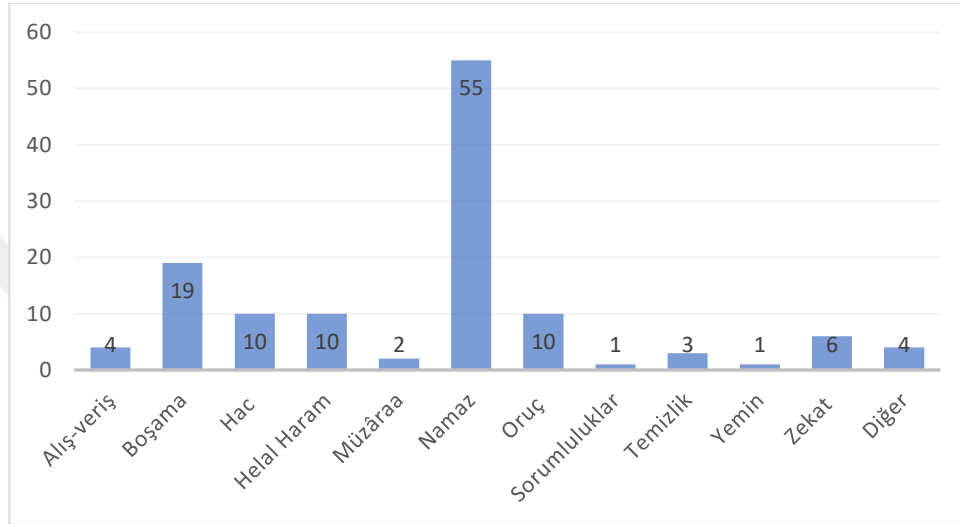
127 numaralı son hadisin senedi şu şekildedir: “Amr → Süleyman → Ebû Velîd b. Müslim → Abdullah b. Alâ ve gayruhu → Bilâl b. Sa'd → Babası Sa'd'dan.”²⁹⁸ Senedden de anlaşıldığı üzere ilgili metin risâleye ait değildir. Süleyman'dan sonraki kısım risâlenin senedinden ayrıştığından hadisi risâleye ya Süleyman ya da Amr dâhil etmiştir. İlgili isimlerin vefat tarihleri, ziyadenin hicrî üçüncü asırda eklendiğini göstermektedir. Söz konusu metin, risâlenin asıl nüshasına ait olmadığından dolayı çalışma kapsamının dışında bıraktık.

²⁹⁷ Sened ve nakil tarihleri için bkz. Ubeydullah b. Ömer, “Ehâdisü Ubeydullah b. Ömer”, İkinci kısım/113.

²⁹⁸ Ubeydullah b. Ömer, “Ehâdisü Ubeydullah b. Ömer”, İkinci kısım/132 (No. 127).

2.4.6.2. Risâlenin İçeriği

Ubeydullah b. Ömer'in risâlesi daha önce İbn Habîb örneğinde olduğu gibi fikhî konuları içermektedir. Dolayısıyla her ne kadar bir hadis risâlesi olarak değerlendirilse de içeriğindeki metinlerin konuları bir fikhî risâlesini andırmaktadır. Buhârî ve Müslim, bu nakillerden bazısını sahihlerinde “Buyû, Nikâh, Libâs, Sayd”²⁹⁹ gibi fikhî babların altına derç etmiştir. Konu dağılımını grafik şeklinde şu şekilde gösterebiliriz:

Şekil 8. Ubeydullah b. Ömer'in Risâlesinin Konu Dağılım Grafiği

Görüldüğü üzere diğer olarak değerlendirdiğimiz dört metin³⁰⁰ dışında kalan 121 hadis³⁰¹ fikhî ile ilgilidir. Metinlerin çoğunluğu ibadetler ile ilgili olup alışveriş, yemin ve boşama gibi muâmelâtın kapsamına girenler de vardır. Rivâyetlerin ekseriyeti, özellikle namaz ile ilgili olanlar, Nâfi'nin İbn Ömer'den gördüğü veya ondan işittiği fikhî uygulamalardır. Nâfi burada efendisini takip eder. Bazı yerlerde bir fikhî uygulamada bulunurken, Hz. Peygamber'in de bu şekilde yaptığını belirtmiştir.³⁰² İbn Ömer'e ait fikhî uygulamaların/hadislerin oranı boşamada ara ara devam etmekle birlikte muâmelât ile ilgili konularda yerini Hz. Peygamber'e ait fikhî hadislere/uygulamalara³⁰³ bırakmaktadır.

Risâlede dikkat çeken bir diğer husus, konuların düzenli bir şekilde dağılım göstermesidir. Giriş ile sonlara doğru düzen biraz bozulmakla birlikte sıralama namaz, oruç, zekât gibi ağırlıklı olarak ibâdât ile başlamakta sonlara doğru ise alışveriş, helal-

²⁹⁹ Bkz. 668 no'lu dipnot.

³⁰⁰ Diğer olarak tasniflediğimiz konular: İbn Ömer'in Mekke ve Medine'ye giriş vakitleri, Deccâl'in sıfatı, zil çalan yere meleğin girmemesi ve sâlih kimsenin rüyası ile ilgili rivâyetlerdir.

³⁰¹ Risâlede yer alan metinlerin konuları hakkında detaylı bilgi için bkz. Ek-4.

³⁰² Bkz. Ubeydullah b. Ömer, “Ehâdisü Ubeydullah b. Ömer”, İkinci kısım/114 (No. 14, 16), 116 (No. 19), 125 (No. 82), 126 (No. 88), 130 (No. 111-112).

³⁰³ Ubeydullah b. Ömer, “Ehâdisü Ubeydullah b. Ömer”, İkinci kısım/128 (No. 102-104), 129 (No. 105-109), 130 (No. 110-114), 131 (No. 115-120), 132 (No. 121, 122, 124).

haram, müzâraa gibi muâmelâta dair konular ile devam etmektedir.³⁰⁴ Dolayısıyla risâle, fıkıh kitaplarının konu tasnif sıralamasıyla kısmi bir uygunluk içerisindedir. Uygunluğu bozan husus, boşamaya ait nakillerin çoğunluğunun namaz ile oruç arasında yer almasıdır. Eğer ilgili konu dizilişi Ubeydullah'a ait ve muhtemel bir râvi tasarrufundan kaynaklanmıyorsa, fıkıh kitaplarının tasnif sıralamasının kökenlerinin bu ve benzeri risâlelere dayandığı sonucuna ulaşılabacaktır.

2.4.6.3. Risâlenin Kaynakları

Ubeydullah b. Ömer'in risâledeki kaynağı, on iki numaralı hadis hariç, İbn Ömer'in mevlâsı Nâfi'dir. On iki numaralı hadis ise Hz. Ömer'in Mekkelilere ihrama girmelerini istediğini konu alır ve Abdurrahman b. Kâsım b. Muhammed'den³⁰⁵ nakledilmiştir.

Ubeydullah'ın kaynağı Nâfi'nin ise en çok başvurduğu isim Abdullah b. Ömer'dir (Ubeydullah → Nâfi → Abdullah b. Ömer şeklinde). Nâfi'nin İbn Ömer'den işittiği bir sahifeden bahsedilmesi³⁰⁶ Ubeydullah'a nispet edilen bu risâlenin Nâfi'ye ait olup olmadığı hususunda akılda soru işareti bırakmaktadır. Ancak risâlede İbn Ömer, Nâfi'nin en önemli kaynağı olmakla birlikte tek kaynağı değildir. Nâfi'nin farklı isimlerden de nakilde bulunması risâleyi İbn Ömer'den direk almadığını göstermektedir. İbn Ömer konulu metinlerin bir kısmının Nâfi'nin gözlemlerine dayanması da bunu doğrular niteliktedir.³⁰⁷ Dolayısıyla elimizdeki risâle Nâfi'nin İbn Ömer'den naklettiği sahife değildir. Daha önce bazı işaretlerden hareketle Ubeydullah'ın risâleyi Nâfi'den imla ettiğini belirtmiştik. Bunun yanında ilgili risâlede “Nâfi → İbn Ömer” kanallı birçok naklin bulunması Nâfi'nin derslerinde İbn Ömer'den naklettiği çeşitli risâleler okuttuğu Ubeydullah'ın ise bunları imlâ ederek konumuz olan risâleyi oluşturduğunu söyleyebiliriz. Nâfi'nin İbn Ömer'den naklettiği sahifenin bir kısmının elimizdeki risâlede yer alması kuvvetle muhtemeldir.

2.4.6.4. Siyer Rivâyetleri

Risâlenin kahir ekseriyeti Nâfi'nin İbn Ömer'den duyduğu veya gözlemlediği metinlerden müteşekkildir. Bu açıdan malzemenin çoğunluğu İbn Ömer'in görüş ve uygulamalarıyla ilgilidir. İbn Ömer'in bir uygulamada bulunurken Hz. Peygamber'in de bu şekilde yaptığını belirttiği kesitler bulunmaktadır ki bunlar Hz. Peygamber'in

³⁰⁴ Bkz. Ek-4.

³⁰⁵ Ubeydullah b. Ömer, “Ehâdisü Ubeydullah b. Ömer”, İkinci kısım/114 (No. 12).

³⁰⁶ İbn Sa'd, *Tabakât*, 7/423; Zehebî, *A'lâm*, 5/98-99.

³⁰⁷ Bkz. Ek-4.

ibadetleri hakkında bilgiler vermektedir.³⁰⁸ Bunun yanında Hz. Peygamber döneminde ganimet olarak alınan yiyecekte humusun alınmaması³⁰⁹ ve Hz. Peygamber'in koymuş olduğu bazı yasaklar hakkında bilgi veren nakiller de³¹⁰ vardır.

2.5. Müccâ'a b. ez-Zübeyr (ö. 140-150/758-767?)

2.5.1. Hayatı

Müccâ'a b. ez-Zübeyr el-Ezdî el-Basrî hakkında kaynaklarda geçen bilgiler sınırlıdır. Künyesi Ebû Ubeyde olan Müccâ'a, Cündüşâpûr ehliendendir.³¹¹ "el-Basrî" nisbesinden³¹² sonraları Basra'da ikamet ettiği anlaşılmaktadır. Hatta kaynaklarında Hasan-ı Basrî (ö. 110/728), Katâde (ö. 117/735) ve İbn Sîrîn (ö. 110/729) gibi Basralı isimlerin geçmesi ve bu isimlerin hicrî ikinci asrın başlarında vefat etmesi erken bir dönemde Basra'ya gittiğine işaret etmektedir.³¹³ Râvilerinden Abdussamed b. Abdilvâris'e, Müccâ'a'nın kim olduğu sorulduğunda, Şu'be'nin komşusu ve Hasan b. Dînâr'a yakın bir konumda bulunduğunu³¹⁴ söylemiştir. Devamında Şu'be'ye onun hakkında sorulduğunda Arap olduğundan dolayı konuşmaya çok cüret edemediği, sadece "Çok namaz kılar ve çok oruç tutardı." dediği nakledilir.³¹⁵ İbn Ebî Hâtim, Şu'be'nin onun hakkındaki bu çekimserliğini Müccâ'a'nın zayıflığına³¹⁶ yorar.

Vefatı hakkında ricâl kitaplarında herhangi bir bilgi yer almazken kaynakları ve râvilerinden hareketle hicrî 140-150 yılları arasında vefat ettiği tahmin edilmektedir.³¹⁷

2.5.2. Hakkındaki Görüşler

Cerh ve ta'dil âlimlerinden bazıları Müccâ'a'yı güvenilir bulurken bazıları zayıf görmüştür. Güvenilir bulanlardan İbn Hıbbân, "Müstakîmu'l-Hadîs, sikalardandır."; ³¹⁸

³⁰⁸ Örnekler için bkz. Ubeydullah b. Ömer, "Ehâdisü Ubeydullah b. Ömer", İkinci kısım/114 (No. 14, 16), 116 (No. 19), 117 (No. 23, 26), 125 (No. 82), 126 (No. 88).

³⁰⁹ Ubeydullah b. Ömer, "Ehâdisü Ubeydullah b. Ömer", İkinci kısım/128 (No. 102).

³¹⁰ Bkz. Ubeydullah b. Ömer, "Ehâdisü Ubeydullah b. Ömer", İkinci kısım/128 (No. 103), 128-129 (No. 104), 129 (No. 105, 106, 107, 109), 130-132 (No. 111-112, 115, 118-122).

³¹¹ İbn Hıbbân *es-Sikât*, 7/517; Ahvâz ehlinden olduğu yönünde de bilgi vardır. Bkz. İbn Hıbbân *es-Sikât*, 9/66. Ahvâz, bir bölge ismi olup, Cündüşapur bu bölgeye bağlı bir yerleşim yeridir. Bkz. Ebu't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhît*, thk. Mektebü't-Tahkîki't-Türâsi fî Müessesetü'r-Risâle (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1426/2005) "Z/H", 529.

³¹² İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, 8/420; İbn Adî, *el-Kâmil*, 8/172; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 4/192.

³¹³ Âmir Hasan Sabri, "Tercemetü Ebî Ubeyde Müccâ'a b. Zübeyr", *Min hadîsi Ebî Ubeyde Müccâ'a b. Zübeyr, Silsiletü'l-eczâi ve'l-kütübi'l-hadîsiyye*, mlf. Müccâ'a b. Zübeyr el-Atekî el-Basrî (b.y.: Dâru'l-Beşâiru'l-İslâmiyye, 1423/2003), 12.

³¹⁴ Hasan b. Dînâr zayıf bir râvidir.

³¹⁵ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, 1/154, 8/420; Ebu'l-Fadl Ahmed b. Alî b. Muhammed b. Hacer el-Askalânî, *Lisânu'l-mizân*, thk. Abdulfettâh Ebû Gudde (b.y.: Dâru'l-Beşâiru'l-İslâmiyye, 1423/2002), 6/463.

³¹⁶ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, 1/154.

³¹⁷ Sabri, "Tercemetü Ebî Ubeyde Müccâ'a b. Zübeyr", 12.

³¹⁸ İbn Hıbbân, *es-Sikât*, 7/517.

Ahmed b. Hanbel, “Kendisinde bir beis yoktur.”;³¹⁹ ifadeleriyle onu ta’dil etmişlerdir. Şu’be ondan bahsetmiş ve senada bulunarak, “Çok namaz kılar ve çok oruç tutardı.”³²⁰ ve “Güzel amel işleyen âlimlerden...” demiş;³²¹ İbn Adî ise, “Hadisi yazılır.” diyerek³²² bu ilimdeki konumuna işaret etmiştir.

Müccâ’a’nın zayıf olduğu yönünde ise; Dârekutnî, “Zayıf”;³²³ İbnu’l-Cevzî, “Zayıf”;³²⁴ İbn Harrâş, “Küçük yaşlardan (siğâr) rivâyet ettiklerine itibar edilmez. Hamzâ ez-Zeyyât’ın gördüğü rüya ile ilgili uydurma nakil Müccâ’a’ya yüklenmiş ve ondan işitmiş gibi nakledilmiştir.”³²⁵ sözleri ile görüş bildirmişlerdir.

2.5.3. Kaynakları

Ricâl kitaplarında Müccâ’a’nın kaynakları olarak zikredilen isimler arasında Basra’nın önde gelen âlimleri bulunmaktadır.

Basra: Hasan-ı Basrî (ö. 110/728), Muhammed b. Sîrîn (ö. 110/729), Katâde b. Diâme (ö. 117/735), Ebân b. Ebî Ayyâş el-Abdî (ö. 140/758),

Diğer bir kimse babası Ebû Zübeyr’dır.³²⁶ Ebû Zübeyr hariç buradaki tüm isimler risâlesinde en çok kullandığı kaynaklardır.

2.5.4. Râvileri

Biyografik eserlerde Müccâ’a’dan haber aldığı kaydedilen râviler şu şekildedir:

Basra: Şu’be b. el-Haccâc (ö. 160/776), Nadr b. Şümeyl (ö. 204/820), [Merverrûz], Abdussamed b. Abdilvâris (ö. 207/823).

Cündüşapur: Abdullah b. Rüseyd (ö. ?).

Diğerleri; Abdullah b. Muhammed b. Ebî Selâm el-Bezzâr (ö. ?), Abdulkâdir b. Şuayb (ö. ?), Hâdır b. Mutahhir es-Sedûsî (ö. ?) ve Ahvâz halkından daha başkaları.³²⁷

³¹⁹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, 8/420; Zehebî, *Târihu’l-İslâm*, 4/192; a.mlf., *Mîzân*, 3/437; İbn Hacer, *Lisân*, 6/463.

³²⁰ Zehebî, *Târihu’l-İslâm*, 4/192; a.mlf., *A’lâm*, 7/196; a.mlf., *Mîzân*, 3/437; İbn Hacer, *Lisân*, 6/463.

³²¹ Zehebî, *A’lâm*, 7/196.

³²² Zehebî, *Târihu’l-İslâm*, 4/192; a.mlf., *A’lâm*, 7/196-197; a.mlf., *Mîzân*, 3/437; İbn Hacer, *Lisân*, 6/463.

³²³ İbnu’l-Cevzî, *ed-Duefâ*, 3/35; Zehebî, *Târihu’l-İslâm*, 4/192; a.mlf., *A’lâm*, 7/197; a.mlf., *Mîzân*, 3/437; İbn Hacer, *Lisân*, 6/463.

³²⁴ Ebu’l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî, *el-İlelü’l-mütenâhiye fi’l-ehâdîsi’l-vâhiye*, thk. İrşâdulhak el-Eserî (Faysalâbâd: İdâretu’l-Ulûmi’l-Eseriyye, 1401/1981), 1/359.

³²⁵ Zehebî, *A’lâm*, 7/197.

³²⁶ Kaynakları için bkz. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, 8/420; İbn Hibbân *es-Sikât*, 7/517; İbnu’l-Cevzî, *ed-Duefâ*, 3/35; Zehebî, *Târihu’l-İslâm*, 4/192; a.mlf., *A’lâm*, 7/196; a.mlf., *Mîzân*, 3/437; İbn Hacer, *Lisân*, 6/463. Risâlesindeki kaynakları hakkında detaylı bilgi için bkz. Ek-5.

³²⁷ Râvileri için bkz. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, 8/420; İbn Hibbân *es-Sikât*, 7/517, 9/66; İbn Adî, *el-Kâmil*, 8/174; Zehebî, *Târihu’l-İslâm*, 4/192; a.mlf., *A’lâm*, 7/196; a.mlf., *Mîzân*, 3/437; İbn Hacer, *Lisân*, 6/463.

Müccâ'a hakkında kaynak ve râvi olarak çok fazla ismin zikredilmemesi ve zikredilenlerin de bölgesel nitelikte olması onun ilim talebi için çok fazla seyahatte bulunmadığını göstermektedir.

2.5.5. Eseri

Müccâ'a'nın eseri hakkında kaynaklarda zikredilen bilgiler incelemediğimiz risâlesine işaret etmektedir. Abdullah b. Rüseyd ve Hâdır b. Mutahhir'in yanlarında Müccâ'a'dan naklettikleri uzun bir nüshanın bulunduğu ve adı geçen iki isim ve bunların dışında Müccâ'a'dan nakleden diğer kimselerin rivâyetlerinin geneli birbiriyle uyum içerisinde³²⁸ olduğu nakledilmiştir. Elimizdeki risâlenin râvisi Abdullah b. Rüseyd olduğuna göre Hâdır b. Mutahhir'in yanındaki diğer bir nüshası olmalıdır. Bu durumda Hâdır b. Mutahhir ismi de konumuz açısından önem kazanmaktadır. Yine Serî b. Sehl b. Herbân el-Cündüşâpûrî'nin Abdullah b. Rüseyd'den, Müccâ'a b. ez-Zübeyr'in nüshasını ve başka nüshalar naklettiği rivâyet edilmektedir.³²⁹ Diğer bir yerde Müccâ'a'nın Katâde'den ve başkasından naklettiği hadislerden müteşekkil bir cüz'ünden³³⁰ bahsedilmektedir ki ileride temas edeceğimiz üzere incelediğimiz risâlede Katâde'ye ait otuz dokuz nakil mevcuttur.

İbn Hacer (ö. 852/1449) ise *Mu'cemü'l-müfehres* adlı eserinde ilgili risâleyi senedi ile birlikte zikreder: “Ebû Hüreyre b. Zehebî → Zekerıyyâ b. Ali → Ebu'l-Meâlî Muhammed b. Muhammed → dedesi Muhammed b. Ahmed b. el-Cebbân → Ebu'l-Hasan Ahmed b. Ali → Ebu'l-Hüseyin b. Kâni' → Bişr b. Sehl → Abdullah b. Rüseyd → Müccâ'a.”³³¹ İbn Hacer'in ikinci cüz şeklinde verdiği sened zincirinin Ebû Meâlî'ye kadarki kısmı, elimizdeki risâlenin birinci kısmının senediyle aynıdır. Diğer yandan bu bilgi, risâlenin hicrî dokuzuncu asra kadar risâle şeklinde aktarıldığını açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

2.5.6. Risâlesi

Risâle üç kısımdan oluşmakta ve muhtevasında toplamda 105 hadis bulunmaktadır. Birinci ve ikinci kısım yazma nüshalara dayanıyorken, sonuncu kısım muhakkik tarafından “Serî b. Sehl → Abdullah b. Rüseyd → Müccâ'a...” kanalı ile ilk iki kısımda yer almayan metinlerin hadis eserlerinden cem' edilmesi ile oluşturulmuştur. Serî b. Sehl'in seçilmesi, mevcut iki nüshanın onda birleşmesi ve kaynaklarda Müccâ'a'nın nüshasını naklettiğinin zikredilmesi münasebetiyledir. Birinci kısımda yer

³²⁸ İbn Adî, *el-Kâmil*, 8/174.

³²⁹ Ebu'l-Hasan Ali b. Ömer b. Ahmed ed-Dârekutnî, *el-Mü'telif ve'l-muhtelif*, thk. Muvaffak b. Abdillâh b. Abdilkâdir (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1406/1986), 2/731.

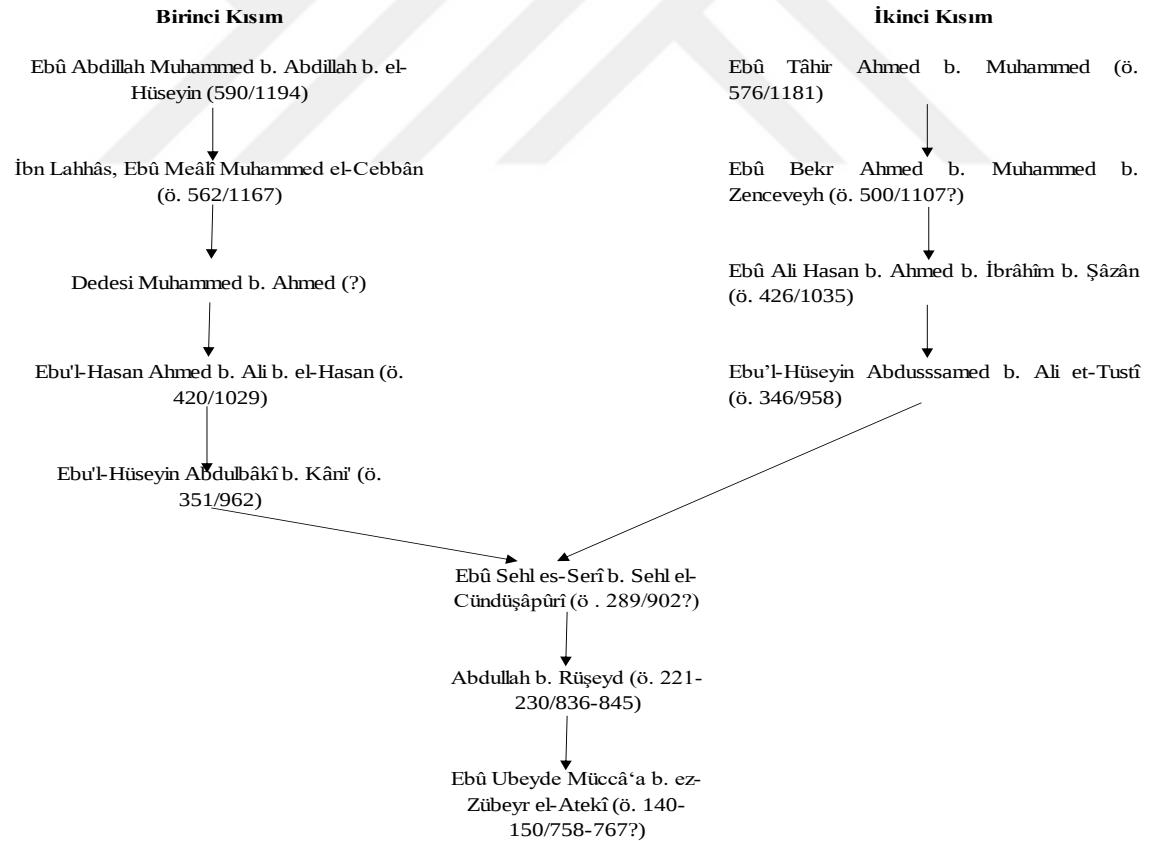
³³⁰ Zehebî, *A'lâm*, 7/197.

³³¹ İbn Hacer, *Mu'cemü'l-müfehres*, 350.

alan elli dört ile altmış dokuz numaralı hadisler arasında bulunan metinler, risâlenin râvilerinden İbn Kâni'nin Müccâ'a dışındaki kaynaklarından naklettikleridir. İkinci kısımdaki yetmiş sekiz numaralı hadis ise Abdullah b. Rüseyd'in ziyadesidir. Bu nedenle söz konusu metinler çalışmamızın dışında tutulmuştur.³³² Dolayısıyla risâlede Müccâ'a'ya ait rivâyet sayısı seksen sekizdir ve incelememizde ilgili nakiller dikkate alınacaktır.

Muhakkikin verdiği bilgiye göre, birinci kısmın aslı Şam Zâhiriyye Kütüphanesinde mecmu' 35 rakamlı bir cildin altmış sekiz ile yetmiş beşinci varakları arasındadır. Yine bu nüshanın risâlenin ikinci cüz'ü olduğu ve İbn Enmâtî tarafından 590/1194 tarihinde Mekke'de Kâbe'nin karşısında istinsah edildiğini belirtmektedir. İbn Hacer'in *Mu'cemü'l-müfehres*'inde ilgili risâlenin senedini "ikinci cüz" şeklinde vermesinden birinci cüz'ün daha erken bir tarihte kaybolduğu anlaşılmaktadır.³³³ İkinci kısmın aslı nüshasının ise, yine Şam Zâhiriyye Kütüphanesinde mecmu' 80 numaralı cildin 93 ile 97. varakları arasında bulunduğunu belirtir.³³⁴

2.5.6.1. Risâlenin Senedi

Şekil 9. Müccâ'a b. ez-Zübeyr'in Risâlesinin Sened Şeması

³³² Müccâ'a b. Zübeyr, "Min hadîsi Müccâ'a b. Zübeyr", 67-77.

³³³ Sabri, "Min hadîsi Müccâ'a b. Zübeyr", 31; Bkz. İbn Hacer, *Mu'cemü'l-müfehres*, 350.

³³⁴ Sabri, "Min hadîsi Müccâ'a b. Zübeyr", 84.

Risâlenin ilgili kısımlarının içeriklerinin farklı ve ilk nüshanın ikinci cüz olması ikinci kısmın ilgili risâlenin birinci cüz'ü olduğunu gösterir. İki nüshanın senedinin Serî b. Sehl'de birleşmesinden ise onda iki cüz'ün bulunduğu ve bu iki cüz'ün sonraki râvilerde ayrıştığı sonucunu çıkarmak mümkündür. Söz konusu iki senedde yer alan istinsah tarihlerinin râvilerin vefat tarihlerine yakın olması durumu yukarıdaki nüshalar³³⁵ için de geçerlidir. Dolayısıyla ilgili istinsah tarihlerinin sonradan eklendikleri şeklindeki görüşümüz burada da geçerliliğini korumaktadır.

3. Kısım

Bu bölümde muhakkik tarafından “Serî b. Sehl el-Cündüşâpûrî → Abdullah b. Rüseyd → Ebû Ubeyde Müccâ'a b. ez-Zübeyr el-Atekî...” senediyle ilk iki kısımda yer almayan rivâyetler hadis kaynaklarından toplanmıştır. Büyük ihtimalle risâle bütün halinde Serî b. Sehl'in yanında bulunmaktaydı. İlgili nüshaların senedleri ile cem' edilen rivâyetlerin senedlerinin “Serî b. Sehl → Abdullah → Müccâ'a...” şeklinde devam etmesi, ilgili nakillerin risâleye ait olduğunu kuvvetli bir şekilde destekler. Müccâ'a'nın kullandığı kaynakların ve metinlerin içeriklerinin her üç bölümde benzer oluşu da aynı minvaldedir. Bundan dolayı Hadis kaynaklarından toplanan üçüncü kısmı da risâlenin bir parçası kabul edip çalışmamızda değerlendirmeye alacağız.

2.5.6.2. Risâlenin İçeriği

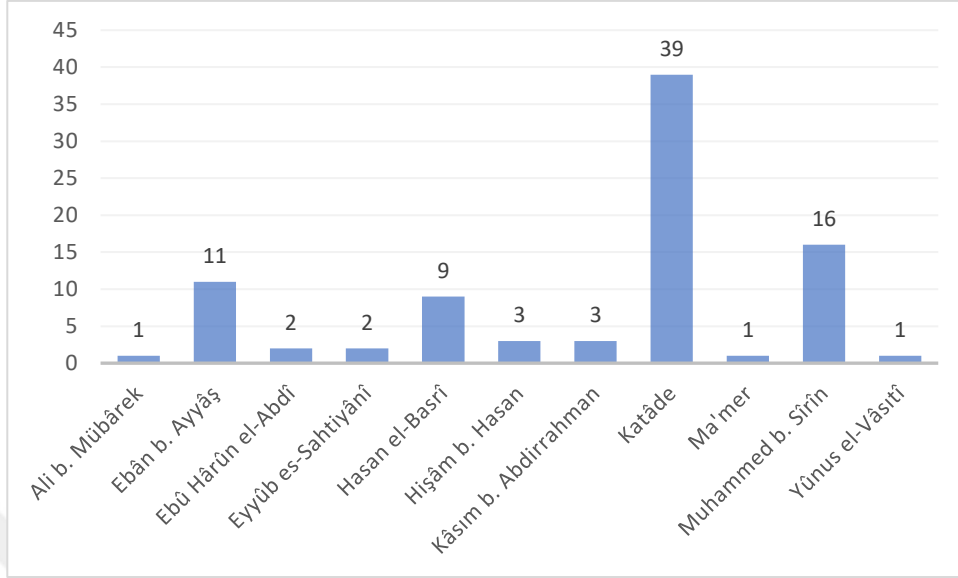
Müccâ'a'nın risâlesi daha önce incelediğimiz risâlelerden bir takım farklılıklar barındırmaktadır. Önceki örneklerin muhtevasında yer alan metinlerin, fıkıh ve hadis ağırlıklı olmalarına mukabil bu risâlede fıkıh ve hadis metinlerinin yanında siyer/tarih ile ilgili nakiller de bulunmaktadır. Diğer bir ayırt edici özelliği ise incelediğimiz risâlelere nazaran tarihi bağlamı ile verilen rivâyetlerin sayısının fazla olmasıdır. Rivâyetin kullanıldığı dönemde yaşanan bir problem veya olayla beraber nakledilmesi de³³⁶ yine dikkat çeken hususlardandır. Bu açıdan risâledeki nakiller diğerlerine kıyasla hem yapı hem de konu bakımından daha çeşitlidir. Nitekim içeriğinde delâilu'n-nübüvveden, fiten ve melâhim edebiyatına, tarihe, fikhî uygulamalara dair birçok konuda³³⁷ bilgi bulunmaktadır.

³³⁵ Senedler ve ilgili senedlerde yer alan istinsah tarihleri için bkz. Birinci kısım: Müccâ'a b. Zübeyr, “Min hadîsi Müccâ'a b. Zübeyr”, 39; İkinci kısım: Müccâ'a b. Zübeyr, “Min hadîsi Müccâ'a b. Zübeyr”, 91.

³³⁶ Örnekler için bkz. Müccâ'a b. Zübeyr, “Min hadîsi Müccâ'a b. Zübeyr”, 56 (No. 32), 60 (No. 39), 92-93 (No. 72), 97-98 (No. 82).

³³⁷ Risâlede yer alan konular hakkında detaylı bilgi için bkz. Ek-5.

2.5.6.3. Risâlenin Kaynakları

Şekil 10. Müccâ'a b. ez-Zübeyr'in Risâlesinin Kaynak Dağılım Grafiği

Zikredilen kaynakların³³⁸ geneli Basralıdır. Bu durum Müccâ'a'nın Basra dışına çok fazla seyahat etmediğini göstermektedir. Gerek biyografik eserlerde verilen bilgiler gerekse risâlesinde kullandığı kaynakların sınırlı olması da bunu destekler. Diğer yandan Katâde'nin otuz dokuz rivâyetle ön plana çıkmasından, Müccâ'a'nın onunla sıkı bir ilişki kurduğu anlaşılmaktadır.

2.5.6.4. Siyer Rivâyetleri

Müccâ'a'nın risâlesi, daha önce incelediğimiz risâlelere nazaran daha fazla siyer metni barındırdığından bir siyer telifine kaynaklık teşkil edebilecek niteliktedir. Muhtevasında yer alan siyer metinlerini genel olarak şöyle verebiliriz:

Hz. Peygamber'in üç gün üst üste bir şey yememesi,³³⁹ kendisine azil hakkında sorulması,³⁴⁰ Resulullah döneminde Kur'ân'ı Hz. Peygamber'e kırâat eden dört kişi,³⁴¹ Hayber'de eşek etinin yasaklanması,³⁴² Fadl b. Abbâs'ın hacda Hz. Peygamber'in bineğinin arkasında oturması,³⁴³ Resulullah'ın haccı,³⁴⁴ kurbanları Züeyb ile birlikte göndermesi,³⁴⁵ kurbanlık deveye binmeyen kişiyi binmesi hususunda uyarması,³⁴⁶

³³⁸ Risâlede yer alan kaynaklar hakkında detaylı bilgi için bkz. Ek-5.

³³⁹ Müccâ'a b. Zübeyr, "Min hadîsi Müccâ'a b. Zübeyr", 43 (No. 5).

³⁴⁰ Müccâ'a b. Zübeyr, "Min hadîsi Müccâ'a b. Zübeyr", 49 (No. 18).

³⁴¹ Müccâ'a b. Zübeyr, "Min hadîsi Müccâ'a b. Zübeyr", 49-50 (No. 19).

³⁴² Müccâ'a b. Zübeyr, "Min hadîsi Müccâ'a b. Zübeyr", 50 (No. 20).

³⁴³ Müccâ'a b. Zübeyr, "Min hadîsi Müccâ'a b. Zübeyr", 51 (No. 22).

³⁴⁴ Müccâ'a b. Zübeyr, "Min hadîsi Müccâ'a b. Zübeyr", 52 (No. 24).

³⁴⁵ Müccâ'a b. Zübeyr, "Min hadîsi Müccâ'a b. Zübeyr", 53 (No. 26).

³⁴⁶ Müccâ'a b. Zübeyr, "Min hadîsi Müccâ'a b. Zübeyr", 53 (No. 27).

Miraç'ta Resulullah'a süt ve şarabın sunulması,³⁴⁷ Hz. Peygamber'in verdiği bir hutbe,³⁴⁸ Resullulah'ın evine sırasıyla Ebû Bekr, Ömer, Osman ve Ali'nin gelmesi,³⁴⁹ kestiği kurbanın niteliği,³⁵⁰ Hudeybiye'de kaç kurban kesildiği,³⁵¹ Hz. Peygamber'in kızlarından birinin cenazesinin yıkanması ve bu konuda yıkayanlara tavsiyeleri,³⁵² Hz. Aişe'nin haccı,³⁵³ Resulullah'ın Mekke'nin fethinde Kâbe'nin içinde namaz kılması,³⁵⁴ Hacerü'l-Esved'i istilam etmesi,³⁵⁵ haccı ile ilgili bir metin,³⁵⁶ Miraç'ta namazın farz kılınması ve Hz. Musa ile aralarında geçen diyalog,³⁵⁷ Tevbe sûresi 108. ayetin nüzulü, Hz. Peygamber'in Ensâr'a nasıl temizlendiklerini sorması,³⁵⁸ peygamberlikten önce çölde bir kişi ile karşılaşması, kişinin Hz. Peygamber'in nübüvvetini müjdelemesi,³⁵⁹ Minâ'da devesinin üstünde verdiği hutbe,³⁶⁰ Miraç bağlamında faiz yiyenlerin durumu.³⁶¹

Risâlede miraç gibi delâilu'n-nübüvve konulu metinlerin yer alması dikkat çekicidir. Bu metinlerin birçoğu siyer eserlerinde mevcuttur. İleride üzerinde duracağımız üzere siyer müelliflerinin bu nakilleri kimlerden naklettikleri ve ilgili metinlerin şekli konumuz açısından önemli detaylardır.

2.6. İbn Cüreyc (ö. 150/767)

2.6.1. Hayatı

Rum kökenli Abdülmelîk b. Abdilazîz b. Cüreyc, Mekke'de sel olduğu ve önüne gelen her şeyi silip süpürdüğü için "Cuhâf Yılı" denilen 80/700 tarihinde doğmuştur. Babası Abdülazîz b. Cüreyc gibi³⁶² kendisi de Mekke'nin fakîhleri ve kurrâları arasında olup doğru bir lehçeye sahiptir.³⁶³ Ümeyye b. Hâlid b. Üseyd'in (Ebû Hâlid b. Üseyd) azadlı kölesi olan İbn Cüreyc'in, Ebu'l-Velîd ve Ebû Hâlid şeklinde iki künyesi vardır. Zâhid ve ibadete düşkün bir kişiliğe sahiptir. Abdurrezzâk bu konuda, "İbn Cüreyc'i gördüğümde onun Allah'tan korkan biri olduğunu anlıyordum. Üstelik onun gibi namaz kılan birini de görmedim."³⁶⁴ demektedir. Ayın üç günü hariç diğer günleri oruç tutarak

³⁴⁷ Müccâ'a b. Zübeyr, "Min hadîsi Müccâ'a b. Zübeyr", 57 (No. 33).

³⁴⁸ Müccâ'a b. Zübeyr, "Min hadîsi Müccâ'a b. Zübeyr", 57-58 (No. 35).

³⁴⁹ Müccâ'a b. Zübeyr, "Min hadîsi Müccâ'a b. Zübeyr", 58 (No. 36).

³⁵⁰ Müccâ'a b. Zübeyr, "Min hadîsi Müccâ'a b. Zübeyr", 63 (No. 44).

³⁵¹ Müccâ'a b. Zübeyr, "Min hadîsi Müccâ'a b. Zübeyr", 63 (No. 45).

³⁵² Müccâ'a b. Zübeyr, "Min hadîsi Müccâ'a b. Zübeyr", 65 (No. 49).

³⁵³ Müccâ'a b. Zübeyr, "Min hadîsi Müccâ'a b. Zübeyr", 66 (No. 50).

³⁵⁴ Müccâ'a b. Zübeyr, "Min hadîsi Müccâ'a b. Zübeyr", 66 (No. 51).

³⁵⁵ Müccâ'a b. Zübeyr, "Min hadîsi Müccâ'a b. Zübeyr", 66-67 (No. 52).

³⁵⁶ Müccâ'a b. Zübeyr, "Min hadîsi Müccâ'a b. Zübeyr", 67 (No. 53).

³⁵⁷ Müccâ'a b. Zübeyr, "Min hadîsi Müccâ'a b. Zübeyr", 94-95 (No. 76).

³⁵⁸ Müccâ'a b. Zübeyr, "Min hadîsi Müccâ'a b. Zübeyr", 100 (No. 87).

³⁵⁹ Müccâ'a b. Zübeyr, "Min hadîsi Müccâ'a b. Zübeyr", 108-109 (No. 95).

³⁶⁰ Müccâ'a b. Zübeyr, "Min hadîsi Müccâ'a b. Zübeyr", 110 (No. 98).

³⁶¹ Müccâ'a b. Zübeyr, "Min hadîsi Müccâ'a b. Zübeyr", 112-113 (No. 103).

³⁶² İbn Hibbân, *Meşâhîr*, 230.

³⁶³ Zehebî, *A'lâm*, 6/330; a.mlf., *Mizân*, 2/659; İbn Hacer, *Tehzîb*, 6/405.

³⁶⁴ Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 12/147-148; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 3/920; İbn Hacer, *Tehzîb*, 6/405.

geçirdiği de rivâyet edilmiştir.³⁶⁵ Hakeza onun mut'a nikahını caiz gördüğü altmış,³⁶⁶ yetmiş³⁶⁷ veya doksan kadınlı³⁶⁸ mut'a nikahı yaptığı nakledilir ki altmış sayısı bile bir zâhid için fazla bir rakamdır. Cinsel ilişkide kuvvet kazanmak için geceleri susam yağı içtiğinin söylenmesi³⁶⁹ de yine bu minvaldedir.

İbn Cüreyc'in ilk musannif³⁷⁰ veya ilk musannifler arasında³⁷¹ sayılması onu daha önce zikrettiğimiz râvilerden ayırmaktadır. Tabii bir araya getirilen malzemeyi mi tasnif ettiği yoksa küçük koleksiyonları toplayıp sonra mı tasnif ettiği de önemli bir husustur. Ali b. el-Medîni'nin şu ifadeleri onun cem' edilmiş malzemeyi tasnif ettiğine işaret etmektedir: "İsnâd'ın altı kişide toplandığını gördüm....Sonra bu altı kişiden ilmi tasnif eden musanniflere intikal etti. Mekke ehlinde Abdülmelik b. Abdilazîz b. Cüreyc bunların arasındadır..."³⁷² Nakilde geçen "İsnâdın altı kişide toplanması..." sözü bu kimselerin risâleleri topladığına delalet etmektedir. Rivâyetin devamında da görüldüğü üzere mevcut literatür altı isimden İbn Cüreyc'e geçmektedir. Başka bir ifadeyle İbn Cüreyc bu isimlerden ilgili malzemeyi alıp tasnif etmiştir. Haliyle bu durum teorik olarak böyledir. Bunu kanıtlamak için ilgili altı kişinin malzemesini toplayıp nereden aldıklarını ve İbn Cüreyc'in bu malzemenin ne kadarını kullandığını incelemek gerekir. Öte yandan İbn Cüreyc'in "Kimse benim gibi ilmi tedvin etmedi."³⁷³ dediği nakledilmiştir.

İbn Cüreyc'in ilmi öğrenme amacında samimi olduğunu belirtmek gerekir. Zira Velîd b. Müslim, "Evzâî, Saîd b. Abdilazîz ve İbn Cüreyc'e kimin için ilim talep ettiklerini sordum. İlk ikisi kendileri için, İbn Cüreyc ise insanlar için olduğunu belirtti."³⁷⁴ demektedir. Zehebî bunun üzerine, "Ne kadar da dürüstçe bir davranış! Bugün aptal bir fakîhe, 'Kimin için ilim talebinde bulunuyorsun?' diye sorduğunda alelacele 'Allah için' diyerek yalan söyler. Şüphesiz ki o, bunu dünya menfaati için talep etmiştir. Onda bunu fark edenler ne kadar da azdır!"³⁷⁵ şeklinde bir yandan serzenişte bulunup diğer yandan İbn Cüreyc'in samimiyetine vurgu yapmaktadır.

İbn Cüreyc'in Atâ ile farklı bir münasebeti vardır. Genç yaşta yanına gitmiş³⁷⁶ ve uzun bir süre ondan istifade etmiştir. Kendisi bu durumu şöyle açıklar:

Atâ'ya ilim talebi için geldim. Onun yanında Abdullah b. Ubeyd b. Umeyr vardı. Abdullah b. Ubeyd bana "Kur'ân'ı ezberledin mi?" diye sordu. Ben hayır deyince "O halde git Kur'ân'ı ezberle sonra ilim talebinde bulun."

³⁶⁵ Zehebî, *A'lâm*, 6/333; İbn Hacer, *Tehzîb*, 6/406.

³⁶⁶ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 3/920; a.mlf. *A'lâm*, 6/331.

³⁶⁷ Zehebî, *Mîzân*, 2/659; İbn Hacer, *Tehzîb*, 6/406.

³⁶⁸ Zehebî, *A'lâm*, 6/333.

³⁶⁹ Zehebî, *A'lâm*, 6/333.

³⁷⁰ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, 5/357; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 3/164; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 3/919.

³⁷¹ Bkz. Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 12/144; İbn Hacer, *Tehzîb*, 6/403-404; Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, 1/34.

³⁷² Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 12/144; Zehebî, *A'lâm*, 6/328; İbn Hacer, *Tehzîb*, 6/404.

³⁷³ Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 12/146; Zehebî, *A'lâm*, 6/327.

³⁷⁴ Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 12/147; Zehebî, *A'lâm*, 6/328; İbn Hacer, *Tehzîb*, 6/404.

³⁷⁵ Zehebî, *A'lâm*, 6/328.

³⁷⁶ Zehebî, *A'lâm*, 6/332.

dedi. Gidip Kur‘ân’ı ezberleyinceye kadar biraz zaman geçirdim. Sonra tekrar Atâ’nın yanına vardım. Onun yanında Abdullah b. Ubeyd vardı. Bana “Kur‘ân’ı ezberledin mi veya Kur‘ân’ı öğrendin mi?” diye sordu. Evet dedim. Ardından “Farîzayı öğrendin mi?” diye sordu. Hayır dedim. “Farîzayı öğren sonra ilim talebinde bulun.” dedi. Farîzayı öğrenip yanına geldim. “Farîzayı öğrendin mi?” diye sordu. Evet dedim. “Şimdi ilim talebinde bulunabilirsin.” dedi. Ben de on yedi yıl onun yanında kaldım.³⁷⁷

Zehebî, Atâ ile bu kadar zaman geçiren birinin Mekke’de Ebû Tufeyl’i görmesinin kuvvetle muhtemel olduğunu belirtir. Ancak bu konuda bir şey işitmediklerini ve sahabeden de bir harf naklettiğini görmediklerini söyler.³⁷⁸ İbn Cüreyc’in Atâ’nın yanında kalış süresi hakkında yirmi yıl,³⁷⁹ on sekiz ile on dokuz yıl arası,³⁸⁰ yirmi bir hac geçirdiği³⁸¹ gibi muhtelif bilgiler verilmektedir. Yirmi yıl Atâ’nın sol tarafında oturduğunu dile getiren İbn Cüreyc’e sağ tarafına oturmasını engelleyen husus sorulduğunda Kureyş’in bu konuda kendisine üstün geldiğini söylemesi,³⁸² söz konusu dönemde sağ tarafa oturmanın faziletinin yanında Kureyş’in üstün görüldüğünü de göstermektedir. Atâ’ya “Senden sonra meclisinin sahibinin kim olacağını düşünüyorsun?” şeklinde sorulduğunda İbn Cüreyc’i işaret etmiştir.³⁸³ Hatta Ali b. el-Medînî, “Yeryüzünde Atâ’yı İbn Cüreyc’ten daha iyi bilen biri yoktur.”³⁸⁴ demektedir. Atâ’dan sonra yedi³⁸⁵ veya dokuz yıl³⁸⁶ Amr b. Dînâr’ın meclisine katılmıştır.

İbn Cüreyc, Basra, Bağdat ve Yemen’e yolculuklar gerçekleştirmiştir. Basra’da dersler vermiş ondan çokça nakilde bulunmuşlardır.³⁸⁷ Basra’ya seyahat tarihi olarak Süfyân b. Muâviye’nin valiliği zamanında İbrahim b. Abdillâh’ın isyan girişiminden bir sene öncesi verilmektedir. Yemen’e ilmî yaymak için gittiğini belirtse de³⁸⁸ Mansûr’un valisi Ma’n b. Zâide’nin yanına vadesi dolmuş borcu için gittiği de³⁸⁹ nakledilir. Bağdat’a gidiş sebebi de yine maddî bakımdan yaşadığı zorluk olmalıdır. Nitekim bu ziyaretinde Abbâsî Halifesi Ebû Ca’fer el-Mansûr’a Abdullah b. Abbâs’ın hadislerini bir araya getirip sunduğu, ancak Halife’nin kendisine bir şey vermediği³⁹⁰ nakledilmektedir. Abbâsî Halifesi’ne Abbâsoğullarından birinin hadislerinin sunulması takdir edileceği üzere tesadüf ile açıklanamayacak bir husustur. Mansûr’un Mekke’ye gelip İbn Cüreyc’in

³⁷⁷ Hatîbu’l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 12/145; Zehebî, *A’lâm*, 6/327.

³⁷⁸ Zehebî, *A’lâm*, 6/327.

³⁷⁹ Hatîbu’l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 12/145; Zehebî, *A’lâm*, 6/327, 334.

³⁸⁰ Zehebî, *A’lâm*, 6/334.

³⁸¹ Zehebî, *A’lâm*, 6/336.

³⁸² Zehebî, *A’lâm*, 6/334.

³⁸³ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, 5/356-357; Hatîbu’l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 12/145; Zehebî, *Târîhu’l-İslâm*, 3/920; a.mlf., *A’lâm*, 6/327-328; İbn Hacer, *Tehzîb*, 6/404.

³⁸⁴ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, 5/357; Zehebî, *Târîhu’l-İslâm*, 3/920; a.mlf. *A’lâm*, 6/331.

³⁸⁵ Hatîbu’l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 12/146; Zehebî, *A’lâm*, 6/334; İbn Hacer, *Tehzîb*, 6/404.

³⁸⁶ Zehebî, *A’lâm*, 6/327.

³⁸⁷ Zehebî, *A’lâm*, 6/334.

³⁸⁸ İbn Sa’d, *Tabakât*, 8/54.

³⁸⁹ Zehebî, *A’lâm*, 6/335-336.

³⁹⁰ Hatîbu’l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 12/143; İbn Hallikân, *Vefeyâtü’l-a’yân*, 3/164; Zehebî, *A’lâm*, 6/335-336.

hadislerinin kendisine arz edilmesini talep etmesini de³⁹¹ göz önünde bulundurduğumuzda onun bu davranışı, paraya ihtiyacı olan birinin Halife'nin gönlünü hoş tutmaya çalışması şeklinde değerlendirilebilir. Rivayetin devamında hadisler Mansûr'a arz edildikten sonra onları beğendiği ancak "beleğanî" ve "huddistu" sigaları ile nakledilmesini hoş karşılamadığı aktarılır.

İbn Cüreyc, Tefsir alanında da bilgi sahibidir. Nitekim kırk yaşında iken, Süfyân'a "Bana Kur'ân'ı oku, sana tefsir edeyim."³⁹² dediği aktarılır. Öte yandan Yahyâ b. Maîn, İbn Cüreyc'i Ashâbu'l-Hadis'ten saydığı beş kişi³⁹³ arasında zikreder.

Vefatı hakkında, 147,³⁹⁴ 149,³⁹⁵ 76 yaşında Zilhicce'nin ilk on günü 150 (Ocak 768),³⁹⁶ 151³⁹⁷ gibi muhtelif tarihler verilmektedir. Bununla birlikte yetmiş yıl yaşadığı, Ebû Hanife ile yaşları, doğum ve ölüm tarihlerinin aynı olduğu³⁹⁸ söylenmektedir. Dolayısıyla tercih edilen görüş 150/767'dir.

2.6.2. Hakkındaki Görüşler

İbn Cüreyc'in sikâ olduğunu belirtenler olmuşsa da hakkında olumsuz ifadeler kullananlar da vardır. Onun hakkında Hicaz'ın fakîhi, ilmi ile meşhur, sebt, kesîru'l-hadîs,³⁹⁹ insanların en güzel namaz kılânı⁴⁰⁰ şeklinde ifadelere yer verilmiştir. İbn Sa'd, "Sikâ, kesîru'l-hadîs."; ⁴⁰¹ İclî, "İbn Cüreyc Mekkeli sikadır."; ⁴⁰² Ahmed b. Hanbel, "Sebt, sahîhu'l-hadîs."⁴⁰³ ve "İlim sahibi biriydi."; ⁴⁰⁴ İbn Ebî Hâtim, "Sâlihu'l-hadîs"; ⁴⁰⁵ Yahyâ b. Maîn, "Zührî konusunda 'Leyse bi şey'dir." demektedir. Yine İbn Cüreyc'in mi yoksa Abdumelik b. Ebî Süleyman'ın mı daha iyi olduğu sorulduğunda "İkisi de sikadır."

³⁹¹ Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 12/148-149; Zehebî, *A'lâm*, 6/329.

³⁹² İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, 5/357.

³⁹³ Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 12/146.

³⁹⁴ Buhârî, *Târîhu'l-kebîr*, 5/422.

³⁹⁵ İbn Hıbbân, *es-Sikât*, 7/93; Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 12/152; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 3/164; Zehebî, *A'lâm*, 6/334; İbn Hacer, *Tehzîb*, 6/405. Zehebî, 149 tarihi için "Vehim" der. Bkz. Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 3/921; a.mlf., *A'lâm*, 6/334.

³⁹⁶ İbn Sa'd, *Tabakât*, 8/54; Buhârî, *Târîhu'l-kebîr*, 5/422; İbn Hıbbân, *Meşâhîr*, 230; a.mlf., *es-Sikât*, 7/93; İbnü'n-Nedîm, *Fihrist*, 278; Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 12/152-153; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 3/164; Zehebî, *A'lâm*, 6/333; İbn Hacer, *Tehzîb*, 6/405.

³⁹⁷ Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 12/153; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 3/164; Zehebî, *A'lâm*, 6/334; İbn Hacer, *Tehzîb*, 6/405.

³⁹⁸ Zehebî, *A'lâm*, 6/334.

³⁹⁹ İbn Hacer, *Tabakâtü'l-müdekkisîn*, 141.

⁴⁰⁰ Buhârî, *Târîhu'l-kebîr*, 5/422; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, 5/357; Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 12/151; Zehebî, *A'lâm*, 6/330; İbn Hacer, *Tehzîb*, 6/404. Mekke ehlinde rivâyet edilen şu açıklama bu ifadeyi açıklar gibidir: "İbn Cüreyc namazı Atâ'dan, Atâ İbn Zübeyr'den, İbn Zübeyr Ebû Bekr'den, Ebû Bekr ise Resulullah'tan almıştır." Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 12/148; Zehebî, *A'lâm*, 6/330.

⁴⁰¹ İbn Sa'd, *Tabakât*, 8/54; İbn Hacer, *Tehzîb*, 6/405.

⁴⁰² Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 12/152; İbn Hacer, *Tehzîb*, 6/406.

⁴⁰³ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, 5/357.

⁴⁰⁴ Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 12/146; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 3/920.

⁴⁰⁵ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, 5/358.

cevabını vermiştir.⁴⁰⁶ Ahmed b. Sâlih el-Mısrî, “İbn Cüreyc, bir haberde bulunduyse o ceyyiddir. Haber vermediyse ona önem verilmez.”⁴⁰⁷ derken İbn Hıbbân da onu sikâ râviler arasında sayarak “Hicaz ehlinin fakîhleri ve kurraları arasındadır. Tedliste bulunurdu.”⁴⁰⁸ ifadelerine yer vermiştir. Uzun süre hocalığını yapmış Atâ, öğrencisi İbn Cüreyc için “Hicaz ehli gençlerinin efendisi” demiştir.⁴⁰⁹

İbn Cüreyc hakkında kaynaklarda en çok zikredilen cerh sebebi tedliste bulunmasıdır. Onun aradaki zayıf râvileri düşürerek tedlis yaptığı anlaşılmaktadır. Nitekim nüshasındaki Ebû Zübeyr’e ait münkerleri “Yâsin ez-Zeyyât → Ebû Zübeyr” kanalı ile işittiği, ardından ondan tedlis yaptığı rivâyet edilir.⁴¹⁰ Aynı durum İbrahim b. Ebî Yahyâ ve Ebû Bekr b. Ebî Sebre gibi zayıf râviler için de geçerlidir.⁴¹¹ Bunu “an” lafzıyla yaptığı aktarılmıştır.⁴¹² Dârekutnî İbn Cüreyc’in bu tedlisini “Çirkin” olarak vasıflandırmaktadır. Çünkü onun yaptığı tedlis İbn Uyeyne’nin yaptığı gibi sikâ râvilerden değil, bilakis zayıf râvilerdendir.⁴¹³ Onun tedlisi uydurma bir hadisteki problemi gizlemek amacıyla değil, müdelles haber olduğunu belirten –muhtemelen “an” kastedilmektedir– lafız ile yaptığı ve bunu rivâyet ilkelerine aykırı bulmadığı⁴¹⁴ söylenmiştir. Tenkit edildiği hususlardan bir diğeri ise rivâyet yöntemlerine çok dikkat etmemesidir. Yine Ahmed b. Hanbel, “İbn Cüreyc’in irsâl ettiği bu hadislerden bazıları uydurmadır. İbn Cüreyc nereden aldığına çok aldırmaz etmezdi. Yani onun ‘uhbirtu’ (haber verildi) ve ‘huddistu an fulân’ (falandan rivayet edildi) sigaları ile naklettikleri.”⁴¹⁵ demektedir.

Ebû Bekr, Ali b. el-Medîni’nin kitabında, “Yahyâ b. Saîd’e ‘İbn Cüreyc an Atâ el-Horâsânî’ kanallı hadisleri hakkında sordum.’ ‘Zayıf’ dedi.’ Yahyâ’ya ‘O ‘ahberanî’ (bana haber verdi) diyor.’ dedim. ‘Önemli değil, hepsi zayıftır. O kendisine kitabını vermiştir.’ şeklindeki ifadeleri gördüğünü⁴¹⁶ aktarmaktadır.

Mâlik b. Enes ve Yezîd b. Zürey’in İbn Cüreyc’i tenkidleri ise son derece ağırdır. Mâlik, İbn Cüreyc’i gece odun toplayan oduncuya benzetirken, Yezîd, “Çer çöp sahibi idi.” demiştir.⁴¹⁷

⁴⁰⁶ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, 5/357; Hatîbu’l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 12/152; Zehebî, *A’lâm*, 6/330; İbn Hacer, *Tehzîb*, 6/404.

⁴⁰⁷ Hatîbu’l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 12/149.

⁴⁰⁸ İbn Hacer, *Tehzîb*, 6/406.

⁴⁰⁹ Hatîbu’l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 12/147; Zehebî, *A’lâm*, 6/328.

⁴¹⁰ Ebû Hâtim Muhammed b. Hıbbân b. Ahmed et-Temimî el-Büstî, *el-Mecrûhîn mine’l-muhaddisîn ve’l-d-uefâi ve’l-metrûkîn*, thk. Mahmûd İbrahim Zâhid (Halep: Dâru’l-Va’yî, 1396/1976), 3/142.

⁴¹¹ Dârekutnî, *Mî’ telîf*, 1/532.

⁴¹² Zehebî, *A’lâm*, 6/332.

⁴¹³ İbn Hacer, *Tehzîb*, 6/405; a.mlf., *Ta’rîfu ehli (ülü) ’t-takdîs bi-merâtibi’l-mevsûfine bi’t-tedlîs (Tabakâtü’l-müdelîsîn)*, thk. Âsım b. Abdillâh el-Kureyvî (Ammân: Mektebetü’l-Menâr, 1403/1983), 141.

⁴¹⁴ İsmail Cerrahoğlu, “İbn Cüreyc”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yay., 1999), 19/405.

⁴¹⁵ Zehebî, *Mîzân*, 2/659.

⁴¹⁶ İbn Hacer, *Tehzîb*, 6/406.

⁴¹⁷ Hatîbu’l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 12/149; Zehebî, *A’lâm*, 6/329; İbn Hacer, *Tehzîb*, 6/404.

Zehebî'nin İbn Cüreyc hakkındaki görüşleri ise, "İbn Cüreyc'in sikâ olduğuna ittifak edilmekle birlikte bazen tedliste bulunmuştur. Kendini Allah yoluna adayan hayır sahibi biriydi. Yaşı ilerleyinceye kadar ilim talebinde bulunmaya devam etti..." şeklindedir.⁴¹⁸

Ahmed b. Hanbel, "İbn Cüreyc, en sahih kitaplardan tahdis edendir. Onun hafızadan tahdis ettiklerinin bir kısmında sorun vardır." derken, Yahyâ b. Maîn, "İbn Cüreyc kitaplarından (kitâbet) nakledilen tüm rivâyetler hususunda sikadır."⁴¹⁹ şeklinde beyanda bulunmuştur.

2.6.3. Kaynakları

İbn Cüreyc, ilk musannifler arasında yer alması hasebiyle geniş ve çeşitli bir kaynak listesine sahiptir. Ricâl kitaplarında söz konusu bu kaynaklar şu şekilde geçer:

Mekke: Hasan b. Müslim (ö. 100/718?), Mücâhid (ö. 103/721), Abdullah b. Ubeydillah b. Umeyr (ö. 113/731), Yûsuf b. Mâhek (ö. 113/731), Atâ b. Ebî Rebâh (ö. 114/732), Kâsım b. Ebî Bezze (ö. 115/734), Ebû Bekr b. Ebî Müleyke (ö. 117/735), Abdullah b. Kesîr ed-Dârî (ö. 120/738), Amr b. Dînâr (ö. 126/744?), Ebû Zübeyr (ö. 126/743-44), Ubeydullah b. Ebî Yezîd (ö. 126/744), Mansûr b. Abdîrrahman (ö. 137/755), İsmâil b. Ümeyye (ö. 144/761) [Medine], Abdulhamîd b. Cübeyr b. Şeybe (ö. ?), Âmir b. Mus'ab (ö. ?), Babası Abdulazîz (ö. ?), İkrime b. Hâlid el-Mahzûmî (ö. ?), Osman b. Ebî Süleyman (ö. ?), Saîd b. el-Huveyrîs (ö. ?), Süleyman b. Ebî Müslim el-Ahvel (ö. ?), Abdullah b. Abdîrrahman b. Ebi'l-Hüseyn (ö. ?), Abdullah b. Abdîrrahman b. Yuhannis (ö. ?) [Hicaz], Amr b. Atâ (ö. ?), Muhammed b. Abbâd b. Ca'fer (ö. ?), Yahyâ b. Abdillâh b. Sayfî (ö. ?).

Medine: İbn Ömer'in mevlâsı Nâfi (ö. 117/735), Zührî (ö. 124/742), Muhammed b. el-Münkedir (ö. 131/748), Safvân b. Süleym (ö. 132/750), Alâ b. Abdîrrahman (ö. 132/750), İshâk b. Ebî Talha (ö. 132/750), İsmâil b. Muhammed b. Sa'd (ö. 134/751), Abdullah b. Ebî Bekr b. Hazm (ö. 135/752), Zeyd b. Eslem (ö. 136/754), Süheyl b. Ebî Sâlih (ö. 138/756), Sâlih b. Keysân (ö. 140/758?), Abdullah b. Muhammed b. Akîl (ö. 140/757), Amr b. Yahyâ b. Umâre (ö. 140/758), Mûsâ b. Ukbe (ö. 141/759), Yahyâ b. Saîd el-Ensârî (ö. 143/760), Hişâm b. Urve (ö. 146/763), Ca'fer es-Sâdik (ö. 148/765), Muhammed b. Ömer (ö. 207/823), Abdullah b. Keysân (ö. ?), Amr b. Abdillâh b. Urve (ö. ?), Hâris b. Ebî Zübâb (ö. ?), Muhammed b. Yûsuf el-Medînî (ö. ?).

Tâif: Amr b. Şuayb (ö. 118/736).

Kûfe: Meymûn b. Mihrân (ö. 117/735) [Rakka], Abde b. Ebî Lübâbe (ö. ?), Eyyûb b. Hânî (ö. ?).

⁴¹⁸ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 3/921; a.mlf., *A'lâm*, 6/332.

⁴¹⁹ Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 12/150; Zehebî, *A'lâm*, 6/329; İbn Hacer, *Tehzîb*, 6/404.

Basra: Eyyûb es-Sahtiyânî (ö. 131/749), Hişâm b. Hassân (ö. 145/762), Süveyd b. Huceyr (ö. ?), Ya‘lâ b. Müslim (ö. ?), Yûsuf b. Yûnus (ö. ?).

Yemen: Abdullah b. Tâvûs (ö. 132/750).

Diğerleri; Abdullah b. Mûsâfi (ö. ?), Abdullah b. Kesîr b. el-Muttalib (ö. ?), Abdulkerîm el-Cezerî (ö. 127/745), Atâ el-Horâsânî (ö. 133/751), Abdurrahman b. Hayyân’ın mevlâsı Bünâne (ö. ?), Habîb b. Ebî Sâbit (ö. ?), Hekîme bint Rukayka (ö. ?), İkrime el-Abbâsî (ö. ?), Saîd b. Eyyûb el-Mısırî (ö. ?) Velîd b. Atâ (ö. ?) [Hicaz], Ya‘lâ b. Hakîm (ö. ?) ve daha bir çok kişi.⁴²⁰

Kaynakları arasında Mekke ve Medine’nin özellikle Tefsir, Fıkıh ve Hadiste otorite kabul edilen isimleri yer almaktadır. Mücâhid’den kırâat konusunda iki harf işittiği⁴²¹ ve Mescid-i Haram’ın altı şeyhinden rivâyet ettiği⁴²² nakledilir. Öte yandan Basra, Kûfe ve Yemenli isimler de bulunmaktadır ki bu bölgelere seyahat etmiştir. Tâvûs’tan bir mesele (hadis) işittiği⁴²³ özellikle vurgulanmıştır. İbn Cüreyc’in kaynaklarında Mekke ve Medineli isimler ön plana çıktığından onun ilmî anlamda daha çok Hicaz bölgesinden beslendiğini söyleyebiliriz.

2.6.4. Râvileri

İbn Cüreyc’in ricâl kitaplarında zikredilen râvileri şu şekildedir:

Kûfe: Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778), Yahyâ b. Ebî Zâide (ö. 183/799), İsâ b. Yûnus (ö. 187/803), Ali b. Mishar (ö. 189/805), Ebû Hâlid el-Ahmer (ö. 190/806), Abdullah b. İdrîs (ö. 192/807-808), Hafs b. Gıyâs (ö. 194/810), Yahyâ b. Saîd el-Ümevî (ö. 194/810) [Bağdat], Vekî‘ (ö. 197/812), Süfyân b. Uyeyne (ö. 198/814) [Mekke’de ikamet etmiştir.], Ebû Üsâme (ö. 201/816), Ubeydullah b. Mûsâ (ö. 219/834).

Basra: Hemmâm b. Yahyâ (ö. 164/781), Vüheyb b. Hâlid (ö. 165/781), Hammâd b. Seleme (ö. 167/784), Hammâd b. Zeyd (ö. 179/795), Hâlid b. el-Hâris (ö. 186/802), Abdullah b. Recâ el-Mekkî (ö. 190/806) [Mekke], İsmâil b. Uleyye (ö. 193/809), Gunder (ö. 193/809) [Muhammed b. Ca‘fer Gunder el-Hüzelî], Abdulvehhâb es-Sekafî (ö. 194/810), Hammâd b. Mes‘ade (ö. 202/818), Muhammed b. Bekr el-Bursânî (ö. 203/819), Nadr b. Şümeyl (ö. 204/820), Ravh b. Ubâde (ö. 205/820), Abdullah b. Dâvûd (ö. 213/828), Muhammed b. Abdillâh el-Ensârî (ö. 215/830).

Medine: Yahyâ b. Saîd el-Ensârî el-Kattân (ö. 143/760) –aynı zamanda kaynaklarındandır–, Ebû Damre Enes b. İyâz el-Leysî (199/815).

⁴²⁰ Kaynakları için bkz. Buhârî, *Târihu’l-kebîr*, 5/422; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, 5/356; İbn Hibbân, *es-Sikât*, 7/93; Dârekutnî, *Mû‘telif*, 1/532; Hatîbu’l-Bağdâdî, *Târihu Bağdâd*, 12/142-143; Zehebî, *Târihu’l-İslâm*, 3/919; a.mlf., *A’lâm*, 6/326; İbn Hacer, *Tehzîb*, 6/402-403.

⁴²¹ Hatîbu’l-Bağdâdî, *Târihu Bağdâd*, 12/144; Zehebî, *A’lâm*, 6/328.

⁴²² Hatîbu’l-Bağdâdî, *Târihu Bağdâd*, 12/146; Zehebî, *A’lâm*, 6/330.

⁴²³ Hatîbu’l-Bağdâdî, *Târihu Bağdâd*, 12/142; Zehebî, *Târihu’l-İslâm*, 3/920.

Mekke: Müslim b. Hâlid ez-Zencî, (ö. 179/795), Abdullah b. Hâris el-Mahzûmî (ö. 186/802), Yahyâ b. Süleym et-Tâîfî (193/809?), Abdulmecîd b. Ebî Ravvâd (ö. 197/813).

Mısır: Leys b. Sa'd (ö. 175/791), Mufaddal b. Fedâle el-Mısırî (ö. 181/798), Abdullah b. Vehb (ö. 197/813).

Dımaşk: Evzâî (ö. 157/774), İsmâil b. Ayyâş (ö. 181/797), Velîd b. Müslim (ö. 195/810).

Yemen: Hişâm b. Yûsuf (ö. 197/813), Ebû Kurre Mûsâ b. Târik (ö. 203/819), Abdurrezzâk b. Hemmâm (ö. 211/826-27).

Merv: Abdullah b. Mübârek (ö. 181/797).

Diğerleri; Züheyr b. Muhammed et-Temîmî (ö. 162/779), Mahled b. Yezîd (ö. 193/808), Haccâc b. Muhammed el-Missîsî (ö. 205-6/821), Mekkî b. İbrahim (ö. 214/829), Ebû Âsım (ö. ?), Muhammed b. Harb el-Ebreş (ö. ?), Osman b. el-Heysem el-Müezzîn (ö. ?), Oğulları Abdulazîz ve Muhammed (ö. ?), Sevr b. Yezîd el-Hımsî (ö. ?).⁴²⁴ Kendisinden Mescidü'l-Haram'ın müezzini, Ahmed b. Muhammed b. el-Kâsım b. Ebî Bezze'nin rivâyet ettiği⁴²⁵ özellikle vurgulanmıştır.

İbn Cüreyc'in Hicaz bölgesi ağırlıklı olan kaynaklarının oranı râvilerinde değişmekte ve Kûfe ve Basra gibi Irak bölgesinden isimler öne çıkmaktadır. Bunun yanında Mısır, Şam, Yemen ve başka bölgelere mensup kişiler de vardır. Dolayısıyla Hicaz bölgesinden alınan bilgilerin diğer bölgelere dağılması olayı burada da yaşanmaktadır.

2.6.5. Usûlü

İbn Cüreyc'in usûlü hakkında kaynaklarda sık vurgulanan husus, rivâyet yöntemlerine gereği kadar önem vermemesidir. Vâkîdî konuya ilgili şöyle bir beyanda bulunmaktadır: "İbn Cüreyc'e hadisin muhaddise kırâatinin ne olduğunu sordum." Dedi ki: "Senin gibi biri mi bu soruyu soruyor? İnsanlar birinin herhangi bir sahifeden alıp onu okumadan bu sahifedeki hadisleri rivâyet ediyorum demesi hususunda ihtilaf etmişlerdir. Ancak okursa o başkadır." Yine Ebû Bekr b. Abdillâh b. Ebî Sebre'nin ona *kırâat* ve *arz* olmadan 1000 hadis yazdığı (mükâtebe) ve İbn Cüreyc'in daha sonraları bu hadislerin çoğunu "haddesenî" sigasıyla naklettiği belirtilmektedir. Hişâm b. Urve'nin sahifesini de yine *kırâat* veya *arz* olmadan aynı usûl üzere nakletmiştir.⁴²⁶ Fuat Sezgin buradan hareketle İbn Cüreyc'in rivâyet yöntemlerini kullanmada çok titiz davranmadığını⁴²⁷ belirtir.

⁴²⁴ Râvileri için bkz. Buhârî, *Târîhu'l-kebîr*, 5/422; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, 5/356; İbn Hibbân, *es-Sikât*, 7/93; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 3/919-320; a.mlf., *A'lâm*, 6/326-327; İbn Hacer, *Tehzîb*, 6/403.

⁴²⁵ İbn Hibbân, *es-Sikât*, 7/94.

⁴²⁶ İbn Sa'd, *Tabakât*, 8/54; İbn Hacer, *Tehzîb*, 6/405.

⁴²⁷ Sezgin, *Arap - İslâm Bilimleri Tarihi*, 1/75.

Daha önce zikrettiğimiz risâle müelliflerinde nakil yöntemleri hususunda bu denli bir bilgi verilmemesi dikkat çekicidir. Diğerlerinden ilk musannifler arasında yer alması hususuyla ayrılan İbn Cüreyc'in mezkûr ayrıcalığını göz önünde bulundurduğumuzda akla şöyle bir ihtimal gelmektedir: Risâle sahipleri eserlerini görgü tanıklarından kaydettikleri veya sahifelerden⁴²⁸ aldıkları malzemeler⁴²⁹ ile oluştuyorlardı. Sahifelerin içeriği sınırlı olduğundan istisnaları olmakla beraber onların sahifeleri görüşerek nakletmeleri pratik açıdan çok zor bir durum değildi. Ancak risâleleri toplayıp konularına göre veya râvilerine göre tasnif etmek çok sayıda malzeme gerektirecekti. Muhtemelen müellifler bütün risâle sahipleri ile görüşme imkânı bulamadıkları veya buna gerek duymadıklarından dolayı risâlenin sahibinden izin alarak onu “*kırâat ve semâ*”sız kitaplarının muhtevasına dâhil ediyorlardı. Durumu tespit eden cerh âlimleri de ilgili kimseleri tenkid etmiş olmalıdırlar. Bu doğrultuda İbn Cüreyc, “Zührî’den bir şey işitmedim. O bana bir cüz verdi ve ben de onu yazdım. Bana onun icazetini verdi.”⁴³⁰ demektedir. Söz konusu davranışı Zührî’den icazet ve münâvele yolu ile naklettiğinden tesahül gösterdiği, ilgili rivâyetlerinin arasına başkalarının girdiği ve özellikle “*tashîfe*” sebep olduğu⁴³¹ yönünde eleştirilere maruz kalmıştır. Yine İbn Cüreyc’in “Nâfi bana bir tomar verdi. Onlardan kimisini *kırâat* yoluyla naklettim. Kimisini ise sordum.” dediği nakledilmiştir. Rivâyetin devamında “Sordum” ifadesinin sorduğu sorular; *kırâatin* ise “Ahberenî Nâfi” (Nâfi bana haber verdi.) olduğu belirtilmiştir.⁴³² Burada ise müellif söz konusu risâlenin bir kısmını *kırâat* yöntemi ile almıştır.

Konuya dair daha detaylı bilgiler de verilmiştir. Ahmed b. Hanbel, “Eğer İbn Cüreyc ‘Kâle fulân ve kâle fulân ve uhbiru.’ (falan ve falan dedi ve bana haber verildi.) derse bunlar münkerdirler. Eğer ‘Ahberanî’ (bana haber verdi.) ve ‘Semi’tu’ (işittim.) derse sana yeter.”⁴³³ demektedir. Yahyâ b. Saîd, “İbn Cüreyc sadûktur. ‘Haddesni’ (bana rivayet etti.) dediğinde *kırâat*, ‘Enbeenâ’ (bize haber verdi.) veya ‘Ahberanî’ (bana haber verdi.) dediğinde ise *kırâat*, ‘Kâle’ (dedi) dediğinde ise aslı yoktur.” demiştir.⁴³⁴ Zührlî, “İbn Cüreyc ‘Haddesenî, semi’tu’ (bana rivayet etti, işittim.) derse hadisi ile delil getirilir. Zührî’nin birinci tabakasındaki ashabına dâhildir.” derken İbn Cüreyc’in “Kâle Atâ” (Atâ dedi ki) dediğim zaman ‘Semi’tu’ (işittim) demesem dahi ben ondan işitmişimdir.” dediği aktarılmıştır.⁴³⁵

İbn Cüreyc her ne kadar nakilde bulunurken rivayet yöntemlerine pek dikkat etmese de ondan rivâyette bulunmak isteyenler için aynı kolaylığı sağlamamıştır. Nitekim

⁴²⁸ A‘zamî, elli küsür sahabinin sahife yazdığını belirtir. Bkz. A‘zamî, *Dirâsât*, 92-142.

⁴²⁹ Öz, *İlk Siyer Kaynakları*, 115.

⁴³⁰ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, 5/358; Zehebî, *A‘lâm*, 6/332; İbn Hacer, *Tehzîb*, 6/406.

⁴³¹ Zehebî, *Târîhu’l-İslâm*, 3/920; a.mlf., *A‘lâm*, 6/331. Noktalama işareti ve hareketin olmayışı hususunda rivâyette şu ifadeler geçmektedir: “وَلَا سَبِيْمًا فِي ذَلِكَ الْعَصْرِ، لَمْ يَكُنْ حَدَّثَ فِي الْخَطِّ بَعْدَ شَكْلِ وَلَا نَقْطَ.”

⁴³² Hatîbu’l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 12/151.

⁴³³ Hatîbu’l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 12/149-150; Zehebî, *A‘lâm*, 6/328; İbn Hacer, *Tehzîb*, 6/404.

⁴³⁴ Zehebî, *A‘lâm*, 6/330; İbn Hacer, *Tehzîb*, 6/404.

⁴³⁵ İbn Hacer, *Tehzîb*, 6/406.

Yahyâ b. Saîd el-Kattân, “İbn Cüreyc’in kitaplarını ‘emânet kitap’ olarak isimlendirirdik. Eğer İbn Cüreyc, sana kitaplarından tahdiste bulunmadıysa onlardan yararlanamazdın.”⁴³⁶ diyerek mevzubahis konuya değinmektedir.

2.6.6. Eserleri

Kaynaklarda İbn Cüreyc hakkında birçok yerde “İbn Cüreyc’in kitapları...”⁴³⁷ ifadesi geçmektedir. Tabii sahife/risâleler için de kullanıldığından dolayı bu tabiri tasnif eserler ile sınırlamak yanlış olacaktır. İbn Cüreyc’in, tasnif edilmiş kitaplar yanında aynı zamanda risâle sahibi olması da bunu desteklemektedir. Ona atfedilen eserler şunlardır:

1. *Kitâbü’s-sünen*: Temizlik, oruç, namaz ve zekât gibi konulara hâvi olduğu kaydedilmektedir.⁴³⁸

2. *Tefsîrû İbn Cüreyc*: İbn Cüreyc’e nispet edilen eser⁴³⁹ günümüze ulaşmamıştır. Ali Hasan Abdulganî, et-Taberî’nin *Câmi’u’l-beyân*’ı, Beğavî *Meâlimü’t-tenzîl*’i, Kurtubî’nin *el-Câmi li-ahkâmi’l-Kur’ân*’ı, Ebû Hayyân el-Endülüsi’nin *el-Bahrü’l-muhît*’i, İbn Kesîr’in *Tefsîrû’l-Kur’ânî’l-azîm*’i, Süyûtî’nin *ed-Dürrü’l-mensûr*’u gibi tefsir kaynaklarında bulunan İbn Cüreyc’e ait rivâyetleri bir araya getirerek Kur’ân’ın sûre sıralamasına göre eseri yeniden inşâ etmiştir.⁴⁴⁰

3. *Menâsikü’l-hac*: Kendisine nispet edilen bu eseri⁴⁴¹ hac mevsiminde çıkardığı ve rivâyette bulunduğu aktarılmaktadır.⁴⁴² Dolayısıyla bu risâle hac hükümlerini içeren bir risâle olmalıdır.

4. *Cüz’ü ehâdîsi İbn Cüreyc*: Çalışma konumuz olan risâle olup bir sonraki başlıkta incelenecektir.

Ayrıca İbn Cüreyc’in Nâfi⁴⁴³ ve Zührî’den⁴⁴⁴ risâleler naklettiği rivâyet edilmektedir. 1000 civarı merfu hadisinin olduğu, bunun dışında maktu, tefsir ve asâra dair çok naklinin bulunduğu da⁴⁴⁵ söylenir.

⁴³⁶ Hatîbu’l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 12/149; Zehebî, *A’lâm*, 6/328; İbn Hacer, *Tehzîb*, 6/404.

⁴³⁷ Yahyâ b. Maîn, *Târîh*, 3/86; Hatîbu’l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 12/149; Zehebî, *A’lâm*, 6/328; a.mlf., *Târîhu’l-İslâm*, 3/921; İbn Hacer, *Tehzîb*, 6/404.

⁴³⁸ İbnu’n-Nedîm, *Fihrist*, 278. Ayrıca bkz. Kâtib Çelebî, *Keşfü’z-zunûn*, 2/1008.

⁴³⁹ Kâtib Çelebî, *Keşfü’z-zunûn*, 1/437.

⁴⁴⁰ Ebu’l-Velîd Abdülmelik b. Abdilazîz b. Cüreyc el-Kureşî, *Tefsîrû İbn Cüreyc*, drl. Ali Hasan Abdulganî (Kahire: Mektebetü’t-Türâsi’l-İslâmî, 1413/1992), 5-6; Cerrahoğlu, “İbn Cüreyc”, 19/405.

⁴⁴¹ Kâtib Çelebî, *Keşfü’z-zunûn*, 2/1831.

⁴⁴² Hatîbu’l-Bağdâdî, *Kifâye*, 257.

⁴⁴³ Hatîbu’l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 12/151.

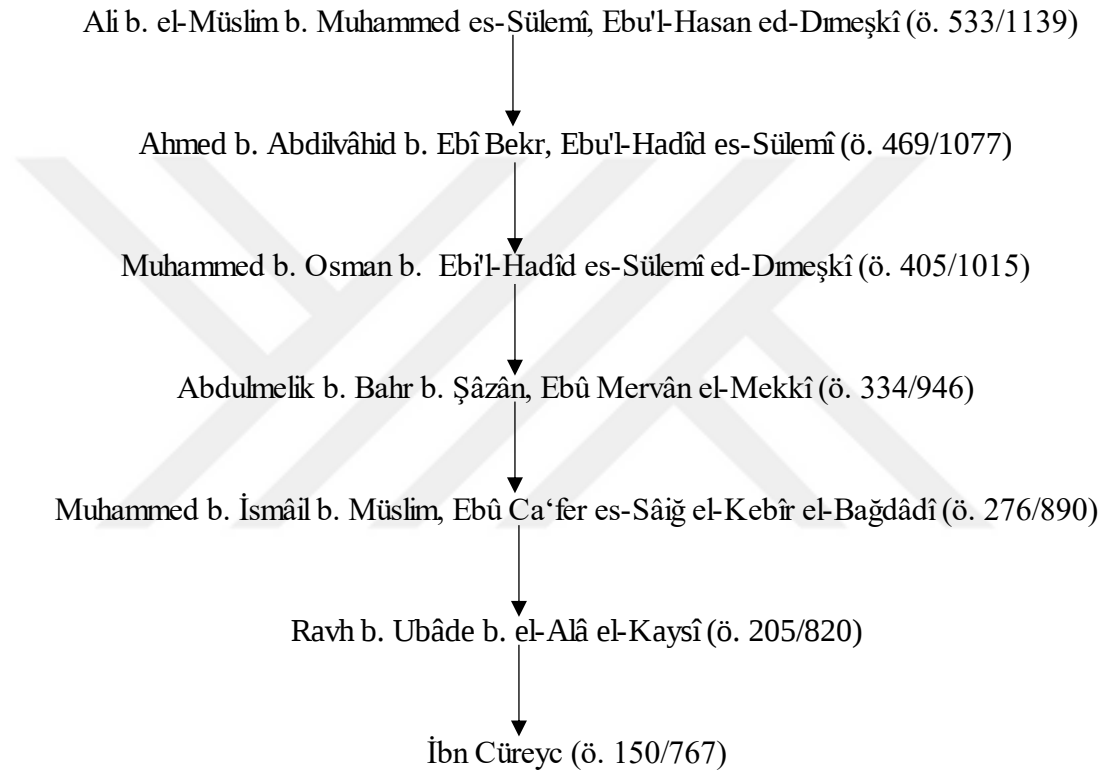
⁴⁴⁴ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, 5/358; Zehebî, *A’lâm*, 6/332; İbn Hacer, *Tehzîb*, 6/406.

⁴⁴⁵ Zehebî, *A’lâm*, 6/336.

2.6.7. Risâlesi

Risâlenin orijinal nüshası muhakkikin verdiği bilgiye göre, Zahirîyye Kütüphanesinde mecmu‘ 3761 numaralı cildli bir kitabın 117 ile 135 varakları arasındadır. Bu nüshayı istinsah eden İbn Asâkir’dir.⁴⁴⁶ Risâlede toplam altmış beş hadis⁴⁴⁷ bulunmaktadır.

2.6.7.1. Risâlenin Senedi

Şekil 11. İbn Cüreyc'in Risâlesinin Sened Şeması

Risâlenin senedinde istinsah tarihleri yer almakta ve bu istinsah tarihlerinden Ebu'l-Hasan ed-Dımeşkî'ye ait olan 519/1125 dışında diğerleri ile râvilerin vefatları arasında üç-dört yıl vardır.⁴⁴⁸ Daha önce geçen beş risâle örneğinde de geçen bu hususun, ilgili tarihleri en azından bir kısmının sonradan eklendiği kanaatini uyandırdığını kaydetmiştik.

⁴⁴⁶ Hamza Ahmed ez-Zeyn, "Mukaddime", *Cüz'ü ehâdisi İbn Cüreyc, (Ehâdisü 'ş-şuyûhi 'l-kibâri –Akdemü 'l-mahtûâtâi 'l-hadîsiyyeh–)* mlf. Ebu'l-Velîd Abdülmelik b. Abdilazîz b. Cüreyc el-Kureşî (Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1425/2004), 81.

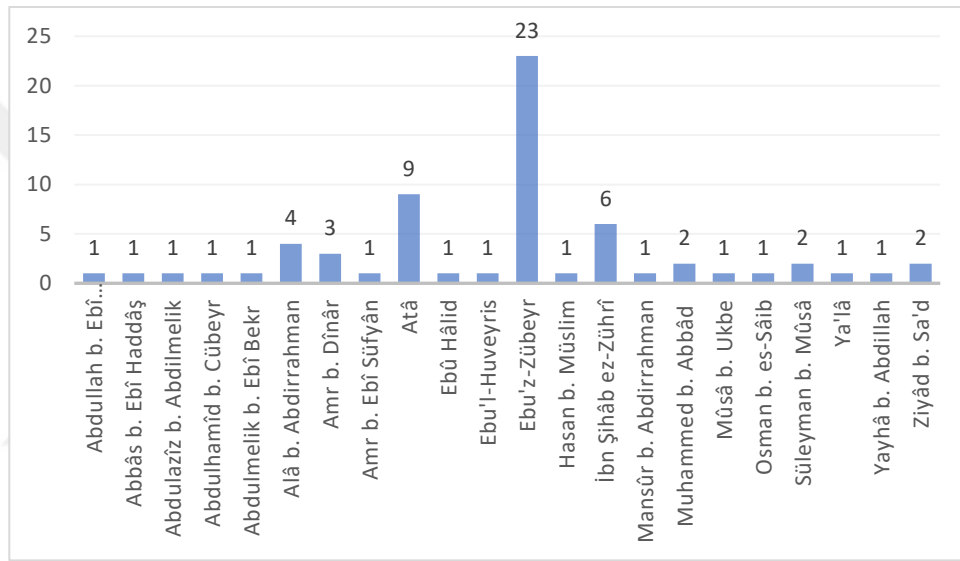
⁴⁴⁷ Risâlede yer alan rivâyetler hakkında detaylı bilgi için bkz. Ek-6.

⁴⁴⁸ Sened ve istinsah tarihleri için bkz. İbn Cüreyc "Cüz'ü ehâdisi İbn Cüreyc", 93.

2.6.7.2. Risâlenin İçeriği

Risâlenin içeriğinde fikhî nakillerin yanında dönemin ahlak ve görgü kuralları, çeşitli olaylar, geçmiş peygamberlerin bazı ibadetleri gibi konular yer almaktadır.⁴⁴⁹ Bu açıdan Hemmâm b. Münebbih ve Süheyl b. Ebî Sâlih'in risâlesine benzemektedir. Ancak şeytan-melek, cennet-cehennem, geçmiş peygamberler ve ümmetler, kıyamet alametleri gibi metafizik ve isrâiliyat türü konular hakkında bilgilerin yok denecek kadar az olması ile de zikredilen iki risâleden ayrılmaktadır.

2.6.7.3. Risâlenin Kaynakları

Şekil 12. İbn Cüreyç'in Risâlesinin Kaynak Dağılım Grafiği

Grafikte de görüldüğü üzere İbn Cüreyç'in risâlesinde en çok kullandığı kaynağı yirmi üç rivâyet ile Ebu'z-Zübeyr'dir. Daha sonra sırası ile Atâ, Zührî, Alâ ve Amr b. Dînâr gelmektedir. Onun risâlesinde başvurduğu kaynaklar Mekke ve Medine'nin ilmî anlamda önde gelen isimleridir.⁴⁵⁰ Ricâl kitaplarında verilen kaynakların çoğunluğunun yine bu bölgelerden olması teorik olarak verilen bilgilerin pratik açıdan karşılık bulduğunu göstermektedir. Her ne kadar Atâ ile yirmi yıla yakın bir beraberliği bulunsa da risâlesinde öne çıkan isim grafikte de görüldüğü üzere Ebu'z-Zübeyr'dir.

2.6.7.4. Siyer Rivâyetleri

Risâlede siyer ile ilgili önemli nakiller bulunmaktadır. Bu çerçevede risâle Siyer'e kaynaklık teşkil edebilecek potansiyele sahiptir. İlgili konuyu ikinci bölümde ele

⁴⁴⁹ Risâlede geçen konular hakkında detaylı bilgi için bkz. Ek-6.

⁴⁵⁰ Risâlede kullanılan kaynaklar hakkında detaylı bilgi için bkz. Ek-6.

alacağımızdan burada sadece risâlede geçen siyer ile ilgili rivâyetleri vermekle iktifa edeceğiz. Konu edilen siyere dair haberler şunlardır:

Hız. Peygamber'in Kâbe'ye girmesi ve çıktıktan sonra namaz kılması,⁴⁵¹ Hız. Ali'nin Yemen'den dönmesi (Vedâ Haccı),⁴⁵² Resulullah'ın rukyeye izin vermesi ile ilgili üç nakil,⁴⁵³ eşlerinden bir ay ayrı kalması,⁴⁵⁴ sefere çıktığında okuduğu dua,⁴⁵⁵ Ramazan'ın son on gününde itikafı,⁴⁵⁶ namazda ağlaması,⁴⁵⁷ Ebû Râfî'ye köpekleri öldürmesini emretmesi,⁴⁵⁸ Ebû Mahzûre'nin ezan ile dalga geçmesi ve sonrasında yaşananlar (Huneyn),⁴⁵⁹ Hız. Peygamber'in kendisini ziyarete gelen Ebû Bekr, Ömer ve Ali'ye bir tepki vermezken, Osman geldiğinde kıyafetini düzeltmesi,⁴⁶⁰ Safvân b. Ümeyye'nin Mekke'nin fethinde Resulullah'a süt, kabak ve et hediye etmesi.⁴⁶¹

⁴⁵¹ İbn Cüreyc "Cüz'ü ehâdîsi İbn Cüreyc", 94 (No. 3).

⁴⁵² İbn Cüreyc, "Cüz'ü ehâdîsi İbn Cüreyc", 94-95 (No. 4), 105 (No. 36).

⁴⁵³ İbn Cüreyc, "Cüz'ü ehâdîsi İbn Cüreyc", 101 (No. 22-23).

⁴⁵⁴ İbn Cüreyc, "Cüz'ü ehâdîsi İbn Cüreyc", 102 (No. 28); 111 (No. 47).

⁴⁵⁵ İbn Cüreyc, "Cüz'ü ehâdîsi İbn Cüreyc", 104 (No. 33).

⁴⁵⁶ İbn Cüreyc, "Cüz'ü ehâdîsi İbn Cüreyc", 106 (No. 38).

⁴⁵⁷ İbn Cüreyc, "Cüz'ü ehâdîsi İbn Cüreyc", 109 (No. 43).

⁴⁵⁸ İbn Cüreyc, "Cüz'ü ehâdîsi İbn Cüreyc", 117 (No. 59).

⁴⁵⁹ İbn Cüreyc, "Cüz'ü ehâdîsi İbn Cüreyc", 118-120 (No. 60-61).

⁴⁶⁰ İbn Cüreyc, "Cüz'ü ehâdîsi İbn Cüreyc", 120 (No. 62).

⁴⁶¹ İbn Cüreyc, "Cüz'ü ehâdîsi İbn Cüreyc", 121-122 (No. 64).

3. HADİS RİSÂLELERİNİN SİYER'E KAYNAKLIĞI

İkinci bölümde, tanıtımı yapılan risâlelerin Mûsâ b. Ukbe, İbn İshâk, Ma'mer b. Râşid, Vâkîdî ve İbn Sa'd gibi ilk siyer müelliflerinin siyer teliflerine kaynaklık teşkil edip etmediğini inceleyeceğiz. Kronoloji temelli ve her bir siyer müellifini müstakil olarak değerlendirdiğimiz bu bölümde birinci bölümde ele aldığımız hadis risâlelerinin siyer yazıcılığına katkısının olup olmadığını veya bu katkının boyutlarını ortaya koymayı amaçlıyoruz.

3.1. Yezîd b. Ebî Habîb (ö. 128/746)

Bu başlık altında, ilk bölümde tanıtılan Yezîd b. Ebî Habîb'in risâlesinin, yukarıda adı geçen ilk siyer müelliflerine kaynaklığını ele alacağız.

3.1.1. Mûsâ b. Ukbe (ö. 141/758)

Medineli olan Mûsâ b. Ukbe'nin 55/675⁴⁶² veya 60/679⁴⁶³ yılları civarında doğduğu tahmin edilmektedir. Kendi döneminin fakîhleri arasında sayılan Mûsâ'nın Siyer alanında önemli bir rol oynadığı telif etmiş olduğu *Kitâbü'l-Meğâzî*⁴⁶⁴ adlı eserinden anlaşılmaktadır.

Mûsâ b. Ukbe'nin *Kitâbü'l-Meğâzî*'yi telif ederken Yezîd b. Ebî Habîb'in risâlesinden yararlanıp yararlanmadığını belirlemek amacıyla ulaşabildiğimiz siyer rivâyetlerini inceledik. Mûsâ'ya ait siyer nakillerinde İbn Ebî Habîb isminin geçmediğini dolayısıyla risâlenin *Meğâzî* müellifine bir kaynaklığının söz konusu olmadığını tespit ettik. Ancak konumuz açısından Mûsâ b. Ukbe'nin risâleden haberdar olup olmadığı da önem arz etmektedir.

Mûsâ'nın risâleyi birinci elden nakledebilmesi veya yararlanabilmesi için risâle sahibi ile görüşmesi gerekir. Doğum tarihleri dikkate alındığında aynı dönemde yaşadıkları görülmekte ve görüşmeleri pratik anlamda olanak kazanmaktadır. Biri Mısırlı diğeri Medineli olan bu şahısları o dönemde görüştürecek tek vesile seyahatlerdir. İbn Ukbe'nin Mısır'a veya başka bir yere seyahat ettiği ile ilgili bir veriye ulaşamazken İbn Ebî Habîb'in Medine'ye yolculuk yaptığı⁴⁶⁵ aktarılmaktadır. Medine'ye seyahati sırasında İbn Ukbe ile görüşüp görüşmediğine dair somut bir bilgiye ulaşamasak da Fıkıh sahasındaki etkinliği bilinen bu ismin döneminin fakîhleri arasında sayılan ve Mescid-i Nebvî gibi Medine'ye gelenlerin ilk ziyaretgâhı olan bir mekânda fıkıh ve hadis dersleri

⁴⁶² Horovitz, *İslami Tarihçiliğin Doğuşu*, 156-157.

⁴⁶³ A'zamî, *Dirâsât*, 213.

⁴⁶⁴ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, 8/154; Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ*, 2/117-118; Mizzî, *Tehzîb*, 29/119; Zehebî, *Tezkirat*, 1/111-112; a.mlf., *A'lam*, 1/344, 6/115; İbn Hacer, *Tehzîb*, 10/361.

⁴⁶⁵ Akgün, "Bölgelerarası Rivâyet Farklılıkları", 26.

gerçekleştiren Mûsâ b. Ukbe⁴⁶⁶ ile görüşmemesi veya en azından kendisinden bihaber olması mümkün ama makul görünmemektedir. Öte yandan ricâl kitaplarında Mûsâ b. Ukbe'nin kaynakları ve râvileri arasında Yezîd b. Ebî Habîb'in ismi geçmez iken aynı şekilde İbn Ebî Habîb'in de kaynakları ve râvileri arasında Mûsâ'nın ismi geçmemektedir. Bu onların rivâyet alışverişinde bulunmadıkları yönünde önemli bir veri olsa da görüşmedikleri anlamına gelmeyecektir. Görüşmüş fakat birbirlerinden rivâyette bulunmamış olabilirler. Diğer yandan söz konusu durum onların bilgi alışverişinde bulunmadığı hususunda da kesin sonuç vermemektedir. Zira rivâyette bulunmuş ancak birbirlerinin adlarını zikretmemiş olabilirler ki bunun ilk dönemde örnekleri mevcuttur.⁴⁶⁷ Dolayısıyla mevzu bahis ihtimali de göz önünde bulundurarak rivâyetleri tematik açıdan karşılaştırmamıza rağmen yine aralarında bir benzerlik olmadığını tespit ettik. İkisinin de kaynakları arasında İbn Lehîa'nın zikredilmesi ortak bir kaynak zemininden beslendiklerine delalet etmektedir. A'zamî'nin İbn Lehîa'nın yanında Mûsâ b. Ukbe'nin hadislerinin yazılı halde bulunduğunu belirtmesi de⁴⁶⁸ kayda değer bir husustur.

Bütün bu hususları dikkate alarak her ikisinin de birbirinden haberdar olduklarını söylememiz mümkündür. Ancak birbirlerinden neden rivâyet almadıkları konusunda net bir tespitte bulunmak elde edilen veriler çerçevesinde oldukça zordur.

Neticede, Yezîd b. Ebî Habîb'in risâlesinin Mûsâ b. Ukbe'nin *Meğâzî*'ne bir kaynaklığı bulunmamaktadır. Mevcut bilgiler iki ismin birbirleri ile rivâyet nakli hususunda iletişime geçmediklerini göstermektedir. Dolayısıyla ilgili sonuçta bu husus da göz önünde bulundurulmalıdır.

3.1.2. İbn İshâk (ö. 151/768)

Siyer yazıcılığında önemli bir yeri olan Muhammed b. İshâk, Mısır'a 115⁴⁶⁹ veya 119⁴⁷⁰ yılında gerçekleştirdiği seferde Yezîd b. Ebî Habîb ile görüşmüş, derslerine katılmış ve kendisinden rivâyette bulunmuştur.⁴⁷¹ Her ne kadar rical kitaplarında İbn Ebî Habîb'in kaynakları arasında İbn İshâk'ın ismi zikredilmese de ele aldığımız risâlede kendisine ait beş rivâyet bulunmaktadır. Dolayısıyla iki isim görüşmüş ve birbirlerinden rivâyet etmişlerdir. Yezîd b. Ebî Habîb'in risâlesinin İbn İshâk'ın siyer telifine kaynaklığını tespit etmek amacıyla yaptığımız incelemelerde siyer müellifinin eserinde Yezîd b. Ebî Habîb'ten nakledilen on rivâyete ulaştık. Ancak mezkûr nakillerin hiçbiri risâlede yer almadığından risâlenin İbn İshâk'ın *Sîre* 'sine bir kaynaklığından söz etmek

⁴⁶⁶ Dersleri İbrahim ve Muhammed adında iki kardeşi ile beraber yürütmektedir. Bkz. İbn Hacer, *Tehzîb*, 10/362.

⁴⁶⁷ bkz. Öz, *İlk Siyer Kaynakları*, 258-259.

⁴⁶⁸ A'zamî, *Dirâsât*, 214.

⁴⁶⁹ Mizzî, *Tehzîb*, 24/424; Sezgin, *Arap - İslâm Bilimleri Tarihi*, 1/328.

⁴⁷⁰ İbn Hacer, *Tehzîb*, 9/44.

⁴⁷¹ Mizzî, *Tehzîb*, 24/424. Öte yandan kardeşi Ebû Bekr b. İshâk'ın da Yezîd'in kaynakları arasında yer aldığını hatırlatmakta fayda vardır.

mümkün değildir. Bunun yanı sıra, İbn Sa'd'ın *Tabakât*'ı ile Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde, İbn İshâk'ın risâleden vitir namazının fazileti⁴⁷² ve ikinci namazını kaçıranın ahvalini anlatan⁴⁷³ rivâyetleri naklettiği görülmektedir. İlgili rivâyetlerin *Sire*'sinde yer almayıp özellikle Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde ve İbn Sa'd'ın söz konusu eserinin biyografileri ele aldığı bölümde bulunması, onun risâleyi hadis koleksiyonu için kullandığının önemli bir işaretidir.

İbn İshâk'ın risâleyi görmesine rağmen muhtevastaki siyer nakillerini *Meğâzî*'sine dâhil etmemesinin nedeninin ayrıca irdelenmesi gerekir. Muhammed b. İshâk'ın tarih ve hadis derslerine katıldığı bilgisi⁴⁷⁴ Yezîd'in iki dersi ayrı yaptığını gösterir. Buradan hareketle akla gelen ilk ihtimal, İbn İshâk'ın kendisinden hadis ve tarih derslerini ayrı ayrı aldığını ve –istisnaları olmakla beraber– tarih/siyer derslerinde kaydettiği bilgileri tarih eserine; hadis derslerinde aktardığı nakilleri de hadis eserine aldığıdır.⁴⁷⁵ Zira İbn İshâk'ın Yezîd'den nakledip *Sire*'sine aldığı koleksiyonlar tarihî bir perspektife haizdir.

İbn İshâk'ın, eserinde Yezîd b. Ebî Habîb kaynaklı aktardığı on rivâyet senedleri ile birlikte şu şekildedir:

Tablo 2. İbn İshâk'ın *Sîre*'sinde Yezîd b. Ebî Habîb'ten Naklettiği Rivâyetler

Sıra No	Sened	Konu	Sayfa
1	İbn İshâk → Yezîd b. Ebî Habîb el-Mısrî → Mersed b. Abdillâh el-Yezî → Abdullâh b. Züreyr el-Ğâfîkî → Ali b. Ebî Tâlib	Abdumuttalib'in zemzem kuyusunun kazılması ile ilgili gördüğü rüya	İbn İshâk, <i>Sîre</i> , 3-5; İbn Hişâm, <i>Sîre</i> , 1/142-145
2	İbn İshâk → Yezîd b. Ebî Habîb → Abdulkays'tan bir adam → Selmân	Hiz. Peygamber'in Selmân-ı Fârisî'ye fidesini ödemesi için bir altın vermesi	İbn İshâk, <i>Sîre</i> , 71; İbn Hişâm, <i>Sîre</i> , 1/221; Ayrıca bkz. İbn Sa'd, <i>Tabakât</i> , 4/74
3	İsmâil → Yezîd b. Ebî Habîb → Mersed b. Abdillâh → Ebû Abdîrrahman el-Cühenî (<i>Tabakat</i> 'ta ⁴⁷⁶ geçen sened: Muhammed b. Ubeyd et-Tenâfisî → Muhammed b. İshâk → Yezîd b. Ebî	İki Yemenlinin Hiz. Peygamber'e biat etmesi	İbn İshâk, <i>Sîre</i> , 263; Ayrıca bkz. İbn Sa'd, <i>Tabakât</i> , 5/268

⁴⁷² İbn Sa'd, *Tabakât*, 4/176; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 39/442. Risâledeki örnek için bkz. Yezîd b. Ebî Habîb, "Ehâdisü Yezîd b. Ebî Habîb", 40 (No 16).

⁴⁷³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 39/483. Risâledeki örnek için bkz. Yezîd b. Ebî Habîb, "Ehâdisü Yezîd b. Ebî Habîb", 53 (No 46).

⁴⁷⁴ Ramazan Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı* (İstanbul: İSAR Vakfı Yay., 1998), 26

⁴⁷⁵ İbn İshâk'a *Sünen* adlı bir eser atfedilmektedir. Bkz. Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1008.

⁴⁷⁶ Her ne kadar *Sire*'de yer alan metnin senedinde İbn İshâk'ın adı yer almasa da *Tabakât*'ta geçen senedde zikredilmektedir.

	Habîb → Mersed b. Abdillâh el-Yezenî → Ebû Abdîrrahman el-Cühenî)		
4	İbn İshâk → Yezîd b. Ebî Habîb → Mersed b. Abdillâh el-Yezenî → Abdurrahman b. Useyle es-Sanâbihî → Ubâde b. es-Sâmit	Birinci Akabe'de ne üzerine biat edildiği	İbn Hişâm, <i>Sîre</i> , 1/433 Ayrıca bkz. İbn Sa'd, <i>Tabakât</i> , 2/187
5	İbn İshâk → Yezîd b. Ebî Habîb → Mersed b. Abdillâh el-Yezenî → Ebû Rühm es-Semâî → Ebû Eyyûb	Hiz. Peygamber'in Ebû Eyyûb'un evine misafir olması	İbn Hişâm, <i>Sîre</i> , 1/498-499
6	İbn İshâk → Yezîd b. Ebî Habîb → Bükeyr b. Abdillâh b. el-Eşec → Süleyman b. Yesâr → Ebû İshâk ed-Devsî → Ebû Hüreyre	Resul'ün, kızı Zeyneb'e saldıran Hebbâr'ı öldürmeleri için gönderdiği seriyye	İbn Hişâm, <i>Sîre</i> , 1/657
7	İbn İshâk → Yezîd b. Ebî Habîb → Habîb b. Evs es-Sekafî'nin mevlâsı Râşid → Habîb b. Ebî Evs es-Sekafî → Amr b. el-Âs	Amr b. el-Âs'ın Habeşistan'a gitmesi ve Müslüman olması	İbn Hişâm, <i>Sîre</i> , 2/276-277
8	İbn İshâk → Yezîd b. Ebî Habîb → Ebû Merzûk -Tüçib'in mevlâsı → Haneş es-San'ânî → Rüveyfa' b. Sâbit el-Ensârî	Hayber gününde Allah Resulü'nün yasakladıkları	İbn Hişâm, <i>Sîre</i> , 2/331-332; Ayrıca bkz. İbn Sa'd, <i>Tabakât</i> , 2/108
9	İbn İshâk → Yezîd b. Ebî Habîb el-Mısıfî	Resullullah'ın gönderdiği elçiler ve bu esnada söylediklerini konu alan bir risâle	İbn Hişâm, <i>Sîre</i> , 2/607
10	İbn İshâk → Yezîd b. Ebî Habîb → Avf b. Mâlik el-Eşcaî'den rivâyet edilir	Avf b. Mâlik'in etleri taksim etmesi	İbn Hişâm, <i>Sîre</i> , 2/625-626

Görüleceği üzere rivâyetlerin geneli bir başlığı karşılayacak kadar geniş muhtevalıdır. Bunun istisnası Selmân-ı Fârisî'nin fidyesi ve Hayber Günü Hz. Peygamber'in yasakladıklarını konu alan nakillerdir. İbn İshâk, Selmân'ın İslâm'ı kabul etmesini, “Âsım b. Ömer b. Katâde → Mahmûd b. Lebîd → Abdullâh b. Abbâs → Selmân el-Fârisî” kanalıyla detaylı bir şekilde naklederken İbn Ebî Habîb'ten aktardığı pasajı ara not olarak kullanmaktadır. Buna göre Selmân'a fidyesini ödemesi için verilen altın az geldiğinden Hz. Peygamber altını dili üzerinde gezdirecek, Selmân'ın fidyesi için yeterli bir miktara kavuşacak ve olay kaldığı yerden devam edecektir.⁴⁷⁷ Rivâyetin ana çerçevesini Âsım b. Ömer'den nakleden İbn İshâk, Yezîd'den aldığı detayı ara not şeklinde vermektedir. Tabii ilgili durum İbn Hişâm'da da böyledir. Yûnus b. Bükeyr'in nüshasında ise olay tamamen bittikten sonra devamında ek bilgi niteliğinde

⁴⁷⁷ Bkz. İbn Hişâm, *Sîre*, 1/214-221.

verilmektedir.⁴⁷⁸ Örnekte muhtemel bir râvi tasarrufu olduğundan hangi uygulamanın İbn İshâk'a ait olduğunu belirlemek güçse de İbn İshâk'ın hadis formatındaki nakilleri ek bilgi veya ara not olarak kullandığını gösteren önemli bir örnek hüviyetindedir. İbn Hişâm ile Yûnus b. Bukeyr'in metinleri şöyledir:

İbn Hişâm:

...فَقَالَ: مَا فَعَلَ الْفَارِسِيُّ الْمَكَاثِبُ؟ قَالَ: قُدْعِيَتْ لَهُ، فَقَالَ خُذْ هَذِهِ، فَأَخَذَهَا بِمَا عَلَيْكَ يَا سَلْمَانُ» قَالَ: قُلْتُ: وَأَيْنَ تَقَعُ هَذِهِ يَا رَسُولَ اللَّهِ بِمَا عَلَيَّ؟ فَقَالَ: خُذْهَا فَإِنَّ اللَّهَ سَيُؤَدِّي بِهَا عَنْكَ. قَالَ: فَأَخَذَهَا فَوَزَنْتُ هُمْ مِنْهَا، وَالَّذِي نَفْسُ سَلْمَانَ بِيَدِهِ أَرْبَعِينَ أُوقِيَّةً، فَأَوْفَيْتُهُمْ حَقَّهُمْ مِنْهَا، وَعَتَقْتُ سَلْمَانَ. فَشَهِدْتُ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ الْخُنْدَقَ حُرًّا، ثُمَّ لَمْ يَفُتْنِي مَعَهُ مَشْهَدٌ. قَالَ ابْنُ إِسْحَاقَ: وَخَدَّنِي يَزِيدُ بْنُ أَبِي حَبِيبٍ، عَنْ رَجُلٍ مِنْ عَبْدِ الْقَيْسِ عَنْ سَلْمَانَ: أَنَّهُ قَالَ: لَمَّا قُلْتُ: وَأَيْنَ تَقَعُ هَذِهِ مِنَ الَّذِي عَلَيَّ يَا رَسُولَ اللَّهِ؟ أَخَذَهَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَلَّبَهَا عَلَى لِسَانِهِ، ثُمَّ قَالَ: خُذْهَا فَأَوْفَيْتُهُمْ مِنْهَا، فَأَخَذَهَا، فَأَوْفَيْتُهُمْ مِنْهَا حَقَّهُمْ كُلَّهُ، أَرْبَعِينَ أُوقِيَّةً... [CA]

Yûnus b. Bukeyr:

...فَأَخَذْتُ بِهِ فَقُلْتُ رَحِمَكَ اللَّهُ الْحَنِيفِيَّةُ دِينَ إِبْرَاهِيمَ فَقَالَ إِنَّكَ لَتَسْتَلِ عَنْ شَيْءٍ مَا يَسْتَلِ عَنْهُ النَّاسُ الْيَوْمَ قَدْ أَظْلَمَ نَبِيٌّ يَخْرُجُ عِنْدَ هَذَا الْبَيْتِ بِهَذَا الْحَرَمِ يَبْعَثُ فَلَمَّا ذَكَرَ سَلْمَانَ لِرَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ لَنْ كُنْتُ صَدَقْتُ يَا سَلْمَانَ لَقَدْ رَأَيْتُ عَيْسَى بْنُ مَرْيَمَ عَلَيْهِ السَّلَامُ حَدَّثَنَا أَحْمَدُ قَالَ نَا يُونُسَ عَنْ ابْنِ إِسْحَاقَ قَالَ حَدَّثَنِي يَزِيدُ بْنُ أَبِي حَبِيبٍ عَنْ رَجُلٍ مِنْ عَبْدِ الْقَيْسِ عَنْ سَلْمَانَ قَالَ لَمَّا أُعْطَانِي رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ذَلِكَ الذَّهَبَ فَقَالَ اقْضِ بِهِ عَنْكَ فَقُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ وَأَيْنَ يَقَعُ هَذِهِ مِمَّا عَلَيَّ فَقَلَّبَهَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَى لِسَانِهِ ثُمَّ قَالَ انْطَلِقْ بِهَا فَإِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ سَيُؤَدِّي بِهَا عَنْكَ فَانْطَلَقْتُ فَوَزَنْتُ لَهَا مِنْهَا حَتَّى أَوْفَيْتُهُمْ مِنْهَا أَرْبَعِينَ أُوقِيَّةً [CA]

“Hayber günü yasaklananlar” ile ilgili rivâyet ise her ne kadar hukukî amaçlı kullanılsa da tarihî içeriği daha ağır basmaktadır. İbn İshâk, “Resul’ün Hayber Günü Bazı Şeyleri Yasaklaması” başlığı altında farklı kanallardan fikhî muhtevalı nakilleri tarihî birer argüman olarak kullanmaktadır. Rivâyetleri vermeden önce kısa bir kurguya giden İbn İshâk hemen ardından bununla ilgili nakillere geçmektedir ki Yezîd’den naklettiği rivâyeti de bu kısma dâhil etmiştir.

Yezîd’in risâlesindeki bazı siyer rivâyetlerinin İbn İshâk tarafından farklı tariklerden nakledilmesi de onun Yezîd’den hadis ve tarih derslerini ayrı ayrı aldığını ve tarih/siyer derslerinden elde ettiği bilgileri siyer eserine; hadis derslerinden elde ettiği nakilleri de hadis eserine aldığı yönündeki değerlendirmemizi destekler niteliktedir. Risâlede bunun üç örneğine rastlanılmaktadır. Bunlar; Hayber’de Safvân b. Ümeyye’den ödünç silah alınması, Aşure orucu, Hz. Peygamber’in Mekke’nin fethinden sonra orada kaldığı süre ve namazları kısaltarak kılmasıdır. Hayber örneğinde müelliflerin rivâyetin başında aktardığı bilgiler onların rivâyeti kullanım amaçları hakkında bize bazı veriler sağlamaktadır. Yezîd, rivâyeti vermeden önce, “Ödünç alınan şeyin garanti altında olmasının ilk örneği...” şeklinde bir açıklama yapmaktadır ki bunda hukukî bir kâideyi Hz. Peygamber’in otoritesiyle temellendirme gayesi vardır. Bu amaca mebni olsa gerek, İbn Ebî Habîb’teki rivâyet Safvân’ın silahlarının garanti altında olduğunu öğrenmesiyle sonlanmaktadır.⁴⁷⁹ İbn İshâk ise “Hz. Peygamber Hevâzin Seferi’ne karar kıldığında ona

⁴⁷⁸ İbn İshâk, *Sîre*, 71.

⁴⁷⁹ Yezîd b. Ebî Habîb, “Ehâdisü Yezîd b. Ebî Habîb”, 33 (No 4).

Safvân b. Ümeyye'nin yanında silah ve zırh olduğu bilgisi verildi..." şeklinde başlamakta ve olayı Huneyn Savaşı dâhilinde aktarmaktadır.⁴⁸⁰

Öte yandan Mekke'de namazların kısaltılarak kılınması hâdisesinde iki müellif hemen hemen aynı rivâyeti benzer şekilde nakletmiştir. Ancak İbn İshâk bunu Mekke'nin fethi konusunu bitirip Huneyn Savaşı'na geçmeden hemen önce ek bilgi niteliğinde kaydetmektedir ki bu bilgiyi hocası Zührî'den almıştır.⁴⁸¹ Benzer iki olayı Siyer ilminde önemli bir yeri olan Zührî'den nakletmesi ve İbn İshâk'ın Yezîd'den kimsenin nakletmediği hadiseleri naklettiği bilgisi⁴⁸² İbn İshâk'ın Yezîd'den başka kimseden alamadığı detayları ve rivâyetleri naklettiği ihtimalini de akla getirmektedir. İbn Sa'd'ın *Tabakât*'ında İbn Ebî Habîb'ten Hz. Peygamber'in Sekeb isimli atı,⁴⁸³ Hz. Peygamber'e ait sancakların siyah renkte olduğu⁴⁸⁴ şeklinde siyeri doğrudan ilgilendiren ve daha önce pek denk gelmediğimiz konular da bulunmaktadır. Bu konuların İbn Sa'd'da bulunması bunların siyer literatürünün genişlemesi ile beraber kullanıldığını ve önceki dönemlerde siyer açısından pek rağbet görmediğini de akla getirmektedir. Nitekim bu tür konular ilk dönemlerde siyer sahasında çok nadir bulunmaktadır. Ancak râvi ve müstensihlerin bu konudaki tasarruflarını da gözden kaçırmamak gerekir. İbn Sa'd'ın İbn İshâk'a ulaştığı nüsha veya nüshalarda bulunması esasen ilgili konuda tercihin tamamen ravi/müstensih kaynaklı olduğunu göstermektedir. Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde İbn İshâk'ın İbn Ebî Habîb'ten Hz. Peygamber'in "Üfeyr" adında bir eşeğe bindiğini nakletmesini⁴⁸⁵ de yine bu çerçevede değerlendirebiliriz.

İbn İshâk'ın hadis derslerinde aldığı bilgileri Hadis alanında telif ettiği söylenen *Sünen*'ine dâhil ettiğine işaret eden bazı veriler de bulunmaktadır. Örneğin İbn Sa'd'ın *Tabakât*'ında İbn İshâk'ın Yezîd'den hadis/fıkıh formatında nakiller aktarması, söz konusu rivâyetlerin *Sîre*'sinde yer almaması ve örneklerin genelinin tarihî unsurlar barındırmaması⁴⁸⁶ onun hadise dair telif ettiği esere ait olduğunu çağrıştırmaktadır. Hadis alanında telif edilmiş bazı kitaplarda bu türden örneklerin mevcudiyeti de bunu desteklemektedir.⁴⁸⁷ Ancak net bir şey söyleyebilmek için İbn İshâk'ın *Sünen* adlı eserini tetkik etmek gerekiyor ki bugün böyle bir imkâna sahip değiliz. Belki de eserin yeniden inşası ilgili durumu daha net ortaya çıkaracaktır.

⁴⁸⁰ İbn Hişâm, *Sîre*., 2/440.

⁴⁸¹ İbn Hişâm, *Sîre*, 2/437.

⁴⁸² Mizzî, *Tehzîb*, 24/424; İbn Hacer, *Tehzîb*, 9/44.

⁴⁸³ İbn Sa'd, *Tabakât*, 1/421.

⁴⁸⁴ İbn Sa'd, *Tabakât*, 1/392.

⁴⁸⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 2/226 (No. 886).

⁴⁸⁶ Örnekler için bkz. İbn Sa'd, *Tabakât*, 5/268; 6/318, 8/93; 9/424; 9/507, 515.

⁴⁸⁷ Ebû Bekr Abdurrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi es-San'ânî, *el-Musannef*, thk. Habîburrahman el-A'zamî (Beyrut: Mektebü'l-İslâmî, 1403), 3/505 (No. 6492); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 2/146 (No. 750); 37/13 (No. 7594); 23/267 (No. 15022); 27/281 (No. 16724); 28/525 (No. 19293); 28/526 (No. 17294); 28/561 (No. 17324); 29/570-571 (No. 18036); 29/579 (No. 18043); 29/581 (No. 18045); 38/165 (No. 23066); 38/475 (No. 23490); 39/361 (No. 23935); 39/438; 39/ 442.

Yezîd'in de İbn İshâk'tan nakilde bulunması ve naklettiklerinin hadis formatında olması derslerin ayrı bir şekilde işlendiği yönündeki görüşümüzü destekleyen başka bir unsurdur. Bu rivâyetler şunlardır: Cuma namazında imamın hutbede lanet okuması,⁴⁸⁸ Hz. Ali ve Hz. Ömer'in kırılan dişlerin diyeti ile ilgili uygulamaları,⁴⁸⁹ kadife çalan Mahzûmî kadının elinin kesilmesi,⁴⁹⁰ Kadir Gecesi'nin hangi gün olduğu⁴⁹¹ ve Mürselât sûresinin nüzûlü/Hira Mağarası'nda yılan ile karşılaşılması.⁴⁹² Görüleceği üzere son haber dışındaki rivâyetler tamamen fikhî uygulamalarla ilgilidir.

İbn Ebî Habîb'in de İbn İshâk'tan nakletmesi, aralarında bir hoca-öğrenci ilişkisinden ziyade karşılıklı rivayet alışverişinde bulunduklarını gösterir. Aslında İbn Ebî Habîb bunu sadece İbn İshâk özelinde yapmamış; diğer râvilerinden de rivâyette bulunmuştur. Mısır dışındaki rivâyetlere olan merakının da onu böyle bir şeye sevk etmesi muhtemeldir. Ayrıca risâlede İbn İshâk'tan nakledilen rivâyetler onun kayıp literatürü hakkında bize önemli bilgiler vermektedir.

Sonuç olarak İbn İshâk İbn Ebî Habîb'in risâlesinden haberdar olmasına rağmen muhtevastaki nakilleri *Sîre* 'sine dâhil etmemiş veya etmiş ancak bunlar, müstensih ve râvileri tarafından kaydedilmemiştir. Bununla beraber risâleden iki rivâyeti hadis alanındaki eserine dâhil etmiştir. Muhtemelen bunun sebebi İbn İshâk'ın Yezîd'den tarih ve hadis derslerini ayrı alışı ve buna göre her iki dersteki bilgileri ilgili alandaki eserinde nakletmesidir. Söz konusu durumun istisnalarının olması doğaldır. Zira İbn İshâk'ın hadis dersinde almış olduğu ancak tarihî bir boşluğu dolduran ya da farklı bir detaya işaret eden bilgileri *Sîre* 'sine ara not veya ek bilgi niteliğinde eklemiş olması mümkündür. Yukarıda örneğini verdiğimiz Selmân-ı Fârisî ile ilgili detay ve "Hayber'de yasaklananlar" buna güzel bir örnektirler. İbn İshâk'ın eseri incelendiğinde özellikle de ele aldığı konunun sonunda bu tür bilgilerin yer aldığı görülecektir.

3.1.3. Ma'mer b. Râşid (ö. 153/770)

Câmi adlı eseriyle tanınan Ma'mer b. Râşid'in 95/713 veya 96/714⁴⁹³ tarihinde doğduğu nakledilmektedir. Günümüzde daha çok hadis sahasındaki şöhretiyle bilinen müellifin siyer ilminde de önemli bir yeri olduğu kendisine nispet edilen *Kitâbü'l-Meğâzi*⁴⁹⁴ adlı eserinden anlaşılmaktadır.

Çalışma konumuz olan İbn Ebî Habîb risâlesinin bu esere kaynaklık edip etmediğini tespit etmek amacıyla müellifin siyer nakillerinde yaptığımız incelemede bir

⁴⁸⁸ Yezîd b. Ebî Habîb, "Ehâdîsü Yezîd b. Ebî Habîb", 31 (No. 1).

⁴⁸⁹ Yezîd b. Ebî Habîb, "Ehâdîsü Yezîd b. Ebî Habîb", 32 (No. 2).

⁴⁹⁰ Yezîd b. Ebî Habîb, "Ehâdîsü Yezîd b. Ebî Habîb", 35 (No. 6).

⁴⁹¹ Yezîd b. Ebî Habîb, "Ehâdîsü Yezîd b. Ebî Habîb", 42 (No. 19).

⁴⁹² Yezîd b. Ebî Habîb, "Ehâdîsü Yezîd b. Ebî Habîb", 47 (No. 30).

⁴⁹³ Zehebî, *A'lâm*, 7/5.

⁴⁹⁴ Ebu'l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya'kûb İshâk b. Muhammed b. İshâk en-Nedîm, *el-Fihrist*, thk. İbrahim Ramazan (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1417/1997), 123.

bulguya rastlamadık. Bu veri, söz konusu risâlenin *Câmi* müellifinin siyer telifinde kaynaklık yapmadığını gösterse de Mûsâ b. Ukbe için zikredilen görüşüp-görüşmedikleri/risâlenin ikinci elden ulaşım-ulaşmadığı gibi hususlar, burada da problem teşkil etmektedir. Bu çerçevede Ma'mer dünyaya geldiğinde Yezîd b. Ebî Habîb yaklaşık olarak kırk iki yaşındadır. Ma'mer'in on dört yaşında ilim ile iştiğal etmeye başladığı yönündeki bilgiyi⁴⁹⁵ göz önünde bulundurduğumuzda takvimler 109/728 veya 110/729 yılını göstermektedir ki, İbn Ebî Habîb'in dünyadan ayrılmasına yaklaşık olarak on sekiz veya on dokuz yıl kalmaktadır. Bu süre içinde birbirleriyle görüşüp görüşmedikleri meselesi meçhul kalmaktadır. Ma'mer'in kaynakları arasında risâlenin râvisi olan Leys b. Sa'd⁴⁹⁶ isminin geçmesi risâlenin ikinci elden ulaşım ihtimali veya haberdar olması açısından önemli bir bilgidir. Bununla beraber Ma'mer'in *Câmi* adlı eserinde İbn Ebî Habîb isminin geçmemesi ve kaynakları⁴⁹⁷ arasında yer almaması ondan herhangi bir bilgi almadığını göstermektedir. Ma'mer'in Hicaz, Kûfe, Basra ve Yemâme gibi değişik yerlerden rivâyet topladığı⁴⁹⁸ düşünüldüğünde her ne kadar İbn Ebî Habîb'ten bir rivâyet almadığı görülse de onun ismini duymaması oldukça zordur.

Neticede risâlenin Ma'mer'in ulaştırdığımız siyer nakillerine bir kaynaklığının söz konusu olmadığını söylemek durumundayız. Siyer nakillerinin yanında *Câmi*'inde de İbn Ebî Habîb isminin yer almaması, ilgili durumun sadece siyer nakilleri için değil hadis rivâyetleri için de geçerli olduğunu göstermektedir.

3.1.4. Vâkıdî (ö. 207/823)

Muhammed b. Ömer el-Vâkıdî, Yezîd b. Ebî Habîb vefat ettikten yaklaşık iki yıl sonra dünyaya gelmiştir.⁴⁹⁹ *Kitâbü'l-Meğâzî*'de yaptığımız incelemelerde iki yerde Yezîd b. Ebî Habîb isminin geçtiğini tespit ettik. Yezîd'den haberdar olduğunu gösteren bu nakiller senedleri ile birlikte şu şekildedir:

⁴⁹⁵ Buhârî, *Târîhu'l-kebîr*, 7/378; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, 8/256; Kelâbâzî, *Hidâye ve'l-irşâd*, 2/723; Nevevî, *Tehzibu'l-esmâ*, 2/107; Mizzî, *Tehzîb*, 28/306; Zehebî, *A'lâm*, 7/6; İbn Hacer, *Tehzîb*, 10/244.

⁴⁹⁶ Ma'mer b. Râşid, *Meğâzî*, 104. Ma'mer, Leys'ten Mekke'nin fethi konusunda rivâyette bulunmuştur. Bkz. Abdullah Esad, *Meğâzî Ma'mer b. Râşid*, 33. Bu rivâyet Mekke'nin fethinde Ebû Kuhâfe'nin Hz. Peygamber'e getirilmesiyle ilgilidir. Bkz. a.mlf, *Meğâzî Ma'mer b. Râşid*, 199.

⁴⁹⁷ Kaynakları hakkında bkz. Buhârî, *Târîhu'l-kebîr*, 7/378; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, 8/255-256; İbn Mencûye, *Ricâlü Sahîhi Müslim*, 2/227; Mizzî, *Tehzîb*, 28/306; Zehebî, *A'lâm*, 7/5-6; İbn Hacer, *Tehzîb*, 10/243-244.

⁴⁹⁸ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, 8/256-257.

⁴⁹⁹ İbn Sa'd, Vâkıdî'nin hicrî 130 (748) yılının başlarında doğduğunu aktarmaktadır. Bkz. İbn Sa'd, *Tabakât*, 7/611.

Tablo 3. Yezîd b. Ebî Habîb'in Kitâbü'l-Meğâzi'de Geçen Rivâyetleri

Sıra No	Sened	Konu	Sayfa
1	Vâkıdî → Abdulhamîd → Yezîd b. Ebî Habîb → Habîb b. Ebî Üveys'in mevlâsı Râşid → Habîb b. Evs es-Sekafî → Amr	Amr b. el-Âs'ın Müslüman olması ⁵⁰⁰	Vâkıdî, <i>Meğâzî</i> , 2/745
2	Vâkıdî → Abdulhamîd b. Ca'fer → Yezîd b. Ebî Habîb → Atâ b. Ebî Rebâh	Mekke'nin fethinden sonra Müslüman olan kimselerin önceki nikâhlarının geçerli sayılması	Vâkıdî, <i>Meğâzî</i> , 2/855

İçeriğinden de anlaşıldığı üzere fikhî muhtevalı son metni Vâkıdî, Mekke'nin fethi haberi içinde nakletmiş ve onu tabir-i caizse tarih metni haline getirmiştir. Zira o, Mekke'nin fethi bahsinde Müşriklerin İslâm'ı kabul etmelerinden söz ettikten sonra bu olayı nakletmektedir. Daha önce İbn İshâk'ta örneğini gördüğümüz uygulamanın burada devam etmesi tarihçinin fikhî içerikli nakilleri tarih metnine dönüştürmesi açısından kayda değer örneklerdir. Ancak söz konusu rivâyetlerin bir olayın sonunda ek bilgi niteliğinde verildiğini de belirtmeliyiz.

Yezîd'in râvisi Abdulhamîd b. Ca'fer'den nakledilen mezkûr rivâyetler çalışma konumuz olan risâlede yer almadığından risâlenin *Kitâbü'l-Meğâzî*'ye bir kaynaklığından bahsetmek mümkün görünmemektedir. Vâkıdî'nin eserinde kullandığı kaynakların genelde Medineli olması⁵⁰¹ önemli bir detaydır. Nitekim Yezîd ve râvisi Leys, Mısırlı olduğundan ilk etapta Medineli isimlerin kullanıldığı bir eserde Mısırlı birinin izini aramak anlamsız gelebilir. Ancak onun hicrî birinci ve ikinci yüzyılda yazılmış sahife, cüz, risâle ve kitap türünden eserleri derlediği bildirilmektedir.⁵⁰² İncelediği eserlerin sadece Medinelilere ait olduğunu söylemek güçtür. Dolayısıyla onun sadece Medineli kaynakları başvurması Medine dışında kalan kaynaklardan habersiz olduğu anlamına gelmemektedir. Haberi olduğu takdirde kullanması ise konumuz açısından büyük önem taşımaktadır.

Vâkıdî'nin risâleden haberdar olup olmadığını bilmemekle beraber gerek onun kendi eserindeki rivâyetler gerekse İbn Sa'd'ın *Tabakât*'ında kendisine ait İbn Ebî Habîb'ten nakledilen koleksiyonlar onun Yezîd'den haber naklettiğini göstermektedir. İbn Sa'd'da yer alan bu pasajlar Vâkıdî'nin *Tabakât*⁵⁰³ adlı eserine ait olmalıdır. Muhtemelen İbn Ebî Habîb'in Mısır tarihi hakkındaki eserine ait söz konusu bilgileri Vâkıdî, ilgili kişilerin biyografilerinde kullanmıştır. Nitekim rivâyetler bazı Mısır valileri

⁵⁰⁰ İbn İshâk da bunu nakletmişti. Yalnız Vakidî'nin verdiği bilgiler İbn İshâk'ın verdiklerine göre daha detaylıdır. Bu durum muhtemelen Vakidî'nin senedinde yer alan Abdulhamîd b. Ca'fer'den kaynaklanmış olmalıdır.

⁵⁰¹ Horovitz, *İslami Tarihçiliğin Doğuşu*, 120; Öz, *İlk Siyer Kaynakları*, 321.

⁵⁰² Mustafa Fayda, "Vâkıdî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yay., 2012), 42/473.

⁵⁰³ Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 4/6.

ve valilerin yaşadığı çeşitli olaylardan bahsetmektedir.⁵⁰⁴ Rivâyetler arasında hukukî içerikli diyebileceğimiz metinler de vardır. Talha b. Ubeydillah'ın terekesi⁵⁰⁵ ve Ebû Huzeyfe'nin mevlâsı Sâlim'in mirası⁵⁰⁶ ile ilgili nakilleri bu tür metinler arasında zikredebiliriz. Zikredilen rivâyetlerin içerikleri İbn Ebî Habîb'in hadis/hukuk muhtevalı bir risâlesine ait olduğu izlenimi vermektedir. Bunlar Vâkıdî tarafından bahsi geçen kimselerin biyografilerinde kullanılarak tarihe malzeme olmuşlardır. Ayrıca *Tabakât*'ın siyer bölümünde Hz. Peygamber'in Sekeb isimli atı⁵⁰⁷ ile Birinci Akabe Biatı'na⁵⁰⁸ ait nakillerin mevcut oluşu Vâkıdî'nin siyer rivâyetlerinden de yararlandığını gösterir.

Rivâyetlerin senedleri Vâkıdî'nin Yezîd'in birçok râvisine ulaştığını gösterdiğinden onun İbn Ebî Habîb'in diğer rivâyetlerini de görmesi kuvvetle muhtemeldir. Ancak o, örneklerde de geçtiği üzere İbn Ebî Habîb'in hukukî/hadis içerikli nakillerinden çok, siyer ve tarih ile ilgili rivâyetlerine yönelmiştir. Özellikle biyografilere dair bilgilerde Vâkıdî'nin onun rivâyetlerine yer verdiğini söyleyebiliriz. Vâkıdî'yi buna iten sebep, Yezîd'in Mısır tarihiyle ilgili eseri ve bu alandaki yetkinliği olmalıdır. Hz. Peygamber'in atının ismi gibi belki her yerde bulamadığı nakilleri de İbn Ebî Habîb'ten râvileri vasıtasıyla almıştır. Açıkçası bu durum İbn Ebî Habîb'te nevadır türü siyer nakillerinin bulunduğu ve siyercilerin de bu rivâyetlere özel ilgi gösterdiklerinin işaretidir.

Risâle ve *Kitabü'l-Meğâzî*'de ortak işlenen konular da mevcuttur. Söz konusu rivâyetler daha çok siyer ile ilgilidir ve farklı yollardan nakledilmiştir. Bunlar; Sa'd b. Ebî Vakkâs'a yapılan hasta ziyareti,⁵⁰⁹ Muğire'nin Tebük'te Hz. Peygamber'e su taşıması/Abdurrahman b. Avf'ın namaz kıldırması,⁵¹⁰ Safvân b. Ümeyye'den ödünç silah alınması,⁵¹¹ Mekke'nin fethinden sonra orada kalınan süre ve namazların kısaltılması⁵¹² ile mut'a nikâhının haram kılınması⁵¹³ gibi konulardır. Yalnız bu nakiller risâlede fikhî amaçlı kullanıldığı için özet şeklinde verilmiştir. *Meğâzî*'de ise Sa'd b. Ebî Vakkâs'ın haberinde olduğu gibi ayrı bir başlık altında işlenenler var ise de geneli tarihî bağlam içine oturtulmuştur. Örnek olarak Safvân'dan ödünç silah alınma hâdisesi, Mekke'nin fethinden sonra Safvân'ın İslâm'ı kabul etme sürecinin içine kaydedilmiştir.

Sonuç olarak, Yezîd b. Ebî Habîb'in risâlesinin Vâkıdî'nin *Kitâbü'l-Meğâzî*'sine bir kaynaklığı söz konusu değildir. Vâkıdî risâledeki bazı rivâyetlere farklı kanallardan ulaşmıştır. Bunlar risâlede geçenlere göre tarihî anlatıma daha uygundurlar. Bunun yanında Vâkıdî'nin gerek ilgili eserinde gerekse *Tabakât*'ta İbn Habîb'in isminin geçtiği

⁵⁰⁴ İbn Sa'd, *Tabakât*, 5/69, 73-75, 79, 373; 6/141.

⁵⁰⁵ İbn Sa'd, *Tabakât*, 3/82.

⁵⁰⁶ İbn Sa'd, *Tabakât*, 3/203.

⁵⁰⁷ İbn Sa'd, *Tabakât*, 1/421.

⁵⁰⁸ İbn Sa'd, *Tabakât*, 1/187.

⁵⁰⁹ Krş. Yezîd b. Ebî Habîb, "Ehâdisü Yezîd b. Ebî Habîb", 44 (No. 24); Vâkıdî, *Meğâzî*, 3/1115-1116.

⁵¹⁰ Krş. Yezîd b. Ebî Habîb, "Ehâdisü Yezîd b. Ebî Habîb", 39-40 (No. 15); Vâkıdî, *Meğâzî*, 3/1011-1012.

⁵¹¹ Krş. Yezîd b. Ebî Habîb, "Ehâdisü Yezîd b. Ebî Habîb", 33 (No. 4); Vâkıdî, *Meğâzî*, 2/854; 3/890.

⁵¹² Krş. Yezîd b. Ebî Habîb, "Ehâdisü Yezîd b. Ebî Habîb", 57 (No. 57); Vâkıdî, *Meğâzî*, 2/871.

⁵¹³ Krş. Yezîd b. Ebî Habîb, "Ehâdisü Yezîd b. Ebî Habîb", 48 (No. 31); Vâkıdî, *Meğâzî*, 2/865.

nakillerde bulunması kendisinden haberdar olduğunu göstermektedir. Yine söz konusu rivâyetlerin genelinin tarih metinler olması *Meğâzî* müellifinin Yezîd'e ait özellikle biyografilerde kullanacağı bilgilere yöneldiğini gösterir. Dolayısıyla risâlenin kaynaklığı olmadığı gibi risâle dışında da İbn Habîb'in hadislerine ciddi anlamda rağbet göstermemiştir.

3.1.5. İbn Sa'd (ö. 230/845)

İbn Sa'd, *Tabakât*'ında Yezîd b. Ebî Habîb'in biyografisine yer vermektedir.⁵¹⁴ İbn Sa'd ile Yezîd b. Ebî Habîb aynı dönemde yaşamadıklarından *Tabakât* müellifinin risâleyi birinci elden nakletmesi mümkün değildir. Öte yandan müellifin ilgili eserinde Yezîd'in ismi biri tekrar olmak üzere kırk dört rivâyette geçmektedir. Bu nakillerin on yedisi konumuzu ilgilendiren Hz. Peygamber'in hayatıyla ilgili bölümde yer alırken geriye kalanlar çeşitli biyografilerde dağılmış durumdadır. Hz. Peygamber'in biyografisinde kullanılan söz konusu on yedi naklin sened ve konuları şu şekildedir:

Tablo 4. Yezîd b. Ebî Habîb'in *Tabakât*'ta Hz. Peygamber'in Biyografisinde Geçen Rivâyetleri

Sıra No	Sened	Konu	Sayfa
1	İbn Sa'd → Hâlid b. Hidâş b. Aclân → Abdullah b. Vehb → Amr b. el-Hâris → Yezîd b. Ebî Habîb → Ona rivâyet edenden → Ebû Zer → Resulullah	Hiz. Adem'in üç çeşit (renk) topraktan yaratılması	İbn Sa'd, <i>Tabakât</i> , 1/17
2	İbn Sa'd → Saîd b. Süleyman el-Vâsitî → Leys b. Sa'd → Yezîd b. Ebî Habîb → Irâk b. Mâlik → Zeyneb bint Ebî Seleme	Resulullah'ın Dürre bint Seleme ile nikâhı meselesi	İbn Sa'd, <i>Tabakât</i> , 1/89
3	İbn Sa'd → Muhammed b. Ömer → Abdulhamîd b. Ca'fer → Babasından ve Yezîd b. Ebî Habîb → Ebu'l-Hayr → Abdurrahman b. Useyle es-Sunâbihî → Ubâde b. es-Sâmit	Birinci Akabe'de biat edenler ve biat şartları	İbn Sa'd, <i>Tabakât</i> , 1/187
4	İbn Sa'd → Mûsâ b. Dâvûd → İbn Lehîa → Yezîd b. Ebî Habîb	Hiz. Peygamber'in Mekke'nin fethinden sonra orada kaç gün kaldığı, Mekke'den ayrılış ve Medine'ye varış tarihleri	İbn Sa'd, <i>Tabakât</i> , 1/191
5	İbn Sa'd → Yûnus b. Muhammed el-Müeddib → Leys b. Sa'd → Yezîd b. Ebî Habîb → Ebu'l-Hayr → Ebû Rühm es-Semâî → Ebû Eyyûb	Allah Resulü'nün içinde soğan olan bir yemeği yemekten imtina etmesinin sebebi	İbn Sa'd, <i>Tabakât</i> , 1/339

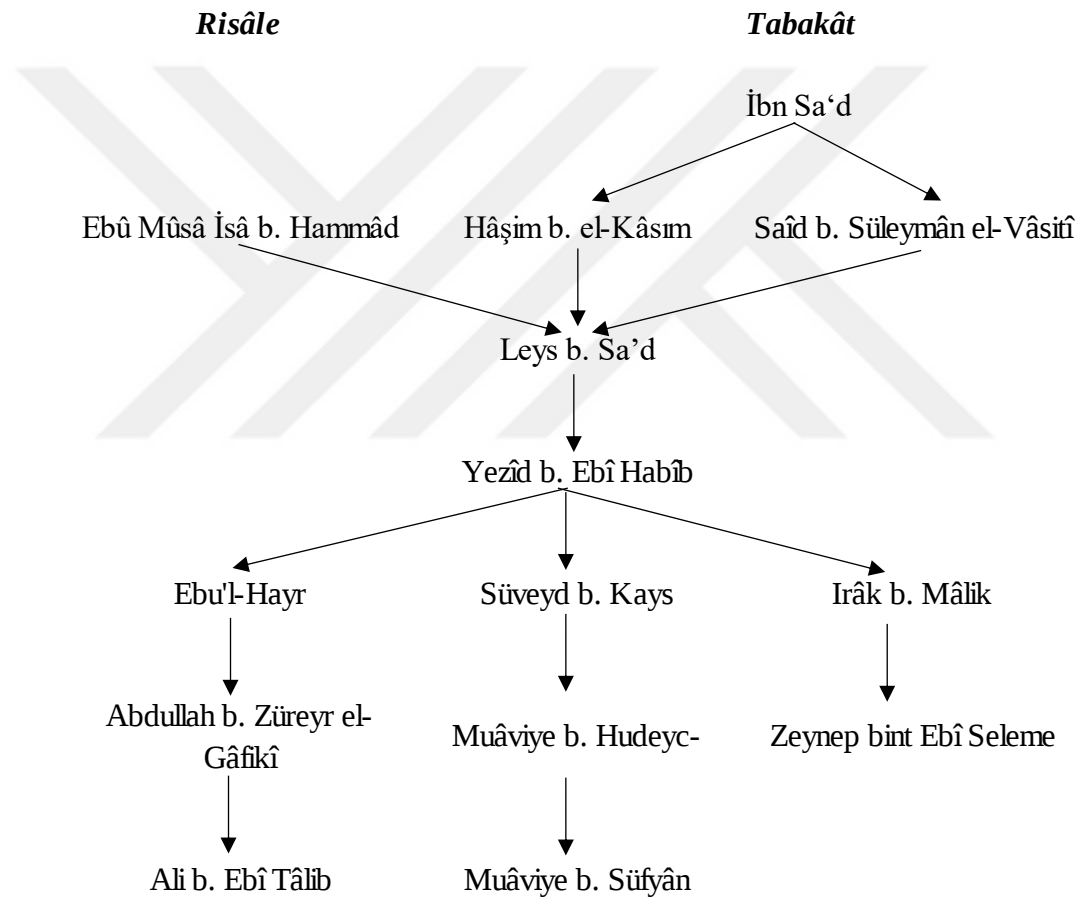
⁵¹⁴ Bkz. İbn Sa'd, *Tabakât*, 9/520.

6	İbn Sa'd → Attâb b. Ziyâd → Abdullah b. el-Mübârek → İbn Lehîa → Bekr b. Sevâde → Yezîd b. Ebî Habîb	Hiz. Peygamber'e ait sancakların siyah renkte olduğu	İbn Sa'd, <i>Tabakât</i> , 1/392
7	İbn Sa'd → Hâşim b. el-Kâsım → Leys b. Sa'd → Yezîd b. Ebî Habîb → Ebu'l-Hayr → Ukbe b. Âmir	Hiz. Peygamber'in kendisine hediye edilen ipekli bir elbiseyi önce giyip sonra çıkarıp atması	İbn Sa'd, <i>Tabakât</i> , 1/393
8	İbn Sa'd → Hâlid b. Hidâş → Abdullah b. Vehb → İbn Lehîa → Yezîd b. Ebî Habîb	Hiz. Peygamber'in izarı nasıl giydiği	İbn Sa'd, <i>Tabakât</i> , 1/395
9	İbn Sa'd → Hâşim b. el-Kâsım → Leys → Yezîd b. Ebî Habîb → Süveyd b. Kays → Muâviye b. Hudeyc → Muâviye b. Ebî Süfyân → Ümmü Habîbe	Hiz. Peygamber'in cimâ yaptığı elbise ile namazı	İbn Sa'd, <i>Tabakât</i> , 1/399
10	İbn Sa'd → Mûsâ b. Dâvûd → İbn Lehîa → Yezîd b. Ebî Habîb → Sinân b. Sa'd → Enes b. Mâlik	Resul'ün yaygı üzerinde namaz kılması	İbn Sa'd, <i>Tabakât</i> , 1/402
11	İbn Sa'd → Muhammed b. Ömer → Abdulhamîd b. Ca'fer → Yezîd b. Ebî Habîb	Hiz. Peygamber'in Sekeb isimli atı	İbn Sa'd, <i>Tabakât</i> , 1/421
12	İbn Sa'd → Hâşim b. el-Kâsım el-Kinânî → Leys b. Sa'd → Yezîd b. Ebî Habîb → Ebu'l-Hayr → Abdullah b. Züreyr el-Ğâfîkî → Ali b. Ebî Tâlib	Hiz. Peygamber'e bir katırın hediye edilmesi ve bu konuda Hiz. Ali ile aralarında geçen konuşma	İbn Sa'd, <i>Tabakât</i> , 1/423
13	İbn Sa'd → Kuteybe b. Saîd → İbn Lehîa → Yezîd b. Ebî Habîb → Ma'mer b. Ebî Habîbe → İbn Müseyyeb	Bedir ve Mekke'nin fethinde oruçların bozulması	İbn Sa'd, <i>Tabakât</i> , 2/19
14	İbn Sa'd → Muhammed b. Muâviye en-Neysâbûrî → İbn Lehîa → Yezîd b. Ebî Habîb → Muhammed b. Abdillâh b. Avf → Ebû Cuma	Hiz. Peygamber'in Ahzâb yılı yanlış vakitte kıldığı namazı iade etmesi	İbn Sa'd, <i>Tabakât</i> , 2/68
15	İbn Sa'd → Attâb b. Ziyâd → Abdullah b. el-Mübârek → Muhammed b. İshâk → Yezîd b. Ebî Habîb → Fülân el-Ceyşânî veya Ebû Merzûk (Tücîb'in mevlâsı) → Haneş	Hiz. Peygamber'in Hayber'de yasakladıkları	İbn Sa'd, <i>Tabakât</i> , 2/108
16	İbn Sa'd → Hâşim b. el-Kâsım → Leys b. Sa'd → Yezîd b. Ebî Habîb → Saîd b. Ebî Hind → Ebû Mürre (Akîl b. Ebî Tâlib'in mevlâsı) → Ümmü Hânî bint Ebî Tâlib	Mekke'nin fethinde Ümmü Hânî'nin Benî Mahzûmdan iki kişiye eman vermesi ve bu konuda yaşananlar	İbn Sa'd, <i>Tabakât</i> , 2/134
17	İbn Sa'd → Attâb b. Ziyâd → Abdullah b. el-Mübârek → İbn Lehîa → Yezîd b. Ebî Habîb → Ebu'l-Hayr → Ukbe b. Âmir el-Cühenî	Resulullah'ın sekiz yıl sonra Uhud şehitlerine dua etmesi/Bakî'ye gidip oradakilere istiğfarda bulunması	İbn Sa'd, <i>Tabakât</i> , 2/182

İki, dokuz ve on iki numaralı rivâyetler risâlede yer almakta; diğerleri senedlerde de görüldüğü üzere farklı kanallardan aktarılmaktadır. İbn Sa'd, Hiz. Peygamber'e bir

katırın hediye edilmesi ve ilgili konuda Hz. Ali ile aralarında geçen konuşmanın konu alındığı⁵¹⁵ on iki numaralı nakli, “Resulullah’ın Atları ve Binek Hayvanları” başlığı altında; Ebû Süfyân’ın kız kardeşi Ümmü Habîbe’ye Hz. Peygamber’in cimaya girdiği elbise ile namaz kılıp kılmadığını sorduğu dokuz numaralı metni, “Resulullah’ın Tek Elbise ile Namazı ve Onu Giymesi”⁵¹⁶ bahsinde ve Ümmü Habîbe’nin Allah Resulü’ne Dürre bint Ebî Seleme ile nikâhlanacağını duyduğunu ve Hz. Peygamber’in sütkardeşliğinden dolayı bunun mümkün olmadığını belirttiği iki numaralı rivâyeti ise “Resulullah’ın Sütanneleri ve Sütkardeşlerinin İsmi”⁵¹⁷ başlığı altında vermiştir.

Mevzubahis üç rivâyetin risâlede ve *Tabakât*’taki sened zincirlerinin Leys b. Sa’d’a kadar olan kısmı aynıdır:

Şekil 13. Yezîd b. Ebî Habîb'in Risâlesinin Tabakât'ın Siyer Bölümüne Kaynaklık Yaptığı Rivâyetlerin Sened Şeması

Sened şemasında da görüldüğü üzere *Tabakât*’taki sened zinciri Leys’ten sonra Hâşim b. el-Kâsım ve Saîd b. Süleyman el-Vâsiîf şeklinde dağılmaktadır. Buradan

⁵¹⁵ İbn Sa’d, *Tabakât*, 1/423. Risâledeki metin için bkz. Yezîd b. Ebî Habîb, “Ehâdisü Yezîd b. Ebî Habîb”, 43 (No. 22).

⁵¹⁶ İbn Sa’d, *Tabakât*, 1/399. Risâledeki metin için bkz. Yezîd b. Ebî Habîb, “Ehâdisü Yezîd b. Ebî Habîb”, 46 (No. 28).

⁵¹⁷ İbn Sa’d, *Tabakât*, 1/87. Risâledeki metin için bkz. Yezîd b. Ebî Habîb, “Ehâdisü Yezîd b. Ebî Habîb”, 49 (No. 35).

hareketle elimizdeki risâlenin Leys'ten farklı râviler aracılığıyla –en azından bir kısmının– nakledildiğini söylemek mümkündür. İbn Sa'd da bu farklı varyantları kullanmış olmalıdır. Diğer yandan üç, beş, yedi, on altı ve on yedi numaralı metinlerin senedlerinde bulunan kaynaklar risâlede yer alanlarla örtüştüğünden⁵¹⁸ ilgili nakillerin çalışma konumuz olan risâlede dâhil olması muhtemeldir. Özellikle “Hâşim b. el-Kâsım → Leys b. Sa'd → Yezîd b. Ebî Habîb...” şeklinde devam eden yedi ve on altı numaralı senedler değerlendirmemizi desteklemektedir. Zirâ İbn Sa'd'ın kullandığı üç naklin ikisi bu tariktendir.

Tabakât'ın geriye kalan bölümlerinde Yezîd b. Ebî Habîb'ten biri tekrar yirmi yedi rivâyet bulunmaktadır. Söz konusu rivâyetlerden ise “Yezîd b. Hârûn → Muhammed b. İshâk → İbn Ebî Habîb...” yoluyla nakledilen vitir namazının fazileti ile ilgili metin⁵¹⁹ Yezîd'in risâlesinde⁵²⁰ bulunmaktadır.

Bu verilerden anlaşılaçağı üzere İbn Sa'd elimizdeki risâleden olmasa da onun farklı nüshalarından veya varyantlarından yararlanmışır. Ancak yukarıda da görüldüğü gibi bunun siyer bölümüne katkısı üç rivâyetledir. Sözünü ettiğimiz risâleden olma ihtimalini barındıran nakilleri kabul etsek dahi bu sayı sekizi geçmemekte ve dolayısıyla çok önemli bir kaynaklıktan söz edilememektedir. Ayrıca nakillerin konu başlıklarına bakarsak “Resulullah'ın Atları ve Binek Hayvanları”, “Resulullah'ın Tek Elbise ile Namaz Kılması”, “Resulullah'ı Emzirenler ve Süt (Erkek-Kız) Kardeşlerinin İsmi” gibi siyer literatürünün genişlemesiyle beraber oluşan yeni konuların muhtevasına derç edildiğı görülmektedir. Dolayısıyla bu örnek özelinde hadis/fıkıh risâlelerinin siyere kaynaklık yaptıklarını ancak temel bir kaynaklıktan çok yeni konuların idhali şeklinde olduğunu dolayısıyla siyer literatürünün genişlemesine katkı sağladıklarını söyleyebiliriz.

İbn Sa'd'ın *Tabakât*'ında İbn Ebî Habîb'e ait biri mükerrer olmak üzere toplam kırk dört⁵²¹ rivâyetin bulunması onun kayıp literatürüne ulaşma imkânı sunmaktadır. Rivâyetlerde Amr b. el-Âs başta olmak üzere Mısır'a atanan valiler ve onların müdahil olduğı çeşitli olaylar hakkında bilgilerin verilmesi İbn Ebî Habîb'in Mısır tarihine yönelik eserinin içeriğine ışık tutmaktadır.⁵²² Öte yandan gerek siyer bölümünde gerek bazı biyografilerde verilen hukukî içerikli nakiller, hukuk sahasındaki etkinliğini göstermektedir. Ancak siyer ulemâsının ilgilendikleri husus, fikhî uygulama ve fetvalar değil bunların tarihî bağlamıdır. Yezîd'in bu özelliğinden dolayı tarihçiler tarafından ilgili nakiller kullanılmışır.⁵²³ Son olarak yukarıda zikredilen konular arasında Hz. Peygamber'in atının ismi, Hz. Peygamber'in Mekke'nin fethinden sonra orada kaç gün

⁵¹⁸ Risâledeki kaynaklar için bkz. Ek-1.

⁵¹⁹ İbn Sa'd, *Tabakât*, 4/176.

⁵²⁰ Yezîd b. Ebî Habîb, “Ehâdisü Yezîd b. Ebî Habîb”, 40 (No. 16).

⁵²¹ Tüm örnekler için bkz. İbn Sa'd, *Tabakât*, 1/17, 89, 187, 191, 339, 392, 393, 395, 399, 402, 421, 423; 2/19, 68, 108, 134, 182; 3/82, 203; 4/74, 176, 356; 5/69, 73-74, 79, 82, 268, 373; 6/140, 318; 8/67, 93; 9/424, 450, 502, 503, 504, 506, 507, 512, 515; 10/428.

⁵²² Bkz. İbn Sa'd, *Tabakât*, 5/69, 73-74, 79, 82, 373, 6/140; 9/502, 504.

⁵²³ Örnekler için bkz. İbn Sa'd, *Tabakât*, 2/108, 1/423, 2/19, 2/68, 6/318, 8/93, 9/503, 9/512.

kaldığı, Mekke'den ayrılış ve Medine'ye varış tarihi, Birinci Akabe Biatı, Hz. Peygamber'e ait sancakların siyah renkte olması gibi siyer ile ilgili rivâyetlerde bulunması onun Hz. Peygamber'in hayatı ile ilgilendiğini gösterir.

Genel bir değerlendirme yapacak olursak, Yezîd b. Ebî Hâbîb'in risâlesinin adı geçen ilk siyer müelliflerine ciddi bir kaynaklık yapmadığını söyleyebiliriz. Tespit edebildiğimiz kadarıyla bu müelliflerden Mûsâ b. Ukbe ile Ma'mer b. Râşid'in risâle dışında da herhangi bir rivâyeti bulunmamaktadır. Dolayısıyla ilgili isimlerin birbirleriyle rivâyet alışverişinde bulunmadıkları kuvvetle muhtemeldir. İbn İshâk, Vâkıdî ve İbn Sa'd ise İbn Habîb'e ait nakilleri rivâyet etmişlerdir. İbn Sa'd dışında kalan iki isim, siyer teliflerinde genellikle siyer veya tarihe dair nakilleri kullanmışlardır. İlgili eserlerinde az da olsa Yezîd'e ait hadis/fıkıh formatındaki nakillere yer vermişlerse de bunlar ya ara not ya da olayın sonunda ek bilgi niteliğinde geçmektedir. Ancak bu nakiller risâlede yer almamaktadır. İbn İshâk'ın risâlede yer alan metinlerin bir kısmını siyere değil hadise dair telif ettiği esere derç etmesi önemlidir. İbn Sa'd'da durum biraz değişmekte ve *Tabakât* adlı eserinde Yezîd'e ait malzemede artış gözlemlenmektedir. Yalnız bu malzemede incelenen risâlenin ciddi bir kaynaklığı bulunmamakta, çoğunluk risâlede bulunmayan nakillerden oluşmaktadır. Risâlede yer alanlar da dâhil olmak üzere rivâyetlerin kullanıldığı başlıklara baktığımızda genel itibarıyla İbn Sa'd öncesi siyer eserlerinde çok sık rastlanan konular olmadıklarını müşahade etmekteyiz. Bunlar özellikle Hz. Peygamber'in sosyal hayatı ile ilgili detaylardır. Dolayısıyla bu nakillerin siyer literatürünün genişlemesine katkı sundukları söylenebilir.

3.2. Hemmâm b. Münebbih (ö. 132/750)

Bu başlık altında ilk bölümde tanıtılan *Hemmâm b. Münebbih Sahîfesi* olarak bilinen hadis risâlesinin, çalışmamızda değerlendirme kapsamına aldığımız siyer müelliflerinin ilgili eserlerine kaynaklığı incelenecektir.

3.2.1. Mûsâ b. Ukbe (ö. 141/758)

Hemmâm b. Münebbih (ö. 132/750) ile Mûsâ b. Ukbe'nin (ö. 141/758) muasır olmaları birbirleriyle görüşmelerine imkân verse de Yemen'de yaşamını sürdüren Hemmâm ile Medine'de ikamet eden Mûsâ'nın görüştüklerine dair hiçbir bilgiye ulaşamadık. Her ne kadar Hemmâm'ın biyografisinde yer verdiğimiz üzere kendisi Medine'ye gitmiş ve Ebû Hüreyre'den rivâyette bulunmuşsa da Ebû Hüreyre'nin (ö. 58/678) ölüm tarihi dikkate alındığında bunun hicrî 58 tarihinden önce olduğu anlaşılmaktadır. Mûsâ b. Ukbe hakkında verilen en erken doğum tarihi 55/675'tir.⁵²⁴ Dolayısıyla Hemmâm'ın ilgili ziyaretinde İbn Ukbe en iyi ihtimalle üç yaşındadır. Diğer

⁵²⁴ Horovitz, *İslami Tarihçiliğin Doğuşu*, 156-157.

yandan ilim ile iştigal eden bir aileden gelen Hemmâm'ın daha sonraları şöhret kazanmış olması kuvvetle muhtemeldir. Nitekim Mekke'ye gerçekleştirdiği seferde bir Kureyşli kendisiyle sataşmış ve Abdullah b. Zübeyr onu şu şekilde uyarmıştı: “Sen kiminle konuştuğunun farkında mısın? Niçin İbn Münebbih'e sataşıyorsun?”⁵²⁵ Buna binaen Mûsâ b. Ukbe en azından onun ismini duymuş olabilir.

İlgili risâlenin kaynaklık değerini görme amacıyla Mûsâ b. Ukbe'nin siyer nakillerinde yaptığımız incelemelerde Hemmâm b. Münebbih'in ismine ulaşamadık. Dolayısıyla *Sahife*'nin İbn Ukbe özelinde Siyer'e bir kaynaklığından söz etmek imkân dahilinde değildir. Onun *Sahife*'den haberdar olup olmadığını bilmemekle beraber içeriğinde yer alan bazı rivâyetleri farklı kanallardan nakletmesi benzer bir nüshadan yararlandığına işaret etmektedir. “Safvân b. Süleym → Atâ b. Yesâr” kanalıyla Ebû Hüreyre'nin söz konusu rivâyetlerine ulaşan Mûsâ b. Ukbe'nin ilgili rivâyetleri çeşitli hadis eserlerinde⁵²⁶ mevcuttur. Bu minvalde üçü geçmiş peygamberler ile ilgili dört nakil bulunmaktadır.

Sonuç olarak *Hemmâm b. Münebbih Sahîfesi* Mûsâ b. Ukbe'nin ulaşabildiğimiz siyer nakillerine bir kaynaklık teşkil etmemektedir. Diğer yandan Mûsâ, uzun yıllar Medine'de yaşamını sürdürmüş, Ebû Hüreyre'nin risâlede yer alan nakillerinin bir kısmına Safvân b. Süleym kanalı ile ulaşmıştır. Bu nakillerin üçünün geçmiş peygamberler ile ilgili olması siyer telifinde kullanmış olabileceğini muhtemel kılar. Yine İbn Ukbe Medineli olduğundan aynı şehirde yaşamış Ebû Hüreyre konusunda Yemenli birine çok fazla ihtiyaç duymayacağı da malumdur.

3.2.2. İbn İshâk (ö. 151/768)

Hemmâm, İbn İshâk'tan yaşça daha büyük olsa da yaşamlarının belli bir kesiti aynı döneme denk gelmektedir. Siyer müellifinin Vehb b. Münebbih'ten nakilde bulunması Münebbih ailesini tanıması bakımından önemli bir işarettir. Lakin onun Hemmâm ile görüştüğüne veya *Sahife*'den haberdar olduğuna dair bir veriye ulaşamadık. Yine bu çerçevede *Sîre*'sinde Hemmâm'ın adı da geçmemektedir. Her ne kadar Ahmed b. Hanbel, Hemmâm'dan ilgili *Sahife*'yi Ma'mer dışında başka nakleden birisini görmediklerini söylese de⁵²⁷ bu, sadece risâleyi nakletme hususunda geçerlidir. Zira herhangi bir siyer müellifinin risâleye ulaşması veya ulaşma imkânına sahip olmasına rağmen nakletmemesi konumuz açısından büyük ehemmiyete sahiptir. Öte yandan İbn

⁵²⁵ Zehebî, *A'lâm*, 5/313.

⁵²⁶ Karşılaştırma için bkz. Eyüp (as) ile ilgili nakil: Hemmâm b. Münebbih, *Sahîfe*, 35 (No. 46); Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *el-Câmi'u's-sahîh*. nşr. Muhammed Zühayr b. Nasr (b.y.: Dâru Tavki'n-Necât, 1422/2001), “Gusûl” 5 (No. 279). Dâvud (as) ile ilgili nakil: Hemmâm b. Münebbih, *Sahîfe*, 35 (No. 47); Buhârî, “Ehâdisü'l-Enbiyâ”, 60 (No. 3417); İbn Kesîr, *Bidâye*, 2/14-15. Selâmın adabı ile ilgili nakil: Hemmâm b. Münebbih, *Sahîfe*, 35 (No. 49); Buhârî, “İsti'zân”, 79 (No. 6234). İsa (as) ile ilgili bir nakil: Hemmâm b. Münebbih, *Sahîfe*, 46 (No. 133); Buhârî, *Sahîh*, “Ehâdisü'l-Enbiyâ”, 60 (No. 3443).

⁵²⁷ Zehebî, *A'lâm*, 5/312.

İshâk'ın *Sahife*'den habersiz kalmasını makul karşılamakla beraber *Sahife*'nin ana kaynağı Ebû Hüreyre'nin isminin elimizdeki nüshalarda çok az zikredilmesi⁵²⁸ üzerinde düşünülmesi gereken bir konudur. Öz, bu konuda yaptığı bir çalışmada, siyer râvi ve müelliflerinin Ebû Hüreyre'ye pek yer vermemelerini metinleri ile ilgilenmedikleri, kendilerine ulaşmadığı veya Ebû Hüreyre literatürünün henüz oluşmadığı⁵²⁹ şeklinde üç ihtimale bağlamaktadır.

Tüm bunlardan hareketle Hemmâm b. Münebbih'in *Sahife*'sinin İbn İshâk'ın *Sîre*'sine bir kaynaklığının söz konusu olmadığı söylenebilir. Yalnız iki eser arasındaki konu bazlı bir karşılaştırma, aralarında aynı temaya sahip nakillerin var olduğunu göstermektedir. İlgili nakillerin bazıları Ebû Hüreyre'ye aittir ve bunlar Hemmâm'ın dışındaki râvilerindendir. Kimi nakillerde ise olayların şâhidi Ebû Hüreyre'den farklıdır. Her ne kadar bu metinler ele aldığımız sayfeden nakledilmese de aynı temaya ve bazen aynı görgü tanığına sahip olduğundan hadislerin Siyer'e kaynaklığı açısından önemli örneklerdir. Metinleri incelediğimizde kimi hadislerin kaynaklık sağladığını söylemek mümkün ise de çoğunluğunun hadislerden farklı tarihî bağlam içinde verildiğini ifade etmek gerekir.

İbn İshâk'ın *Meğâzi*'sine kaynaklık yapan hadislerle örnek olarak “Yalancı Peygamberler Müseylime ve Esved el-Ansî” bahsinde naklettiği biri Ebû Hüreyre'ye diğeri Ebû Saîd el-Hudrî'ye ait rivayetler verilebilir. İbn İshâk, Hz. Peygamber döneminde adı geçen iki yalancı peygamber hakkında konuşulduğundan bahsettikten sonra “Yezîd b. Abdillâh b. Kusayt → Atâ b. Yesâr” veya “Kardeşi Süleyman b. Yesâr → Ebû Saîd el-Hudrî → Resulullah” kanalı ile Allah Elçisi'nin bu konuda gördüğü rüyayı aktarmaktadır.⁵³⁰ Risâlede ilgili rivâyet Ebû Hüreyre kaynaklı geçmekte⁵³¹ ve aralarında bazı küçük farklılıklardan başka bir değişiklik bulunmamaktadır. İbn İshâk aynı konunun devamında “İtham etmediğim biri → Ebû Hüreyre → Resulullah” senediyle peygamberlik iddiasında bulunan otuz deccalin çıkmadıkça kıyametin kopmayacağı konulu metne⁵³² yer vermektedir.

Görüldüğü üzere İbn İshâk, risâlede yer alan iki hadis metnini farklı yollardan naklederek, “Yalancı Peygamberler Müseylime ve Esved el-Ansî” bahsi altına derç etmektedir. Burada tarihî bilgilerden mücerred hadis metinlerinin İbn İshâk tarafından nasıl bir yöntem takip edilerek kullanıldığı açık bir şekilde anlaşılmaktadır. Örnekte de görüldüğü üzere İbn İshâk, kronoloji temelli ele aldığı başlıklara tematik uygunluğu bulunan metinleri yerleştirmektedir. Bu durum bize İbn İshâk'ın kronolojik bütünlüğün yanında tematik açıdan da bir boşluğu dolduran hadisleri eserine aldığını ve tarihî

⁵²⁸ On bir nakli bulunmaktadır.

⁵²⁹ Şaban Öz, *Ebû Hüreyre -Bir Otoritenin inşası-* (İstanbul: Endülüs Yay., 2021), 124.

⁵³⁰ İbn Hişâm, *Sîre*, 2/599.

⁵³¹ Bkz. Hemmâm b. Münebbih, *Sahife*, 47 (No. 134). Bu farklılığın kaynağı olayın iki farklı şâhid tarafından kaydedilmesidir. Zira Ebû Saîd el-Hudrî'ye ait kesitte bu sözün Hz. Peygamber tarafından bir hutbede söylendiği görülmektedir. Bkz. İbn Hişâm, *Sîre*, 2/599.

⁵³² İbn Hişâm, *Sîre*, 2/599. Risâledeki örnek için bkz. Hemmâm b. Münebbih, *Sahife*, 32 (No. 24).

bağlamdan kopuk hadislerin Siyer ilmi için kullanıma uygun olmadığı yönündeki düşüncenin ilk dönemden beri tam manasıyla bir geçerliliğinin bulunmadığını göstermektedir. Aynı minvalde İbn İshâk, “Cevâmiu'l-kelim” konulu ve risâlede geçenden⁵³³ daha uzun bir metni, “Ebû Ca'fer Muhammed b. Ali b. Hüseyin → Resulullah” tariki ile Bedir Gazvesi hakkında inen Enfâl sûresinin 67 ve 69. ayetlerine yer vermeden önce kullanılmıştır. Hadisteki önemli detay, ayette de geçen Hz. Peygamber'den önce hiçbir peygambere esir (ganimet) almasının helal olmayışdır. Müellif bu detaydan olsa gerek ki ilgili hadise burada yer vererek hadis ile tefsir yapmıştır. Tarihî açıdan baktığımızda ise Bedir Gazvesi'yle ilgili ayetlerin tefsiri bağlamında tematik bütünlüğü tamamlayan bir yöntemle⁵³⁴ ilgili hadisi metnine almaktadır.

Konuyla ilgili bir başka örnek, “Yahudilerin Allah'ın Zatına Saldırmaları ve Hz. Peygamber'in Buna Kızması” başlığı altında İhlas sûresi ve Zümer sûresinin 67. ayetlerinin iniş sebeplerinin aktarımını verebiliriz. Bu çerçevede Yahudilerin Hz. Peygamber'e gelip, “Allah mahlukâtı yarattı. Peki Allah'ı kim yarattı?” şeklindeki sorularına Allah Resulü'nün sinirlendiği ve daha sonra İhlas sûresinin indiğinden bahsedilmekte ve olay bu şekilde devam etmektedir. İbn İshâk hâdisenin sonunda konu ile bağlantısı bulunan “Utbe b. Müslim (Benî Temîm'in Mevlâsı) → Ebû Seleme b. Abdırrahman → Ebû Hüreyre → Resulullah” kanalıyla insanların, “Allah mahlukâtı yarattı? Peki Allah'ı kim yarattı?” konulu risâlede yer alandan⁵³⁵ daha detaylı bir hadis aktarmaktadır ki⁵³⁶ bu da yukarıda zikrettiğimiz tarihî olaylara tematik benzerliği olan hadis nakillerini kullanmasına açık bir örnektir.

İbn İshâk'ın farklı yöntemlerle eserine aldığı hadisler de vardır. Bu örneklerde müellif, tarihî bağlamı ile aktardığı bir metnin sonunda bağlamdan soyutlanarak nakledilmiş hadislere yer vermektedir. İbn Ebî Habîb örneğinde de geçtiği üzere bunlar ek bilgi olarak kullanılmışlardır. Dolayısıyla İbn İshâk bugün bazı çevrelerce savunulan tarihî metinlerinde yer alan kronolojiden yararlanarak hadisleri kullanma yöntemine çok önceleri başvurmuştur. Buna risâlede şehitlerin kanı hakkındaki hadis metnini⁵³⁷ “Uhud Şehitlerinin Defni” başlığı altında Zührî'den ilgili konuda naklettiği rivâyetin sonunda “Mûsâ b. Yesâr → Ebû Hüreyre → Resulullah” şeklinde farklı bir kanalla⁵³⁸ nakletmesi örnek olarak verilebilir.

Müellifin risâlede hadis formatında geçip de *Sîre*'de farklı kanallardan nakledilen tarihî bağlama sahip siyer nakilleri de vardır. Yüzeysel bir bakış hadislerin ilgili tarihî bağlamlardan soyutlanarak aktarıldığını göstermektedir. Olayın şâhidi olan Ebû

⁵³³ Risâlede geçen örnek için bkz. Hemmâm b. Münebbih, *Sahîfe*, 33 (No. 37).

⁵³⁴ Bkz. İbn Hişâm, *Sîre*, 1/676; İbn İshâk, *Sîre*, 286-287.

⁵³⁵ Risâlede geçen örnek için bkz. Hemmâm b. Münebbih, *Sahîfe*, 33 (No. 37).

⁵³⁶ İbn Hişâm, *Sîre*, 1/571-572.

⁵³⁷ Hemmâm b. Münebbih, *Sahîfe*, 42 (No. 92).

⁵³⁸ İbn Hişâm, *Sîre*, 2/98.

Hüreyre'den nakledilip İbn İshâk'ın *Sîre*'sinde tarihî bağlamıyla yer alan ve risâlede hadis formatında nakledilen "Müslüman olan ve olmayanın midesinin hacmi" ile ilgili pasaj buna iyi bir örnektir. Risâlede sadece "Kafirin yedi, Müslümanın tek mideden beslendiği" şeklinde geçmekte iken,⁵³⁹ İbn İshâk'ta bu kesit "Sümâme b. Üsâl'in Esir Tutulması ve Müslüman Olması" olayının bir parçası olarak yer almaktadır.⁵⁴⁰ Özet olarak, İbn Üsâl'in kendisine sunulan yemek ikramını Müslüman olmadan önce daha fazla tüketiyorken Müslüman olduktan sonra azaltması oradakiler tarafından garip karşılanmıştır. Konuyu Hz. Peygamber'e taşıdıklarında, "Kafirin yedi, Müslümanın tek mideden beslendiği..." şeklindeki ilgili sözüne yer verir. İki örnekte de kaynak Ebû Hüreyre olduğundan sonraları Hz. Peygamber'e ait kısım tarihî bağlamından koparılarak aktarılmışa benzemektedir. Tabii iki örnekteki tasarrufun kime ait olduğunu tam anlamıyla tespit etmek zordur. İbn İshâk'taki örnekte Ebû Hüreyre'den nakleden Saîd el-Makbûrî iken risâlede Hemmâm'dır. Metindeki tasarruf her ne kadar söz konusu bu râvilere ait görünse de Ebû Hüreyre'nin de olayı iki farklı şekilde aktarması muhtemeldir. Ama sonuçta siyer rivâyetinde olay bütünlük içinde aktarılmış iken hadiste sadece Hz. Peygamber'in sözüne yer verilmiştir. Bu bağlamda görgü tanıkları Ebû Hüreyre'den farklı olan başka örnekler de vardır. Risâlede Hz. Peygamber'in Ensâr ile ilgili sözü,⁵⁴¹ İbn İshâk'ta Hevâzin'de elde edilen ganimetlerden Ensâr'a pay verilmemesi ve Ensâr'ın bundan dolayı gücenmesi konulu tarihî metinde geçmektedir. İlgili nakilde hadis formatında geçen bilginin aslında tarihî bir olayın parçası olduğu görülmektedir ki İbn İshâk bu rivâyeti telif yaparak nakletmektedir.⁵⁴² Bunun yanında aynı husus risâlede yer alan Uhud Gazvesi ile ilgili iki kısa kesit⁵⁴³ için de geçerlidir. Söz konusu metinler *Sîre*'de Uhud Gazvesi içine yerleştirilen naklin sadece Hz. Peygamber'e ait kısımlardır.⁵⁴⁴ Yukarıda İbn Üsâl naklinde de örneği geçen bu durum, hadisçilerin olayın bütünlüğü içinde geçen Hz. Peygamber'e ait olan sözleri bağlamdan kopartarak naklettiklerini gösterir gibidir.

Sonuç olarak *Hemmâm b. Münebbih'in Sahîfesi*'nin İbn İshâk'ın elimizdeki nüshalarına kaynaklık yapmadığını söyleyebiliriz. Öte yandan İbn İshâk, risâlede bulunan bazı hadislerle farklı kanallardan ulaşmıştır. Bu hadislerin bir kısmını kronolojik bakımdan verdiği olaylar ile tematik uygunluklarından dolayı ilgili başlığın altında vermiştir. Kimi yerde ise ek bilgi şeklinde verilen hadislerin kullanım şekli iddia edildiği gibi Siyer ilmine temel bir kaynaklıktan öte, olması gerektiği gibi tarihçinin kendisine ulaşan her bilgiyi kullanmasının bir sonucudur. Bugün için de aynı durum söz konusudur ve bir tarihçinin alan farkı gözetmeksizin bulduğu her veriden yararlanması gerekir. Diğer

⁵³⁹ Risâlede geçen örnek için bkz. Hemmâm b. Münebbih, *Sahîfe*, 44 (No. 112).

⁵⁴⁰ İbn Hişâm, *Sîre*, 2/638-639.

⁵⁴¹ Hemmâm b. Münebbih, *Sahîfe*, 44 (No. 112).

⁵⁴² İbn Hişâm, *Sîre*, 2/498-500.

⁵⁴³ Hemmâm b. Münebbih, *Sahîfe*, 42 (No. 100).

⁵⁴⁴ Bkz. İbn Hişâm, *Sîre*, 2/498-500.

yandan risâlede hadis formatında geçen bazı bilgiler *Sîre*'de olay bütünlüğü içinde geçmektedir. Her ne kadar ilk bakışta, bu hadislerin olay bütünlüğü içinde verilen tarihî rivâyetlerden cımbızlanarak oluşturuldukları izlenimi uyansa da bunu kesin bir sûrette söylemek güçtür. Zira aynı olayı farklı iki şâhid ilk baştan itibaren muhtelif perspektifte almış ve olay bütünlüğü içinde verilen kesit Siyer'e; sadece Hz. Peygamber'e ait söz Hadis ilmine konu olmuş olabilir. Yine farklı iki şâhid dışında tek şâhid tarafından da aynı durumun gerçekleşmesi olağandır.

3.2.3. Ma'mer b. Râşid (ö. 153/770)

Ma'mer b. Râşid ile Hemmâm b. Münebbih arasında Yemen'de ikamet etmiş olmaları gibi ortak bir payda vardır. Ma'mer Hemmâm ile görüşmüş ve ondan *Hemmâm b. Münebbih'in Sahife*'sini nakletmiştir. Rivâyetlerde bu esnada Hemmâm'ın kaşlarının gözlerinin üzerine düşecek kadar yaşlandığı, Ma'mer'in ona Abbâsîlerin siyah bayrağı açtığı zamanda yetiştiği ve *Sahife*'yi naklettikten yirmi küsur yıl sonra vefat ettiği gibi bilgiler⁵⁴⁵ geçmektedir. Ma'mer'in 153/770 tarihinde vefat ettiği ve Abbâsîlerin siyah bayrağı 130/747 tarihinde açtığı⁵⁴⁶ dikkate alındığında bunun 130/747 tarihi dolayında gerçekleştiği söylenebilir.

Ma'mer'in ilk tasnif edilmiş kitaplar arasında sayılan *Câmi* adlı eserine risâleyi dâhil etmesi⁵⁴⁷ ilgili bilgileri doğrular niteliktedir. Bizi ilgilendiren husus Ma'mer'in

⁵⁴⁵ Yahyâ b. Maîn, *Târîh*, 3/129; İbn Asâkir, *Târîhu Dimeşk*, 59/400; Mizzî, *Tehzîb*, 28/308, 30/299; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 3/747; a.mlf., *A'lâm*, 5/312; İbn Hacer, *Tehzîb*, 11/67.

⁵⁴⁶ Hakkı Dursun Yıldız, "Abbâsîler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yay., 1998), 1/32.

⁵⁴⁷ Örnekler içi bkz. Ebû Urve Ma'mer b. Râşid el-Basrî es-San'ânî, *el-Câmi*, thk. Habîburrahman el-A'zamî (Pakistan - Beyrut: Meclisü'l-İlmi - Mektebü'l-İslâmî, 1403/1983), 11/417 (No. 20877), 11/169 (No. 20228), 11/423 (No. 20897), 11/388 (No. 20815), 11/416 (No. 20874), 11/220 (No. 20374), 10/445 (No. 19656), 11/113 (No. 20068), 10/388 (No. 19445), 11/422 (No. 20893), 11/287 (No. 20557), 11/420 (No. 20885), 11/59 (No. 19907), 10/384 (No. 19435), 11/314 (No. 20636), 11/436 (No. 20936), 11/297 (No. 20587), 11/45 (No. 19869), 11/413 (No. 20866), 11/190 (No. 20294), 11/284 (No. 20551), 11/184 (No. 20280), 10/419 (No. 19558), 11/81 (No. 19981), 11/436 (No. 20936), 11/247 (No. 20450), 10/441 (No. 19641), 11/374 (No. 20782), 11/55 (No. 19895), 11/303 (No. 20604), 11/18 (No. 19778), 11/289 (No. 20562). Ma'mer, aynı eserinde Hemmâm'ın risâlesinde bulunan hadislerin farklı kanallardan gelen varyantlarına da yer vermektedir. Bu varyantlardan bir kısmının aynı senede sahip olması Ma'mer'in bu sahifeye benzer içerikli risaleler veya Ebû Hüreyre'den nakleden diğer râvilerin nüshalarına da yer verdiğini göstermektedir. Bunlardan ilki "Zührî → İbn Müseyyeb → Ebû Hüreyre → Resulullah" kanallı nakillerdir. Bkz. a.mlf., *el-Câmi*, 11/213 (No. 20355), 11/388 (No. 20814), 11/220 (No. 20372), 11/99 (No. 20033), 11/213 (No. 20355), 11/119 (No. 20087), 11/436 (No. 20938), 11/52 (No. 19885), 11/374 (No. 20781). Nitekim Fuat Sezgin, "Abdurrezzâk → Ma'mer → Zührî → Saîd b. el-Müseyyeb → Ebû Hüreyre" kanallı bir sahifeden bahsetmektedir. Bkz. Sezgin, *Arap - İslâm Bilimleri Tarihi*, 1/97.

Öte yandan bazı nakillerde ilgili sened zincirinde Zührî'den sonra gelen İbn Müseyyeb isminin değişmesi Zührî'nin Ebû Hüreyre ve belki de diğer şâhidlerden gelen nakilleri/risâleleri bir araya topladığını ve Ma'mer'in de bu risâle(ler)den yararlanmış olması ihtimalini doğurmaktadır. Bkz. a.mlf., *el-Câmi*, 11/329 (No. 20679), 11/112 (No. 20067), 11/189 (No. 20293), 11/314 (No. 20634), 11/284 (No. 20549), 11/55 (No. 19894).

Bir diğer kanal "Eyyûb → İbn Sîrîn → Ebû Hüreyre → Resulullah"tır. Bkz. a.mlf., *el-Câmi*, 10/455 (No. 19656), 11/422 (No. 20894), 11/113 (No. 20069), 11/436 (No. 20937), 11/45 (No. 19868), 11/417 (No.

Meğâzî'nin telifinde risâleden yararlanıp yararlanmadığıdır. Bu amaçla yaptığımız incelemelerde *Sahîfe*'de yer alan bazı hadislerin *Meğâzî*'de kullanıldığını tespit ettik. İlgili nakillerin senedi "Ma'mer → Hemmâm → Ebû Hüreyre..." şeklinde tek kanaldan olduğundan dolayı her birini tek tek zikretmeyeceğiz. Söz konusu nakillerin konuları ise şunlardır: "Harp Hiledir." sözü,⁵⁴⁸ Uhud ile ilgili iki kısa nakil,⁵⁴⁹ Kisrâ ve Kayser'in yok olacağı⁵⁵⁰ ve "Humus" temalı nakillerdir.⁵⁵¹

Burada dikkat edilmesi gereken husus ilgili eserin günümüze ulaşmadığı ve sonuçların *Meğâzî* hakkında yapılan daha önce de zikrettiğimiz Abdurrezzâk'ın *Musannef*'inde yer alan bir parçanın tahkiki ile yeniden inşâ gibi çalışmalardan elde edildiğidir. Mezkûr rivâyetler söz konusu tahkikli neşirde yer almamaktadır. Dolayısıyla yararlanılan eserlerin yeniden inşâ ölçeğinde olduğu hususu ulaşılan sonuçta göz önünde bulundurulmalıdır.

Meğâzî hakkında yapılan çalışmalarda yer almasa da ilk dönem siyer âlimlerinin yaratılışla başlayıp Hz. Peygamber'in hayatını peygamberler tarihinin bir parçası gibi görmeleri,⁵⁵² Ma'mer'in risâlede geçen geçmiş peygamberler ve ümmetler ile ilgili metinleri ilgili eserine almış olmasını mümkün kılmaktadır. Nitekim Ma'mer'in bu bilgileri Hemmâm'dan nakletmesi ve Hz. Âdem ile ilgili olanı hariç elimizdeki *Câmi* nüshasında değil de Buhârî'nin "Ehâdisü'l-Enbiyâ" bölümünde yer alması bunu desteklemektedir. Bunlar Âdem,⁵⁵³ Havva,⁵⁵⁴ Yuşa,⁵⁵⁵ Eyyûb,⁵⁵⁶ Dâvûd,⁵⁵⁷ Mûsâ,⁵⁵⁸

20879), 11/436 (No. 20937). "Eyyûb → Nâfi → İbn Ömer → Resulullah" tarihinde iki örnek için bkz. a.mlf, *el-Câmi*, 10/419 (No. 19559), 11/82 (No. 19984).

"İbn Tâvus → Babasından → Resulullah" kanalı için bkz. a.mlf, *el-Câmi*, 11/220 (No. 20373), 11/99 (No. 20034), 11/99 (No. 20035).

Diğer örnekler için bkz. a.mlf, *el-Câmi*, 11/166 (No. 20216), 11/213 (No. 20357), 11/411 (No. 20858), 11/421 (No. 20888), 11/244 (No. 20440), 11/401 (No. 20845), 11/417 (No. 20876), 11/82 (No. 19983), 10/387 (No. 19443), 11/81 (No. 19980), 11/183 (No. 20277).

Görüldüğü üzere Ma'mer b. Râşid, risâle ile aynı içeriğe sahip farklı nüshaları kullanmıştır. Yalnız ilgili rivâyetlerde Ma'mer'in kaynağının Zührî ve Eyyûb'un olması ve bu iki isimden sonra ise kaynakların dağılım göstermesi, onların nüshaları bir araya getirdikleri izlenimini vermektedir. Bu argümanlar araştırmaya sevk edecek kabildendir ve net bir sonuç elde edebilmek için *Câmi*'deki bütün senedlerin incelenmesi ve senedlerin kendisinde birleştiği kişilerin hayat hikâyesine bakılması icap eder. Böylesi bir çalışma tezimizin sınırlarını aşacağından bu kadarıyla iktifa ediyoruz.

⁵⁴⁸ Krş. Hemmâm b. Münebbih, *Sahîfe*, 34 (No. 40); Buhârî, "Cihâd ve's-Siyer", (No. 3028-3029); Ebu'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc, *el-Müsnedü's-sahîh*, thk. Muhammed Fuâd Abdulbâkî (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, ts.), "Cihâd ve's-Siyer", 5 (No. 1740).

⁵⁴⁹ Krş. Hemmâm b. Münebbih, *Sahîfe*, 42 (No. 100), 43 (No. 101); Buhârî, "Meğâzî", (No. 4073); Müslim, "Cihâd ve's-Siyer", 38 (No. 1793).

⁵⁵⁰ Krş. Hemmâm b. Münebbih, *Sahîfe*, 33 (No. 30); Buhârî, "Cihâd ve's-Siyer", (No. 3027); Müslim, "Fiten ve Eşrâtü's-Sâ'e", 18 (No. 2918).

⁵⁵¹ Krş. Hemmâm b. Münebbih, *Sahîfe*, 47 (No. 138); Müslim, "Cihâd ve's-Siyer", 15 (No. 1756).

⁵⁵² Öz, *İlk Siyer Kaynakları*, 245.

⁵⁵³ Krş. Hemmâm b. Münebbih, *Sahîfe*, 36 (No. 58); Buhârî, "Ehâdisü'l-Enbiyâ", (No. 3326).

⁵⁵⁴ Krş. Hemmâm b. Münebbih, *Sahîfe*, 36 (No. 57); Buhârî, "Ehâdisü'l-Enbiyâ", (No. 3330, 3399).

⁵⁵⁵ Hemmâm b. Münebbih, *Sahîfe*, 45 (No. 123); Buhârî, "Farzu'l-Humus", (No. 3124); Müslim, "Cihâd ve's-Siyer", 11 (1747).

⁵⁵⁶ Krş. Hemmâm b. Münebbih, *Sahîfe*, 35 (No. 46); Buhârî, "Ehâdisü'l-Enbiyâ", (No. 3391).

⁵⁵⁷ Krş. Hemmâm b. Münebbih, *Sahîfe*, 35 (No. 47); Buhârî, "Ehâdisü'l-Enbiyâ", (No. 3417).

⁵⁵⁸ Krş. Hemmâm b. Münebbih, *Sahîfe*, 37 (No. 59); Buhârî, "Ehâdisü'l-Enbiyâ", (No. 3407).

İsa,⁵⁵⁹ Hızır⁵⁶⁰ gibi geçmiş peygamberler ve ümmetler⁵⁶¹ hakkında verilen bilgilerdir. Ayrıca cennete girecek ilk zümrenin hallerinden bahseden nakil⁵⁶² yaratılış bölümünde⁵⁶³ verilmiştir.

Sonuç olarak Ma'mer b. Râşid, *Meğâzî*'sinde Hemmâm b. Münebbih'in risâlesinden yararlanmıştı. Kullandığı nakillerin kahir ekseriyeti geçmiş peygamberler ile ilgilidir. Diğer yandan *Câmi*'de yer verdiği nakiller ile kıyaslandığında o, risâleyi *Meğâzî*'den daha çok hadis alanında tasnif ettiği eserinde kullanmıştır. Dolayısıyla *Sahife*'nin Ma'mer özelinde Siyer'e kaynaklığı söz konusu ise de bunun Hadis alanına yaptığı katkıdan çok az olduğunu belirtmeliyiz. Siyer alanına katkısı hususunda ise geçmiş peygamberler ile bilgiler bir yana bırakılırsa diğerleri temel kaynaklıktan öte ek bilgi veya ara not şeklindedir. Zira onun siyer nakillerinde olaylar tarihî bağlamıyla beraber verilmiştir. Dolayısıyla bağlamdan kopuk verilen bu bilgilerin direkt kullanılması çok zor görünmektedir.

Buhârî ve Müslim gibi muhaddislerin eserlerinin meğâzî, siyer ve peygamberler tarihi gibi bölümlerine *Sahife*'den nakilde bulunmaları onların siyer alanında verdikleri bilgileri hadis risâlelerinden yararlanarak oluşturmaya çalıştıklarına işaret etmektedir. Muhtemelen bir kısım tarihçilerin verdiği bilgilere güvenmeyen muhaddisler hadis literatüründe bulunan siyer nakillerinden hareketle yeni bir siyer inşasına gitmişlerdir. Konuyla ilgili yapılan bir çalışma ilk dönem İslâm dünyasındaki ilmî ve fikrî hareketlerin hadis edebiyatının oluşumunda büyük bir etkisinin olduğunu belirtmiştir.⁵⁶⁴ Her konuya hadis ile cevap vermek isteyen Ehl-i Hadis'in Siyer'i de kendi malzemeleri ile şekillendirme gayretine girmiş olmaları muhtemeldir.

3.2.4. Vâkıdî (ö. 207/823)

Vâkıdî ile Hemmâm farklı dönemlerde yaşamışlardır. Dolayısıyla Hemmâm'ın (ö. 132/750) vefatından iki yıl önce dünyaya gelen Muhammed b. Ömer el-Vâkıdî'nin⁵⁶⁵ risâleyi birinci elden nakletme olanağı bulunmamakta ve tek seçenek olarak "İkinci elden nakletme" kalmaktadır. Vâkıdî'nin risâlenin râvisi olan Ma'mer b. Râşid ile görüştüğü ve kendisinden ders aldığı söylenmektedir ki⁵⁶⁶ bu da ona risâleyi ikinci elden nakletme adına imkan vermektedir. Ma'mer'in risâleyi 130/747 yılında Hemmâm'dan aldığı ve Vâkıdî'nin de yine 130/747 tarihinde doğduğu⁵⁶⁷ dikkate alınırsa söz konusu görüşme

⁵⁵⁹ Krş. Hemmâm b. Münebbih, *Sahife*, 34 (No. 41); Buhârî, "Ehâdisü'l-Enbiyâ", (No. 3444).

⁵⁶⁰ Krş. Hemmâm b. Münebbih, *Sahife*, 44 (No. 113); Buhârî, "Ehâdisü'l-Enbiyâ", (No. 3402).

⁵⁶¹ Krş. Hemmâm b. Münebbih, *Sahife*, 39-40 (No. 78); Buhârî, "Ehâdisü'l-Enbiyâ", (No. 3472); Hemmâm b. Münebbih, *Sahife*, 44 (No. 115); Buhârî, "Ehâdisü'l-Enbiyâ", (No. 3403).

⁵⁶² Hemmâm b. Münebbih, *Sahife*, 41 (No. 85).

⁵⁶³ Buhârî, "Bed'ü'l-Halk", (No. 3245).

⁵⁶⁴ Bkz. Ömer Özpinar, *Hadis Edebiyatının Oluşumu* (Ankara: Ankara Okulu Yay., 2013).

⁵⁶⁵ 130 tarihinde doğduğu söylenmektedir. Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 4/6.

⁵⁶⁶ Fayda, "Vâkıdî", 42/472.

⁵⁶⁷ İbn Sa'd, *Tabakât*, 7/611; İbnu'n-Nedîm, *Fihrist*, 128.

esnasında Ma'mer'in risâleye sahip olduğu rahatlıkla söylenebilir. Neticede Vâkıdî'nin de risâleden haberdar olması son derece doğaldır.

Vâkıdî'nin *Kitâbü'l-Meğâzî*'sinde ilgili risâleyi kullanıp kullanmadığını tespit etmek amacıyla yaptığımız incelemelerde Hemmâm b. Münebbih ismine rastlamadık. Bu durumda risâle, elimizde bulunan *Kitâbü'l-Meğâzî* nüshasına bir kaynaklık sağlamamıştır. Öte yandan *Meğâzî*'de, risâlenin râvisi Ma'mer'e ait nakillere bakıldığında büyük çoğunluğunun Zührî kaynaklı olduğu⁵⁶⁸ göz önünde bulundurulursa Vâkıdî'nin ondan *Meğâzî*'de yer alan bilgileri naklettiğini görürüz. Buradan Vâkıdî'nin Ma'mer'in hadis nakillerinden çok, siyer nakillerine rağbet ettiği anlaşılmaktadır.

Risâlenin bir kaynaklığından söz edilemese de muhtevasında yer alan rivâyetler ile *Kitâbü'l-Meğâzî*'deki metinler arasında yaptığımız konu çerçeveli bir karşılaştırma aynı metinlerin siyer ve hadis eserlerindeki işleniş hususunda bazı bilgiler vermektedir. Buna göre *Meğâzî*'de bazı hadislerin, tarihî olayların detaylarının açıklanmasında kullanıldığı görülürken hadis olarak geçen birçok detayın siyer metninin sadece bir parçası olduğu ve farklı yollardan nakledildiği müşahade edilmiştir. Risâlede yer alan Kısra ve Kayser'in yok olacağını belirten pasaj ile⁵⁶⁹ Benî İsrâil hakkındaki bir hadis metninin⁵⁷⁰ *Meğâzî*'deki kullanımları, sözünü ettiğimiz hadislerin bazı detayların açıklanmasında ek bilgi niteliğinde verilmesi durumuna bariz birer örnektirler. İlk örnek Hendek Gazvesi'nde geçen bir detaya açıklık getirmektedir. Hendek Gazvesi'nde, Benî Kureyza tehdidi sırasında Müslümanların içinde bulunduğu ruh halini aktaran Vâkıdî, olayın sonlarına doğru Muattib b. Kuşeyr'in, "Muhammed bize Kısra ve Kayser'in hazinelerini vadediyor. Ancak şu an bizden biri ihtiyacını gidermeye bile gitmekten çekiniyor." şeklinde devam eden sözüne açıklık getiren risâledekenden farklı ve daha detaylı bir hadise yer vermektedir. Buna göre "Sâlih b. Ca'fer → İbn Kâ'b → Resulullah" tariki ile Hz. Peygamber'in, Kısra ve Kayser'in yok olacağı yönündeki sözünü Müslümanların ruh halini görünce söylediğini ve Muattib'in da bundan sonra yukarıda geçen ifadeyi dillendirdiğini belirtmektedir.⁵⁷¹ Dolayısıyla Muattib'in sözü ile bağlantısı bulunan hadis metni bu sayede ilgili yerde kullanılmakta ve olaya açıklık kazandırmaktadır. Konumuz açısından önemli olan husus söz konusu hadis metninin Vâkıdî'nin aktardığı siyer metnindeki bir boşluğu doldurmasına rağmen ilgili metni telifik yaparak siyer metnine dâhil etmemesidir. Bilakis o, siyer metninin hemen akabinde farklı bir senedle ilgili hadise yer vermiştir.

Risâlede geçen Benî İsrâil ile ilgili hadisin⁵⁷² farklı bir versiyonu, Vâkıdî tarafından aynı tarzda kullanılmıştır. İlgili hadis metni Hudeybiye Seferi'nde geçen bir

⁵⁶⁸ Bkz. Ma'mer b. Râşid, *Meğâzî*; Öz, *İlk Siyer Kaynakları*, 434-442.

⁵⁶⁹ Hemmâm b. Münebbih, *Sahîfe*, 33 (No. 30).

⁵⁷⁰ Hemmâm b. Münebbih, *Sahîfe*, 44 (No. 115).

⁵⁷¹ Vâkıdî, *Meğâzî*, 2/459-460.

⁵⁷² "قِيلَ لِبَنِي إِسْرَائِيلَ ادْخُلُوا الْبَابَ سُجَّدًا وَقُولُوا حِطَّةً يَغْفِرْ لَكُمْ خَطَايَاكُمْ. فَبَدَّلُوا، فَدَخَلُوا الْبَابَ يَرْحَفُونَ عَلَى أَسْتَاهِهِمْ، وَقَالُوا: حَبَّةٌ فِي شَعْرَةٍ" Hemmâm b. Münebbih, *Sahîfe*, 44 (No. 115).

olaya açıklık kazandırdığı için olayın akabinde kaydedilmiştir. Buna göre dar bir geçitten geçen Hz. Peygamber, geçidi Bakara sûresi 58. ayetindeki Benî İsrâîl'e geçilmesi istenen kapıya benzetmektedir. Vâkıdî, ardından "İbn Ebî Habîbe → Dâvûd b. el-Husayn → A'rec → Ebû Hüreyre → Resulullah" tariki ile ilgili hadisi metne almaktadır.⁵⁷³ Ancak Vâkıdî'nin yer verdiği hadis metinlerinin risâlede yer alandan farklı bazı detaylar içerdiğini ve bu detaylar sayesinde ilgili yerlerde kullanıldığının altını çizmeliyiz. Dolayısıyla Vâkıdî, *Sahîfe*'den farklı ve içindeki açıklamalardan mütevellid kendisi için daha uygun olan başka kanallardan gelen hadisleri istimal etmiştir.

İbn İshâk'ta da gördüğümüz risâlede hadis formatında bulunan bilgilerin siyer kaynaklarında olay bütünlüğü içinde geçme durumu Vâkıdî'de de gözlemlenmektedir. Bunun birden çok örneği vardır. Uhud Gazvesi'nde inen ayetler "Abdullah b. Ca'fer → Ümmü Bekr bint el-Misver → Babası el-Misver b. Mahreme → Abdurrahman b. Avf" kanalıyla⁵⁷⁴ açıklanırken Hz. Peygamber'in "Korku ile desteklendim."⁵⁷⁵ sözünün farklı bir versiyonu Âlî İmrân 149. ayetinin açıklamasında geçmektedir.⁵⁷⁶ Hadis, tarih metnine söz konusu ayetin izahı olması hasebiyle girmiştir. İlgili hadis ile ayete açıklık getiren Abdurrahman b. Avf olduğundan söz konusu durum erken bir dönemde gerçekleşmiştir.

Risalede hadis olarak geçip de *Kitâbü'l-Meğâzî*'de olay bütünlüğü içinde bulunan daha pek çok örnek vardır. Bu örnekler şu şekildedir:

*Ensâr ile ilgili hadis⁵⁷⁷ metni İbn İshâk'ta olduğu gibi Vâkıdî'de⁵⁷⁸ de Ensâr'a Huneyn ganimetlerinden pay verilmemesi ve bu konuda yaşanan olayların bütünü içindedir.⁵⁷⁹

*İnsanın İslâm fıtratı üzerine doğduğunu konu alan hadisin⁵⁸⁰ farklı bir şekli, "İbn Ebî Sebre → Muhammed b. Abdillâh b. Ebî Sa'saa" tarikiyle Müslümanların Huneyn Gazvesi'nde çocukları öldürmesi sonucunda Hz. Peygamber'in ilgili konudaki uyarısında yer almaktadır.⁵⁸¹

*Uhud Gazvesi ile ilgili iki kısa nakil⁵⁸² Uhud Gazvesi bahsinde bulunmaktadır. İlkinde Sa'd b. Ebî Vakkâs'tan iki metin birleştirilmiş gibidir.⁵⁸³ Diğerisi ise bütün içindedir.⁵⁸⁴

⁵⁷³ Vâkıdî, *Meğâzî*, 2/584-585.

⁵⁷⁴ Vâkıdî, *Meğâzî*, 1/322.

⁵⁷⁵ Hemmâm b. Münebbih, *Sahîfe*, 33 (No. 37).

⁵⁷⁶ Vâkıdî, *Meğâzî*, 1/319.

⁵⁷⁷ Hemmâm b. Münebbih, *Sahîfe*, 44 (No. 112).

⁵⁷⁸ Sened teliflidir. Bkz. Vâkıdî, *Meğâzî*, 3/922.

⁵⁷⁹ Bkz. Vâkıdî, *Meğâzî*, 3/958.

⁵⁸⁰ Hemmâm b. Münebbih, *Sahîfe*, 38 (No. 66).

⁵⁸¹ Vâkıdî, *Meğâzî*, 3/904-905.

⁵⁸² Hemmâm b. Münebbih, *Sahîfe*, 42 (No. 100), 43 (No. 101).

⁵⁸³ Vâkıdî, *Meğâzî*, 1/245.

⁵⁸⁴ Vâkıdî, *Meğâzî*, 1/249.

* “Kafirin yedi, Müslümanın tek mideden beslendiği” şeklindeki hadis metnine⁵⁸⁵ Tebük Gazvesi'nde Benî Sa'd b. Hüzeym'den bir adamın ağzından olay içerisinde değinilmektedir.⁵⁸⁶

*Kureyş kadınlarını öven hadis,⁵⁸⁷ Vâkıdî'de “İbn Ebî Zi'b → Hâris b. Abdurrahman b. Avf ve İbrahim b. Abdullah b. Muhriz” kanalı ile aktarılmaktadır. Buna göre Mekke'nin fethinden sonra içlerinde Sa'd b. Ubâde'nin de bulunduğu bir cemaatin yanında oturan Abdurrahman b. Avf, Sa'd b. Ubâde'nin oradan geçen Kureyş kadınlarının güzellikleri ile alay etmesi sonucu sinirlenmiş ve aralarında bir sürtüşme yaşanmıştır. Olay Hz. Peygamber'e taşınca içinde ilgili hadis metnine de değindiği Kureyş kadınlarını öven sözlerini⁵⁸⁸ dillendirmektedir.

* “Veren el alan elden üstündür.” nakline,⁵⁸⁹ Vâkıdî'de iki farklı yerde rastlanılmaktadır. İlki “Ma'mer → Zührî → Saîd b. Müseyyeb ve Urve → Hakîm b. Hizâm” kanalı ile naklettiği Cirane'de ganimetlerin taksimi sırasında, Hz. Peygamber'in Hakîm b. Hizâm'a verdiği nasihatte;⁵⁹⁰ diğeri ise telfik metin olarak⁵⁹¹ nakledilen Tebük Gazvesi'nde, Hz. Peygamber'in uzun bir hutbesinin bir bölümünde geçmektedir.⁵⁹²

Görüldüğü gibi risâledeki Hz. Peygamber'e ait sözler, siyer kaynaklarında olay bütünlüğü içinde verilmektedir. İlgili hadisler, bu bütünlüğün Hz. Peygamber'e ait olan kısmı veya bir bölümüdür. Öte yandan yukarıda verilen örneklerde de görüldüğü gibi Hz. Peygamber'in bir sözü farklı ortamlarda tekrar etmiş olabileceğini ve bundan dolayı bir olaya bakıp da “Bu sözün tarihî bağlamı budur.” demenin her zaman doğru sonuçlar vermeyeceğini belirtmeliyiz.

Sonuç olarak *Hemmâm b. Münebbih'in Sahîfe'si* Vâkıdî'nin mevcut *Kitâbü'l-Meğâzî* nüshasına kaynaklık yapmamıştır. Ancak Vâkıdî risâlenin muhtevasında bulunan bazı hadislerle farklı tarikler aracılığıyla ulaşmıştır. Dikkati çeken husus, Vâkıdî, hadisleri telfik yaparak metinlerin içine yerleştirmekten öte olaydan sonra farklı bir senedle vermiştir. Diğer bir husus, risâlede hadis olarak geçen sözler aslında tarihte yaşanmış bir olayın Hz. Peygamber'e ait kısımlardır. İbn İshâk'ta da belirttiğimiz üzere bu durumun ilk baştan itibaren mi böyle devam ettiği yoksa sonradan rivâyetlerden Hz. Peygamber'e ait sözlerin cımbızlanması ile mi oluştuğunu tespit etmek zor görünmektedir.

⁵⁸⁵ Hemmâm b. Münebbih, *Sahîfe*, 44 (No. 112).

⁵⁸⁶ Vâkıdî, *Meğâzî*, 3/1017-1018.

⁵⁸⁷ Hemmâm b. Münebbih, *Sahîfe*, 46 (No. 129).

⁵⁸⁸ Vâkıdî, *Meğâzî*, 2/866-867.

⁵⁸⁹ Hemmâm b. Münebbih, *Sahîfe*, 46 (No. 132).

⁵⁹⁰ Vâkıdî, *Meğâzî*, 3/945.

⁵⁹¹ Vâkıdî, *Meğâzî*, 3/989.

⁵⁹² Vâkıdî, *Meğâzî*, 3/1015-1016.

3.2.5. İbn Sa'd (ö. 230/845)

İbn Sa'd ile Hemmâm arasında ciddi bir zaman farkı bulunmaktadır. Hemmâm, hicrî birinci asrın ikinci yarısı ile ikinci asrın ilk çeyreğinde yaşamını sürdürmüş iken; İbn Sa'd, hicrî ikinci asrın ikinci yarısı ile üçüncü asrın ilk çeyreğinde yaşamıştır. Bundan dolayı İbn Sa'd, risâleyi Hemmâm'ın râvisinin râvisinden nakletmek durumundadır. Diğer yandan *Tabakât*'ta Hemmâm b. Münebbih'in hayatı hakkında bazı bilgilerin yer alması İbn Sa'd'ın ondan ve risâlesinden haberdar olduğunu göstermektedir. Nitekim bu bilgiler arasında Hemmâm'ın Ebû Hüreyre'den çok rivâyette bulunduğu da vardır.⁵⁹³ İbn Sa'd'ın ilgili eserinde risâleyi kullanıp kullanmadığını öğrenmek amacıyla yaptığımız incelemelerde Hemmâm b. Münebbih ismine sadece bir rivâyette rastladık. İlgili rivâyet de *Tabakât*'ın siyer ile ilgili kısmı olan ilk iki cildinde değil "Mûsâ b. İsmâil → Abdullah b. Mübârek → Ma'mer → İbn Münebbih⁵⁹⁴ → İbn Abbâs" kanalı ile Muâviye b. Ebî Süfyân'ın biyografisinde⁵⁹⁵ geçmektedir. Senedden de anlaşılacağı üzere ilgili rivâyet risâlede mevcut değildir. Bu nedenle *Hemmâm b. Münebbih'in Sahifesi*'nin değerlendirmeye aldığımız *Tabakât* nüshasının ilk iki cildine bir kaynaklığının olmadığını söyleyebiliriz. Hz. Peygamber'in biyografisinde *Sahife*'nin râvisi olan Ma'mer'e ait nakillerde "Ma'mer → Zührî" kanalıyla birçok nakil bulunmaktadır.⁵⁹⁶ Dolayısıyla Vâkıdî'de olduğu gibi İbn Sa'd'ın da Ma'mer b. Râşid'in *Meğâzî*'sinin çeşitli nüshalarından yararlandığını ifade edebiliriz. Bununla birlikte *Tabakât* gibi hacimli bir kitapta *Câmi*'nin de kullanılmış olması doğaldır, ki yukarıda örneğini verdiğimiz Muâviye hakkındaki bilgi Ma'mer'in *Câmi*'inde geçmektedir. İbn Sa'd'ın, *Câmi*'den yararlanmış olması Hemmâm'ın risâlesinde yer alan rivâyetlerin bir kısmını görmüş olduğuna işaret etmektedir. Zira ilgili eserde daha önce belirttiğimiz üzere *Sahife*'den birçok nakil bulunmaktadır.

Risâle'nin doğrudan bir kaynaklığı olmasa da muhtevasında bulunan bazı hadisler İbn Sa'd tarafından farklı tariklerle nakledilmiştir. Mevzubahis örnekleri zikretmek en azından ilgili hadislerin nasıl geçtiği hakkında bazı fikirler verecektir. Bunlar sened ve konu itibarıyla şu şekildedir:

⁵⁹³ İbn Sa'd, *Tabakât*, 8/103.

⁵⁹⁴ Bundan kasıt Hemmâm'dır. Zira aynı rivâyet Ma'mer'in *Câmi*'inde "Abdurrezzâk → Ma'mer → Hemmâm b. Münebbih → İbn Abbâs" senediyle geçmektedir. Bkz. Ma'mer, *el-Câmi*, 11/453 (No. 20985).

⁵⁹⁵ İbn Sa'd, *Tabakât*, 8/103.

⁵⁹⁶ İbn Sa'd, *Tabakât*, 1/193, 205, 207, 212, 222, 315, 316, 327, 331, 423, 436, 2/20, 43, 69, 131, 143, 187, 192, 205, 220, 223, 226, 231, 232, 235, 242, 244, 265, 273, 328, 334.

Tablo 5. Hemmâm b. Münebbih'in *Sahîfesi*'nde Geçen Bazı Rivâyetlerin Tabakât'taki Farklı Versiyonları

Sıra No	Sened	Konu	Sayfa
1	İbn Sa'd → Affân b. Müslim → Hammâd b. Seleme → Hişâm b. Urve → Urve → Aişe	Namazda imama uyulması	İbn Sa'd, <i>Tabakât</i> , 2/190
	İbn Sa'd → Süfyân b. Uyeyne → Zührî → Enes b. Mâlik		
	İbn Sa'd → Yezîd b. Hârûn → Muhammed b. Amr → Ebû Seleme → Ebû Hüreyre → Resulullah		
2	İbn Sa'd → Muhammed b. Ömer → Ma'mer b. Râşid → Zührî → Saîd b. Müseyyeb → Ebû Hüreyre → Resulullah	Hz. Peygamber'in, "İnsanlarla 'Allah'tan başka ilah yoktur' deyinceye kadar savaşmakla emrolundum..." şeklindeki sözü	İbn Sa'd, <i>Tabakât</i> , 1/163-164
	İbn Sa'd → Muhammed b. Ömer → Abdurrahman b. Ebi'l-Mevâlî → Abdullah b. Muhammed b. Akîl → Câbir b. Abdillâh/Muhammed b. Hilâl → Babasından → Ebû Hüreyre → Resulullah		
3	İbn Sa'd → Abdullah b. Mesleme → Hâtîm b. İsmâil → Ebû Bekr b. Yahyâ → Abdullah (Zübeyrî olduğunu sanıyorum) → Babasından → Ebû Hüreyre → Resulullah	Hz. Peygamber'in "Uhud kadar altın olsaydı..." ⁵⁹⁷ şeklinde devam eden hadisi	İbn Sa'd, <i>Tabakât</i> , 2/209
4	İbn Sa'd → Abdulvehhâb b. Atâ → Avf → Hasan → Resulullah	Hz. Peygamber'in evinin bir yerinde bulduğu hurmayı sadaka olma ihtimaline binaen almaması ⁵⁹⁸	İbn Sa'd, <i>Tabakât</i> , 1/335
5	İbn Sa'd → Hâlid b. Mahled → Abdurrahman b. Abdilazîz → Zührî → Abdurrahman b. Kâ'b b. Mâlik → Babasından → Resulullah	Şehitlerin kanı ⁵⁹⁹	İbn Sa'd, <i>Tabakât</i> , 3/12
	İbn Sa'd → Velîd b. Müslim → Evzâî → Zührî → Câbir b. Abdillâh		İbn Sa'd, <i>Tabakât</i> , 3/521
6	İbn Sa'd → Hişâm b. Muhammed b. es-Sâib el-Kelbî → Babasından → Ebû Sâlih → İbn Abbâs	Hz. Peygamber'in Kureyş kadınlarını övmesi ⁶⁰⁰	İbn Sa'd, <i>Tabakât</i> , 10/146-147
	İbn Sa'd → Abdullah b. Nümeyr → İsmâil b. Ebî Hâlid → Âmir		
	İbn Sa'd → Haccâc b. Nusayr → Esved b. Şeybân → Ebû Nevfel b. Ebî Akreb		

⁵⁹⁷ Risâledeki örnek için bkz. Hemmâm b. Münebbih, *Sahîfe*, 40 (No. 82).⁵⁹⁸ Risâledeki örnek için bkz. Hemmâm b. Münebbih, *Sahîfe*, 42 (No. 94).⁵⁹⁹ Risâledeki örnek için bkz. Hemmâm b. Münebbih, *Sahîfe*, 42 (No. 92).⁶⁰⁰ Risâledeki örnek için bkz. Hemmâm b. Münebbih, *Sahîfe*, 46 (No. 129).

Bu rivayetlerden de anlaşılacağı üzere risâlenin direkt bir kaynaklığından söz edilemese de benzer konular İbn Sa'd tarafından farklı tariklerden rivâyet edilmiştir. İbn İshâk ve Vâkıdî'de dile getirdiğimiz hadislerin siyer kaynaklarında olay bütünlüğü içinde geçmesi ve olay bütünlüğünden kopuk hadislerin de ek bilgi veya ara not olarak kullanılması durumu İbn Sa'd'da da devam etmekle beraber yüzeysel bir bakışla dahi fark edilen bir değişimin olduğu da aşîkârdır. Nitekim *Tabakât*'ta bir kısım hadisler olay bütünlüğü içinde geçse de ilgili bütünlüklerde diğer iki müellife nazaran bir daralma mevcuttur. Bununla birlikte bağlamdan kopuk hadislerin sayısında da bir artış gözlemlenmektedir. İlgili hadislerin geçtiği konu başlıklarına bakılırsa “Hz. Peygamber'in Vefat Ettiği Hastalığında Dağıttığı Dinarlar”, “Resulullah'ın Hediyeleri Kabul Edip Sadakaları Reddetmesi” gibi daha önceki siyer telifatında sık rastlanmayan yeni başlıklardır. Yezîd b. Ebî Habîb örneğinde de geçen bu durum, hadislerin siyer literatürünün genişlemesi ile beraber siyer telifatında kullanıldığını göstermektedir. Diğer yandan İbn Sa'd'ın farklı tariklerden gelen rivâyetlere yer vermiş olmasına rağmen Hemmâm b. Münebbih'in nakillerini eserine almaması düşündürücüdür.

Genel bir değerlendirme yapacak olursak, *Hemmâm b. Münebbih'in Sahifesi*'nin zikredilen ilk siyer müelliflerinden sadece Ma'mer b. Râşid'e kısmî bir kaynaklığı söz konusudur. Risâlenin direkt bir kaynaklığı bulunmasa da muhtevasında yer alan hadis metinlerinden bazıları ilk siyer müellifleri tarafından farklı kanallardan nakledilmiştir. Onlar, zaman ve mekân gibi unsurlardan soyut olan bu hadisleri, kronoloji temelli aktardıkları olaylara tematik uygunluktan dolayı rivâyet etmişlerdir. İbn Sa'd'da ise bunlar yeni başlıklarla birlikte kaydedilecektir. Tarihî olaylarda yer almayan bazı detayları açıklayan ilgili hadisler, ilk dönem siyercilerinin ellerine geçen her malzemedan faydalanmaya çalıştıklarını göstermektedir. Öte yandan risâlede hadis şeklinde geçen bazı kısa detaylar, siyer kaynaklarında tarihî bağlamı içinde verilmektedir. Bu durum hadislerin yaşanmış tarihi bir olayın Hz. Peygamber'e ait kısmı olduğunu gösterse de hadislerin siyer rivâyetlerinden mi kesilerek oluştuğu yoksa ilk baştan itibaren mi bu şekilde nakledildiği sorusu daha ciddî ve kapsamlı bir çalışma gerektirmektedir. Hz. Peygamber tarafından bir söz farklı zaman ve yerlerde söylendiğinden bazı durumlarda tarihi bağlamı tespit etmek güç hale gelebilir.

Hemmâm'ın ilgili *Sahife*'sinin ilk dönemlerde Siyer'e bir kaynaklığı olmamakla birlikte siyer ve peygamberler tarihi gibi bölümleri de dâhil olmak üzere ilk dönem hadis eserlerine kaynaklık etmiştir. Hadis kitaplarından ise hicrî beşinci asırdan sonra telif edilen delâil, şemâil ve peygamberler tarihi gibi siyer literatürünün genişlemesi ile birlikte meydana gelen edebiyatlara intikal etmiştir.⁶⁰¹

⁶⁰¹ Hemmâm'ın risâlesinden nakiller barındıran bu kaynaklar için bkz. Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-Beyhâkî, *Delâilü'n-nübüvve*, thk. Abdulmu'tî Kal'acî (B.y.: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye - Dâru'r-Reyyân li't-Türâs, 1408/1988), 1/355, 3/261, 5/144, 335, 6/324, 336, 418, 536; Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ el-Begavî, *el-Envâr fî şemâilî'n-nebiyyi'l-muhtâr*, thk. eş-Şeyh

3.3. Süheyl b. Ebî Sâlih (ö. 138/756)

Bu başlık altında Süheyl b. Ebî Sâlih'in risâlesinin Mûsâ b. Ukbe, İbn İshâk, Ma'mer b. Râşid, Vâkîdî ve İbn Sa'd'ın daha önce zikredilen siyer teliflerine kaynaklığı incelenecektir.

3.3.1. Mûsâ b. Ukbe (ö. 141/758)

Süheyl b. Ebî Sâlih (d. 70/690?/ö. 138/756) ile Mûsâ b. Ukbe'nin (d. 50-60/670-680?/ ö. 141/759) doğum ve ölüm tarihleri birbirine yakındır. İki ismin Medineli olması da göz önünde bulundurulduğunda aynı dönem ve mekânda yaşadıkları ve bu çerçevede birbirlerinden haberdar oldukları ortaya çıkmaktadır. Tabakât/terâcim kitaplarında, Mûsâ b. Ukbe'nin kaynakları arasında Süheyl'in isminin zikredilmesi de⁶⁰² hem bunu doğrular niteliktedir hem de Mûsâ'nın kendisinden rivâyette bulunduğunu göstermektedir. Risâlenin râvileri Vüheyb b. Hâlid ve Abdulazîz b. Muhtâr'ın İbn Ukbe'nin râvileri arasında yer alması⁶⁰³ ise onun risâleye ulaşması açısından önemli bilgilerdir. Bu bilgilerden hareketle İbn Ukbe'nin risâleyi görmüş olması kuvvetle muhtemeldir. Ancak çalışmamız açısından önemli olan husus kendisinin ilgili rivâyetleri siyer telifinde kullanıp kullanmadığıdır.

Mûsâ'nın tespit edebildiğimiz siyer rivâyetleri arasında Süheyl'in ismi sadece bir rivâyette geçmektedir. "Meclis ve eğlencenin kefareti" konulu bu rivâyet⁶⁰⁴ inceleme konumuz olan risâlede bulunmadığından Süheyl b. Ebî Sâlih'in risâlesi *Meğâzî*'ye bir kaynaklık yapmamaktadır. Risâle bir yana, *Meğâzî* müellifinin siyer nakillerinde Süheyl'in babası Ebû Sâlih es-Semmân'dan ilgili rivâyet dışında bir nakilde bulunmaması, ilgili isimlere *Meğâzî*'sinde ciddi bir şekilde yer vermediğini gösterir. Ebû Sâlih'in, Medine'nin önde gelen âlimleri arasında sayıldığını, çok hadis naklettiğini⁶⁰⁵ ve risâlenin ikinci kaynağı olduğunu hatırlatmak gerekir. Diğer yandan Mûsâ risâlede bulunan hadislerden bir kısmını farklı tariklerden rivâyet etmiştir. "Allah'ın bir kulu sevmesi"⁶⁰⁶ ve "Haksız yere toprak gasp edenin akıbeti"⁶⁰⁷ konulu on altı ve kırk numaralı

İbrahim el-Ya'kûbî (Şam: Dâru'l-Mektebî, 1416/1995), 64, 84, 202, 291, 335-336, 765, 768-769, 780-781; İbn Kesîr, *Bidâye*, 1/86, 98, 257, 378, 2/115, 166, 4/32, 5/60, 6/238; Ebû Muhammed Takıyyüddîn Ahmed b. Alî b. Abdülkâdir b. Muhammed el-Makrîzî, *İmtâ'u'l-esmâ bimâ li'n-Nebî mine'l-ahvâl ve'l-emvâl ve'l-hafede ve'l-metâ*, thk. Muhammed Abdulhamîd en-Nümeysî (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1420/1999), 2/319, 333, 3/335, 7/323, 8/102, 9/239, 12/195, 345, 14/187, 524-525.

⁶⁰² Mizzî, *Tehzîb*, 29/116-117.

⁶⁰³ Mizzî, *Tehzîb*, 29/117-118; İbn Hacer, *Tehzîb*, 10/360-361.

⁶⁰⁴ "Mûsâ → Süheyl → Babasından → Ebû Hüreyre → Resulullah" senedlidir. Bkz. Zehebî, *A'lâm*, 6/335.

⁶⁰⁵ Zehebî, *A'lâm*, 5/36-37.

⁶⁰⁶ Süheyl b. Ebî Sâlih, "Nüshetü Süheyl", 493 (No. 16).

⁶⁰⁷ Süheyl b. Ebî Sâlih, "Nüshetü Süheyl", 499 (No. 40).

hadislerin ilkini “Nafi → Ebû Hüreyre”⁶⁰⁸ diğerini ise “Sâlim → Babası → Ebû Hüreyre” kanalıyla rivâyet etmiştir.⁶⁰⁹ Bahsi geçen örnekler Mûsâ'nın hadise dair nakillerinde de Süheyl'in risâlesinden öte başka kaynaklardan yararlandığını göstermektedir.

3.3.2. İbn İshâk (ö. 151/768)

Mûsâ b. Ukbe için zikrettiğimiz hususlar İbn İshâk için de geçerlidir. İbn İshâk'ın 80-85/700-704 yılları arasında Medine'de doğduğu ve ömrünün yarısından fazlasını bu şehirde geçirdiği bilinmektedir. Onun *Meğâzi*'sine malzeme sağlamak amacıyla yaptığı yolculuklar 115/734 veya 119/737 yılında başlamaktadır. Söz konusu tarihten sonra Medine'ye geri dönemediğini söyleyenler bulunsa da 123/741 yılında Medine'de olduğuna işaret eden rivâyetler bulunmaktadır. Sonraları 132/750 tarihinde İmam Mâlik ile problem yaşadığı ve bunun sonucunda gördüğü baskılardan dolayı Medine'den nihâi olarak ayrıldığı söylenmektedir.⁶¹⁰ Mevzubahis tarihler dikkate alındığında Süheyl ve İbn İshâk'ın uzun bir süre aynı şehirde yaşadıkları ve dolayısıyla İbn İshâk'ın Süheyl'in risâlesinden haberdar olduğunu ifade edebiliriz.

İbn İshâk'ın *Sîre*'sinde yaptığımız tetkiklerde Süheyl b. Ebî Sâlih ismine rastlamadık. Bundan dolayı ilgili risâlenin, İbn İshâk'ın *Sîre*'sinin mezkûr nüshalarına bir kaynaklığı söz konusu değildir. Diğer yandan İbn İshâk, risâlede geçen Hz. Peygamber'in Hayber'de söylediği “Bugün sancağı Allah'ı ve Resulü'nü seven birisine vereceğim...” şeklinde devam eden sözünü⁶¹¹ farklı bir yoldan aktarmıştır. “Büreyde b. Süfyân b. Ferve el-Eslemî → Babası Süfyân → Seleme b. Amr b. el-Ekvâ” kanalıyla nakledilen siyer metni risâlede geçenden daha detaylıdır. Risâledeki nakilde Hz. Peygamber'e ait kısımlara önem verilirken *Sîre*'de olay bütünü ile nakledilmektedir. İki örneği şu şekilde verebiliriz:

Risâlede geçen metin:

قال رسول الله يوم خيبر: لأدفعن الراية الى رجل يحب الله ورسوله، فقال عمر: «ما أحببت الإمارة قبل يومئذ، فتناولت لها واستشرفت رجاء أن يدفعها إلي. فلما كان الغد دعا عليا عليه السلام، فدفعها إليه، فقال: قاتل ولا تلتفت حتى يفتح الله عليك. فسار قريبا ثم نادى: يا رسول الله! ولم يلتفت: على ما أقاتل الناس. وقال: وحتى يشهدوا أن لا إله إلا الله وأن محمدا رسول الله، فإذا فعلوا ذلك، فقد منعوا دماءهم وأموالهم إلا بحققها وحسابهم على الله.

Sîre'de geçen metin:

بعث رسول الله صلى الله عليه وسلم أبا بكر الصديق رضي الله عنه برأيته، وكانت بيضاء، فيما قال ابن هشام، إلى بعض حصون خيبر، فقاتل، فرجع ولم يك فتح، وقد جهد، ثم بعث الغد عمر بن الخطاب، فقاتل، ثم رجع ولم يك فتح، وقد جهد، فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: لأعطين الراية غدا رجلا يحب الله ورسوله، يفتح الله على يديه، ليس بفرار.

⁶⁰⁸ Buhârî, “Bed’ü'l-Halk”, (No. 3209).

⁶⁰⁹ Buhârî, “Mezâlim ve'l-Gasb”, (No. 2454), “Bed’ü'l-Halk”, (No. 3196); İbn Kesîr, *Bidâye*, 1/20.

⁶¹⁰ Detaylı bilgi için bkz. Öz, *İlk Siyer Kaynakları*, 222-223.

⁶¹¹ Süheyl b. Ebî Sâlih, “Nüshetü Süheyl”, 493 (No. 16).

قال: يقول سلمة، فدعا رسول الله صلى الله عليه وسلم عليا رضوان الله عليه، وهو أرمذ، فتفل في عينه، ثم قال: خذ هذه الراية، فامض بها حتى يفتح الله عليك. قال: يقول سلمة: فخرج والله بها يأنح، يهرول هرولة، وإنا لخلفه نتبع أثره، حتى ركن رايته في رضم من حجارة تحت الحصن، فاطلع إليه يهودي من رأس الحصن، فقال: من أنت؟ قال: أنا علي بن أبي طالب. قال: يقول اليهودي: علوتكم، وما أنزل على موسى، أو كما قال. قال: فما رجع حتى فتح الله على يديه.

Görüldüğü üzere ikinci metin muhteva itibariyle bir tarihçi için daha uygundur. Olayın şahidi Seleme, Hz. Ali ile beraber olduğundan detayları da anlatmaktadır.

Risâlenin ikinci kaynağı ve Süheyl'in babası Ebû Sâlih es-Semmân'a değinmek konumuz açısından aydınlatıcı bilgiler verecektir. *Sîre*'de, Hz. Peygamber ile Eksem arasında geçen Amr b. Luhay hakkındaki diyalogu⁶¹² konu alan rivâyet kendisinden nakledilmektedir. İbn İshâk'ın Ebû Sâlih'ten aktardığı bu metin, söz konusu eserine Ebû Sâlih'in siyer ile ilgili rivâyetlerini dâhil ettiğini göstermektedir. Yine İbn İshâk'ın Muhammed b. İbrahim yoluyla Ebû Sâlih'e ait imam ve müezzin ile ilgili bir hadis nakletmesi⁶¹³ ve ilgili naklin *Sîre*'de yer almaması, onu *Sünen* adlı eserine aldığını destekler niteliktedir. Bu da bize İbn İshâk'ın ona ait hadisleri *Sîre*'sine değil hadise dair yazmış olduğu eserine aldığını göstermektedir.

Sonuç olarak, Süheyl'in risâlesi İbn İshâk'ın *Sîre*'sine bir kaynaklık yapmamıştır. Siyer müellifinin risâlede yer alan metne farklı bir kanaldan ulaşması, risâle dışında başka kaynaklarının olduğunu ve kendisinin bu kaynakları tercih ettiğini göstermektedir. Yine İbn İshâk'ın Süheyl'in risâledeki birinci kaynağı olan Ebû Sâlih'ten siyer ile ilgili bir nakilde bulunması, eserine söz konusu isimlerin hadislerinden ziyade siyer nakillerini dâhil ettiğini göstermektedir.

3.3.3. Ma'mer b. Râşid (ö. 153/770)

Ma'mer b. Râşid (d. 94-95/714-715, ö. 153/770) yaş olarak Süheyl b. Ebî Sâlih'ten (d. 70/690?, ö. 138/756) küçük olsa da yaşamlarının belli bir süresi aynı dönemde geçmiştir. Biyografik bilgilerde geçtiğine göre Süheyl b. Ebî Sâlih, Ma'mer b. Râşid'in kaynakları arasındadır.⁶¹⁴ Ma'mer'in *Câmi* adlı eserinde Süheyl'e ait nakillerin bulunması bunu doğrulamakta ve tespit edebildiğimiz kadarıyla bu nakillerin sayısı on olup sekiz tanesi risâlede yer almaktadır.⁶¹⁵ "Akrep vb. zehirli hayvanlardan korunmak

⁶¹² Bkz. İbn Hişâm, *Sîre*, 1/75-76.

⁶¹³ Bkz. Buhârî, *Târîhu'l-kebîr*, 1/78.

⁶¹⁴ Mizzî, *Tehzîb*, 28/304.

⁶¹⁵ Krş. Süheyl b. Ebî Sâlih, "Nüshetü Süheyl", 493 (No. 16); Ma'mer, *el-Câmi*, 10/450 (No. 19673); Süheyl b. Ebî Sâlih, "Nüshetü Süheyl", 494 (No. 18); Ma'mer, *el-Câmi*, 11/126 (No. 20105); Süheyl b. Ebî Sâlih, "Nüshetü Süheyl", 494 (No. 19); Ma'mer, *el-Câmi*, 11/382 (No. 20804); Süheyl b. Ebî Sâlih, "Nüshetü Süheyl", 495 (No. 23); Ma'mer, *el-Câmi*, 10/384 (No. 19433); Süheyl b. Ebî Sâlih, "Nüshetü Süheyl", 496 (No. 29); Ma'mer, *el-Câmi*, 10/391 (No. 19457); Süheyl b. Ebî Sâlih, "Nüshetü Süheyl", 498 (No. 37); Ma'mer, *el-Câmi*, 11/23 (No. 19799); Süheyl b. Ebî Sâlih, "Nüshetü Süheyl", 498-499 (No. 39); Ma'mer, *el-Câmi*, 11/168 (No. 20226); Süheyl b. Ebî Sâlih, "Nüshetü Süheyl", 499 (No. 40); Ma'mer, *el-Câmi*, 11/10 (No. 19754).

için okunacak dua"⁶¹⁶ ve "Ters ilişkinin haram oluşu"⁶¹⁷ temalı risâlede yer almayan diğer iki rivâyet elimizdeki nüshanın eksikliğine işaret etmektedir. Nitekim mezkûr iki naklin sened zinciri "Süheyl → Babası → Ebû Hüreyre → Resulullah" şeklinde risâle ile aynı sened zincirine sahiptir. Her ne kadar iki metnin Süheyl'e ait başka bir risâleden aktarılmış olması mümkün ise de, sened zincirlerinin birliği ve *Câmi*'de bulunan Süheyl'e ait on rivâyetten sekizinin risâlede bulunması gibi sebeplerden ötürü risâleye aidiyeti daha makuldür. Burada önemli olan husus, Ma'mer'in risâleyi görmesi ve kullanmasıdır.

Ma'mer'in elinde bulundurduğu risâleyi *Meğâzî*'sine kaynak olarak almadığı anlaşılmaktadır. Nitekim Ma'mer'in siyer rivâyetleri arasında Süheyl b. Ebî Sâlih'in ismi zikredilmemektedir. Buradan hareketle risâlenin *Meğâzî*'ye bir kaynaklık yapmadığını söyleyebiliriz. Kaynaklık yapmışsa da böyle bir nakle ulaşamadığımızı belirtmek isteriz. Diğer yandan Ma'mer, Hz. Peygamber'in Hayber Günü sancağı Hz. Ali'ye verdiğini açıklayan rivâyeti "Zührî → İbn Müseyyeb" kanalı ile risâleden⁶¹⁸ farklı bir yolla⁶¹⁹ aktarmıştır. *Meğâzî*'de "Zührî → İbn Müseyyeb" yoluyla nakledilen rivâyetlere bakıldığında⁶²⁰ bu rivâyetin ilgili kitaba ait olduğunu varsayabiliriz. Dolayısıyla Ma'mer, siyere dair nakillerde hocası Zührî'nin rivâyetlerini risâlede geçene tercih etmiştir diyebiliriz.

Sonuç olarak, Ma'mer'in *Meğâzî*'sinde Süheyl'in risâlesini yer vermeyip *Câmi* adlı hadis eserinde kullanmasından dolayı, risâle Siyer'den çok Hadis'e kaynaklık etmiştir. Yine risâlede yer alan metinlere Zührî gibi farklı kanallardan ulaşmış olması, *Meğâzî*'si için risâleden farklı kaynaklara başvurduğuna delildir. Bunun Siyer'de önemli bir rolü olan Zührî gibi bir şahsiyet olması aslında o dönemde Siyer ve Hadis'e farklı alanlar olarak bakıldığına delalet etmektedir.

3.3.4. Vâkıdî (ö. 207/823)

Vâkıdî ve Süheyl b. Ebî Sâlih ayrı dönemlerde yaşadıklarından Vâkıdî'nin risâleye ikinci elden ulaşmasından başka bir seçeneği kalmamaktadır. İbn Sa'd, *Tabakât*'ında Süheyl b. Ebî Sâlih'in biyografisini hocası Vâkıdî'den nakletmektedir. Bu bilginin kendisine nispet edilen *Tabakât*'a ait olması kuvvetle muhtemeldir. Vâkıdî,

⁶¹⁶ Ma'mer, *el-Câmi*, 11/36 (No. 19834).

⁶¹⁷ Ma'mer, *el-Câmi*, 11/442 (No. 20952).

⁶¹⁸ Süheyl b. Ebî Sâlih, "Nüshetü Süheyl", 493 (No. 16). Risâlenin "Süheyl → Babası → Ebû Hüreyre..." şeklinde tek zincire sahip olduğunu hatırlatmak isteriz. Bkz. Ek-3.

⁶¹⁹ Ma'mer, *el-Câmi*, 11/228 (No. 20395). Ma'mer'in risâlede yer alıp da Zührî ve Eyyûb gibi farklı yollardan naklettiği rivâyetler de vardır. Zührî'den naklettiği diğer nakilleri karşılaştırmak için bkz. Süheyl b. Ebî Sâlih, "Nüshetü Süheyl", 496 (No. 30); Ma'mer, *el-Câmi*, 11/67 (No. 20222); Süheyl b. Ebî Sâlih, "Nüshetü Süheyl", 497 (No. 33); Ma'mer, *el-Câmi*, 11/38 (No. 19840). Eyyûb'un örneği için bkz. Süheyl b. Ebî Sâlih, "Nüshetü Süheyl", 500 (No. 46); Ma'mer, *el-Câmi*, 10/459 (No. 19698). Daha önce Hemmâm b. Münebbih örneğinde de Ma'mer bu isimlerden nakilde bulunmuştu. Bu durum Ma'mer'in benzer içerikteki risâlelere ulaştığını göstermektedir.

⁶²⁰ Bkz. Öz, *İlk Siyer Kaynakları*, 436.

Süheyl'in biyografisinde "Kesîru'l-hadîs", Medine ve Irak ehlinin ondan rivâyette bulunduğunu kaydettiğinden⁶²¹ onu tanınması ve rivâyetlerini duyması icap eder. Vâkıdî'nin Medineli ve sonraları Bağdât'a yerleştiğini göz önünde bulundurursak⁶²² Süheyl'e ait bu nakillere ulaşma imkânı artmaktadır. Bunun yanında Süheyl'in Medineli olması, Vâkıdî'nin de *Meğâzî*'sinde çoğunlukla Medineli kaynaklara yer vermesi⁶²³ ve ayrıca hicrî birinci ve ikinci yüzyılda yazılmış sahife, cüz, risâle ve kitap türünden eserleri derlemesi⁶²⁴ gibi bilgiler de göz önünde bulundurulduğunda Vâkıdî'nin risâleyi duyduğu kabul edilebilir. *Kitâbü'l-Meğâzî* adlı eserinde Süheyl'e ait herhangi bir rivâyete yer vermediğinden Süheyl b. Ebî Sâlih'in ilgili risâlesinin, Vâkıdî'nin çalışmamızın değerlendirme kapsamında bulunan *Kitâbü'l-Meğâzî* nüshasına kaynaklık teşkil etmediğini ifade edebiliriz.

3.3.5. İbn Sa'd (ö. 230/845)

Vâkıdî'de açıkladığımız bilgiler İbn Sa'd'ın *Tabakat*'ında geçtiği için Süheyl b. Ebî Sâlih'ten habersiz kalması söz konusu değildir.⁶²⁵ *Tabakât*'ta risâlenin râvisi olan Abdulazîz b. Muhtâr'a ait rivâyetlerin bulunması⁶²⁶ yine risâlenin bir diğer nüshasının râvisi olan Vüheyb b. Hâlid'in biyografisine⁶²⁷ ve rivâyetlerine⁶²⁸ yer verilmesi, İbn Sa'd'ın risâleye ulaşabilirliği açısından zikre değer hususlardır. Bu çerçevede İbn Sa'd'ın Süheyl b. Ebî Sâlih'in risâlesini kullanıp kullanmadığını tespit etmek amacıyla yaptığımız taramada *Tabakât*'ta kendisine ait yedi rivâyete ulaştık. Bunlar senedleri ve konularıyla beraber şu şekildedir:

⁶²¹ İbn Sa'd, *Tabakât*, 7/521.

⁶²² 180/797 tarihi verilmektedir. Bkz. Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târihu Bağdâd*, 4/6.

⁶²³ Horovitz, *İslami Tarihçiliğin Doğuşu*, 120; Öz, *İlk Siyer Kaynakları*, 321.

⁶²⁴ Fayda, "Vâkıdî", 42/473.

⁶²⁵ Bkz. İbn Sa'd, *Tabakât*, 7/521.

⁶²⁶ Bkz. İbn Sa'd, *Tabakât*, 2/203, 219, 3/41, 144, 4/60, 148, 5/247, 7/106, 197, 412, 8/396, 9/25, 163, 199, 10/120.

⁶²⁷ Bkz. İbn Sa'd, *Tabakât*, 9/288.

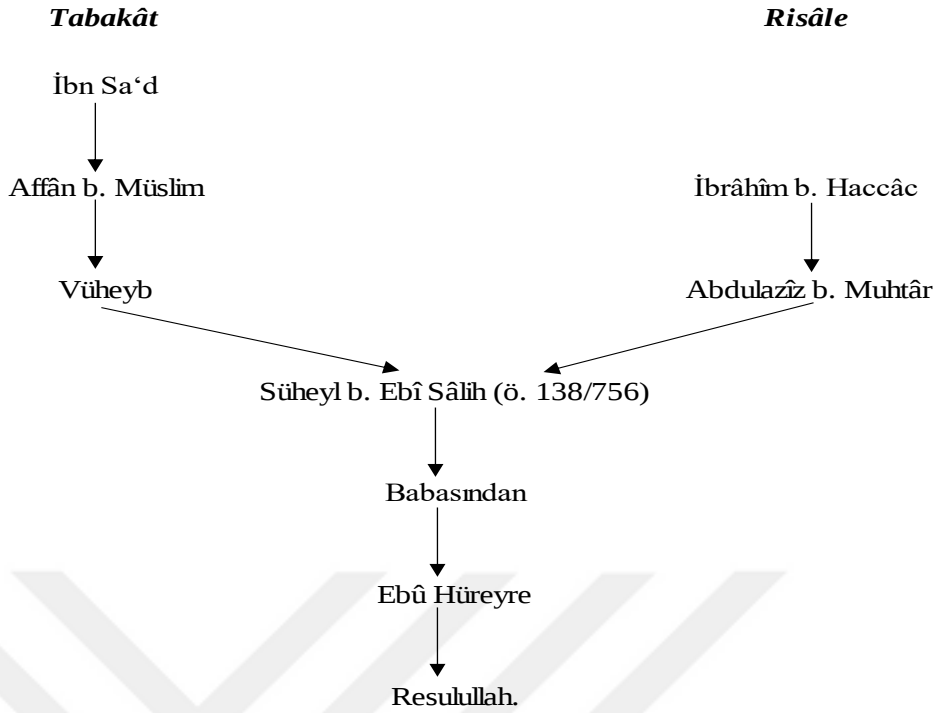
⁶²⁸ Bkz. İbn Sa'd, *Tabakât*, 1/161, 2/295, 3/41, 56, 57, 3/71, 76, 194, 266, 271, 348, 458, 463, 542, 4/37, 60, 84, 86, 149, 219, 335, 345, 5/192, 6/404, 7/17, 8/116, 9/392, 10/64.

Tablo 6. Süheyl b. Ebî Sâlih'in Tabakât'ta Geçen Rivâyetleri

Sıra No	Sened	Konu	Sayfa
1	İbn Sa'd → Affân b. Müslim → Vüheyb → Süheyl → Babasından → Ebû Hüreyre → Resulullah	Hiz. Peygamber'in Hayber günü sancağı Hiz. Ali'ye teslim etmesi	İbn Sa'd, <i>Tabakât</i> , 2/104
2	İbn Sa'd → Ali b. Abdillâh b. Ca'fer → Süfyân b. Uyeyne → Hamza b. el-Muğîre → Süheyl b. Ebî Sâlih → Babasından → Ebû Hüreyre → Resulullah	Resulullah'ın, peygamberlerinin kabirlerini mescit kılanlara bedduası	İbn Sa'd, <i>Tabakât</i> , 2/213
3	İbn Sa'd → Ebû Bekr b. Abdillâh b. Ebî Üveys → Süleyman b. Bîlâl ve Mûsâ b. İsmâil → Abdulazîz b. Muhammed ed-Derâverdî → Süheyl b. Ebî Sâlih → Babasından → Ebû Hüreyre → Resulullah	Hiz. Peygamber'in, "Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh ne güzel insandır!" demesi	İbn Sa'd, <i>Tabakât</i> , 3/381
4		Hiz. Peygamber'in, "Üseyd b. Hudayr ne güzel insandır!" demesi	İbn Sa'd, <i>Tabakât</i> , 3/560
5		Hiz. Peygamber'in, "Sâbit b. Kays b. Şemmâs ne güzel insandır!" demesi	İbn Sa'd, <i>Tabakât</i> , 4/345
6	İbn Sa'd → Mûsâ b. İsmâil → Abdulazîz b. Muhammed ed-Derâverdî → Süheyl b. Ebî Sâlih → Babası → Ebû Hüreyre → Resulullah	Hiz. Peygamber'in, "Amr b. el-Cemûh ne güzel insandır!" demesi	İbn Sa'd, <i>Tabakât</i> , 4/377
7	İbn Sa'd → İsmâil b. Abdillâh b. Ebî Üveys → Babası → Süheyl b. Ebî Sâlih → Ömer b. Abdilazîz	Ömer b. Abdilazîz'in, Hiz. Peygamber'e söven hakkındaki hükmü	İbn Sa'd, <i>Tabakât</i> , 7/369

Yukarıda yer alan nakillerden sadece Hiz. Peygamber'in Hayber günü sancağı Hiz. Ali'ye teslim etmesi ile ilgili bir numaralı nakil risâlede yer almaktadır.⁶²⁹

⁶²⁹ Bkz. Süheyl b. Ebî Sâlih, "Nüşetü Süheyl", 493 (No. 16).

Şekil 14. Tabakât'a Kaynaklık Yapan Süheyl b. Ebî Sâlih'in Risâlesindeki Rivâyetin Sened Şeması

Elimizdeki risâlenin râvisi Abdulazîz b. Muhtâr iken *Tabakât*'ta geçen rivâyetin nakledeni Vüheyb b. Hâlid'dir. Bunula birlikte asıl nüshanın nakledicisi Vüheyb iken, Abbdulazîz ilgili nüshayı Vüheyb'ten istinsah etmiştir. Bundan dolayı Süheyl'in risâlesinin değerlendirmeye aldığımız *Tabakât* nüshasına bir rivâyet ile kaynaklığı söz konusudur. Diğer yandan Süheyl'e ait yedi rivâyetin dördü sahabenin faziletiyle ilgili olup aynı kanaldan nakledilmiştir. *Tabakât*'ta geçen bu bilgiler hem Süheyl'in sahabenin faziletiyle ilgilendiğini göstermekte hem de onun kayıp literatürüne ulaşma imkânı sağlamaktadır. İbn Sa'd'ın ondan biyografik bilgiler nakletmesi ise onun tarihe malzeme olacak metinlerine yöneldiğini göstermektedir.

Süheyl b. Ebî Sâlih'in risâlesi, beş siyer müellifi arasında sadece İbn Sa'd'a bir rivâyet ile kaynaklık etmiştir. Bu beş müelliften Mûsâ b. Ukbe, İbn İshâk ve Vâkîdî'nin Medineli ve ilk iki ismin Süheyl ile çağdaş olmasından dolayı aynı ortamı paylaştıkları vakidir. Buna rağmen risâlenin bu isimlerin sözünü ettiğimiz siyer metinlerine kaynaklık etmemesi Siyer ve Hadis'in ayrı ayrı gelişim kat ettiklerini göstermektedir. Ma'mer'in *Câmi*'ye ilgili risâleden sekiz nakilde bulunup siyer rivâyetlerinde kullanmaması bu değerlendirmemizi ayrıca destekler niteliktedir.

3.4. Ubeydullah b. Ömer b. Hafs b. Âsım (ö. 147/764)

Bu başlık altında ilk bölümde biyografisi ve risâlesi tanıtılan Ubeydullah b. Ömer'in ilgili risâlesinin mevzubahis ilk siyer müelliflerine kaynaklığı incelenecektir.

3.4.1. Mûsâ b. Ukbe (ö. 141/758)

Ubeydullah b. Ömer ile Mûsâ b. Ukbe aynı dönemde Medine'de yaşamışlardır. İlmi yönden ikisi de önemli bir konumda olup Nâfi'den nakilde bulunmuşlardır. Konu ile ilgili olarak Muhammed b. Abdillâh el-İshâkî şöyle bir anekdot nakleder:

Mûsâ b. Ukbe'yi Mescid-i Nebvî'de gördüm. Ravza'ya girip Ubeydullah b. Ömer'in yanına oturdu. Ben de onu takip ederek onunla oturdum. Ubeydullah b. Ömer, ona "Allah seni affetsin, neden buraya kadar kendini yordun. Bana haber gönderseydin evine gelirdim." dedi. Mûsâ, "Bana ulaştığına göre sen Nâfi'den işitmediğim hadisleri rivâyet ediyormuşsun. Ben de bunları sana arz etmek istedim." dedi. Ardından kolunun yeninden, içinde Nâfi'ye ait hadislerin bulunduğu bir sahife çıkartıp Ubeydullah'a okudu.⁶³⁰

Bu anekdotta Mûsâ b. Ukbe'nin Ubeydullah'tan Nâfi'ye ait bir sahife naklettiği açık bir şekilde ifade edilmektedir. İlk bakışta sahifenin tetkik ettiğimiz risâle olduğu zannedilmektedir. Ancak İbn Ukbe'nin, sahifedeki metinlerin Nâfi'den daha önce işitmediği hadisler olduğunu belirtmesi durumu farklı kılmaktadır. Zirâ Mûsâ b. Ukbe, elimizdeki risâlede bulunan bazı hadisleri bizzat Nâfi'den nakletmiştir.⁶³¹ Dolayısıyla söz konusu sahife, farklı bir risâledir. "İbn Ukbe → Ubeydullah" senedli ulaştığımız iki rivâyet bize ulaşmayan bu risâlenin içeriği hakkında bazı ipuçları vermektedir. Bu rivâyetlerin sened ve konularını şöyledir:

Sened: Mûsâ b. Ukbe → Ubeydullah b. Ömer → Nâfi...

Konu: Mekke'nin fethi/Abbâs b. Abdilmuttalib'in Hz. Peygamber'den sikâye görevini ifa etmek için Mekke'de (Mina) geceleme konusunda izin istemesi.⁶³²

Sened: Mûsâ b. Ukbe → Ubeydullah b. Ömer → Nâfi...

⁶³⁰ Hatîbu'l-Bağdâdî, *Kifâye*, 267.

⁶³¹ Gümüş kabın kerâhiyeti için krş. Ubeydullah b. Ömer, "Ehâdisü Ubeydullah b. Ömer", İkinci kısım/131 (No. 118); Müslim, "Libâs ve'z-Zînet" 1 (No. 2065); Ebu'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleyman b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, thk. Hamdî b. Abdilmecîd es-Selefi (Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1415/1994), 23/387; Abdullah b. Ömer'in yolculukta akşam ve yatsıyı cemetmesi örneği için krş. Ubeydullah b. Ömer, "Ehâdisü Ubeydullah b. Ömer", İkinci kısım/114 (No. 4); Ebu'l-Hasan Alî b. Ömer b. Ahmed ed-Dârekutnî, *Sünenü'd-Dârekutnî*, thk. Şuayb el-Arnâvut vd. (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1424/2004), 2/240; Hz. Peygamber'in namaza kılarken kible tarafında gördüğü tükürük ve buna binaen söyledikleri için krş. Ubeydullah b. Ömer, "Ehâdisü Ubeydullah b. Ömer", İkinci kısım/116 (No. 18); Ebû Avâne Ya'kûb b. İshâk b. İbrahim el-İsferâyînî, *Müstahrecü Ebî Avâne*, thk. Eymen b. Ârif ed-Dîmeşkî (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1419/1998), 1/337; Hz. Ömer'in sabah namazında Kehf sûresini okuması için krş. Ubeydullah b. Ömer, "Ehâdisü Ubeydullah b. Ömer", İkinci kısım/119 (No. 39); İbn Sa'd, *Tabakât*, 10/438; Olgunlaşmamış hurmanın satışı ile ilgili nakil için krş. Ubeydullah b. Ömer, "Ehâdisü Ubeydullah b. Ömer", İkinci kısım/129 (No. 105); Buhârî, "Buyû", (No. 2192); Ebû Bekr b. Ebî Âsım Ahmed b. Amr b. ed-Dahhâk b. Mahled eş-Şeybânî, *el-Âhâd ve'l-mesânî*, thk. Bâsim Faysal Ahmed el-Cevâbire (Riyad: Dâru'r-Riyad, 1411/1911), 4/89; Sorumluluk ile ilgili örnek için krş. Ubeydullah b. Ömer, "Ehâdisü Ubeydullah b. Ömer", İkinci kısım/129 (No. 109); Buhârî, "Nikâh", (No. 5200); Ubeydullah b. Ömer, "Ehâdisü Ubeydullah b. Ömer", İkinci kısım/130-131 (No. 115); Müslim, "Sayd", 7 (No. 1943).

⁶³² Ebû Hâtîm Muhammed b. Hibbân b. Ahmed et-Temimî el-Büstî, *el-İhsân fî takrîbi Sahîhi İbn Hibbân*, drl. Alâeddîn Alî b. Balaban, thk. Şuayb el-Arnâvut (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1408/1988), 9/202.

Konu: Hz. Peygamber'in, Hayber arazilerin gelirlerini, yarı yarıya paylaşılması şartıyla buranın halkına bırakması ve elde edilen gelirden eşlerine verdiği pay.⁶³³

Görüldüğü üzere iki rivâyet de siyer ile ilgilidir ve bundan dolayı Mûsâ'nın Ubeydullah'tan nakletmiş olduğu sahife bir siyer risâlesi olmalıdır. Bu sahife ile incelediğimiz risâlede Ubeydullah'ın birinci kaynağının Nâfi olması kendisinin burada kilit rol oynadığını göstermektedir. Mûsâ b. Ukbe'nin Nâfi ile görüştüğü ve ondan rivâyette bulunduğu hesaba katılırsa⁶³⁴ Ubeydullah'a bizzat Nâfi'den ulaşamadığı nakillerde ihtiyaç duyması gerekir ki yukarıda verdiğimiz anekdotta da bu şekilde geçmekteydi. Ele aldığımız risâlede bulunan bazı metinlerin İbn Ukbe tarafından bizzat Nâfi'den nakledilmesi de bunu destekler niteliktedir. Ayrıca Mûsâ'nın Nâfi'den naklettiği siyer rivâyetleri de vardır ki bunların bir kısmını bizzat kendisinden⁶³⁵ bir kısmını ise Sâlim yoluyla aktarmıştır.⁶³⁶ Söz konusu nakillerin bazıları elimizde bulunan risâlede mevcutken çoğunluğu bunun dışındadır. Risâlede geçenlere örnek olarak şunlar verilebilir: Hz. Peygamber'in;

*Namaz kılarken kible duvarında tükürük görmesi ve bu konudaki bazı uyarıları,⁶³⁷

*Fecr'in doğuşundan sonra iki rekât namaz kılması,⁶³⁸

*Korku namazını kıldırması,⁶³⁹

*İnsanlara deccali anlatması.⁶⁴⁰

Sonuç olarak, Ubeydullah b. Ömer'in risâlesinin Mûsâ b. Ukbe'nin ulaşabildiğimiz siyer rivâyetlerine herhangi bir kaynaklığı söz konusu değildir. Bunun yanında bazı veriler, İbn Ukbe'nin Ubeydullah'tan Nâfi'ye ait rivâyetlerin bulunduğu farklı bir siyer risâlesi naklettiğine işaret etmektedir. Buradan hareketle tetkik ettiğimiz fıkıh/hadis risâlesinin Ubeydullah kanalıyla Mûsâ b. Ukbe'nin *Meğâzi*'sine bir kaynaklığı olmamakla birlikte aynı yoldan naklettiği farklı bir siyer risâlesinin ilgili esere kaynaklık ettiğini söyleyebiliriz. Ancak dikkat edilmesi gereken bir husus vardır ki Mûsâ b. Ukbe

⁶³³ Ebu'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleyman b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî, *er-Ravdü'd-dânî (el-Mu'cemü's-sağîr)*, thk. Muhammed Şekûr Mahmûd el-Hâc Emîr (Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1405/1985), 1/56; Mûsâ b. Ukbe, "Ubeydullah b. Ömer → Saîd el-Makburî → Ebû Hüreyre → Resulullah" kanalı ile Medine'nin haram sınırları hakkında bir nakilde bulunmaktadır. Bkz. Ebu'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleyman b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, thk. Târik b. Ivazullah vd. (Kahire: Dâru'l-Harameyn, ts.), 2/204; Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târihu Bağdâd*, 8/96.

⁶³⁴ 662 no'lu dipnottaki örneklere bakınız.

⁶³⁵ Bkz. Öz, *İlk Siyer Kaynakları*, 399.

⁶³⁶ Bkz. Öz, *İlk Siyer Kaynakları*, 400.

⁶³⁷ Krş. Ubeydullah b. Ömer, "Ehâdisü Ubeydullah b. Ömer", İkinci kısım/116 (No. 18); Buhârî, "Ezân", (No. 753); Müslim, "Mesâcid ve Mevâdiu's-Salâ" 13 (No. 547); Ebû Avâne el-İsferâyînî, *Müstahrecü Ebî Avâne*, 1/337.

⁶³⁸ Krş. Ubeydullah b. Ömer, "Ehâdisü Ubeydullah b. Ömer", İkinci kısım/116 (No. 20); Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târihu Bağdâd*, 14/428.

⁶³⁹ Krş. Ubeydullah b. Ömer, "Ehâdisü Ubeydullah b. Ömer", İkinci kısım/121 (No. 55); Müslim, "Salâtü'l-Müsâfirine ve Kasruhe", 57 (No. 839); Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-asfiyâ* (Mısır: Dâru's-Sa'âde, 1394/1974), 8/261.

⁶⁴⁰ Krş. Ubeydullah b. Ömer, "Ehâdisü Ubeydullah b. Ömer", İkinci kısım/129 (No. 108); Müslim, "Fiten ve Eşrâtü's-Sâ'e" 20 (No. 100); İbn Kesîr, *Bidâye*, 2/115; Yûsuf b. Muhammed, *el-Müntehab*, 59.

ilgili risâlelerin birinci kaynağı olan Nâfi ile görüşmüş ve ondan rivâyette bulunmuştur.⁶⁴¹ Anekdotta da belirttiği üzere kendisi bizzat Nâfi'den ulaşamadığı metinleri Ubeydullah'tan rivâyet etmiştir. Nitekim gerek risâlede yer alan hadis/fıkıh metinlerinde gerekse bunların dışında kalan siyer rivâyetleri konusunda Nâfi'den ıktibasta bulunmuştur. Risâledeki metinlerin kahir ekseriyeti fıkıh/hadis içerikli olduğundan istisnaları olmakla beraber bunları fıkıh/hadis alanında telif ettiği eserine almıştır. Zira bu metinler, *Meğâzî*'de kullanılmaya pek elverişli değildirler. Nitekim Öz, Hatıbu'l-Bağdâdî'de geçen bir nakle dayanarak⁶⁴² Mûsâ b. Ukbe'nin *Meğâzî* dışında farklı bir eserinin olduğunu dile getirmektedir.⁶⁴³ Diğer yandan gerek Nâfi'nin kendisinden gerekse Sâlim ve Ubeydullah kanalı ile naklettiği Nâfi'ye ait siyer metinlerini ise *Meğâzî*'sinin muhtevasına derç etmiş olmalıdır.

3.4.2. İbn İshâk (ö. 151/768)

Muhammed b. İshâk, Ubeydullah ile aynı zaman diliminde Medine'de yaşamış ve Zührî'nin ders halkasında görüşmüşlerdir.

İbn İshâk'ın, Ubeydullah'tan nakilde bulunup bulunmadığını tespit etmek amacıyla *Sîre*'sinin söz konusu nüshalarında yaptığımız incelemelerde Ubeydullah'a ait bir rivayete ulaşamadık. Değerlendirmeye aldığımız ilgili nüshalar dışında İbn İshâk'ın Ubeydullah'tan, Resulullah'ın Bakî mezarlığında yatanlara bağışlanma duasında bulunmasını konu alan bir nakli bulunmaktadır. İlgili metnin sened ve konusunu şöyle verebiliriz:

Sened: Muhammed b. İshâk → Ubeydullah b. Ömer b. Hafs → Ubeyd b. Huneyn -el-Hakem b. Ebi'l-Âs'ın mevlâsı → Abdullah b. Amr b. el-Âs → Hz. Peygamber'in mevlâsı Ebû Müveyhibe.

Konu: Hz. Peygamber'in Ebû Müveyhibe'yi de yanına alarak Bakî mezarlığına gidip oradakilere istiğfarda bulunması ve Ebû Müveyhibe ile aralarında geçen diyalog.⁶⁴⁴

İbn Hişâm'da aynı metin şu senedle geçmektedir:

“İbn İshâk → Abdullah b. Ömer → Ubeyd b. Cübeyr → el-Hakem b. Ebi'l-Âs'ın mevlâsı → Abdullah b. Amr b. el-Âs → Hz. Peygamber'in mevlâsı Ebû Müveyhibe.”⁶⁴⁵

⁶⁴¹ Nesâî, Mûsâ b. Ukbe'yi Nâfi'nin üçüncü tabakadaki râvileri arasında zikretmektedir. Bkz. Nesâî, *Tabakât*, 59.

⁶⁴² İbnü'l-Mübârek, Mûsâ b. Ukbe'nin Nâfi kanalı ile naklettiği, Abdullah b. Ömer'in teşrik günlerinde tek başına namaz kıldığında tekbir getirmediği yönündeki rivâyetin, İbn Ukbe'nin kitabında yer almadığını söylemektedir. Bkz. Hatıbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 7/188-189.

⁶⁴³ Öz, *İlk Siyer Kaynakları*, 206. “Ubeydullah b. Ömer, Mûsâ b. Ukbe → Nâfi b. Cübeyr b. Mütüm → Aişe” kanalı ile Hz. Peygamber'a ait bir dua nakletmektedir ki İbn Ukbe'nin bu eserine ait olması muhtemeldir. Bkz. Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, 4/85.

⁶⁴⁴ Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim en-Nîsâbü'rî, *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, thk. Mustafa Abdilkâdir Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1411/1990), 3/57.

⁶⁴⁵ İbn Hişâm, *Sîre*, 2/642.

Sehâvi, bu rivâyetin “İbn İshâk → Ubeydullah b. Ömer...” yoluyla nakledilenine değinirken, ilgili rivâyetin Yûnus b. Bükeyr nüshasında “İbn İshâk → Abdullah b. Ömer b. Rebîa” şeklinde geçtiğini belirtmektedir.⁶⁴⁶

Bu üç senet zincirinden, İbn İshâk'ın ilgili rivâyeti, Abdullah b. Ömer, Ubeydullah b. Ömer b. Hafs ve Abdullah b. Ömer b. Rebîa şeklinde üç farklı kişiden naklettiği sonucu çıkmaktadır ki burada bir hata olduğu kesindir. Kanaatimizce bu üç isimden doğru olanı İbn Hişâm'daki senedde geçen Abdullah b. Ömer el-Abşemî el-Übillî'dir. Zira ricâl kitaplarında bu ismin râvileri arasında Muhammed b. İshâk, kaynaklarında ise Ubeyd b. Cübeyr'in ismi zikredilmektedir.⁶⁴⁷ Diğer yandan el-Hakem b. Ebi'l-Âs'ın mevlâsı Ubeyd b. Huneyn değil Ubeyd b. Cübeyr'dir.⁶⁴⁸ Dolayısıyla İbn İshâk'ın elimizde bulunan nüshalarında, Ubeydullah b. Ömer'in risâlesinin bir kaynaklığı bulunmamaktadır. Risâlenin dışında yukarıda zikrettiğimiz örneğin Ubeydullah b. Ömer tariki ile *Sîre*'nin Yûnus b. Bükeyr nüshasında yer aldığı belirtilmişse de burada muhtemel bir râvi veya nâsihten kaynaklı hata olmalıdır. Zirâ İbn İshâk ilgili rivâyeti Ubeydullah b. Ömer'den değil, Abdullah b. Ömer el-Übillî'den nakletmiştir.

İbn İshâk'ın, Ubeydullah'tan nakletmediğini söylerken onun Nâfi ile aynı dönemde Medine'de yaşadığını ve kendisinden rivâyette bulunduğunu⁶⁴⁹ hatırd tutmak gerekir. Zirâ, Nâfi'den direkt alabilme imkânına sahip olduğu hadisleri araya ikinci bir şahsı, râvisi Ubeydullah'ı koyarak nakletmesi her ne kadar İbn İshâk'ın metoduna aykırı değilse de bunu ulaşamadığı durumlarda yaptığı bilinmektedir.

İbn İshâk, *Meğâzî*'sinde, Nâfi'den Hz. Ömer ve oğlu Abdullah hakkında siyer ile bağlantılı nakiller de mevcuttur.⁶⁵⁰ Bu durum, İbn İshâk'ın *Meğâzî*'sine Nâfi'nin siyer ile alakalı nakillerini dâhil ettiğini göstermektedir. Zira İbn İshâk ondan sadece siyere dair rivâyetler değil; hadis/fıkha dair rivâyetler de nakletmiştir. Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde bu konuda bazı örneklerle rastlamak mümkündür.⁶⁵¹ *Müsned*'de geçen rivâyetlerin bazıları Ubeydullah b. Ömer'in risâlesinde de geçmektedir. Ancak İbn İshâk, tüm bu rivâyetleri Ubeydullah'tan değil, Nâfi'den aktarmıştır. Çalışmamız açısından önemli olan husus, İbn İshâk'ın fıkha/hadise dair bu nakillere *Meğâzî*'sinde yer vermemesidir. Muhtemelen o, ilgili rivâyetleri *Sünen* adlı eserine dâhil etmiştir. Müellifin, hadis/fıkâh rivâyetleri ilgili alanlardaki eserine, siyer nakillerini ise *Sîre*'sine aldığını gösteren söz konusu örnekler, Hadis ve Siyer'in ayrı ayrı geliştiğine ve

⁶⁴⁶ Ebu'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdîrahmân b. Muhammed es-Sehâvî, *et-Tuhfetü'l-latîfe fi târîhi'l-Medîneti's-şerîfe* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1414/1993), 2/65.

⁶⁴⁷ Buhârî, *Târîhu'l-kebîr*, 5/144.

⁶⁴⁸ Zehebî'nin ilgili rivâyet için verdiği sened zinciri İbn Hişâm'ın aynıdır. Bkz. Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit el-Bağdâdî, *Telhîsü'l-müteşâbih fi'r-resm*, thk. Sükeyne eş-Şihâbî (Şam: Talâs li'd-Dîrâsâti ve't-Tercemeti ve'n-Neşr, 1405/1985), 1/419-420.

⁶⁴⁹ Nâfi'nin râvileri arasında İbn İshâk'ın ismi geçmektedir. Bkz. Nesâî, *Tabakât*, 68.

⁶⁵⁰ Bkz. İbn İshâk, *Sîre*, 164; İbn Hişâm, *Sîre*, 1/348-349, 474-476, 2/357, 490, 566, 602.

⁶⁵¹ Bkz. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 1/254 (No. 94), 8/362 (No. 4741), 8/473 (No. 4867), 9/336 (No. 5466), 10/393 (No. 6307), 10/475 (No. 6437), 10/280 (No. 6130), 10/281 (No. 6132), 10/329 (No. 6190), 10/392 (No. 6306), 35/488 (No. 21614).

müelliflerin bu durumun farkında olduklarına ve ona göre hareket ettiklerine delalet etmektedir.

İlgili örneklere yer verirken dikkatimizi çeken bir hususu belirtmeden geçmek istemiyoruz. Ubeydullah'ın Nâfi'den naklettiği rivâyetlerin kahir ekseriyeti İbn Ömer'e; İbn İshâk'ın, Nâfi'den rivâyet ettikleri ise Hz. Peygamber'e ait fikhî uygulamalardır. Bunun yanında risâlede geçen örneklerde İbn Ömer'in uygulamalarına yer verilirken bazen rivâyetin sonunda Hz. Peygamber'in de aynı şekilde yaptığı belirtiliyordu. İbn İshâk'ta ise bunun tam aksi bir yöntem söz konusudur. Bazı metinlerde Hz. Peygamber'in uygulaması zikredildikten sonra Abdullah b. Ömer'in de aynı şekilde yaptığı belirtilmiştir. Dolayısıyla Ubeydullah'ın rivâyetlerinde merkezde İbn Ömer; İbn İshâk'ta ise Hz. Peygamber olmaktadır. İlgili örnekler bize Ubeydullah b. Ömer ile İbn İshâk'ın fikhî olayları temellendirmede izlediği yöntem farklılığı hususunda da bazı ipuçları vermektedir. İbn İshâk, Nâfi'den Hz. Peygamber'e ait fikhî nitelikteki uygulamaları veya sözleri naklederken Ubeydullah çoğunlukla İbn Ömer'in uygulamalarına yer vermiştir. Elbette ki kesin bir sonuç için İbn İshâk'ın bütün fikhî nakillerine bakmak gerekmektedir.

Sonuç olarak İbn İshâk, Nâfi'ye ulaştığından dolayı risâledeki nakilleri Ubeydullah'tan nakletme gereği duymamıştır. Zirâ risâlede Ubeydullah'ın bir rivâyet hariç tek kaynağı Nâfi'dir.⁶⁵² Dolayısıyla Ubeydullah'ın risâlesinin Sîre'ye bir kaynaklığı söz konusu değildir. Nâfi'den ise hem hadis/fikhî nakiller hem de siyere dair rivâyetler nakletmiş ve her nakli ilgili alandaki eserinde kullanmıştır. Bu örnek özelinde Hadis'in Siyer'e kaynaklığından çok, iki ilmin bağımsız bir şekilde gelişim gösterdiğini anlamak mümkündür.

3.4.3. Ma'mer b. Râşid (ö. 153/770)

Ma'mer b. Râşid de Ubeydullah b. Ömer ile aynı dönemde yaşamıştır. Aynı şehirde ikamet etmeseler dahi Ma'mer, "Eyyûb → Nâfi" kanalı ile İbn Ömer'in sefer dönüşü Hz. Peygamber'in kabrine gelip Resulullah, Ebû Bekr ve babası Ömer'e selam verdiği yönündeki nakli, Ubeydullah b. Ömer'e sormuştur.⁶⁵³ Dolayısıyla onların mülaki oldukları açıktır. Ricâl kitaplarında Ubeydullah'ın râvileri arasında Ma'mer b. Râşid'in adının zikredilmesi⁶⁵⁴ ise Ubeydullah'tan rivâyette bulunduğunu gösterir. Ma'mer'in *Câmi* adlı eseri ile Abdurrezzâk'ın *Musannef*'inde bu rivâyetlere rastlamak mümkündür. Bunları şu şekilde verebiliriz:

⁶⁵² Bkz. Ek-4.

⁶⁵³ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Abdilhâdî, *es-Sârimü'l-münkî fi'r-red ale's-Sübkî*, thk. Akil b. Muhammed b. Zeyd (Beyrut: Müessesetü'r-Reyyân, 1424/2003), 141.

⁶⁵⁴ Bkz. Mizzî, *Tehzîb*, 19/125-127.

Tablo 7. Ma'mer'in Ubeydullah b. Ömer'den Naklettiği Bazı Rivâyetler

Sıra No	Sened	Konu	Sayfa
1	Ma'mer → Ubeydullah b. Ömer → Nâfi → İbn Ömer	Hiz. Peygamber'in namazda otururken sağ ve sol elinin pozisyonu	Abdurrezzâk es-San'ânî, <i>el-Musannef</i> , 2/248 (No. 3238); Ahmed b. Hanbel, <i>Müsned</i> , 10/418 (No. 6348)
2		Hiz. Peygamber'in Hayber gelirlerinden eşlerine verdiği pay	Abdurrezzâk es-San'ânî, <i>el-Musannef</i> , 8/98 (No. 14469); Zehebî, <i>Târîhu'l-İslâm</i> , 1/286
3		Hiz. Peygamber'in Cuma namazında arada bir oturuşla iki hutbe vermesi	Abdurrezzâk es-San'ânî, <i>el-Musannef</i> , 3/188 (No. 5261)
4	Ma'mer → Ubeydullah b. Ömer → Saîd b. Ebî Saîd el-Makbûrî → Ebû Hüreyre → Resulullah	Gece kalkıp yatağa dönen kişinin yatağı silkelemesi ve okuyacağı dua	Ma'mer, <i>el-Câmi</i> , 11/34 (No. 19830); Ahmed b. Hanbel, <i>Müsned</i> , 13/218 (No. 7810)
5	Ma'mer → Ubeydullah b. Ömer	Sâlim b. Abdillâh'ın Mekke'den cuma günü çıktığı	Abdurrezzâk es-San'ânî, <i>el-Musannef</i> , 3/250 (No. 5539)
6		Ömer b. Abdulazîz'in arazilerin işlenişi ile ilgili mektubu	Abdurrezzâk es-San'ânî, <i>el-Musannef</i> , 8/101 (No. 14482)
7		Kâsım b. Muhammed ve Sâlim b. Abdillâh'a çocuğa had cezası uygulama yaşının sorulması	Abdurrezzâk es-San'ânî, <i>el-Musannef</i> , 10/178 (No. 18736)
8	Ma'mer → Ubeydullah b. Ömer → Nâfi	İbn Ömer'in arazisini kiraya vermesi ve bu konuda Hiz. Peygamber'in bir uygulaması	Abdurrezzâk es-San'ânî, <i>el-Musannef</i> , 8/93 (No. 14454)
9	Ma'mer → Ubeydullah b. Ömer → Nâfi → Safiyye bint Ebî Ubeyd	Hiz. Ömer'in daha önce içkiden dolayı celde uyguladığı Sakîflinin evinde içki bulması sonucu evi yakması	Abdurrezzâk es-San'ânî, <i>el-Musannef</i> , 6/76 (No. 10051)

İlgili nakillerden sadece “İbn Ömer'in arazisini kiraya vermesi” konulu metin bazı farklılıklarla birlikte risâlede⁶⁵⁵ yer almaktadır. Diğer yandan tabloda geçen örneklerden sadece ilk üç rivâyet Hiz. Peygamber ile ilgilidir.

Ma'mer'in siyer nakillerinde yaptığımız taramada ise Ubeydullah'tan naklettiği farklı bir siyer metnine ulaşamadığımızdan Ubeydullah b. Ömer'in risâlesinin Ma'mer'in siyer rivâyetlerine bir kaynaklığının olmadığını söyleyebiliriz. Aynı şekilde ilgili

⁶⁵⁵ Bkz. Ubeydullah b. Ömer, “Ehâdisü Ubeydullah b. Ömer”, İkinci kısım/130 (No. 111).

risâlenin Ma'mer'in hadis eserine de ciddi bir kaynaklık yapmadığının belirtmeliyiz. Ma'mer, Ubeydullah ile görüşmesine rağmen Nâfi'nin rivâyetlerinde kaynak aldığı kişi, Eyyûb es-Sahtiyânî'dir. *Câmi* adlı eserinde risâlede yer alan bazı rivâyetler de dâhil olmak üzere⁶⁵⁶ bu kanaldan birçok nakil⁶⁵⁷ bulunmaktadır.

Buraya kadar incelediğimiz risâlelerdeki içeriğin bir kısmının özellikle Ma'mer tarafından Eyyûb ve Zührî gibi farklı kanallardan nakledilmesi, ilgili risâlelere benzer içerikteki başka risâlelerin bu kimseler tarafından bir araya getirildiğini muhtemel kılmaktadır.

Sonuç olarak Ubeydullah b. Ömer'in risâlesinin Ma'mer b. Râşid'in *Meğâzî*'sine bir kaynaklığı bulunmamaktadır. İlgili risâle dışında ise siyer ile ilgili yukarıda yer verdiğimiz üç nakli vardır. Bunun yanında risâlenin Hadis alanında telif etmiş olduğu *Câmi* adlı eserine de ciddi bir kaynaklığının olmadığı göz önünde bulundurulmalıdır. O, Nâfi'nin risâlede yer alan rivâyetleri de dâhil olmak üzere birçoğuna Eyyûb es-Sahtiyânî vasıtasıyla ulaşmıştır.

3.4.4. Vâkıdî (ö. 207/823)

Vâkıdî ile Ubeydullah b. Ömer arasındaki ortak nokta iki ismin Medineli olmasıdır. 130/748 yılında doğan Vâkıdî, Ubeydullah b. Ömer (ö. 147/764?) dünyadan ayrıldığında on dört ile on yedi yaşları arasındadır. Erken bir yaşta ilim öğrenmeye başlayan Vâkıdî'nin⁶⁵⁸ bu yaş aralığında Ubeydullah ile görüşüp ondan rivâyette bulunması gayet tabiidir. Nitekim İbn Sa'd'ın *Tabakât*'ında bu minvalde bazı rivâyetler mevcuttur:

⁶⁵⁶ Karşılaştırma için bkz. Ubeydullah b. Ömer, "Ehâdisü Ubeydullah b. Ömer", İkinci kısım/129 (No. 106); Ma'mer, *el-Câmi*, 10/435 (No. 19619); Ubeydullah b. Ömer, "Ehâdisü Ubeydullah b. Ömer", İkinci kısım/129 (No. 109); Ma'mer, *el-Câmi*, 11/319 (No. 20649); Ubeydullah b. Ömer, "Ehâdisü Ubeydullah b. Ömer", İkinci kısım/130 (No. 113); Ma'mer, *el-Câmi*, 10/459 (No. 19698); Ubeydullah b. Ömer, "Ehâdisü Ubeydullah b. Ömer", İkinci kısım/131 (No. 118); Ma'mer, *el-Câmi*, 11/66 (No. 19926); Ubeydullah b. Ömer, "Ehâdisü Ubeydullah b. Ömer", İkinci kısım/131 (No. 120); Ma'mer, *el-Câmi*, 10/432 (No. 19610-19611); Ubeydullah b. Ömer, "Ehâdisü Ubeydullah b. Ömer", İkinci kısım/132 (No. 124); Ma'mer, *el-Câmi*, 11/68 (No. 19930).

⁶⁵⁷ Bkz. Ma'mer, *el-Câmi*, 10/390 (No. 19453), 394 (No. 19468), 398 (No. 19486), 399 (No. 19490), 402 (No. 19498), 418 (No. 19557), 419 (No. 19559), 421 (No. 19564), 432 (No. 19610-19611), 435 (No. 19619), 448 (No. 19666), 466 (No. 19725), 468 (No. 19730), 11/18 (No. 19774), 26 (No. 19806), 31 (No. 19822), 42 (No. 19857), 47 (No. 19875), 66 (No. 19926), 68 (No. 19929-19930), 69 (No. 19932), 76 (No. 19962), 78 (No. 19968), 82 (No. 19984), 272 (No. 20523), 290 (No. 20565), 319 (No. 20649), 381 (No. 20802), 429 (No. 20915).

⁶⁵⁸ İbn Sa'd, *Tabakât*, 7/559.

Tablo 8. Tabakât'ta Vâkıdî'nin Ubeydullah b. Ömer'den Naklettiği Rivâyetler

Sıra No	Sened	Konu	Sayfa
1	Muhammed Ömer → Ubeydullah b. Ömer → Rebîa b. Atâ b. Ya'kûb	Ömer b. Abdilazîz'in Ebû Bekr b. Hazm'a tacirler konusunda gönderdiği mektup	İbn Sa'd, <i>Tabakât</i> , 7/339
2	Muhammed b. Ömer → Ubeydullah b. Ömer ve İsa b. Hafs → Nâfi	İbn Ömer'in, oğlu Abdullah'ın ipekli elbise giymesini yadırgamaması	İbn Sa'd, <i>Tabakât</i> , 7/200
3	Muhammed b. Ömer → Ubeydullah b. Ömer b. Hafs	Hişâm b. Abdilmelik'in, Sâlim b. Abdillâh'ın görünüşünü beğenmesi sonucu ne yediğini sorması, Sâlim'in aynı günde hastalanması (Nazar)	İbn Sa'd, <i>Tabakât</i> , 7/199
4	Muhammed b. Ömer → Ubeydullah b. Ömer → Nâfi → İbn Ömer	Ramazan ayının farz kılınması ve fitır sadakasının miktarı	İbn Sa'd, <i>Tabakât</i> , 1/213-214

Örneklerde görüldüğü üzere Vâkıdî, Ubeydullah'tan nakilde bulunmuş ve muhtemelen bunları *Tabakât*'ında kullanmıştır. Bu rivâyetler inceleme konumuz olan risâlede geçmemektedir. Diğer yandan Vâkıdî'nin, Ubeydullah'tan rivayet etmesi onunla karşılaştığı düşüncesini büyük ölçüde desteklemekte ve *Meğâzî* müellifinin doğum tarihi (d. 130/747) bunun Ubeydullah'ın (ö. 147/764?) hayatının son dönemlerinde gerçekleştiğini göstermektedir. Ubeydullah'ın söz konusu tarihte risâleye henüz sahip olmaması da mümkün değildir. Zira Nâfi'nin 117/735 tarihinde vefat ettiğini⁶⁵⁹ dikkate alırsak Ubeydullah, risâleyi bu tarihten önce imlâ etmiş olmalıdır.

Konumuz açısından önemli olan husus, Vâkıdî'nin, risâleyi *Meğâzî*'sinde kullanıp kullanmadığıdır. *Kitâbü'l-Meğâzî*'de yaptığımız incelemelerde Ubeydullah b. Ömer isminin geçmediğini müşahade ettik. Bundan dolayı ilgili risâlenin *Kitâbü'l-Meğâzî*'nin değerlendirmeye aldığımız nüshasına bir kaynaklığı mevcut değildir. Risâle bir yana, *Meğâzî*'de Ubeydullah'a ait bir naklin yer almaması Vâkıdî'nin ilgili eserinde onun herhangi bir nakline yer vermediğini göstermektedir.

Nâfi, Ubeydullah'ın risâledeki birinci kaynağıdır ve Ubeydullah risâleyi, Nâfi'den imlâ yolu ile telif etmiştir. Bununla bağlantılı olarak Vâkıdî'nin şu sözleri zikre değerdir:

Bana Nâfi b. Ebî Nuaym ve İsmâil b. İbrahim b. Ukbe ve Ebû Mervân Abdilmelik b. Abdilazîz b. Ebî Ferve dediler ki, Nâfi'nin İbn Ömer'den işittiği bir kitabı vardı. Bu kitabı ona okurduk ve “Ebû Abdillâh! Bu kitabı sana okuduk. Haddesenâ Nâfi diyelim mi?” dedüğümüzde “Evet” derdi.⁶⁶⁰

⁶⁵⁹ Kelâbâzî, *Hidâye ve'l-irşâd*, 2/747; Mizzî, *Tehzîb*, 29/305-306.

⁶⁶⁰ İbn Sa'd, *Tabakât*, 7/423; Zehebî, *A'lâm*, 5/98-99.

Bu bilgi Vâkıdî'nin Nâfi'ye ait bir sahifeden haberdar olduğunu göstermektedir. Senedde geçen ilgili üç isimden sahifeye ulaşma imkânı varsa da ilgili sahifenin elimizdeki risâle ile bir bağlantısının olup olmadığını tespit etmek güç görünmektedir.

Vâkıdî, *Meğâzî*'de Ubeydullah'a ait bir nakle yer vermemekle birlikte onun birinci kaynağı Nâfi'ye farklı kanallardan ulaşmaktadır.⁶⁶¹ Ayrıca belirtelim ki, Vâkıdî'nin eserinde yer verdiği bu metinler, doğrudan siyer ile ilgili rivayetlerdir. Dolayısıyla Vâkıdî'nin Nâfi'nin hadis/fikhî nakillerinden öte siyer nakillerine yöneldiği söylenebilir. Zikredilen nakiller arasında, “Hz. Peygamber'in Mekke'nin fethinde yanında Bilal, Osman b. Talha ile birlikte Üsâme b. Zeyd'in devesi üzerinde gelmesi ve ardından Osman'ın Kâbe'nin anahtarlarını getirmesi”⁶⁶² konulu rivâyete benzer bir nakil risâlede de bulunmaktadır. Risâlede yer alan metinde Hz. Peygamber, bu kişilerle birlikte Kâbe'ye girmekte ve orada namaz kılmaktadır.⁶⁶³ Anlaşılan o ki, bu iki metin birbirinin devamı niteliğindedir. İki metnin senedinin Nâfi'de birleşmesi ise ayrıca kaydedilmesi gereken bir husustur. Risâlede yer alan metnin Kâbe'de namaz kılma konusunda fikhî bir yönü bulunurken diğerinde tarihî bir bilgi verilmektedir. Rivâyetin ikiye bölünmesinin Nâfi'den mi yoksa İbn Ömer'den mi kaynaklandığını bilmemekle beraber tek bir metnin ikiye bölündüğü ve fikhî hüküm barındıran risâledeki naklin siyer rivâyetinden ayrılarak oluşturulduğu izlenimine sahibiz. Bunun yanında Vâkıdî'de geçen rivâyetin senedinde yer alan İsmâil b. İbrahim b. Ukbe ismi önemlidir. Zira Vâkıdî'ye Nâfi'nin sahifesinden haber veren üç isimden biri İsmâil b. İbrahim b. Ukbe idi. Vâkıdî bu şahıs vasıtasıyla Nâfi'nin İbn Ömer'den naklettiği sahifeye ulaşmış olmalıdır. İlgili rivâyet bu sahifede siyer nakillerinin bulunduğu ve Vâkıdî'nin de bunları kullandığına işaret etmektedir.

Sonuç olarak Vâkıdî, Ubeydullah ile görüşmüş ve büyük ihtimalle risâleyi görmüştür. Ancak buna rağmen risâlenin değerlendirmeye aldığımız *Kitâbü'l-Meğâzî* nüshasına bir kaynaklığı yoktur. Bunun yanında Vâkıdî, Nâfi'ye ait siyer rivâyetlerini içeren risâlelere veya bunlara yer veren başka eserlere ya da her ikisine ulaşmış ve bu metinleri ilgili eserinde kullanmıştır. Konumuz açısından önemli olan husus Ubeydullah'ın risalesine başvurmayan Vâkıdî'nin, risâlenin kaynağı olan Nâfi'ye ait siyer rivâyetlerini kullanmış olmasıdır ki muhtemelen bunlar Nâfi'ye ait siyer risâleleridir.

3.4.5. İbn Sa'd (ö. 230/845)

Ubeydullah b. Ömer (ö. 147/764?) ile İbn Sa'd (ö. 230/845) farklı dönemlerde yaşamışlardır. Lakin İbn Sa'd, *Tabakât*'ında Ubeydullah b. Ömer'in biyografisine yer vermektedir.⁶⁶⁴ İbn Sa'd'ın eserinde tespit edebildiğimiz kadarıyla Ubeydullah'ın ismi

⁶⁶¹ Vâkıdî, *Meğâzî*, 2/501, 524, 719, 761, 833-834, 842-843, 845, 3/877, 880-881, 1092.

⁶⁶² Vâkıdî, *Meğâzî*, 2/833-834.

⁶⁶³ Ubeydullah b. Ömer, “Ehâdisü Ubeydullah b. Ömer”, İkinci kısım/116 (No. 21).

⁶⁶⁴ İbn Sa'd, *Tabakât*, 7/531.

tekrarsız kırk sekiz farklı rivâyette geçmektedir. Söz konusu rivâyetlerin on iki tanesi Hz. Peygamber'in biyografisinde geçmektedir. Bunlar sened ve konuları itibari ile şu şekildedir:

Tablo 9. Ubeydullah b. Ömer'in Tabakât'ta Hz. Peygamber'in Biyografisinde Geçen Rivâyetleri

Sıra No	Sened	Konu	Sayfa
1	İbn Sa'd → Muhammed b. Ömer → Ubeydullah b. Ömer → Nâfi → İbn Ömer	Ramazan ayının farz kılınması ve fitır sadakasının miktarı	İbn Sa'd, <i>Tabakât</i> , 1/213-214
2	İbn Sa'd → Ubeydullah b. Ömer → Ziyâd b. Rebî → Hâlid b. Seleme → Ebû Bürde b. Ebî Mûsâ → Babasından	Ashabın şüphelendikleri durumları Hz. Aîşe'ye sormaları	İbn Sa'd, <i>Tabakât</i> , 2/322
3	İbn Sa'd → Muhammed b. Ubeyd et-Tenâfisî → Ubeydullah b. Ömer → Hubeyb b. Abdirrahman → Hafs b. Âsım → Ebû Hüreyre → Resulullah	Hz. Peygamber'in, evi ile minberinin arasının cennetten bir ravza olduğunu söylemesi	İbn Sa'd, <i>Tabakât</i> , 1/218
4	İbn Sa'd → Saîd b. Mansûr → Abdulazîz b. Muhammed → Ubeydullah b. Ömer → Muhammed b. İbrahim → Zeyneb bint el-Cahş	Hz. Peygamber'in, Zeyneb bint el-Cahş'a ait sarı bir kaptan abdest almaktan hoşlanması	İbn Sa'd, <i>Tabakât</i> , 1/318
5	İbn Sa'd → Affân b. Müslim → Hammâd b. Seleme → Ubeydullah b. Ömer → Saîd b. Ebî Saîd el-Makbûrî → İbn Cüreyc	İbn Ömer'in sakalını boyaması ve Hz. Peygamber'in de böyle yaptığını söylemesi	İbn Sa'd, <i>Tabakât</i> , 1/377
6		İbn Ömer'in bıyıklarını kısaltması ve Hz. Peygamber'in de böyle yaptığını bildirmesi	İbn Sa'd, <i>Tabakât</i> , 1/386
7	İbn Sa'd → Affân b. Müslim → Hammâd b. Seleme → Ubeydullah b. Ömer → Nâfi'den olduğunu zannediyorum → İbn Ömer	Hayber'in fethi ve yapılan antlaşma	İbn Sa'd, <i>Tabakât</i> , 2/104
8	İbn Sa'd → Muhammed b. Süleym → ed-Derâverdî → Ubeydullah b. Ömer → Nâfi → İbn Ömer	Hz. Peygamber'in sarığını omuzunun arasına sarkıtması	İbn Sa'd, <i>Tabakât</i> , 1/392
9	İbn Sa'd → Enes b. İyâz → Ubeydullah b. Ömer → İbn Şihâb → Ömer b. Ebî Seleme el-Mahzûmî	Hz. Peygamber'in tek elbiseye bürünmüş halde namaz kılması	İbn Sa'd, <i>Tabakât</i> , 1/398
10	İbn Sa'd → Ebû Damre Enes b. İyâz el-Leysî → Ubeydullah b. Ömer → Nâfi → İbn Ömer	Hz. Peygamber'in Yemen işi, üç beyaz elbise ile kefenlenmesi	İbn Sa'd, <i>Tabakât</i> , 2/245

11	İbn Sa'd → Ebû Damre Enes b. İyâz el-Leysî ve Abdullah b. Nümeyr el-Hemdânî → Ubeydullah b. Ömer → Nâfi → İbn Ömer	Medine'ye ilk hicret edenler ve konakladıkları mekân, onlara imamlık yapan kişi	İbn Sa'd, <i>Tabakât</i> , 2/303, 3/83
12	İbn Sa'd → Abdullah b. Nümeyr → Ubeydullah b. Ömer → Nâfi → İbn Ömer	Hz. Peygamber'in resmi işlerde mühür yerine kullandığı yüzüğü ve akıbeti	İbn Sa'd, <i>Tabakât</i> , 1/406

Ubeydullah'a ait bu örnekler araştırma konumuz olan risâlede geçmemektedir. Muhtemelen mezkûr rivâyetler onun başka bir risâlesine aittir. Bu nedenle Ubeydullah b. Ömer'in risâlesinin İbn Sa'd'ın *Tabakât* adlı eserinin siyer bölümüne bir kaynak teşkil etmediğini söyleyebiliriz. Bunun yanında yukarıda geçen örnekler, İbn Sa'd'ın, Ubeydullah'a ait hangi türden rivâyetleri naklettiği ve bunları nasıl kullandığı hususunda bazı fikirler vermektedir. Öncelikle, rivâyetlerin geneli Hz. Peygamber'in sosyal hayatı ile ilgilidir. Dolayısıyla kronolojik olarak telif edilen bir tarih kitabında bu tür metinlerin direkt kullanımı zordur ki *Tabakât*'ın daha önce telif edilen siyer kitaplarından farklı bir yönü bulunmaktadır. Müellif ilgili eserine yeni konu başlıkları eklemiş ve bu vesileyle eseri hem tematik bir yön kazanmış hem de sosyal konuların işlenmesi daha kolay olmuştur. Bundan olsa gerek ki bu tür nakiller daha önceki siyer müelliflerine nazaran İbn Sa'd'da daha fazla bulunur.

İbn Sa'd, söz konusu metinlerde Hz. Peygamber'in sosyal hayatına dair bilgiler bulunduğundan dolayı ilgili eserinde kullanmış olmalıdır. Diğer yandan yukarıda yer verdiğimiz konu başlıklarına baktığımızda bu tür nakillerin siyer literatürünün genişleme dönemi ürünleri olduğunu da belirtmeliyiz. Nitekim, “Siyah Renk ve Sarıklar”, “Resulullah'ın Bıyığını Kısaltması”, “Resulullah'ın Boya Kullandığını Söyleyenler”, “Resulullah'ın Ahlakının Sıfatı” vs. başlıklar daha önceki siyer literatüründe pek rastlanan konu başlıkları değildir. Bu konular muhaddis ve fakîh kimliği ön planda olan kimselerin Hz. Peygamber'in hayatı ile ilgili ne tür bilgilere ağırlık verdiğini de göstermektedir. Dolayısıyla bu kimselere ait siyer metinlerinin İbn Sa'd ile beraber özellikle Hz. Peygamber'in sosyal hayatına dair konularda kaynaklık teşkil ettiği söylenebilir.

Tabakât'ın siyer bölümünün yanında diğer kısımlarında da Ubeydullah b. Ömer'e ait birçok örnek bulunmaktadır. Bunların çoğu Ömer ailesi ile ilgilidir ve İbn Sa'd tarafından söz konusu kimselerin biyografisinde kullanılmıştır.⁶⁶⁵ Bu durum Ubeydullah'ın Ömer ailesi başta olmak üzere bazı fertlerinin biyografisi hakkında önemli bir kaynak olduğunu göstermektedir. Söz konusu nakillerden sadece İbn Ömer'in cenaze taşıdıktan sonra abdest tazelemeyip namaz kıldığını yönündeki rivayet⁶⁶⁶ risâlede

⁶⁶⁵ Bazı örnekler için bkz. İbn Sa'd, *Tabakât*, 3/173, 246, 294, 296, 303, 325, 339, 357, 4/145, 167, 5/109, 7/14, 16, 55, 198, 423.

⁶⁶⁶ İbn Sa'd, *Tabakât*, 3/357.

mevcuttur. Ancak risâlede İbn Ömer'in kimin cenazesini taşıdığı bilgisi bulunmazken⁶⁶⁷ *Tabakât*'ta Abdurrahman b. Zeyd b. el-Hattâb ile Saîd b. Zeyd'in ismi geçmektedir. Risâlede yer alan metinde fikhî bir gaye var olduğundan isim verilmeye ihtiyaç duyulmamış iken İbn Sa'd onu biyografide kullandığı için isim zikretmiştir.

Risâlenin direkt bir kaynaklığından söz edilemese de İbn Sa'd içeriğindeki bazı metinleri farklı kanallar aracılığıyla naklettiğinden Ubeydullah dışında farklı kaynaklara başvurmuştur.⁶⁶⁸

Sonuç olarak, Ubeydullah b. Ömer'in risâlesinin İbn Sa'd'ın *Tabakât* adlı eserinin siyer bölümüne bir kaynaklığından söz etmek mümkün değildir. Bununla birlikte ilgili risâlenin dışında Ubeydullah'tan siyer ile ilgili bazı nakillerde bulunmuştur. Mezkûr metinler, fikhî içerikli olduğundan dolayı siyasî tarihten çok, sosyal tarihe malzeme olmaya müsaittirler. *Tabakât*'ın tematik yapı ve kurgusu bu tür nakillerin kullanımına elverişlidir. Ancak *Tabakât*'ın bu yapısı bir sonuçtur ve bizi ilgilendiren husus bunun sebepleridir. Ubeydullah'ın ilgili metinleri özelinde fakîh/muhaddis kimliği ile ön plana çıkan kimselerin *Tabakât*'ın bu yapısında önemli bir rol oynadıklarını ifade edebiliriz. Dolayısıyla bu tür metinlerin siyer literatürünün genişlemesine sebep olduğu ve sosyal konular özelinde Siyer ilmine önemli bir katkı sağladığı aşîkardır. Zira İbn Sa'd öncesi siyer telifleri daha çok "olay, vaka" ağırlıklı olduğundan sosyal konular "satır alarında" kalmıştır.

Genel değerlendirme olarak Ubeydullah b. Ömer'in risâlesinin ilk siyer müelliflerinin ilgili eserlerine bir kaynaklığı söz konusu değildir. Ubeydullah'ın risâledeki kaynağının Nâfi olması ulaşılan sonuçta göz önünde bulundurulması gereken bir husustur. Zirâ Mûsâ b. Ukbe ile İbn İshâk onunla aynı dönemde Medine'de yaşamışlar ve ondan direkt rivâyet etmişlerdir. Onlar *Meğâzî*'lerine Nâfi'den rivâyet ettikleri siyer nakillerini dâhil etmişler hadis/fikhî rivâyetleri ise ilgili alanlardaki diğer eserlerine almışlardır. Ma'mer'in Nâfi'ye Eyyûb yoluyla ulaşp onun hadislerini *Câmi*'e dâhil etmesi de yine bu çerçevede değerlendirilebilir. Vâkîdî de aynı şekilde çeşitli kanallardan naklettiği Nâfi'nin siyer rivâyetlerini *Meğâzî*'sinde kullanmıştır. İbn Sa'd'da ise içerik itibarıyla uygunluğunun da etkisiyle Ubeydullah'ın rivâyetlerine yer verilmiştir.

3.5. Müccâ'a b. ez-Zübeyr (ö. 140-150/758-767?)

Bu başlık altında Müccâ'a b. ez-Zübeyr'in risâlesinin Mûsâ b. Ukbe, İbn İshâk, Ma'mer b. Râşid, Vâkîdî ve İbn Sa'd'ın siyer eserlerine kaynaklığı tetkik edilecektir.

⁶⁶⁷ Bkz. Ubeydullah b. Ömer, "Ehâdisü Ubeydullah b. Ömer", İkinci kısım/120 (No. 47).

⁶⁶⁸ Krş. Ubeydullah b. Ömer, "Ehâdisü Ubeydullah b. Ömer", İkinci kısım/116 (No. 21); İbn Sa'd, *Tabakât*, 4/59, 2/161; Ubeydullah b. Ömer, "Ehâdisü Ubeydullah b. Ömer", İkinci kısım/118 (No. 30); İbn Sa'd, *Tabakât*, 4/151; Ubeydullah b. Ömer, "Ehâdisü Ubeydullah b. Ömer", İkinci kısım/119 (No. 39); İbn Sa'd, *Tabakât*, 10/438; Ubeydullah b. Ömer, "Ehâdisü Ubeydullah b. Ömer", İkinci kısım/120 (No. 44); İbn Sa'd, *Tabakât*, 4/146; Ubeydullah b. Ömer, "Ehâdisü Ubeydullah b. Ömer", İkinci kısım/125 (No. 80); İbn Sa'd, *Tabakât*, 7/15.

Müccâ'a'nın risâlesinde çok sayıda siyer rivâyeti bulunduğundan dolayı risâlenin hem ilgili teliflere kaynaklığını inceleyecek hem de siyer müelliflerinin mezkûr rivâyetleri kimlerden naklettiklerine değineceğiz.

3.5.1. Mûsâ b. Ukbe (ö. 141/758)

Çağdaş olan bu iki isimden Müccâ'a Basra'da ikamet etmiş iken, İbn Ukbe yaşamını Medine'de sürdürmüştür. İbâdet etmeye düşkün olan Müccâ'a büyük ihtimalle hacca gitmiştir. Basra tarafından Mekke'ye yolculuk yapan bir kişinin Hz. Peygamber'in kabrinin bulunduğu, yol güzergâhındaki Medine'ye uğramaması pek de ihtimal dahilinde değildir. İbn Ukbe de Mescid-i Nebevî'de dersler tertip ettiğinden aynı dönemde yaşayan ilgili isimlerden en azından Müccâ'a'nın İbn Ukbe'yi tanıdığı varsayılabilir. Müccâ'a'nın ismi Mûsâ b. Ukbe'nin tespit edebildiğimiz siyer rivâyetleri arasında geçmediğinden risâlesi Mûsâ b. Ukbe'nin *Meğâzî*'sine kaynaklık sağlamamıştır. Bununla birlikte aynı dönemde yaşayan râvilerin birbirlerinden çok fazla rivâyette bulunmadığını da göz önünde bulundurmak gerekir. Söz konusu dönemde yüzlerce râvi vardı ve hepsinin birbirinden nakilde bulunması mümkün değildir.

3.5.2. İbn İshâk (ö. 151/768)

İbn İshâk (ö. 151/768?) ile Müccâ'a (ö. 140-150/758-767?) aynı dönemde yaşamışlardır. İbn İshâk'ın Medine, Mısır ve Bağdat arasında seyahatler yaptığı ve ömrünün sonlarını Bağdat'ta geçirdiği bilinmektedir. Müccâ'a'nın yaşadığı Basra ile Bağdat'ın coğrafya bakımından birbirlerine yakın bir konumda bulunmaları itibarıyla her iki müellifin birbirlerinden haberdar olmaları imkân dâhilindedir. İbn İshâk'ın *Sîre*'sinin kaynaklarını incelediğimizde Müccâ'a'nın ismine ulaşamadık. Öte yandan İbn İshâk, risâledeki bazı metinleri farklı kaynaklardan nakletmiştir. İlgili metinler senedleri ile birlikte şu şekildedir.

1. Konu: Hz. Peygamber'in ümmetinden 70.000 kişinin sorgusuz cennete gireceğini söylemesi sonucu Ukkâşe b. Mihsan'ın onlardan olmayı talep etmesi.

Sîre'deki Sened: İbn İshâk.⁶⁶⁹

Risâle'deki Sened: Müccâ'a → Hasan → İmrân b. Husayn → Resulullah.⁶⁷⁰

İki metin arasında bazı farklılıklar vardır. *Sîre* müellifi konusu geçen nakli Bedir Gazvesi bahsinde "Ukkâşe'nin Kılıcının Hikâyesi" başlığı altında aktarmaktadır. İbn İshâk, Bedir Gazvesi'nde Hz. Peygamber'in Ukkâşe'ye verdiği sopanın kılıca dönüşmesini anlattıktan sonra ek bilgi niteliğinde ilgili nakle⁶⁷¹ yer vermektedir

⁶⁶⁹ İbn Hişâm, *Sîre*, 1/638.

⁶⁷⁰ Müccâ'a b. Zübeyr, "Min hadîsi Müccâ'a b. Zübeyr", 40-41(No. 3).

⁶⁷¹ Bkz. İbn Hişâm, *Sîre*, 1/637-638.

2. Konu: Hayber'de ehlî eşek etinin yenmesinin yasaklanması.⁶⁷²

Sîre'deki Sened: İbn İshâk → Abdullah b. Amr b. Damre el-Fezârî → Abdullah b. Ebî Selîl → Babasından.

Risâle'deki Sened: Müccâ'a → Muhammed b. Sîrîn → Enes.⁶⁷³

Görüldüğü üzere İbn İshâk'ta geçen rivâyetin görgü tanığı dahi farklıdır. Buna bağlı olarak iki nakil arasında bazı farklılıklar bulunmaktadır.

3. Konu: İsrâ/Hz. Peygamber'e süt ve şarap sunulması.

Sîre'deki Senedler:

- İbn İshâk → İbn Mes'ûd.⁶⁷⁴

- İbn İshâk → Hasan-ı Basrî.⁶⁷⁵

Risâle'deki Sened: Katâde → Mâlik b. Sa'saa → Resulullah.⁶⁷⁶

İbn İshâk'ta, ilgili kısım İsrâ Gecesi hakkında nakledilen iki rivâyet içinde yer almaktadır. Risâledeki metinde ise Miraçta olduğu belirtilmektedir. Öte yandan İbn İshâk metinleri bütün olarak verirken Müccâ'a ihtisar ederek vermiştir.

4. Konu: Miraçta namazın rekât sayısının indirilmesi konusunda Resulullah'ın Hz. Mûsâ ile diyalogu.

Sened: İbn İshâk → İtham etmediğim biri → Ebû Saîd el-Hudrî.⁶⁷⁷

Risâle'deki Sened: Müccâ'a → Ebû Hârûn el-Abdî → Ebû Saîd el-Hudrî → Resulullah.⁶⁷⁸

Senedlerden de anlaşıldığı üzere iki metin de Ebû Saîd el-Hudrî'ye aittir. Ancak risâlede olay özet bir şekilde verilmişken İbn İshâk'ta Mirac hâdisesi baştan sona anlatılmakta ve Hz. Mûsâ ile söz konusu diyalogu bu olayın bir kesitinde geçmektedir.⁶⁷⁹

5. Konu: Vedâ Haccı/Vedâ Hutbesi.

Sîre'deki Sened: İbn İshâk → Leys b. Ebî Süleym → Şehr b. Havşeb el-Eş'arî → Amr b. Hârice.⁶⁸⁰

Risâle'deki Sened: Müccâ'a → Katâde → Şehr b. Havşeb → Abdurrahman b. Ganm → Amr b. Harice.⁶⁸¹

İki metinde bazı farklılıklar bulunmaktadır. Risâlede geçen metinde Hz. Peygamber'in hutbeyi verdiği yer Minâ iken Sîre'deki rivâyette Arafat'tır.

6. Konu: Mirac/Faiz yiyenlerin sıfatları.

⁶⁷² İbn Hişâm, *Sîre*, 2/331.

⁶⁷³ Müccâ'a b. Zübeyr, "Min hadîsi Müccâ'a b. Zübeyr", 50 (No. 20).

⁶⁷⁴ İbn Hişâm, *Sîre*, 1/397.

⁶⁷⁵ İbn Hişâm, *Sîre*, 1/398.

⁶⁷⁶ Müccâ'a b. Zübeyr, "Min hadîsi Müccâ'a b. Zübeyr", 57 (No. 33).

⁶⁷⁷ İbn Hişâm, *Sîre*, 1/407-408.

⁶⁷⁸ Müccâ'a b. Zübeyr, "Min hadîsi Müccâ'a b. Zübeyr", 94-95 (No. 76).

⁶⁷⁹ Bkz. İbn Hişâm, *Sîre*, 1/403-408.

⁶⁸⁰ İbn Hişâm, *Sîre*, 2/605.

⁶⁸¹ Müccâ'a b. Zübeyr, "Min hadîsi Müccâ'a b. Zübeyr", 110 (No. 98).

Sîre'deki Sened: İbn İshâk → İtham etmediğim biri → Ebû Saîd el-Hudrî.⁶⁸²

Risâle'deki Sened: Müccâ'a → Ebû Hârûn el-Abdî → Ebû Saîd el-Hudrî.⁶⁸³

İbn İshâk risâlede yer alan rivâyetlere farklı kanallardan ulaşmıştır. Bu nakillerin bir kısmı benzer olmakla birlikte risâlede muhtasar olanlar *Sîre*'de detaylı olarak aktarılmışlardır.

Sonuç olarak Müccâ'a b. ez-Zübeyr'in risâlesinin İbn İshâk'ın *Sîre*'sinin değerlendirme kapsamına alınan nüshalarına bir kaynaklığından söz etmek mümkün değildir. İbn İshâk'ın, risâlenin muhtevasında bulunan bir kısım siyer rivâyetlerine farklı kanallardan ulaşması, başka kaynaklar kullandığını göstermektedir.

3.5.3. Ma'mer b. Râşid (ö. 153/770)

Müccâ'a ile Ma'mer aynı dönemlerde yaşamışlar ve en azından belli bir süre Basra'da ikamet etmişlerdir. Bu çerçevede onların birbirlerinden haberdar olmaları ve görüşmeleri tabiidir. Müccâ'a'nın risâlesinde Ma'mer'den nakilde bulunması da⁶⁸⁴ bunu önemli ölçüde destekler. Hatta bu bilgiden hareketle Ma'mer'in ilgili risâleyi gördüğü veya en azından haberdar olduğu sonucu da çıkarılabilir.

Ma'mer'in tespit edebildiğimiz siyer rivâyetlerinin kaynakları arasında Müccâ'a'nın ismine ulaşamadık. Ma'mer de tıpkı İbn İshâk gibi Müccâ'a'nın risâlesinde bulunan bazı metinlere farklı kanallardan ulaşmıştır. Bunlar senedleri ile birlikte şu şekildedir:

1. Konu: Hz. Peygamber'in ümmetinden 70.000 kişinin sorgusuz cennete gireceğini söylemesi sonucu Ukkâşe b. Mihsan'ın onlardan olmayı talep etmesi.

Ma'mer'in Senedi: Katâde → Hasan → İmrân b. Husayn → İbn Mes'ûd → Resulullah.⁶⁸⁵

Risâle'deki Sened: Müccâ'a → Hasan → İmrân b. Husayn → Resulullah.⁶⁸⁶

2. Konu: Hz. Peygamber'in üç gün üst üste aç kalması.

Ma'mer'in Senedi: Ma'mer → Hişâm b. Urve → Babasından → Aişe.⁶⁸⁷

Risâle'deki Sened: Müccâ'a → Hişâm b. Urve → Babasından → Aişe.⁶⁸⁸

3. Konu: İsrâ Gecesi'nde Hz. Peygamber'e süt ve şarap sunulması.

Ma'mer'in Senedi: Ma'mer → Zührî → Saîd b. el-Müseyyeb → Ebû Hüreyre.⁶⁸⁹

Risâle'deki Sened: Müccâ'a → Katâde → Mâlik b. Sa'saa → Resulullah.⁶⁹⁰

⁶⁸² İbn Hişâm, *Sîre*, 1/405.

⁶⁸³ Müccâ'a b. Zübeyr, "Min hadîsi Müccâ'a b. Zübeyr", 112-113 (No. 103).

⁶⁸⁴ Bkz. Müccâ'a b. Zübeyr, "Min hadîsi Müccâ'a b. Zübeyr", 99-100 (No. 86).

⁶⁸⁵ Ma'mer, *Câmi*, 10/408 (No. 19519).

⁶⁸⁶ Müccâ'a b. Zübeyr, "Min hadîsi Müccâ'a b. Zübeyr", 40-41 (No. 3).

⁶⁸⁷ Ma'mer, *Câmi*, 11/309 (No. 20625).

⁶⁸⁸ Müccâ'a b. Zübeyr, "Min hadîsi Müccâ'a b. Zübeyr", 43 (No. 5).

⁶⁸⁹ Ma'mer, *Kitâbü'l-Meğâzî*, 20.

⁶⁹⁰ Müccâ'a b. Zübeyr, "Min hadîsi Müccâ'a b. Zübeyr", 57 (No. 33).

4. Konu: Hz. Peygamber'in verdiği bir hutbe.

Ma'mer'in Senedi: Ma'mer → Katâde → Mutarrif b. Abdillâh → İyâz b. Himâr el-Mücaşî → Resulullah.⁶⁹¹

Risâle'deki Sened: Müccâ'a → Katâde → Mâlik b. Sa'saa → Resulullah.⁶⁹²

Görüldüğü üzere Ma'mer, siyer ile ilgili bu nakilleri Müccâ'a'nın kaynaklarından nakletmektedir. *Câmi* adlı eserinde hadis ile ilgili örnekler de vardır.⁶⁹³ Ma'mer, Müccâ'a'nın risâlesinde bulunan ilgili nakilleri Eyyûb, Zührî, Katâde ve Muhammed b. Ziyâd gibi kimselerden rivâyet etmektedir.

Sonuç olarak Müccâ'a b. Zübeyr'in risâlesinin Ma'mer b. Râşid'in ulaşabildiğimiz siyer rivâyetlerine bir kaynaklığı görünmemektedir. Ma'mer, risâlede bulunan bazı siyer rivâyetlerine Müccâ'a'nın kaynaklarından ulaşmıştır. Çağdaş ve Basra'da ikamet ettiklerinden dolayı ortak bir bilgi zemininden yararlanmışlar ve bundan dolayı Ma'mer kendisine ihtiyaç duymamıştır denilebilir. Nitekim risâlede geçen hadis metinlerinde de Müccâ'a'ya başvurmamış, farklı kaynaklara müracaat etmiştir. Ancak bunun tek sebebini ortak bilgi zeminine bağlamak yanlış olacaktır. Aksi takdirde en azından Müccâ'a'dan bir nakilde bulunması gerekirdi. Dolayısıyla o, siyer ve hadis rivâyetlerinde muhtemelen Müccâ'dan daha fazla güvendiği kaynaklara başvurmuştur.

3.5.4. Vâkıdî (ö. 207/823)

Vâkıdî ile Müccâ'a hem farklı coğrafyalarda hem de ayrı zaman dilimlerinde yaşamışlardır. Vâkıdî, hayatının son zamanlarını Bağdat'ta geçirmiştir. Bağdat'ın başkent olması ve coğrafya bakımından da Müccâ'a'nın ikamet etmiş olduğu Basra'ya yakın olması onları birleştirecek önemli unsurlardır. Yine Vâkıdî'nin saray ile iyi ilişkiler kurması bu noktada kayda değer bir husustur. Ancak Vâkıdî'nin Müccâ'a'dan nakilde bulunduğu dair bir bulguya rastlamadık. *Kitâbü'l-Meğâzî*'yi ayrıca ve detaylı bir şekilde incelememize rağmen Müccâ'a'nın ismine ulaşamadık. Bundan dolayı risâle mevzu bahis *Meğâzî* nüshasına bir kaynak sağlamamıştır. Risâlede yer alan bazı metinler Vâkıdî tarafından farklı kanallarla nakledilmiştir. İlgili örneklerin risâlede ve *Meğâzî*'de nasıl geçtiği ve iki müellifin hangi kaynaklara başvurduğu çalışmamız açısından

⁶⁹¹ Ma'mer, *Câmi*, 11/120-121 (No. 20088).

⁶⁹² Müccâ'a b. Zübeyr, "Min hadîsi Müccâ'a b. Zübeyr", 57-58 (No. 35).

⁶⁹³ Karşılaştırma için bkz. Müccâ'a b. Zübeyr, "Min hadîsi Müccâ'a b. Zübeyr", 43-44 (No. 7); Ma'mer, *Câmi*, 11/422 (No. 20893); Müccâ'a b. Zübeyr, "Min hadîsi Müccâ'a b. Zübeyr", 43 (No. 8); Ma'mer, *Câmi*, 11/417 (No. 20879); Müccâ'a b. Zübeyr, "Min hadîsi Müccâ'a b. Zübeyr", 46 (No. 11); Ma'mer, *Câmi*, 11/211 (No. 20352); Müccâ'a b. Zübeyr, "Min hadîsi Müccâ'a b. Zübeyr", 46-47 (No. 13); Ma'mer, *Câmi*, 11/82 (No. 19983); Müccâ'a b. Zübeyr, "Min hadîsi Müccâ'a b. Zübeyr", 47 (No. 14); Ma'mer, *Câmi*, 11/166 (No. 20215); Müccâ'a b. Zübeyr, "Min hadîsi Müccâ'a b. Zübeyr", 47-48 (No. 15); Ma'mer, *Câmi*, 10/395 (No. 19476); Müccâ'a b. Zübeyr, "Min hadîsi Müccâ'a b. Zübeyr", 59-60 (No. 38); Ma'mer, *Câmi*, 10/399 (No. 19490); Müccâ'a b. Zübeyr, "Min hadîsi Müccâ'a b. Zübeyr", 107-108 (No. 94); Ma'mer, *Câmi*, 11/319 (No. 20651); Müccâ'a b. Zübeyr, "Min hadîsi Müccâ'a b. Zübeyr", 113 (No. 104); Ma'mer, *Câmi*, 11/294 (No. 20578).

aydınlatıcı bilgiler vereceğinden mevzubahis örnekler zikre değerlidir. Bunlar şu şekildedir:

1. Konu: Resulullah'ın, sefer dönüşü askerlerin gece evlere girmesini yasaklaması.

Meğâzî'deki Sened: Vâkıdî → Yak'ûb b. Muhammed → Abdurrahman b. Abdullah b. Ebî Sa'saa → Hâris b. Abdullah b. Kâ'b → Ümmü Umâre → Resulullah.⁶⁹⁴

Risâle'deki Sened: Müccâ'a → Hasan-ı Basrî → Câbir b. Abdullah.⁶⁹⁵

Meğâzî'de geçen metinde risâledekinden farklı olarak ilgili olay "Cürf" mevkiinde gerçekleşmektedir. Vâkıdî bu nakli Hayber'den Medine'ye dönüş yolunda cereyan eden olaylar arasında zikretmektedir. Her ne kadar söz konusu nakil, olay bütünlüğü içinde geçse de Vâkıdî yukarıda yer verdiğimiz senedle birlikte rivâyeti tekrar kullanmaktadır.⁶⁹⁶

2. Konu: Resulullah'a "azil"i sormaları.

Meğâzî'deki Sened: Vâkıdî → Dahhâk b. Osman → Muhammed b. Yahyâ b. Hıbbân → Ebû Muhayrir ve Ebû Damre → Ebû Saîd el-Hudrî.⁶⁹⁷

Risâle'deki Sened: Muhammed b. Sîrîn → Ma'bed b. Sîrîn → Ebû Saîd el-Hudrî.⁶⁹⁸

İki metinde olayın tanığı Ebû Saîd el-Hudrî olmasına rağmen muhtevâ açısından birbirlerinden farklılıklar barındırmaktadır. Bu değişikliklerin Ebû Saîd el-Hudrî'den mi yoksa râvi tasarrufundan mı kaynaklandığını bilmemekle beraber risâlede yer alan metin ihtisar edilmiş ve fikhî boyutu ağır basmaktadır. *Meğâzî*'de geçen rivâyette ise olay Müreysî Gazvesi'nde yaşanmakta ve biraz daha detaylı aktarılmaktadır. İki metin şu şekildedir:

Risale'deki metin:

أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ سُئِلَ عَنِ الرَّجُلِ تَكُونُ لَهُ الْجَارِيَةُ فَيَحْشَى أَنْ تَحْمِلَ فَيَعْرِضَ عَنْهَا وَالْمَرْأَةُ الْحُرَّةُ تَحْشَى أَنْ تَحْمِلَ فَيَعْرِضَ عَنْهَا فَقَالَ فَلَا عَلَيْكُمْ أَنْ لَا تَفْعَلُوا إِنَّمَا هُوَ الْقَدَرُ.

Meğâzî'deki Metin:

قَالَ: خَرَجْنَا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي غَزْوَةِ بَنِي الْمُصْطَلِقِ فَأَصَبْنَا سَبَايَا، وَبَنَاتِ شَهْوَةِ النِّسَاءِ، وَاشْتَدَّتْ عَلَيْنَا الْعُزْبَةُ، وَأَحْبَبْنَا الْفِدَاءَ فَأَرَدْنَا الْعَزْلَ فَعُلْنَا: نَعْرُلُ. وَرَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَيْنَ أَظْهُرِنَا قَبْلَ أَنْ نَسْأَلَهُ عَنْ ذَلِكَ، فَسَأَلْنَا: مَا عَلَيْكُمْ إِلَّا تَفْعَلُوا، مَا مِنْ نَسَمَةٍ كَائِنَةٍ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ إِلَّا هِيَ كَائِنَةٌ.

3. Konu: Vedâ Haccı/Hz. Peygamber'in Züeyb veya Nâciye b. Cündeb ile birlikte devaleri göndermesi.

⁶⁹⁴ Vâkıdî, *Meğâzî*, 2/712.

⁶⁹⁵ Müccâ'a b. Zübeyr, "Min hadîsi Müccâ'a b. Zübeyr", 40 (No. 1).

⁶⁹⁶ Vâkıdî, *Meğâzî*, 2/712. "Vedâ Haccı" bahsinde aynı rivâyet telifli olarak tekrar yer almaktadır. bkz. Vâkıdî, *Meğâzî*, 3/1115. Anlaşılan Hz. Peygamber aynı sözü farklı zamanlarda tekrar etmiştir.

⁶⁹⁷ Vâkıdî, *Meğâzî*, 1/413.

⁶⁹⁸ Müccâ'a b. Zübeyr, "Min hadîsi Müccâ'a b. Zübeyr", 49 (No. 18).

Meğâzî'deki Sened: Vâkıdî → Heysem b. Vâkıd → Atâ b. Ebî Mervân → Babasından → Nâciye b. Cündeb.⁶⁹⁹

Risâle'deki Sened: Müccâ'a → Katâde → Sinân b. Seleme → İbn Abbâs⁷⁰⁰

Risâlede geçen metinde develeri süren Züeyb iken *Meğâzî*'de Nâciye b. Cündeb'tir.

4. Konu: Vedâ Haccı/Hz. Peygamber'in kurbanlık deveye binmeyen kimseye binmesini emretmesi.

Meğâzî'deki Sened: Telfik.⁷⁰¹

Risâle'deki Sened: Müccâ'a → Katâde → Enes.⁷⁰²

5. Konu: Hudeybiye'de yetmiş kurban kesildiği.

Meğâzî'deki Sened: Vâkıdî → Mâlik b. Enes → Ebu'z-Zübeyr → Câbir.⁷⁰³

Risâle'deki Sened: Müccâ'a → Katâde → Süleyman el-Yeşkürî → Câbir b. Abdillâh.⁷⁰⁴

Risâledeki metinde sadece yedi kişiye bir deve düşecek şekilde yetmiş kurbanın kesildiği bilgisi verilmekteyken, *Meğâzî*'de ilgili bilgiden sonra Ebû Cehil'in Bedir'de ganimet olarak alınan devesinin bahsiyle devam etmektedir. Anlaşılan risâlede yer alan kesit rivâyetin sadece bir kısmıdır. Burada kurbanlık bir deveye yedi kişinin ortak olabileceği yönünde fikhî bilgi amaçlandığından olsa gerek rivâyetin devamına yer verilmemiştir. *Meğâzî*'de ise tarihî bilgi verme hedeflendiğinden detaylara girilmiştir. Bizim için önemli olan husus siyer müellifinin detayları barındıran metne yer vermesidir. Nitekim iki rivâyetin de görgü tanığı Câbir'dir.

6. Konu: Hudeybiye'de kesilen kurbanlarda cariye ve kölenin pay değeri.

Meğâzî'deki Sened: Vâkıdî → Ümmü Kürz.⁷⁰⁵

Risâle'deki Sened: Müccâ'a → Katâde → Ümmü Kürz → Resulullah.⁷⁰⁶

Risâlede olayın sadece Hz. Peygamber'e ait kısmına yer verilmiş iken ilgili kesit *Meğâzî*'de Hudeybiye bahsinde olay bütünlüğü içinde geçmektedir. Anlaşılan risâleye alınan metin ihtisar edilmiştir. İki metin şu şekildedir.

Risâle'deki Metin:

قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنِ الْغُلَامِ شَاتَانِ وَعَنِ الْجَارِيَةِ شَاةٌ.

Meğâzî'deki Metin:

...جِئْتُ أَسْأَلُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْ لُحُومِ الْهَدْيِ حِينَ نَحَرَ بِالْحَدْيِيَّةِ، فَسَمِعْتُهُ يَقُولُ: عَنْ الْغُلَامِ

شَاتَانِ مُكَافِئَتَانِ [(1)] وَالْجَارِيَةُ شَاةٌ وَأَكَلَ الْمُسْلِمُونَ مِنْ هَدْيِهِمُ الَّذِي نَحَرُوا يَوْمَئِذٍ وَأَطْعَمُوا الْمَسَاكِينَ مِمَّنْ حَضَرَهُمْ، وَكَانَ

⁶⁹⁹ Vâkıdî, *Meğâzî*, 3/1090-1091.

⁷⁰⁰ Müccâ'a b. Zübeyr, "Min hadîsi Müccâ'a b. Zübeyr", 53 (No. 26).

⁷⁰¹ Vâkıdî, *Meğâzî*, 3/1091.

⁷⁰² Müccâ'a b. Zübeyr, "Min hadîsi Müccâ'a b. Zübeyr", 53 (No. 27).

⁷⁰³ Vâkıdî, *Meğâzî*, 2/613-614.

⁷⁰⁴ Müccâ'a b. Zübeyr, "Min hadîsi Müccâ'a b. Zübeyr", 63 (No. 45).

⁷⁰⁵ Vâkıdî, *Meğâzî*, 2/614-615.

⁷⁰⁶ Müccâ'a b. Zübeyr, "Min hadîsi Müccâ'a b. Zübeyr", 61 (No. 40).

رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَدْ بَعَثَ بَعْثَ بَعْثٍ بَدَنَةً لِيُنْخَرَعَ عِنْدَ الْمَوْتِ مَعَ رَجُلٍ مِنْ أَسْلَمَ، فَتَحَرَّهَا عِنْدَ الْمَوْتِ وَقَسَمَ
لِحَمَّهَا...

Benzer başka örnekler olsa da konuyu uzatmamak için bu kadarıyla iktifa ediyoruz.⁷⁰⁷

Sonuç olarak risâle, *Meğâzî*'nin kaynakları arasında değilse de risâlede yer alan bazı metinler Vâkıdî tarafından farklı tariklerden rivâyet edilmiştir. Öte yandan senedlerden de anlaşıldığı üzere birtakım rivâyetlerde olayın tanığı ortak iken bazılarında o dahi değişmektedir. Tanığın değiştiği nakillerde içerik farklılığının bulunması normal olmakla birlikte şahidi ortak metinlerde tabii değildir. İlgili metnin şahid tarafından ayrı ayrı nakledilmesi mümkün ise de sonraları râvi tasarrufundan da kaynaklanmış olabilir. Konumuz açısından öneme haiz husus fıkıh/hadis nakillerinin ihtisar edildiği, siyer metinlerinde ise olayın detayları ile birlikte aktarılmasıdır. Bu durum ise ilk dönemlerde Siyer/Tarih hakkında bilgi vermek amacıyla kullanılan nakillerin içeriği ile Fıkıh/Hadis gayesi ile bilgi verilmek istenenlerin farklılık arz ettiğini göstermektedir. Ayrıca her ilmin amaçlarına uygun olanı naklettikleri veya amaçlarına uygun hale getirdiklerine de işaret etmektedir. Mezkûr nakiller olayın şahidi tarafından ilgili şekilde aktarıldıysa İslâmî ilimlerin ilk dönemden itibaren ayrı ayrı geliştiğine delalet eder. Sonraki dönemlerde râvi tasarrufu sonucu bu şekle geldi ise parçanın (hadis/fıkıh) bütünden (siyer) elde edildiği sonucu çıkacaktır. Bununla birlikte durumu genelleştirmek yerine tikel örnekler olarak değerlendirmenin daha isabetli olacağı kanaatindeyiz. Nitekim görgü tanığının ayrı olduğu metinlerde de söz konusu farklılıklar bulunmaktadır. Tabiatıyla bu örneklerde bir tanık, olayı fıkıh veya hadis metnine uygun biçimde; başka bir tanık ise tarihi bilgi verme amacıyla aktarmıştır. Örneklerin bir kısmının, sonraki dönemlerde disiplinler arasında aktarılmış olması da mümkündür. Fıkıh ve hadis nakilleri ilk dönem siyer eserlerinde genel olarak ek bilgi/ara not şeklinde kullanılmaktaydı. Yine siyer metinlerinin ihtisarı ile fıkıh/hadis metinlerinin oluşması da gayet tabiidir.

3.5.5. İbn Sa'd (ö. 230/845)

İbn Sa'd ile Müccâ'a farklı dönemlerde yaşamışlardır. İbn Sa'd'ın Basra'da doğması ve hayatının belirli bir süresini burada geçirmesi⁷⁰⁸ Müccâ'a ile aralarındaki ortak noktalardan biridir. Aralarındaki bu ortak paydaya rağmen İbn Sa'd'ın

⁷⁰⁷ Karşılaştırma için bkz. Müccâ'a b. Zübeyr, "Min hadîsi Müccâ'a b. Zübeyr", 46 (No. 12); Vâkıdî, *Meğâzî*, 1/218, 2/640; Müccâ'a b. Zübeyr, "Min hadîsi Müccâ'a b. Zübeyr", 50 (No. 21); Vâkıdî, *Meğâzî*, 2/574; Müccâ'a b. Zübeyr, "Min hadîsi Müccâ'a b. Zübeyr", 51 (No. 23); Vâkıdî, *Meğâzî*, 3/1092; Müccâ'a b. Zübeyr, "Min hadîsi Müccâ'a b. Zübeyr", 52 (No. 24); Vâkıdî, *Meğâzî*, 2/573; Müccâ'a b. Zübeyr, "Min hadîsi Müccâ'a b. Zübeyr", 52-53 (No. 25); Vâkıdî, *Meğâzî*, 3/1114; Müccâ'a b. Zübeyr, "Min hadîsi Müccâ'a b. Zübeyr", 66 (No. 51); Vâkıdî, *Meğâzî*, 2/835, 3/1099-1110; Müccâ'a b. Zübeyr, "Min hadîsi Müccâ'a b. Zübeyr", 109 (No. 96); Vâkıdî, *Meğâzî*, 3/1012; Müccâ'a b. Zübeyr, "Min hadîsi Müccâ'a b. Zübeyr", 110 (No. 98); Vâkıdî, *Meğâzî*, 2/836.

⁷⁰⁸ Basra doğumlu olup sonraları Bağdat'a gitmiştir. Bkz. Zehebî, *A'lâm*, 10/664; İbn Hacer, *Tehzîb*, 9/182.

Tabakât'ında Müccâ'a'nın isminin zikredilmediğini belirtmek isteriz. Bu durumda Müccâ'a'nın risâlesi İbn Sa'd'a bir kaynaklık teşkil etmemektedir. İbn Sa'd, risâlede yer alan bazı metinleri farklı kimselerden nakletmiştir.⁷⁰⁹ Aynı şekilde çeşitli biyografilerde kullanılan benzer nakiller de vardır.⁷¹⁰ Bütün bunlar İbn Sa'd'ın, risâledeki nakillere farklı tariklerden ulaştığını göstermektedir. Başka tariklerden olsa da ilgili örnekler risâledekilerle çok farklılık barındırmamaktadır. İbn Sa'd'ın tematik temelli eserinin genişliği ve bir rivayet ansiklopedisi niteliğinde olması bu benzerliğin en önemli gerekçesidir.

Görüldüğü üzere Müccâ'a'nın risâlesi, incelediğimiz ilk siyer müelliflerine bir kaynaklık teşkil etmemiştir. Siyer müellifleri risâlede yer alan bazı rivâyetlere farklı kanallardan ulaştıklarından ilgili hadis risâlesi dışında başka kaynaklara müracaat etmişlerdir. Risâledeki rivâyetlerin özet bir şekilde; siyer kitaplarında bulunanların ise detayları ile birlikte verilmesi kullandıkları kaynakların kendileri için daha uygun malzemeye sahip olduğuna işaret etmektedir.

3.6. İbn Cüreyc (ö. 150/767)

Bu başlık altında İbn Cüreyc'in risâlesinin Mûsâ b. Ukbe, İbn İshâk, Ma'mer b. Râşid, Vâkıdî ve İbn Sa'd'ın siyer eserlerine kaynaklığı incelenecektir.

3.6.1. Mûsâ b. Ukbe (ö. 141/758)

İbn Cüreyc'in kaynakları arasında Mûsâ b. Ukbe'nin ismi zikredilmektedir.⁷¹¹ Bu bilgi İbn Cüreyc'in Mûsâ'dan nakilde bulunduğunu gösterir ki risâlesinde bunun bir örneği ile karşılaşmaktayız.⁷¹² Ancak Mûsâ b. Ukbe'nin ulaşabildiğimiz siyer nakillerinde İbn Cüreyc'in ismi yer almamaktadır. Bundan dolayı İbn Cüreyc'in risâlesinin Mûsâ b. Ukbe'nin siyer nakillerine bir kaynaklık yapmadığını söyleyebiliriz. Bilakis Mûsâ, İbn Cüreyc'ten kaynaklık sağlamıştır.

⁷⁰⁹ Krş. Müccâ'a b. Zübeyr, "Min hadîsi Müccâ'a b. Zübeyr", 43 (No. 5); İbn Sa'd, *Tabakât*, 1/344-348; Müccâ'a b. Zübeyr, "Min hadîsi Müccâ'a b. Zübeyr", 49-50 (No. 19); İbn Sa'd, *Tabakât*, 2/306-307; Müccâ'a b. Zübeyr, "Min hadîsi Müccâ'a b. Zübeyr", 50 (No. 20); İbn Sa'd, *Tabakât*, 2/107; Müccâ'a b. Zübeyr, "Min hadîsi Müccâ'a b. Zübeyr", 51 (No. 22); İbn Sa'd, *Tabakât*, 2/163; Müccâ'a b. Zübeyr, "Min hadîsi Müccâ'a b. Zübeyr", 63 (No. 45); İbn Sa'd, *Tabakât*, 2/98; Müccâ'a b. Zübeyr, "Min hadîsi Müccâ'a b. Zübeyr", 66 (No. 51); İbn Sa'd, *Tabakât*, 2/161; Müccâ'a b. Zübeyr, "Min hadîsi Müccâ'a b. Zübeyr", 110 (No. 98); İbn Sa'd, *Tabakât*, 2/165.

⁷¹⁰ Krş. Müccâ'a b. Zübeyr, "Min hadîsi Müccâ'a b. Zübeyr", 51 (No. 23); İbn Sa'd, *Tabakât*, 5/194; Müccâ'a b. Zübeyr, "Min hadîsi Müccâ'a b. Zübeyr", 61 (No. 40); İbn Sa'd, *Tabakât*, 10/279; Müccâ'a b. Zübeyr, "Min hadîsi Müccâ'a b. Zübeyr", 65 (No. 49); İbn Sa'd, *Tabakât*, 10/35, 423; Müccâ'a b. Zübeyr, "Min hadîsi Müccâ'a b. Zübeyr", 107 (No. 93); İbn Sa'd, *Tabakât*, 6/80.

⁷¹¹ Zehebî, *A'lâm*, 6/335.

⁷¹² İbn Cüreyc, "Cüz'ü ehâdîsi İbn Cüreyc", 113 (No. 52).

3.6.2. İbn İshâk (ö. 151/768)

İbn Cüreyc (ö. 150/767) ile İbn İshâk (ö. 151/768?) muasır olmalarının yanında biri Mekkeli ötekisi Medineli olması hasebiyle aynı zaman diliminde birbirlerine yakın coğrafyalarda yaşamışlardır. Onların bu yakınlığı birbirlerinden rivâyet alışverişinde bulunmalarına olanak kazandırmaktadır. Bu çerçevede konumuz olan risâlenin İbn İshâk'ın *Sîre*'sinin kaynakları arasında bulunmadığını müşahade ettik. İbn Hişâm nüshasında bir yerde geçse de bu ilave İbn Hişâm'a aittir.⁷¹³ Risâlede yer alan metinler ile *Sîre*'deki rivâyetlerin konu bazlı karşılaştırmasında ise İbn İshâk'ın risâledeki bazı metinleri farklı kanallardan naklettiğini gördük. Bazı örnekler senedler ile beraber şu şekildedir:

1. Konu: Hz. Peygamber'in sefer dönüşü okuduğu dua.

***Sîre*'deki Sened:** Câbir → Resulullah.⁷¹⁴

***Risâle*'deki Sened:** İbn Cüreyc → Ebu'z-Zübeyr → Ali b. Abdillâh el-Ezdî → İbn Ömer → Resulullah.⁷¹⁵

Sîre'deki sened kopuk olsa dahi olayın şâhidi zikredildiğinden iki naklin görgü tanıklarının farklı olduğu ve ayrı yollardan rivâyet edildiğini anlamak için yeterli bilgiyi sağlamaktadır. Risâlede geçen metin daha detaylıdır ve iki metin arasında bazı farklılıklar vardır. İlgili metin *Sîre*'de Benî Lihyân Gazvesi bahsinde geçmekte ve Hz. Peygamber'in duayî gazve dönüşü dillendirdiği anlaşılmaktadır.

2. Konu: Kafir'in yedi, Müslümanın bir mideden yemesi.

***Sîre*'deki Sened:** İbn İshâk → Ebû Saîd el-Makbûrî → Ebû Hüreyre.⁷¹⁶

***Risâle*'deki Sened:** İbn Cüreyc → Ebu'z-Zübeyr → Câbir b. Abdillâh → Resulullah.⁷¹⁷

Risâlede "Kafir'in yedi, Müslümanın bir mideden yediği" şeklinde geçen ifade, *Sîre*'de Sümâme b. Üsâl'in İslâm'ı kabul etmesi hadisesinde olay bütünlüğü içinde geçmektedir. Buna göre, Sümâme'nin İslâm'ı kabul ettikten sonra, öncekinden daha az yemek tükettiğini gören Müslümanlar durumu şaşkınlıkla karşılamışlardır. Ardından olay Hz. Peygamber'e taşınca ilgili sözünü söylemiştir.

Sonuç olarak İbn Cüreyc'in risâlesi, İbn İshâk'ın değerlendirmeye aldığımız nüshalarının kaynaklarından biri değildir. İbn İshâk risâlede bulunan bazı rivâyetleri farklı kanallardan nakletmiştir. Onun İbn Cüreyc ile görüşmemesi ise çok düşük bir ihtimaldir. Zira ölüm tarihleri arasında sadece bir yıl olan iki isimden biri Mekke'de diğeri sonraları ayrılrsa da uzun yıllar Medine'de yaşamıştır. İbn Cüreyc'in Mekke'nin

⁷¹³ İbn Hişâm, ezan bahsinde Hz. Ömer'in ilgili konuda gördüğü rüyayı "İbn Hişâm → İbn Cüreyc → Atâ → Ubeyd b. Umeyr el-Leysî" kanalı ile nakletmektedir. Bkz. İbn Hişâm, *Sîre*, 1/509.

⁷¹⁴ İbn Hişâm, *Sîre*, 2/280.

⁷¹⁵ İbn Cüreyc, "Cüz'ü ehâdîsi İbn Cüreyc", 104 (No. 33).

⁷¹⁶ İbn Hişâm, *Sîre*, 2/638-639.

⁷¹⁷ İbn Cüreyc, "Cüz'ü ehâdîsi İbn Cüreyc", 99 (No. 16).

fakîhlerinden biri, döneminin tanınmış bir siması ve on yedi ile yirmi yıl arasında Mescid-i Haram'da Atâ'nın derslerine katılması gibi bilgiler de bu hususu desteklemektedir.

3.6.3. Ma'mer b. Râşid (ö. 153/770)

İbn Cüreyc'in kaynakları arasında Ma'mer b. Râşid'in isminin yer alması⁷¹⁸ ondan nakilde bulunduğu göstermektedir.⁷¹⁹ Ancak konumuz açısından öneme haiz husus Ma'mer'in siyer rivâyetlerinde İbn Cüreyc'ten nakilde bulunup bulunmadığıdır. Ma'mer'in ulaşabildiğimiz siyer metinlerinde İbn Cüreyc'in isminin geçmediğini ve dolayısıyla ilgili risâlenin Ma'mer b. Râşid'in siyer rivâyetlerine bir kaynaklığının bulunmadığını ifade edebiliriz. Ma'mer'in risâlede geçen bazı hadislerle farklı kaynaklardan ulaşarak⁷²⁰ Câmî'ine aldığını, dolayısıyla hadis metinlerinde de İbn Cüreyc'ten nakletmediğini hatırlatmakta fayda vardır. Burada iki ismin çağdaş olması özellikle önem taşımaktadır. Zira çağdaş olanların kaynağına ulaştıkları nakilleri birbirlerinden nakletmeleri senedi uzatacak ve bu da daha az itibar görmesine sebebiyet verecektir. Dolayısıyla Ma'mer, Zührî'den ulaştığı bir nakli "İbn Cüreyc → Zührî" kanalı yerine direkt Zührî'den rivâyet etmiştir. Zührî'den ulaşamadığı nakillerde bu durum değişebilir.

3.6.4. Vâkıdî (ö. 207/823)

Muhammed b. Ömer el-Vâkıdî, İbn Cüreyc'in biyografisi hakkında bazı bilgiler vermektedir. Bu bilgilerde İbn Cüreyc ile diyalog kuran veya olayı gözlemleyen bizatihi kendisidir. Bir yerde İbn Cüreyc'e hadis rivâyet yöntemlerinden "*kırâat*"i sorarken, başka bir yerde onun Hişâm b. Urve'den münâvele yolu ile aldığı bir sahifeyi "haddesenâ" sigasıyla naklettiğini belirterek onu bir nevi eleştirmektedir.⁷²¹ *Kitâbü'l-Meğâzî*'de İbn Cüreyc'e ait sekiz nakle ulaştık. Bunlar senedleri ile birlikte şu şekildedir:

⁷¹⁸ Zehebî, *A'lâm*, 6/326; İbn Hacer, *Tehzîb*, 6/403.

⁷¹⁹ Bazı örnekler için bkz. Abdurrezzâk es-San'ânî, *el-Musannef*, 2/38 (No. 2400), 8/396 (No. 15676), 412 (No. 15742), 9/5 (No. 16146), 191 (No. 16894), 196 (No. 16919).

⁷²⁰ Karşılaştırma için bkz. İbn Cüreyc, "Cüz'ü ehâdîsi İbn Cüreyc", 99 (No. 16); Ma'mer, *el-Câmi*, 10/419 (No. 19558-19559); İbn Cüreyc, "Cüz'ü ehâdîsi İbn Cüreyc", 100 (No. 17); Ma'mer, *el-Câmi*, 10/418 (No. 19557); İbn Cüreyc, "Cüz'ü ehâdîsi İbn Cüreyc", 100 (No. 20); Ma'mer, *el-Câmi*, 11/413 (No. 20864); İbn Cüreyc, "Cüz'ü ehâdîsi İbn Cüreyc", 101 (No. 21); Ma'mer, *el-Câmi*, 11/190 (No. 20294); İbn Cüreyc, "Cüz'ü ehâdîsi İbn Cüreyc", 102 (No. 26); Ma'mer, *el-Câmi*, 10/456 (No. 19690); İbn Cüreyc, "Cüz'ü ehâdîsi İbn Cüreyc", 103 (No. 30); Ma'mer, *el-Câmi*, 11/82 (No. 19983); İbn Cüreyc, "Cüz'ü ehâdîsi İbn Cüreyc", 103 (No. 31); Ma'mer, *el-Câmi*, 11/45 (No. 19870); İbn Cüreyc, "Cüz'ü ehâdîsi İbn Cüreyc", 106 (No. 37); Ma'mer, *el-Câmi*, 11/167 (No. 20222); İbn Cüreyc, "Cüz'ü ehâdîsi İbn Cüreyc", 107 (No. 40); Ma'mer, *el-Câmi*, 11/168 (No. 20223); İbn Cüreyc, "Cüz'ü ehâdîsi İbn Cüreyc", 112 (No. 49); Ma'mer, *el-Câmi*, 11/458 (No. 21000); İbn Cüreyc, "Cüz'ü ehâdîsi İbn Cüreyc", 113 (No. 52); Ma'mer, *el-Câmi*, 10/450 (No. 19673); İbn Cüreyc, "Cüz'ü ehâdîsi İbn Cüreyc", 114 (No. 53); Ma'mer, *el-Câmi*, 11/263 (No. 20499); İbn Cüreyc, "Cüz'ü ehâdîsi İbn Cüreyc", 114 (No. 54); Ma'mer, *el-Câmi*, 11/89 (No. 20004).

⁷²¹ Bkz. İbn Sa'd, *Tabakât*, 8/54.

Tablo 10. Vâkıdî'nin Kitâbü'l-Meğâzî'sinde İbn Cüreyc'ten Naklettiği Rivâyetler

Sıra No	Sened	Konu	Sayfa
1	Vâkıdî → İbn Cüreyc → Muhammed b. Abbâd b. Ca'fer el-Mahzûmî.	Bedir Gazvesi/Gazve ile ilgili ayetlerin tefsiri (Enfâl Sûresi)	Vâkıdî, <i>Meğâzî</i> , 1/131-135.
2	Vâkıdî → İbn Cüreyc → Yahyâ b. Abdillâh → Babasından → Abdullâh b. es-Sâib el-Mahzûmî → Resulullah	Vedâ Haccı/Hz. Peygamber'in rûknü'l-yemânî ile Hacerü'l-Esved arasında Bakara sûresi 201. ayeti okuması	Vâkıdî, <i>Meğâzî</i> , 3/1098.
3	Vâkıdî → İbn Cüreyc → Mücâhid.	Vedâ Haccı/Hz. Peygamber'in Vedâ Haccı'nda Safa ile Merve arasını katırı üzerinde tavaf etmesi	Vâkıdî, <i>Meğâzî</i> , 3/1099.
4	Vâkıdî → İbn Cüreyc → Atâ → İbn Abbâs → Üsâme b. Zeyd.	Vedâ Haccı/Hz. Peygamber'in Kâbe'nin içinde namaz kılmadığı	Vâkıdî, <i>Meğâzî</i> , 3/1100.
5	Vâkıdî → İbn Cüreyc → Muhammed b. Kays b. Mahrame.	Vedâ Haccı/Hz. Peygamber'in güneş doğmadan Minâ'dan Arafat'a geçmemesi	Vâkıdî, <i>Meğâzî</i> , 3/1101.
6	Vâkıdî → İbn Cüreyc → Atâ.	Vedâ Haccı/Hz. Peygamber'in Zemzem kuyusundan su çekmesi ve hacdaki uygulamaları ile ilgili bazı detaylar	Vâkıdî, <i>Meğâzî</i> , 3/1110.
7		Vedâ Haccı/Vedâ Haccı'nda Hz. Peygamber'in verdiği hutbede bir detay hakkında açıklama/İbn Abbâs'ın Nisâ sûresi 21. ayette geçen bir ifade hakkındaki yorumu	Vâkıdî, <i>Meğâzî</i> , 3/1113.
8	Vâkıdî → İbn Cüreyc ve Süfyân b. Uyeyne → Amr b. Dînâr → Yahyâ b. Ca'de.	Üsâme b. Zeyd'in Seriyyesi/Resulullah'ın Üsâme'nin yüzünü silmesi	Vâkıdî, <i>Meğâzî</i> , 3/1126.

Bunların yanında Vedâ Haccı konusunda telifli bir senedde İbn Cüreyc'in ismi geçmektedir.⁷²² Ancak söz konusu nakiller risâlede yer almadığından ilgili risâlenin *Kitâbü'l-Meğâzî*'nin söz konusu nüshasına bir kaynaklık yapmadığını söyleyebiliriz. Tablo incelendiğinde ise, Vâkıdî'nin İbn Cüreyc'ten bir kısım ayetlerin tefsiri ve Vedâ Haccı'ndaki bazı detayların açıklaması hususlarında yararlandığı görülmektedir.

Kitâbü'l-Meğâzî'de yer alan bu metinlerin yanında İbn Sa'd'ın *Tabakât* adlı eserinde de Vâkıdî'nin İbn Cüreyc'ten naklettiği rivâyetler bulunmaktadır. İbn Sa'd mezkûr rivâyetlerin bir kısmına Hz. Peygamber'in biyografisinde yer verse de⁷²³ çoğunu

⁷²² Vâkıdî, *Meğâzî*, 3/1088.

⁷²³ 1/101, 122, 434, 2/178.

farklı kimselerin hayat hikâyesinde kullanılmaktadır.⁷²⁴ Muhtemelen bu nakiller Vâkıdî'nin *Tabakât* adlı eserine aittir. Rivâyetlerden sadece birinin risâlede bulunduğunu⁷²⁵ belirtmek isteriz. Dolayısıyla İbn Cüreyc biyografik bilgilerde de Vâkıdî'ye kaynaklık sağlamıştır.

3.6.5. İbn Sa'd (ö. 230/845)

Yukarıda Vâkıdî tarafından İbn Cüreyc hakkında verilen bilgiler, İbn Sa'd'ın *Tabakât*'ında geçmektedir. İbn Sa'd, ilgili eserinde İbn Cüreyc'in⁷²⁶ isminin geçtiği pek çok rivâyete yer vermektedir. Mevzubahis rivâyetlerin yedi tanesi risâlede mevcuttur. Bunlar senedleri ve konuları itibari ile şu şekildedir:

Tablo 11. İbn Cüreyc'in Risâlesinde *Tabakât*'a Kaynaklık Yapan Rivâyetler

Sıra No	Sened	Konu	Sayfa
1	İbn Sa'd → İsmâil b. İbrahim el-Esedî → İbn Cüreyc → Atâ → Câbir b. Abdillâh	Vedâ Haccı/Hz. Ali'nin Yemen'den dönmesi ⁷²⁷	İbn Sa'd, <i>Tabakât</i> , 2/168
2	İbn Sa'd → Ravh b. Ubâde → İbn Cüreyc → Ebu'z-Zübeyr → Câbir b. Abdillâh	Hz. Peygamber'in nazardan dolayı rukyeye ruhsat vermesi	İbn Sa'd, <i>Tabakât</i> , 6/464; İbn Cüreyc, "Cüz'ü ehâdisi İbn Cüreyc", 101 (No. 24)
3	İbn Sa'd → Muhammed b. Ömer → İbn Cüreyc → Abdulhamîd b. Cübeyr → İbn Müseyyeb → Ümmü Şerik	Hz. Peygamber'in kertenkelenin öldürülmesini emretmesi	İbn Sa'd, <i>Tabakât</i> , 10/151; İbn Cüreyc, "Cüz'ü ehâdisi İbn Cüreyc", 110 (No. 46)
4	İbn Sa'd → Ravh b. Ubâde → İbn Cüreyc → Osman b. es-Sâib → Ümmü Abdumelik [Abdullah bint] ⁷²⁸ b. Ebî Mahzûre → Ebû Mahzûre	Huneyn/Ebû Mahzûre'nin ezan ile ilgili hikâyesi	İbn Sa'd, <i>Tabakât</i> , 6/113; İbn Cüreyc, "Cüz'ü ehâdisi İbn Cüreyc", 117-119 (No. 60)
5	İbn Sa'd → Ravh b. Ubâde → İbn Cüreyc → Abdulazîz b. Abdumelik b. Ebî Mahzûre →	Huneyn/Ebû Mahzûre'nin ezan ile	İbn Sa'd, <i>Tabakât</i> , 6/114-115; İbn Cüreyc, "Cüz'ü

⁷²⁴ 3/61, 109, 140, 187, 189, 302, 413, 5/121, 6/451, 556, 7/20, 357, 583, 8/28, 54, 75, 10/29, 75, 93, 123, 132, 135, 149, 151, 184, 256.

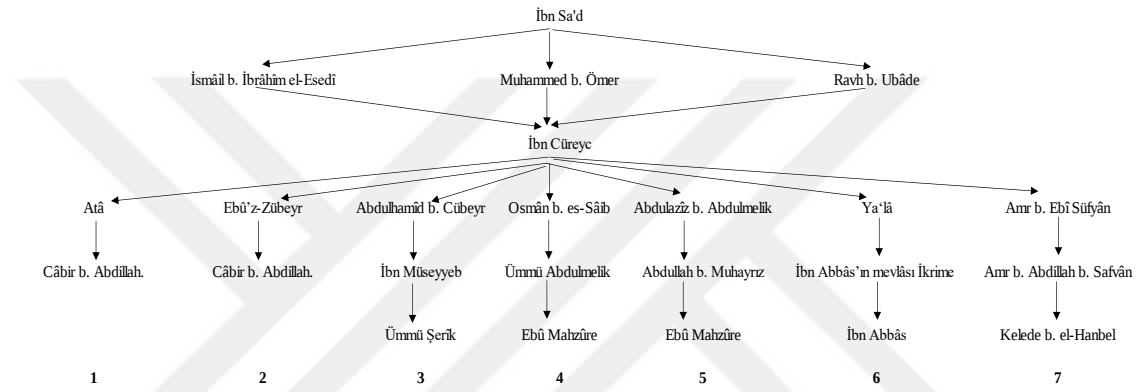
⁷²⁵ Krş. İbn Sa'd, *Tabakât*, 10/151; İbn Cüreyc, "Cüz'ü ehâdisi İbn Cüreyc", 110 (No. 46).

⁷²⁶ *Tabakât*'ta Ubeyd b. Cüreyc de bazen "İbn Cüreyc" şeklinde zikretilmişti. Kaynak ve râvilerle bakarak Ubeyd b. Cüreyc'e ait tespit edebildiğimiz nakilleri almadık.

⁷²⁷ *Tabakât*'ta yer verilen rivâyet risâlede geçene göre daha muhtasardır. Risâledeki metinde geçen bazı detaylar ve Atâ'ya ait tasarruflar *Tabakât*'ta geçen nakilde yer almamaktadır.

⁷²⁸ Risâlede yer alan senedde, Ümmü Abdumelik b. Ebî Mahzûre yerine, Ümmü Abdullah bnt. Ebî Mahzûre ismi geçmektedir.

	Abdullah b. Muhayrîz → Ebû Mahzûre	ilgili hikâyesi (diğer versiyon)	ehâdîsi İbn Cüreyc", 119-120 (No. 61)
6	İbn Sa'd → Ravh b. Ubâde → İbn Cüreyc → Ya'lâ → İbn Abbâs'ın mevlâsı İkrime → İbn Abbâs	Sa'd b. Ubâde'nin Hz. Peygamber'e vefat eden annesinin yerine sadaka vermeyi sorması	İbn Sa'd, <i>Tabakât</i> , 3/568; İbn Cüreyc, "Cüz'ü ehâdîsi İbn Cüreyc", 121 (No. 63)
7	İbn Sa'd → Ravh b. Ubâde → İbn Cüreyc → Amr b. Ebî Süfyân → Amr b. Abdillâh b. Safvân → [Kelede b. el-Hanbel] ⁷²⁹	Safvân b. Ümeyye'nin Mekke'nin fethinde Hz. Peygamber'e süt, kabak ve et göndermesi	İbn Sa'd, <i>Tabakât</i> , 6/119, 8/19; İbn Cüreyc, "Cüz'ü ehâdîsi İbn Cüreyc", 121-122 (No. 64)

Şekil 15. İbn Cüreyc'in Risâlesinde Tabakât'a Kaynaklık Yapan Rivâyetlerin Sened Şeması

Bu yedi nakilden beşi elimizdeki risâlenin râvisi Ravh b. Ubâde'den⁷³⁰ nakledilmekte, bir ve üç numaralı nakillerde ise râvi değişmektedir. Bu durum İbn Sa'd'ın risâleyi gördüğünü ve eserinde kullandığını göstermesi açısından önemlidir. İlgili rivâyetler Hz. Peygamber'in biyografisinden çok, başka kimselerin hayat hikâyelerinde geçmektedir. İstisna olarak "Vedâ Haccı" konusunda geçen ilk nakli zikredebiliriz. Fakat bu rivâyet elimizde bulunan risâleden farklı bir râviden yani İsmâil b. İbrahim el-Esedî'den nakledilmektedir. Muhtemelen İbn Sa'd söz konusu râviden risâlenin farklı bir nüshasına sahiptir. *Tabakât*'ta "İsmâil → İbn Cüreyc" kanallı başka metinlerin varlığı⁷³¹ bunun incelemediğimiz risâleden farklı bir eser olduğuna da işaret etmektedir. Bu nakli risâlenin farklı bir nüshasından kabul etsek dahi ilgili risâle Hz. Peygamber'in biyografisine sadece bir rivâyetle kaynaklık sağlayacaktır. Öte yandan İbn Sa'd, Hz. Peygamber'in biyografisinde İbn Cüreyc'e ait, risâlede yer almayan farklı nakillere yer vermiştir. Onun İbn Cüreyc'e ait ne tür nakillere, hangi kaynaktan ulaştığını tablo şeklinde şöyle verebiliriz:

⁷²⁹ Risâledeki metnin senedinde Kelede b. Hanbel'de yer almaktadır.

⁷³⁰ "Ravh → İbn Cüreyc..." tarihi ile ilgili diğer nakiller için bkz. İbn Sa'd, *Tabakât*, 2/316, 3/111, 4/345, 6/336, 411, 465, 8/101, 10/91, 120.

⁷³¹ Bkz. İbn Sa'd, *Tabakât*, 2/244, 10/452.

Tablo 12. İbn Cüreyc'in Tabakât'ta Hz. Peygamber'in Biyografisinde Geçen Rivâyetleri

İbn Sa'd'ın Kaynağı (İbn Cüreyc'e kadar)	Konu
Haccâc b. Muhammed	Nisâ sûresi 1. ayetin tefsiri ⁷³²
Muhammed b. Ömer	Kasas sûresi 56. ayetin tefsiri ⁷³³
	Hiz. Peygamber'in Kâbe'nin yapısındaki eksikler hususunda Aişe'ye söyledikleri ⁷³⁴
Affân b. Müslim → Hemmâm	Hiz. Peygamber'in kırâati ⁷³⁵
Muhammed b. Mukâtil → Abdullah b. Mübârek	Hiz. Peygamber'in nasıl yemek yediği ⁷³⁶
Abdulvehhâb b. Atâ	Hiz. Peygamber'in boya kullanmayı tavsiye etmesi ⁷³⁷
Müemmel b. İsmâil → Süfyân	Hiz. Peygamber'in yeşil bir elbise ile Kâbe'yi tavaf etmesi ⁷³⁸
Muhammed b. Abdillâh el-Ensârî → Abdulvehhâb b. Atâ el-İclî	Hiz. Peygamber'in mühür edinmesinin sebebi ve mühründeki yazı ⁷³⁹
Fadl b. Dükeyn → Mindel	Hiz. Peygamber'in tarağı ⁷⁴⁰
Muhammed b. Abdillâh el-Esedî	Hiz. Peygamber'in bardağı ⁷⁴¹
Muhammed b. Ömer → Sevrî	Hiz. Peygamber'in içme suyu ve yıkanma amacıyla su tedarik ettiği kuyu ⁷⁴²
Haccâc b. Muhammed	Âl-i İmrân sûresinin 173. ayetinde geçen bir ifadenin tefsiri ⁷⁴³
Fadl b. Dükeyn → Süfyân b. Uyeyne	Fetih sûresi 1. ayetin tefsiri ⁷⁴⁴
Fadl b. Dükeyn → Süfyân es-Sevrî	Hiz. Peygamber'in Mekke'nin fethi dışında ihramsız Mekke'ye girmemesi ⁷⁴⁵
Ebû Bekr b. Muhammed b. Ebî Mürre → Müslim b. Hâlid ez-Zencî	Hiz. Peygamber'in Mekke'nin fethinden sonra orada vekil/vali tayin ettiği kimseler ⁷⁴⁶
1. Kabîsa b. Ukbe → Süfyân es-Sevrî 2. Ahmed b. Abdillâh b. Yûnus → Dâvûd b. Abdirrahman	Hiz. Peygamber'in umreleri ile ilgili bazı bilgiler ⁷⁴⁷

⁷³² İbn Sa'd, *Tabakât*, 1/23.⁷³³ İbn Sa'd, *Tabakât*, 1/101.⁷³⁴ İbn Sa'd, *Tabakât*, 1/122.⁷³⁵ İbn Sa'd, *Tabakât*, 1/323.⁷³⁶ İbn Sa'd, *Tabakât*, 1/328.⁷³⁷ İbn Sa'd, *Tabakât*, 1/379.⁷³⁸ İbn Sa'd, *Tabakât*, 1/389.⁷³⁹ İbn Sa'd, *Tabakât*, 1/408.⁷⁴⁰ İbn Sa'd, *Tabakât*, 1/416.⁷⁴¹ İbn Sa'd, *Tabakât*, 1/417.⁷⁴² İbn Sa'd, *Tabakât*, 1/434.⁷⁴³ İbn Sa'd, *Tabakât*, 2/57.⁷⁴⁴ İbn Sa'd, *Tabakât*, 2/99.⁷⁴⁵ İbn Sa'd, *Tabakât*, 2/130.⁷⁴⁶ İbn Sa'd, *Tabakât*, 2/134.⁷⁴⁷ İbn Sa'd, *Tabakât*, 2/156.

Bu konuda on sekiz nakil bulunmaktadır ⁷⁴⁸	Vedâ Haccı hususunda bazı nakiller ⁷⁴⁹
Muhammed b. Ömer	Kendisine sihir yapan Yahudi'yi affettiği ⁷⁵⁰
Muhammed b. Abdillâh el-Ensârî	Cebrâil'in Hz. Peygamber için istiazede bulunması ⁷⁵¹
1. İsmâil b. İbrahim el-Esedî 2. Fadl b. Dükeyn → Süfyân	Hz. Peygamber'in cenazesinin yıkanması ile ilgili bazı detaylar ⁷⁵²
Abdullah b. Nümeyr	Hz. Peygamber'in kabrinin lahit şeklinde yapılması ⁷⁵³

Görüldüğü üzere İbn Sa'd, İbn Cüreyc'e ait çeşitli metinleri Hz. Peygamber'in biyografisinin farklı bölümlerinde yer vermiştir. Kaynaklarından da anlaşıldığı üzere bu metinler incelediğimiz hadis risâlesinden farklı ve geneli hadis eserlerinde daha sık görülen siyer metinleridir. Dolayısıyla İbn Sa'd'ın İbn Cüreyc'e ait siyer metinlerine yöneldiğini ve eserinde kullandığını söyleyebiliriz. Ancak burada dikkat edilmesi gereken husus, ilgili metinlerin siyer merviyâtında İbn Sa'd ile beraber yaygınlık kazanmasıdır. Kullanıldıkları başlıklara bakıldığında İbn Sa'd'ın muhaddis/fakîh kimliği ön planda olan kimselerden Hz. Peygamber'in özellikle sosyal hayatı hakkında yararlandığını ve bu durumun siyer literatürünün gelişmesine katkı sağladığı görülmektedir. İbn Sa'd ile başlayan bu husus sonraki dönemlerde hasâis, şemâil türlerinin doğmasına zemin hazırlayacaktır. Diğer yandan tabloda da görüldüğü üzere bütün nakiller sosyal hayat ile ilgili değildir. Kimi nakillerde gazveler hakkında bilgi verilmektedir ki bunlar ağırlıklı olarak ilgili gazve hakkında inen ayetlerin tefsirleridir. İlgili nakillerin İbn Cüreyc'in tefsir eserine ait olması muhtemeldir. Vedâ Haccı gibi daha önceki siyer literatüründe bulunan konuda da İbn Cüreyc'e ait nakiller diğerlerine nazaran sık geçse de bunların kaynaklığı ek bilgi tarzındadır.

Genel değerlendirme olarak İbn Cüreyc'in ilgili risâlesi ilk dönem siyer müelliflerinin eserlerine İbn Sa'd'ın Hz. Peygamber'in biyografisinde kullandığı tek rivâyet dışında her hangi bir kaynaklık sağlamamıştır. Siyer müelliflerinden Mûsâ b. Ukbe, İbn İshâk ve Ma'mer b. Râşid'in İbn Cüreyc ile çağdaş olmaları önemlidir. Nitekim bu müellifler, risâledeki metinlere İbn Cüreyc'in kaynağından ulaşmışlar ve belki de bundan dolayı ona ihtiyaç duymamışlardır. Risâlede yer alan bazı metinlerin ilgili müellifler tarafından başka kanallardan nakledilmesi ve bu nakillerin içerik açısından farklı ve siyer için daha uygun olması onları ilgili rivâyetlere yer vermeye sevk etmiş olabilir. Vâkıdî ve İbn Sa'd ise İbn Cüreyc'in nakillerini eserlerinde bulundurmışlardır.

⁷⁴⁸ İbn Sa'd bu nakillerin dokuzunu Abdulvehhâb b. Atâ'dan, dördünü Muhammed b. Bekr el-Bursânî'den, ikisini Dahhâk b. Mahled eş-Şeybânî'den ve birer tanesini de Muhammed b. Abdillâh el-Ensârî, İsmâil b. İbrahim el-Esedî'den nakletmiştir.

⁷⁴⁹ İbn Sa'd, *Tabakât*, 2/160, 161, 163, 164, 165, 168, 169.

⁷⁵⁰ İbn Sa'd, *Tabakât*, 2/178.

⁷⁵¹ İbn Sa'd, *Tabakât*, 2/189.

⁷⁵² İbn Sa'd, *Tabakât*, 2/244.

⁷⁵³ İbn Sa'd, *Tabakât*, 2/259.

Bunlar ayetlerin tefsiri, Vedâ Haccı hususunda bazı detaylar ve Hz. Peygamber'in sosyal hayatı hakkında bilgilerdir.

SONUÇ

Siyer ilminin Hadis'ten doğduğu iddiası, hicrî ilk asırda İslâmî ilimler çerçevesinde yapılan tüm çalışmaların “Hadis” olarak değerlendirilmesinden kaynaklanmaktadır. Kimileri bunu sahabeye kadar götürmekte iken daha yaygın olarak kabul gören başka bir kesim ise ilgili iddianın kaynağını Urve b. Zübeyr (ö. 94/713) ve Zührî (ö. 124/742) gibi hicrî ilk asrın son yarısı ile ikinci asrın ilk çeyreğinde yaşamış olan âlimlerin ilmî faaliyetlerine dayandırmaktadır. Bu kesim, söz konusu isimleri muhaddis olarak kabul etmekte ve metin içeriklerinden kullandıkları yönetime kadar tüm ilmî hususları Hadis ilmi kapsamında değerlendirmektedir. Burada hicrî ikinci ve üçüncü asır üzerinden elde edilen sonuçların hicrî ilk asra kadar götürülmesi gibi temel bir problem vardır. Mezîkûr dönemde ilimler henüz teşekkül etmediğinden ilgili kimseleri herhangi bir ilmî disipline mensup etmek ve bunun üzerinden okumalar gerçekleştirmek hatalı sonuçlar doğuracaktır. Söz konusu dönemde disiplinlî anlamda bir ilmî ayrışma bulunmasa da râviler ilerleyen zamanlarda teşekkülünü tamamlayacak Fıkıh, Hadis, Siyer, Tefsir gibi İslâmî ilimlerin farklı alanlarındaki telifata muhteva bakımından benzer risâleler telif etmişlerdir. Bu faaliyet özellikle hicrî ilk asrın son yarısı ile ikinci asrın ilk çeyreğinde gerçekleşmiştir. Dolayısıyla ilmî bir ayrışmanın bulunmadığını söylerken yaklaşık olarak hicrî ikinci asrın ortalarında başlayıp sonraki dönemde gelişimine devam edecek disiplinlî anlamdaki ayrışmayı kastetmekteyiz. Neticede Siyer'in Hadis'ten doğduğu düşüncesinin temel çıkış noktaları problemlidir. Bundan dolayı “Siyer'in Hadis'in bir şubesi” olduğu iddiasının doğruluğu veya yanlışlığının bu düşüncelerden hareketle araştırılması yanlış sonuçlar doğuracaktır.

Çalışmamız kapsamında takip ettiğimiz yöntem, ilgili tezin sahadaki karşılığının ele alınacağı tabir-i caizse matematik kavramıyla “sağlamasının yapılacağı” disiplinlî kaynaklığın tespitidir. Başka bir ifadeyle ilk hadis risâlelerinin “Hadis'ten neşet” ettiği iddia edilen Siyer'e kaynaklığının olup olmadığı varsa bunun boyutlarıdır. Ne var ki, çalışmamızda incelenen altı hadis risâlesinin Mûsâ b. Ukbe, Muhammed b. İshâk, Ma'mer b. Râşid, Muhammed b. Ömer el-Vâkîdî ve İbn Sa'd'ın siyer eserlerinin nüshalarına ciddi bir kaynaklık yapmadığı sonucuna ulaştık. Her ne kadar hadis risâleleri ilk dönem siyer literatürüne doğrudan ciddi bir katkı sunmasa da içeriğindeki siyer nakilleri Buhârî ve Müslim gibi hadisçiler tarafından eserlerinin “Kitâbü'l-Meğâzî”, “Kitâbü'l-Cihâd ve's-Siyer”, “Kitâbü't-Târihu'l-Enbiya” gibi bölümlerinde kullanılmıştır. Bu durum, muhaddislerin siyercilerin verdiği bilgilere güvenmeyip hadis risâlelerinden yeni bir siyer inşasına gittiklerini göstermektedir. Onların inşa ettikleri bu siyer hicri beş ve altıncı yüzyıldan sonra delâil, şemâil ve hasâis türünde eserlere kaynaklık edecektir.

Risâlelerin siyer eserlerindeki kaynaklığı rivâyet sayısına göre şu şekildedir:

Tablo 13. Hadis Risâlelerinden Siyer Eserlerine Kaynaklık Yapan Rivâyetlerin Sayısı

	Mûsâ b. Ukbe	İbn İshâk	Ma‘mer b. Râşid	Vâkıdî	İbn Sa‘d	
					Siyer	Diğer
Yezîd b. Ebî Habîb	-	-	-	-	3	1
Hemmâm b. Münebbih	-	-	4 (8)	-	-	-
Süheyl b. Ebî Sâlih	-	-	-	-	1	-
Ubeydullah b. Ömer	-	-	-	-	-	1
Müccâ‘a b. Zübeyr	-	-	-	-	-	-
İbn Cüreyc	-	-	-	-	1	6

Tabloda görüldüğü üzere hadis risâlelerinin Siyer’e yok denilecek kadar sınırlı bir kaynaklığı bulunmakta ve sınırlı kaynaklığın çoğunluğu ise İbn Sa‘d’da toplanmaktadır. Öte yandan siyer müellifleri, adı geçen risâle sahiplerinden hadis risâlelerinin dışında siyer rivâyetleri nakletmişler ve bunları eserlerinde kullanmışlardır. Yine onlardan hadis nakledip bunları hadis alanında telif ettikleri eserlerine dâhil ettikleri de vakidir. Dolayısıyla siyer müellifleri siyer ile hadis metni arasında bir ayrıma gitmişlerdir. Yine bu çerçevede risâlelerde hadis rivâyeti olarak geçen bazı metinler siyer eserlerinde tarihi bağlamları ile birlikte yer almaktadır. İlgili metinler karşılaştırıldığında hadislerin siyer rivâyetlerinin tarihi bağlamından soyutlanarak Hz. Peygamber’e ait kısımların cımbızlanmasıyla oluştuğu şeklinde bir izlenim vermektedir. Her ne kadar buradan kesin olarak Hadis’in Siyer’den doğduğu gibi bir sonuç çıkarılamasa da Siyer’in Hadis’ten doğmadığı yönünde önemli bir veri sağlamaktadır. Siyer nakillerinde tarihi bağlamından kopuk hadisler de vardır. Söz konusu hadisler ya bütünü ile anlatılan bir olaya ek bilgi sadedinde ya da siyer rivâyetinde bulunmayan bir detayı açıklayan ara söz şeklinde verilmiştir. Bu bağlamda Siyer müellifleri tarihçi kimlikleriyle buldukları her bilgiyi eserlerinin amaçlarını gözetererek kullanmışlardır. Tüm bu bilgiler Siyer’in Hadis’in bir şubesi olmadığı bilakis kendine has kimliği ile süreç içerisinde gelişerek oluştuğunu göstermektedir. Bu nedenle Siyer’in Hadis’ten doğduğu yönündeki tezin bir geçerliliği bulunmamaktadır.

İbn Sa‘d için ayrı bir parantez açılmalıdır. Zira sınırlı sayıda da olsa o, Hz. Peygamber’in biyografisinde hadis risâlelerine yer vermiştir. Müellifin konumuz olan hadis risâlelerinden direkt aldığı nakiller ciddi anlamda bir kaynaklık sağlamasa da risâlelerde geçen ancak farklı kanallardan naklettiği hadis metinleri, eserinde azımsanamayacak kadar bulunmaktadır. Ancak rivâyetlerin geçtikleri konu başlıkları, genel itibari ile Hz. Peygamber’in şemâili, kişisel eşyaları, yeme-içme, yürüyüşü vb. gibi

sosyal hayatına dairdir. Bu bilgiler İbn Sa'd öncesi siyer literatüründe sık rastlanan türden olmadığından Hadis'in siyer literatürünün genişlemesine katkı sağladığı söylenebilir. Bu katkının siyer eserlerine sosyal konuları dâhil etmesi açısından olumlu bir yanı vardır. Ancak olumsuz diyebileceğimiz etkiler de oluşturmuştur. Nitekim hadislerden siyer literatürüne giren bu rivâyetler zamanla gelişecek ve şemail/delâil edebiyatının doğmasına ve buna bağlı olarak da yeni bir mevzu haber sahasının açılmasına zemin hazırlayacaktır. Bir yandan Hz. Peygamber'in saçını, sakalını, oturuş-yemek yiyiş tarzını, suyu nasıl içtiği gibi şekli konuları örnek almak ve namaz, oruç gibi ibadetlere şekli olarak dört kolla sarılmak yeterli görülebilmekte dinin değer/ahlak kısmı bir tarafa bırakılabilmektedir.

İlk asırdaki ilmî faaliyetlerin tümünün hadise yorulmasından kaynaklı incelediğimiz bazı risâlelerin fikhî içerikli olmasına rağmen hadis risâlesi olarak kabul görüldüklerini söyleyebiliriz. Bu konunun da ayrıca araştırılması gerektiği kanaatindeyiz. Zira eserlerin içerikleri birer fıkıh risâlesi olduklarını göstermektedir.

Son olarak inceleme konumuz olan risâleler arasında Hemmâm b. Münebbih ve Süheyl b. Ebî Sâlih'e ait olanların sonraki dönemlerde oluşacak hadis literatürüne çok benzedikleri müşahede edilmiştir. Altı risâle içerisinde bu iki risâledeki karakteristik özelliklerin ön plana çıkması ve ilgili risâlelerin Ebû Hüreyre kaynaklı olmaları özellikle dikkat çekmektedir.

KAYNAKÇA

- A'zamî, Muhammed Mustafa. *Dirâsât fî'l-hadîsi'n-nebevî ve târîhu tedvînih*. 2 Cilt. Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1400/1980.
- A'zamî, Muhammed Mustafa. *İlk Devir Hadis Edebiyatı*. çev. Hulûsi Yavuz. İstanbul: İz Yay., 1993.
- Abdullah Esad Abdillâh eş-Şevâhine. *Meğâzî Ma'mer b. Râşid es-San'ânî -Cem', Dirâse-Tahkîk-*. Ürdün: Ürdün Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1991.
- Abdurrezzâk es-San'ânî, Ebû Bekr Abdurrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi es-San'ânî. *el-Musannef*. thk. Habiburrahman el-A'zamî. 11 Cilt. Beyrut: Mektebü'l-İslâmî, 2. Basım, 1403.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî. *el-İlel ve ma'rîfetü'r-ricâl*. thk. Vasiyullah b. Muhammed Abbâs. 3 Cilt. Riyad: Dâru'l-Hânî. 2. Basım, 1422/2001.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî. *Müsned*. thk. Şuayb el-Arnâvût - Âdil Mürşid vd. 45 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001.
- Akgün, Hüseyin. "Bölgelerarası Rivâyet Farklılıkları Açısından Mısır'daki Hadis Kültürünün Tahlili (Yezîd b. Ebû Habîb'in Rivâyetleri Özelinde)". *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5 (2015), 7-29.
- Akgün, Hüseyin. "Giyinik Çıplaklar' Hadisinin Aslının Tespiti ve Kâ'bü'l-Ahbâr Kaynaklı Rivâyetlerin Ref'i Meselesi". *Hikmet Yurdu* 9/17 (2016), 117-143.
- Akgün, Hüseyin. *Hadis Rivâyet Coğrafyası -Hicri ilk 150 yıl-*. İstanbul: İFAV Yay., 2019.
- Akgün, Hüseyin. Hicrî 2. ve 3. Yüzyıllara Ait Mısır Menşeli Papirüslerdeki Hadislerin Kaynakları. *Tokat İlmîyat Dergisi* 8/1 (Haziran 2020), 21-51.
- Aliev, Saleh Muhammedoğlu. "Derbend". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 9/164-166. İstanbul: TDV Yay., 1994.
- Aycan, İrfan – Sarıçam, İbrahim. "İslâm Tarihinin Kaynaklarıyla İlgili Problemler ve Çözümüne İlişkin Bazı Düşünceler". *İslâmî İlimlerde Metodoloji: Usûl Mes'elesi II*. 877-912. Ankara: Ensar Yay., 2005.
- Aydınlı, Abdullah. *Hadis İstılahları Sözlüğü*. İstanbul: İFAV Yay., 10. Basım, 2019.
- Bâcî, Ebu'l-Velîd Süleyman b. Halef b. Sa'd. *et-Ta'dîl ve't-tecrîh li-men harrace lehu el-Buhârî fî'l- Câm'i's-Sahîh*. thk. Ebû Lübâbe Hüseyin. 3 Cilt. Riyad: Dâru'l-Livâ, 1406/1986.
- Başoğlu, Tuncay. "Yezîd b. Ebû Habîb". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43/518-519. İstanbul: TDV Yay., 2013.
- Begavî, Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ. *el-Envâr fî şemâilî'n-nebiyyi'l-muhtâr*. thk. eş-Şeyh İbrahim el-Ya'kûbî. Şam: Dâru'l-Mektebî, 1416/1995.

- Belâzürî. Ebu'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd. *Fütûhu'l-büldân*. Beyrut: Mektebetü Hilal, 1988.
- Beyhâkî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî. *Delâilü'n-nübüvve*. thk. Abdulmu'tî Kal'acî. b.y.: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye – Dâru'r-Reyyân li't-Türâs, 1408/1988.
- Bozkurt, Nebi. "Nûbe". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 33/222-223. İstanbul: TDV Yay., 2007.
- Brockelmann, Carl. *Târîhu'l-Edebi'l-Arabî*. çev. Abdulhalîm en-Neccâr. 3 Cilt. Kahire: Dâru'l-Maârif, 5. Basım, ts.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil. *el-Câmi'u's-sahîh*. nşr. Muhammed Züheyr b. Nasr. 9 Cilt. b.y.: Dâru Tavki'n-Necât, 1422/2001.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil. *Târîhu'l-evsat -Târîhu's-sağîr isminde hatalı baskı-*. thk. Mahmûd İbrahim Zâyid. 2 Cilt. Dâru'l-Va'yî - Mektebetü Dâri't-Türâs, Haleb - Kahire, 1397/1977.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil. *Târîhu'l-kebîr*. thk. Muhammed Abdulmuîd Hân. 8 Cilt. Haydarabad - Dekan: Dâiratü Maâri'î'l-Osmâniyye, ts.
- Cerrahoğlu, İsmail. "İbn Cüreyc". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/404-406. İstanbul: TDV Yay., 1999.
- Dârekutnî, Ebu'l-Hasan Alî b. Ömer b. Ahmed. *el-İlelû'l-vâride fî el-ehâdîsi'n-nebeviyye*. thk. Mahfûzurrahman Zeynullah – Muhammed b. Sâlih. 15 Cilt. Riyad - Demâm: Dâru Taybe - Dâru İbn Cevzî, 1427.
- Dârekutnî, Ebu'l-Hasan Alî b. Ömer b. Ahmed. *el-Mü'telif ve'l-muhtelif*. thk. Muvaffak b. Abdillâh b. Abdilkâdir. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1406/1986.
- Dârekutnî, Ebu'l-Hasan Alî b. Ömer b. Ahmed. *Sünenü'd-Dârekutnî*. thk. Şuayb el-Arnâvut vd. 5 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1424/2004.
- Dûrî, Abdulazîz. *Neş'etu İlmi't-Târîh inde'l-Arab*. b.y.: Merkezü Zâyid li't-Türâs ve't-Târîh, 1420/2000.
- Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Abdilhâdî. *es-Sârimü'l-münkî fî'r-red ale's-Sübkî*. thk. Akîl b. Muhammed b. Zeyd. Beyrut: Müessesetü'r-Reyyân, 1424/2003.
- Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr (İbn Kayyim el-Cevziyye), *İ'lâmü'l-muvakkî'in an rabbi'l-âlemîn*. thk. Muhammed Abdusselam İbrahim. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1411/1991.
- Ebû Avâne el-İsferâyînî, Ya'kûb b. İshâk b. İbrahim. *Müstahrecü Ebî Avâne*. thk. Eymen b. Ârif ed-Dımaşkî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1419/1998.
- Ebû Dâvûd es-Sicistânî, Ebû Dâvûd Süleyman b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî. *Risâletü Ebî Dâvûd ilâ ehli Mekke ve gayrihim fî vasfî sünenihî*. thk. Muhammed es-Sabbâğ. Beyrut: y.y., ts.
- Ebû Kâsım el-Misrî, Abdurrahman b. Abdillâh. *Fütûhu Mısır ve Mağrib*. b.y.: Mektebetü's-Sekâfeti'd-dîniyye, 1415.

- Ebû Muhammed (Ebu'l-Abbâs) Takıyyüddîn Ahmed b. Alî b. Abdilkâdir b. Muhammed el-Makrîzî. *el-Mevâ'iz ve'l-i'tibâr bi-(fî) zikri'l-hıtat ve'l-âsâr*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1418/1997.
- Ebû Nuaym el-İsfahânî, Ahmed b. Abdillâh b. İshâk. *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-asfiyâ*. 10 Cilt. Mısır: Dâru's-Sa'âde, 1394/1974.
- Ebû Osman (Ebû Ömer) Ubeydullah b. Ömer b. Hafs b. Âsım b. Ömer. "el-Cüz'ü min ehâdîsi Ubeydullah b. Ömer". *İlk Devir Hadis Edebiyatı*. çev. Hulûsi Yavuz. İkinci Kısım/109-136. İstanbul: İz Yay., 1993.
- Ebû Urve Ma'mer b. Râşid el-Basrî. *Kitâbü'l-Meğâzî*. thk. Sean Anthony. New York: New York University Press, 2014.
- Ebû Ziyâ, Bekr b. Abdillâh. *Ma'rifetü'n-nüsüh ve's-suhufi'l-hadîsiyye*. Riyad: Dâru'r-Râye, 1412/1992.
- Ebu'l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya'kûb İshâk b. Muhammed b. İshâk en-Nedîm. *el-Fihrist*. thk. İbrahim Ramazan. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1417/1997.
- Ebu'l-Hasan Alî b. Abdillâh b. Ca'fer b. Necîh es-Sa'dî. *el-İlel*. thk. Muhammed Mustafa el-A'zamî. Beyrut: Mektebü'l-İslâmî, 2. Basım, 1400/1980.
- Ebu'l-Hasan Şerefuddîn Alî b. el-Mufaddal b. Alî el-Makdisî. *Kitâbü'l-Erba'in el-mürettebe alâ tabakâti'l-erba'in*. thk. Muhammed Sâlim b. Muhammed. b.y.: Edvâu's-Selef, ts.
- Emin, Ahmed. *Duha'l-İslâm*. Kahire: Müessesetü Hindâvî, 2012.
- Erdim, Sinan. "Hemmâm b. Münebbih'in Sahîfesi'nin İsimlendirilme Süreci". *Hikmet Yurdu Dergisi* 6/11 (Haziran 2013), 379-393.
- Erdim, Sinan. *Hemmâm b. Münebbih ve Rivâyetlerinin Değeri*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014.
- Erul, Bünyamin. "Hadisçiler ile Tarihçilerin Tenkit Yöntemleri Üzerine (Tespitler, Tenkitler, Teklifler)". *Siyer Araştırmaları Dergisi* 7 (2020), 27-62.
- Erul, Bünyamin. "Muhammed Hamidullah'ın Sahîfetu Hemmâm b. Münebbih Adlı Eserinin Bazı Çevirileri Üzerine Bir Kritik", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 57/1 (2016), 195-209.
- Erul, Bünyamin. *Hadislerin Dili İlk Hadis Belgesi Hemmâm'ın Sahîfesi -Tertip, Terceme, Yorum-*. Ankara: TDV Yay., 2009.
- Fayda, Mustafa. "Ebnâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/78-79. İstanbul: TDV Yay., 1994.
- Fayda, Mustafa. "Vâkıdî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/471-475. İstanbul: TDV Yay., 2012.
- Fesevî, Ebû Yûsuf Ya'kûb b. Süfyân b. Cüvvân (Cüvân). *el-Ma'rifetü ve't-târîh*. thk. Ekrem Ziyâ el-Umerî, 3 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2. Basım, 1401/1981.

- Fîrûzâbâdî, Ebu't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed. *el-Kâmûsü'l-muhît*. thk. Mektebü't-Tahkîki't-Türâsi fî Müesseseti'r-Risâle. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 8. Basım, 1426/2005.
- Goldziher, Ignaz. *İslam Kültürü Araştırmaları*. çev. Cihad Tunç – M. Said Hatipoğlu. 2 Cilt. Ankara: Otto Yay., 2. Basım, 2019.
- H. A. R., Gibb. "Tarih". *İslam Ansiklopedisi*. 11/777-799. İstanbul: İstanbul Milli Eğitim Basımevi, 2. Basım, 1979.
- Hâkim en-Nîsâbûrî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed. *Ma'rifetü ulûmi'l-hadîs*. thk. Seyyid Muazzam Hüseyin. 3. Basım. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1397/1977.
- Hâkim en-Nîsâbûrî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed. *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*. thk. Mustafa Abdilkâdir Atâ. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1411/1990.
- Halîfe b. Hayyât, Ebû Amr Halîfe b. Hayyât. *Tabakât*. thk. Süheyl Zekkâr. b.y.: Dâru'l-Fîkr, 1414/1993.
- Hamidullah, Muhammed. *Muhtasar Hadis Tarihi ve Sahife-i Hemmam ibn Münebbih*. çev. Kemal Kuşçu. İstanbul: Beyan Yay., 2013.
- Hamza Ahmed ez-Zeyn. *Ehâdîsü's-şuyûhi'l-kibârî – Akdemü'l-mahtûtâtî'l-hadîsiyyeh*-. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1425/2004.
- Hatîbu'l-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit. *el-Câmi li ahlâki'r-râvi ve âdâbi's-sâmi'*. thk. Mahmud et-Tahhân. 2 Cilt. Riyad: Mektebetü'l-Maârif, ts.
- Hatîbu'l-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit. *el-Kifâye fî 'ilmû'r-rivâye*. thk. Ebû Abdullah es-Surkî – İbrahim Hamdi el-Medîni. Medine: Mektebetü'l-İlmiyye, ts.
- Hatîbu'l-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit. *Târîhu Bağdâd*. thk. Beşşâr Avvâd Marûf. 16 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1422/2002.
- Hatîbu'l-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit. *Telhîsü'l-müteşâbih fî'r-resm*. thk. Sükeyne eş-Şihâbî. 2 Cilt. Şam: Talâs li'd-Dîrâsâtî ve't-Tercemeti ve'n-Neşr, 1405/1985.
- Hemmâm b. Münebbih, Ebû Ukbe Hemmâm b. Münebbih b. Kâmil es-San'ânî. *Akdemu tedvin fî'l-hadîsi'n-nebevî Sahîfetu Hemmâm b. Münebbih*. thk. Muhammed Hamidullah. Dimaşk: Mecma'i'l-İlmîyyu'l-Arabi, 2. Basım, 1953/1372.
- Horovitz, Josef. *İslami Tarihçiliğin Doğuşu*. çev. Ramazan Özmen – Ramazan Altınay. Ankara: Ankara Okulu Yay., 2. Basım, 2019.
- İclî, Ebu'l-Hasan Ahmed b. Abdillâh b. Sâlih el-Kûfî. *Ma'rifetü's-sikât*. thk. Abdulalîm Abdulazîm el-Büsterî. 2 Cilt. Medine: Mektebetü'l-Dâr, 1405/1985.
- İbn Adî, Ebû Ahmed Abdullah el-Cürcânî. *el-Kâmil fî duafâi'r-ricâl*. thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd – Alî Muhammed Muavviz. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1418/1997.

- İbn Asâkir, Ebu'l-Kâsım Alî b. el-Hasan b. Hibbetillah b. Abdillâh. *Târîhu medîneti Dimeşk*. thk. Ebû Saîd Ömer b. Ğarâme el-Amrâvî. 80 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1415/1995.
- İbn Cüreyc, Ebu'l-Velîd Abdülmelik b. Abdilazîz b. Cüreyc el-Kureşî. "Cüz'ü ehâdisi İbn Cüreyc". *Ehâdisü's-şuyûhi'l-kibârî – Akdemü'l-mahtûtâtî'l-hadîsiyyeh*– thk. Hamza Ahmed ez-Zeyn. 74-124. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1425/2004.
- İbn Cüreyc, Ebu'l-Velîd Abdülmelik b. Abdilazîz b. Cüreyc el-Kureşî. *Tefsîrû İbn Cüreyc*. drl. Ali Hasan Abdulganî. Kahire: Mektebetü't-Türâsî'l-İslâmî, 1413/1992.
- İbn Ebî Âsım, Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. ed-Dahhâk b. Mahled eş-Şeybânî. *el-Âhâd ve'l-mesânî*. thk. Bâsim Faysal Ahmed el-Cevâbire. 6 Cilt. Riyad: Dâru'r-Riyad, 1411/1911.
- İbn Ebî Hâtım, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Ebî Hâtım Muhammed b. İdrîs er-Râzî et-Temimî. *el-Cerh ve't-Ta'dîl*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, 1271/1952.
- İbn Ebî Hayseme, Ebû Bekr Ahmed b. Ebî Hayseme Züheyr b. Harb. *et-Târîhu'l-kebîr – Târîhu İbn Ebî Hayseme*– thk. Salâh b. Fethî. 4 Cilt. Kahire: Fâruku'l-Hadîse, 1427/2006.
- İbn Hacer, Ebu'l-Fadl Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *el-Mu'cemü'l-müfehres ev tecdîdu esânidi'l-kütübi'l-meşhûre ve'l-eczâi'l-mensûre*. thk. Muhammed Şekur el-Meyâdînî. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1418/1998.
- İbn Hacer, Ebu'l-Fadl Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *Lisânu'l-mîzân*. thk. Abdulfettâh Ebû Gudde. 10 Cilt. b.y.: Dâru'l-Beşâiru'l-İslâmiyye, 1423/2002.
- İbn Hacer, Ebu'l-Fadl Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *Takrîbü't-tehzîb*. thk. Muhammed Avvâme. Suriye: Dâru'r-Raşîd, 1406/1986.
- İbn Hacer, Ebu'l-Fadl Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *Ta'rîfü ehli (üli)'t-takdîs bi-merâtibi'l-mevsûfine bi't-tedlîs (Tabakâtü'l-müdehlîsîn)* thk. Âsım b. Abdillâh el-Kureyvitî. Ammân: Mektebetü'l-Menâr, 1403/1983.
- İbn Hacer, Ebu'l-Fadl Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *Tehzîbü't-tehzîb*. thk. İbrahim ez-Zeybek-Âdil Mürşîd. 4 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1435/2014.
- İbn Hallikân, Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr. *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâu ebnâi'z-zamân*. thk. İhsan Abbas. 8 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1392/1972.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtım Muhammed b. Hibbân b. Ahmed et-Temimî el-Büstî. *Meşâhîru ulemâi'l-emsâr ve a'lâmi fukahâi'l-ektâr*. thk. Merzuk Alî İbrahim. Mansure: Dâru'l-Vefâ, 1411/1991.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtım Muhammed b. Hibbân b. Ahmed et-Temimî el-Büstî. *es-Sikât*. thk. Muhammed Abdulmuîd Hân. 9 Cilt. Haydarabad: Dâiretü'l-Maârifü'l-Osmaniyye, 1393/1973.

- İbn Hıbbân, Ebû Hâtım Muhammed b. Hıbbân b. Ahmed et-Temimî el-Büstî. *el-İhsân fi takrîbi Sahîhi İbn Hıbbân*. drl., Alâaddîn Alî b. Balaban. thk. Şuayb el-Arnâvut. 18 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1408/1988.
- İbn Hıbbân, Ebû Hâtım Muhammed b. Hıbbân b. Ahmed et-Temimî el-Büstî. *el-Mecrûhîn mine'l-muhaddisîn ve'd-duefâi ve'l-metrûkîn*. thk. Mahmûd İbrahim Zâyid. 3 Cilt. Halep: Dâru'l-Va'yî, 1396/1976.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdulmelik b. Eyyûb el-Hımyerî. *es-Sîretu'n-Nebeviyye*. thk. Mustafa Sakkâ vd. 2 Cilt. Mısır: Mektebetü Mustafa el-Bâbî, 2. Basım, 1375/1955.
- İbn İshâk, Muhammed b. İshâk b. Yesâr. *Sîretü İbn İshâk*. thk. Muhammed Hamidullah. b.y.: Ma'hadü'd-Dirâsât ve'l-Ebhâs, ts.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâil b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. thk. Alî Şîrî. b.y.: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1408/1988.
- İbn Müncûye, Ebû Bekr Ahmed b. Alî el-İsbehânî. *Ricâlü Sahîhi Müslim*. thk. Abdullah el-Leysî. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1407.
- İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd b. Menî ez-Zührî. *Kitâbü't-Tabakâtî'l-kebîr*. thk. Alî Muhammed Ömer. 11 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Hâncı, 2001.
- İbn Şâhîn, Ebû Hafs Ömer b. Ahmed b. Osman el-Vâiz. *Târîhu esmâi's-sikât*. thk. Subhî el-Bedrî es-Sâmîrânî, Kuveyt: Dâru's-Selefiyye, 1404/1984.
- İbnu'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahman b. Alî b. Muhammed. *ed-Duafâ ve'l-metrûkîn*. thk. Abdullah el-Kâdî, 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1406.
- İbnu'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed. *el-Mevdû'ât*, thk. Abdurrahman Muhammed Osman. 3 Cilt. Medine: Mektebetü's-Selefiyye, 1386/1966.
- İbnu'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed. *el-İlelü'l-mütenâhiye fi'l-ehâdisi'l-vâhiye*. thk. İrşâdulhak el-Eserî. 2 Cilt. Faysalâbâd: İdâretü'l-Ulûmi'l-Eseriyye, 2. Basım. 1401/1981.
- İzmirli İsmail Hakkı, *Siyer-i Celîle-i Nebeviyye*. sad. Abdulkadir Evgin. Kahramanmaraş: SAMER Yay., 2021.
- Jones, Marsden. "Mukaddime". *Kitâbü'l-Meğâzî*. mlf. Muhammed b. Ömer el-Vâkıdî. 1/5-35. Beyrut: Müessetü'l-'Alâmî, 3. Basım, 1409/1989.
- Juynboll. G. H. A. *Hadis Tarihinin Yeniden İnşası*. çev. Salih Özer. Ankara: Ankara Okulu Yay., 2. Basım, 2020.
- Kallek, Cengiz. "Fukahâ-yi Seb'a". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13/214. İstanbul: TDV Yay., 1996.
- Kâtib Çelebî. *Keşfü'z-zunûn an esâmî ve'l-Kütüb ve'l-Fünûn*. 6 Cilt. Bağdad: Mektebetü'l-Müsennâ, 1360/1941.

- Kelâbâzî, Ebû Nasr Ahmed b. Muhammed b. el-Hüseyin el-Buhârî. *el-Hidâye ve 'l-irşâd fî ma 'rifeti ehli 's-sika ve 's-sedâd (Ricâlü Sahîhi 'l-Buhârî)* thk. Abdullah el-Leysî. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1407.
- Kindî, Ebû Ömer Muhammed b. Yûsuf. *Fedâilü Mısır el-mahrûse*. thk. Alî Muhammed Ömer. Mısır: Mektebetü'l-Hâncı, 1417/1997.
- Kindî, Ebû Ömer Muhammed b. Yûsuf. *Kitâbü Vülât ve Kitâbü'l-Kudât*. nşr. Rhuvon Guest. Beyrut: el-Âbâu'l-Yesve'iyîn, 1908.
- Kinnevcî, Ebu't-Tayyib Muhammed Sıddîk Bahâdır Hân b. Hasan b. Alî. *Ebcedü'l-ulûm*. thk. Abdulcebbâr Zekkâr. 3 Cilt. Dimaşk: Menşurâtu Vizerâti's-Sekâfe, 1398/1978.
- Koçyiğit, Talat. *Hadîs Tarihi*. Ankara: TDV Yay., 9. Basım, 2014.
- Kutsal Kitap. Erişim 31 Ağustos 2021. <https://www.kutsalkitap.org/online-tevrat-oku/>
- Ma'mer b. Râşid, Ebû Urve Ma'mer b. Râşid el-Basrî es-San'ânî. *el-Câmi*. thk. Habîburrahman el-A'zamî. 2 Cilt. Pakistan - Beyrut: Meclisü'l-İlmi - Mektebü'l-İslâmî, 2. Basım. 1403/1983.
- Makrîzî, Ebû Muhammed Takıyyüddîn Ahmed b. Alî b. Abdilkâdir b. Muhammed. *İmtâ'u'l-esmâ bimâ li'n-Nebî mine'l-ahvâl ve'l-emvâl ve'l-hafede ve'l-metâ*. thk. Muhammed Abdulhamîd en-Nümeysî. 15 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1420/1999.
- Mizzî, Cemâluddin Ebu'l-Haccâc Yûsuf. *Tehzîbü'l-kemâl fî esmâi'r-ricâl*. thk. Beşşâr Ivâd Ma'rûf. 35 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1400/1980.
- Mûsâ b. Ukbe, Ebû Muhammed Mûsâ b. Ukbe b. Ebî Ayyâş. *el-Meğâzî li Mûsâ b. Ukbe*. nşr. Muhammed Bakşîş Ebû Mâlik. Rabat: y.y., 1994.
- Müccâ'a b. Zübeyr el-Atekî el-Basrî. "Min hadîsi Ebî Ubeyde Müccâ'a b. Zübeyr". *Silsiletü'l-eczâi ve'l-kütübi'l-hadîsiyye*. thk. Âmir Hasan Sabri. 23-131. b.y.: Dâru'l-Beşâiru'l-İslâmiyye, 1423/2003.
- Müslim, Ebu'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc. *el-Müsnedü's-sahîh*. thk. Muhammed Fuâd Abdulbâkî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.
- Nesâî, Ebû Abdîrrahman Ahmed b. Şuayb b. Alî el-Horâsânî. *et-Tabakât*. thk. Meşhûr Hasan - Abdulkerim el-Vereykât. Ürdün: Mektebetü'l-Menâr, 1408/1987.
- Nevevî, Ebû Zekerîyyâ Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref en-Nevevî. *Tehzîbü'l-esmâ ve'l-luğât*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- Öz, Şaban. *Ebû Hüreyre -Bir Otoritenin inşası-*. İstanbul: Endülüs Yay., 2021.
- Öz, Şaban. *İlk Siyer Kaynakları ve Müellifleri*. İstanbul: İSAR Vakfı Yay., 2008.
- Öz, Şaban. *Siyer'e Giriş*. Ankara: Ankara Okulu Yay., 3. Basım, 2015.
- Özpınar, Ömer. *Hadis Edebiyatının Oluşumu*. Ankara: Ankara Okulu Yay., 2. Basım, 2013.

- Palabıyık, Hanefî. “Sözlü Gelenekten Tarihçiliğe ‘Giriş’”. *Asrı Saâdet Dünyası (1) -Bir İlim Olarak Siyer ve Kaynakları-*. der. Adnan Demircan. 37-82. İstanbul: Siyer Yay., 2014.
- Rabaî, Ebû Süleyman Muhammed b. Abdillâh b. Ahmed b. Zübeyr. *Târîhu mevlidi'l-ulemâ ve vefeyâtihim*. thk. Abdullah Ahmed Süleyman. 2 Cilt. Riyad: Dâru'l-Âsime, 1410/1989.
- Râmhürmüzî, Ebû Muhammed Hasan b. Abdirrahmân b. Hallâd el-Fârisî. *el-Muhaddissü'l-fâsıl beyne'r-râvî ve'l-vâ'î*. thk. Muhammed Accâc el-Hatîb. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2. Basım, 1404/1984.
- Sabri, Âmir Hasan. “Tercemetü Ebî Ubeyde Müccâ'a b. Zübeyr”. *Min hadîsi Ebî Ubeyde Müccâ'a b. Zübeyr -Silsiletü'l-eczâi ve'l-kütübi'l-hadîsiyye-*. mlf. Müccâ'a b. Zübeyr el-Atekî el-Basrî. 11-21. b.y.: Dâru'l-Beşâiru'l-İslâmiyye, 1423/2003.
- Sandıkçı, S. Kemal. “Hemmâm b. Münebbih”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 17/189. İstanbul: TDV Yay., 1998.
- Sem'ânî, Ebû Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed b. Mansûr. *el-Ensâb*. thk. Abdurrahman b. Yahyâ el-Muallimî vd. 13. Cilt. Haydarâbâd: Meclisü Dâiretü'l-Maârifî'l-Osmâniyye, 1382/1962.
- Sezgin, Fuat. “İsnâdın Arap Dili ve İslâmî İlimlerdeki Önemi”. çev. Hüseyin Kahraman. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/5 (1993), 301-310.
- Sezgin, Fuat. Arap – İslam Bilimleri Tarihi. çev. Fuat Sezgin İslam Bilim Tarihi Araştırmaları Vakfı. İstanbul: Kültür Bakanlığı Yay., 2015.
- Subhî b. İbrahim es-Sâlih el-Lübnânî. *Ulûmî'l-hadîs ve mustalahuh*. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 15. Basım, 1404/1984.
- Süheyl b. Ebî Sâlih. “Nüshatu Süheyl b. Ebî Sâlih”. *Dirâsât fî'l-hadîsi'n-nebevî ve târîhu tedvînih*. thk. Muhammed Mustafa el-A'zamî. 473-585. Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1400/1980.
- Şemsüddîn es-Sehâvî, Ebu'l-Hayr Muhammed b. Abdirrahmân b. Muhammed. *et-Tuhfetü'l-latîfe fî târîhi'l-Medîneti's-şerîfe*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1414/1993.
- Şeşen, Ramazan. *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*. İstanbul: İSAR Vakfı Yay., 1998.
- Taberânî, Ebu'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleyman b. Ahmed b. Eyyûb. *el-Mu'cemü'l-evsat*. thk. Târik b. İvazullah - Abdulmuhsin b. İbrahim el-Hüseynî. 10 Cilt. Kahire: Dâru'l-Harameyn, ts.
- Taberânî, Ebu'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleyman b. Ahmed b. Eyyûb. *er-Ravdü'd-dânî (el-Mu'cemü's-sağîr)*. thk. Muhammed Şekûr Mahmûd el-Hâc Emîr. 2 Cilt. Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1405/1985.

- Taberânî, Ebu'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleyman b. Ahmed b. Eyyûb. *el-Mu'cemü'l-kebîr*. thk. Hamdî b. Abdilmecîd es-Selefi. 25 Cilt. Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 2. Basım, 1415/1994.
- Tarâbîsî, Mutâ. *Ruvâtu Muhammed b. İshâk b. Yesâr fi'l-Meğâzî ve's-Siyer ve sâiri'l-merviyât*. Beyrut – Dimesk: Dâru'l-Fikr, 1414/1994.
- Vâkıdî, Muhammed b. Ömer. *Kitâbü'l-Meğâzî*. thk. Marsden Jones. Beyrut: Müessesetü'l-'Alamî, 3. Basım, 1409/1989.
- W., Juynbol. "Hadis". *İslam Ansiklopedisi*. 5/47-54. İstanbul: İstanbul Milli Eğitim Basımevi, 1987.
- Yahyâ b. Maîn, Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Maîn b. Avn. *Târîhu İbn Maîn (Dûrî rivâyeti)*. thk. Ahmed Muhammed Nûr Seyf. 4 Cilt. Mekke: Merkezü'l-Bahsi'l-İlmî ve İhyâi't-Türâsi'l-İslâmî, 1399/1979.
- Yâkût el-Hamevî, Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh el-Hamevî el-Bağdâdî er-Rûmî. *Mu'cemü'l-büldân*. 7 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 2. Basım, 1416/1995.
- Yezîd b. Ebî Habîb, Ebû Recâ Yezîd b. Ebî Habîb Süveyd el-Kureşî el-Mısırî. "Cüz'ü ehâdîsi Yezîd b. Ebî Habîb el-Mısırî bi rivâyeti'l-imâmî'l-Leys b. Sa'd". *Ehâdîsü's-şuyûhi'l-kibâri – Akdemü'l-mahtûtâtî'l-hadîsiyyeh–* thk. Hamza Ahmed ez-Zeyn. 11-64. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1425/2004.
- Yıldız, Hakkı Dursun. "Abbâsîler". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/31-48. İstanbul: TDV Yay., 1998.
- Yûsuf b. Muhammed b. Ömer b. Kâdî Şehbe. *Ehâdîsü müntehabe min Meğâzî Mûsâ b. Ukbe*. thk. Meşhûr Hasan Selâmân. b.y.: Müessesetü'r-Reyyân – Dâru İbn Hazm, 1412/1991.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osman. *el-Kâşif fi ma'rifeti men lehu rivâye fi'l-kütübi's-sitte*. thk. Muhammed Avvâme. 2 Cilt. Cidde: Dâru'l-Kıble li's-Sakâfeti'l-İslâmiyye, 1413/1992.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osman. *el-Muğnî fi'd-Duafâ*. thk. Nuruddîn İtr. 2 Cilt. b.y.: y.y., t.s.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Mîzânü'l-i'tidâl fi nakdi'r-ricâl*. thk. Alî Muhammed el-Becâvî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1382/1963.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*. thk. Şuayb el-Arnâvût. 25 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 3. Basım, 1405/1985.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhir ve'l-a'lâm*. thk. Beşşâr İvâd Ma'rûf. 15 Cilt. b.y.: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 2003.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Tezkiratu'l-huffâz*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419/1998.

Zeyn, Hamza Ahmed. “Mukaddime”. *Cüz’ü ehâdîsi İbn Cüreyc, (Ehâdîsü’ş-şuyûhi’l-kibâri –Akdemü’l-mahtûtâtî’l-hadîsiyyeh–)*. mlf. Ebu’l-VelîdAbdülmelik b. Abdilazîz b. Cüreyc el-Kureşî. 74-92. Kahire: Dâru’l-Hadîs, 1425/2004.

EKLER

Ek-1. Yezîd b. Ebî Habîb'in Risâlesi

H. No		I. Kaynak	II. Kaynak	III. Kaynak	IV. Kaynak	V. Kaynak	VI. Kaynak	Konu
1	Yezîd b. Ebî Habîb (ö. 128/745)	Muhammed b. İshâk	Ca'fer b. Abdullah					Namaz/Cuma namazı hutbesinde imamın bazı kişilere lanet okuması
2			Mekhûl					Diyet/Hz. Ali ve Hz. Ömer'in kırılan dişlerin diyeti ile ilgili uygulamaları
3		Ebân b. Sâlih						Azad olan Köle/Berîre'nin Hz. Peygamber'e hediye olarak getirdiği et/Berîre'nin azat olduktan sonra köle statüsünde bulunan kocasına dönmek istememesi
4		Saîd b. Ebî Hilâl						Hayber/Safvan b. Ümeyye'den ödünç silah alınması
5		Muhammed b. Talha b. Yezîd	Amr b. Dînâr	Ona ulaştığına göre				Had Cezası, Hırsızlık/Mekke'nin Fethi/Safvan b. Ümeyye'nin ganimet için Medine'ye gelmesi/Safvan'ın ridasını çalan kişinin elinin kesilmesi
6		Muhammed b. İshâk	Muhammed b. Talha b. Yezîd	Teyzesi Binti Mes'ûd				Had Cezası, Hırsızlık/Kadife çalan mahzûmî kadının elinin kesilmesi
7		Alâ b. Abdîrrahman	Babası	Ebû Saîd el-Hudrî	Resulullah			İzarın giyimi/Topuk hizasından aşağı geçmemesi
8		Saîd b. Ebî Hind	Mutarrif					Oruç/Oruç kalkandır
9				Resulullah				Oruç/Ayda üç gün oruç tutmak
10		Abdullah b. Ömer						Sarhoş edici maddeler/Abdullah b. Ömer'in "tilâ" (kabın altında kalan ve sarhoş etme özelliğine kaybeden içki) hakkındaki fetvası
11		Ammâr b. Ebî Ferve	Muhammed b. Müslim	Urve ve Amre bint	Aişe	Resulullah		Had Cezası/Zina yapan cariyeye celdenin uygulanması

				Abdirrahman				
12	Yezîd b. Ebî Habîb (ö. 128/745)	Safvân b. Süleym	Abdurrahman el-A‘rec	Ebû Hüreyre				Namaz/Hz. Peygamber'in tilavet secdesi yaptığı yerler
13		Hâlid b. Kesîr	Ebû İshâk	Hâris b. Abdirrahman	Ali			Zekât/Fıtır sadakası
14		Hâlid b. Kesîr el-Hemdânî	es-Serî b. İsmâil el-Kûfî	Şa‘bî	Nu‘mân b. Beşîr	Resulullah		Sarhoş edici maddeler/Sarhoş edici maddelerin haram oluşu
15		Hâlid b. Kesîr	Ebû Hafs el-Ömerî	Hasan-ı Basrî	Muğîre b. Şu‘be			Namaz/Tebûk seferi/Muğîre b. şube'nin Hz. Peygamber'e Abdest alması için su götürmesi/Hz. Peygamber'in geç kalması sonucu Abdurrahman b. Avf'ın Müslümanlara namaz kıldırması
16		Abdullah b. Râşid	Abdullah b. Ebî Mürre	Hârice b. Huzâfe	Resulullah			Namaz/Vitir namazının fazileti
17		Ebu'l-Hayr	Ukbe b. Âmir					Kurban
18				Resulullah				Kadınların yanına girilmemesi
19		Muhammed b. İshâk	Muâz b. Abdillâh	Abdullah b. Hubeyb	Abdullah b. Üneys	Resulullah		Kadir gecesinin hangi gün olduğu
20		Ebu'n-Nadr	Abdurrahman b. Ya'kûb					Nikâh
21		İbrahim b. Sâlih	Abdullah b. Ömer					Nikâh/Sâlih'in kızının rızasını almadan evlendirmesi ve bu konuda Hz. peygamber'in uyarısı
22		Ebu'l-Hayr	İbn Züreyr	Ali b. Ebî Tâlib				Hz. Peygamber'e bir katırın hediye edilmesi ve bu konuda Hz. Ali ile aralarında geçen konuşma
23	Yezîd b. Ebî Habîb ve Gayruhu							Ömer b. Abdulazîz'in Mısır'da divandan sorumlu Sa'd b. Ukbe'ye at ve eşeği çiftleştirenler hakkındaki hükmü bildiren mektubu

24	Yezîd b. Ebî Habîb (ö. 128/745)	İbn Şihâb	Âmir b. Sa'd b. Ebî Vakkâs					Vasiyyet/Vedâ Haccı'nda Hz. Peygamber'in hastalanan Sa'd b. Ebî Vakkâs'ı ziyareti
25			Sâlim	Babasından				Boşama/Sakîflinin öleceğinden şüphelenip karısını boşaması
26		İbn Şemmâse						Namaz/Sehiv secdesi/Ukbe b. Âmir'in namazı eksik kılması sonucu etrafındakilerin kendisini uyarması, sehiv secdesi yapması
27		Süveyd b. Kays	Muâviye b. Hudeyc					Namaz/Hz. Peygamber'in namazı eksik kılması, uyarılması sonucu mescide dönüp tamamlaması
28		Süveyd b. Kays		Muâviye b. Ebî Süfyân				Namaz/Muaviye'nin kız kardeşine Hz. Peygamber'in cima yaptığı elbise ile namaz kılıp kılmadığını sorması
29		İmrân b. Ebî Enes	Ebû Seleme	Ebû Hüreyre				Namaz/Hz. Peygamber'in unutarak ilk iki rekâtta selam vermesi, Zu's-şimâleyn'in uyarması
30		Muhammed b. İshâk	Abdurrahman b. el-Esved	Babası el-Esved	Abdullah			Mürselât sûresinin nüzûlü/Hira Mağarası'nda yılan ile karşılaşılması
31		Rebî' b. Sebre	Babası Sebre					Nikâh/Mut'a nikâhı/Hz. Peygamber'in Mut'a nikâhını serbest bırakması ve daha sonra yasaklaması
32		İrâk						Vasiyet/Hz. Ebû Bekr'in Hz. Aişe'ye verdiği araziyi ölümüne yakın bir esnada kardeşleri arasında paylaşmasını istemesi
33			Urve	Aişe				Süt kardeşin mahremiyeti
34			Ebû Hüreyre					Nikâh/Çok eşlilik
35			Zeyneb bint Ebî Seleme					Nikâh/Süt kardeşin mahremiyeti
36								Alışveriş
37								Nikâh/Abdumelik b. Mervân'a kişinin kızını damadından ayırmasının sorulması
38			Urve	Aişe				Oruç/Aşure orucu, Cahiliyedeki uygulama
39								Aşure orucu, Cahiliyedeki uygulama
40			Ebû Hüreyre					Oruç/Vitir namazının rekât sayısı

41	Yezîd b. Ebî Habîb (ö. 128/745)	İrâk b. Mâlik	Urve					Namaz/Hz. Aîşe'nin namaz kılan Hz. Peygamber'in önünde uyuyor olması
42			Talha b. Ubeydillah					Oruç/Arefe günü oruç
43			Urve					Hz. Peygamber'in Hz. Aîşe'yi Hz. Ebû Bekr'den istemesi
44			Mervân					Had cezası/El kesilmesi
45			Urve	Aîşe				Namaz/Hz. Peygamber'in gece namazı
46			Nevfel b. Muâviye	Resulullah				Namaz/İkinci namazını kaçıranın durumu
47			Ebû Hüreyre					Namaz
48			Resulullah					Hac/Tişrik günleri
49			Urve					Gıfarlı bir kimsenin Hz. Peygamber ile arkadaşlık etmesi/Hz. Peygamber'in ona verdiği köleyi sorması
50								Kurban
51			Ebû Hüreyre	Resulullah				Ahlak/İki yüzlü insanın kötü oluşu
52			Urve	Aîşe				Hz. Aîşe'nin bir sözü
53		Hakîm b. Abdillâh b. Kays						Yetimi hakkı
54		Sâlim b. Abdillâh	Ümmü Habîbe'nin mevlâsı Ebu'l-Cerrâh	Resulullah				Zil olan yere meleğin girmemesi
55		İrâk						Nikâh/süt kardeş
56								Had cezası
57		Ca'fer b. Rebiâ	İrâk					Namaz/Mekke'nin fethinde namazların kısaltılması
58		Ca'fer	Racul	Abdula'lâ b. Abdillâh	Babası			Namaz/Mukim/Namazların kısaltılması
59			İrâk	Urve	Aîşe			Namaz/Hayızlının durumu

60	Yezîd b. Ebî Habîb (ö. 128/745)	Muhammed b. Müslim						Alışveriş
61		İbn Şihâb						Namaz/Seferde farz ve nafile namazların kılınışı
62		Ca ‘fer	Muhammed b. Şihâb					Temizlik/Gusûlde öncelik
63		Sunâbihî	Kâ‘b					Mısır ve Irak hakkında
64		Ebu’n-Nadr	Ona zikredildiğine göre					Mesh/Tebûk Gazvesi, Mestler üzerine mesh
65		Hâris b. Ya‘kûb	Ya‘kûb b. Abdillâh	Büsr b. Saîd	Sa‘d b. Ebî Vakkâs	Havle bint Hakîm	Resulullah	Konaklanan yerde okunacak dua
66			Ya‘kûb b. Abdillâh el-Eşec	Ka‘kâ	Rümeysa bint Hakîm	Aişe		Namaz
67		Bükeir b. Abdillâh el-b. Eşec	Süleyman b. Yesâr	Abdurrahmân b. Câbir	Ebû Sûde [Sevde]	Resulullah		Had cezasının sınırı
68		Bükeir b. Abdillâh	Münzir b. Muğîre	Urve b. Zübeyr	Fâtıma bint Ebî Hübeyş	Resulullah		Hayızlının temizlik süresi
69		Ebu’s-Sahbâ	Ebû Eflah	İbn Züreyr	Ali b. Ebî Tâlib	Resulullah		İpek ve altının erkeklere haram oluşu
70		Sâlim b. Ebî Sâlim	Muâviye el-Hemdânî	Ebû Hüreyre	Resulullah			Ebû Hüreyre’nin Hz. Peygamber’e şefaati sorması
71		Ruveyfi‘						Ebû Müleyke’nin İkinci namazını kaçırdığından dolayı ağlayan birine yönelik sözleri
72		Sâlim b. Ebî Sâlim	Abdullah b. Amr					Abdullah b. Amr’ın Salim’e Mısır’dan çıkartılacaklarına yönelik sözü
73		Ebu’l-Hayr	Saîd b. Yezîd					Hz. Peygamber’in hayayı tavsiye etmesi

Ek-2. Hemmâm b. Münebbih'in Sahîfesi

H. No		I. Kaynak	II. Kaynak	Konu
1	Hemmâm b. Münebbih (ö. 132/750)	Ebû Hüreyre	Resulullah	Müslümanların Ehl-i Kitap'tan sonra olmasına rağmen öne geçmesi (Ahirûne's-sâbikûn)
2				Hz. Peygamber'in diğer peygamberlere tamamlayıcı olarak gönderilmesi (Kerpiç örneği)
3				Cimri ve cömerdin zırh metaforu ile anlatılması
4				Hz. Peygamber'in kendisini ateş yakmış biri örneğinde anlatması
5				Cennetteki ağaç (100 sene)
6				Zan, kıskançlık, küskünlük gibi kötü huylardan sakındırılması
7				Cuma günü duanın kabul olunacağı an
8				İnsanları gece ve gündüz takip eden melekler
9				Meleğin namaz kılan kişiye dua etmesi
10				Âmin demenin mükafatı
11				Yolculuk esnasında deveye binmeyen kimseye Hz. Peygamber'in uyarısı
12				Cehennemdeki ateşin kuvveti
13				Rahmetim gazabımı geçmiştir
14				Çok ağlayıp az gülerdiniz
15				Oruç Kalkandır
16				Oruçlunun ağız kokusunun Allah katındaki değeri
17				Ağaç altında dinlenen bir peygamberi karıncanın ısırması sonucu ağacın yakılması
18				Cihat
19				Şefaat/her peygamberin kabul edilecek bir duasının olması
20				Allah ile karşılaşmak
21				Bana uyan Allah'a uymuştur, isyan eden...
22				Kıyamet alametleri/İnsanların zenginleşmesi, ilmin kaybolması, fitnelerin zuhur etmesi...
23				Kıyamet alameti/Davası bir olan iki grubun savaşması
24				Kıyamet alameti/otuz deccalin zuhuru...
25				Kıyamet alameti/Güneşin batıdan doğması
26				Şeytanın insanı namazda oyalaması
27				Allah'ın cömert olması

28	Hemûnâm b. Munebbih (ö. 132/750)	Ebû Hüreyre	Resûlullah	Vefatından sonra Hz. Peygamber'i görme isteği
29				Kayser ve Kisra'nın yok olacağı, savaş hiledir
30				Salih kullar için hazırlanan cennet
31				Hz. Peygamber'in kendisine çok soru sorulmasını yasaklaması
32				Oruç/Sabah namazına cünüplü uyananın oruç tutmaması
33				Allah'ın doksan dokuz ismini sayanın cennete gireceği
34				Kendinden üstün olana bakanın aşağı olana bakması
35				Köpeğin su içtiği kabın yedi defa yıkanması
36				Evde namaz kılanların evinin yakılması (metafor)
37				Hz. Peygamber'in korkuyla desteklenmesi ve cevâimu'l-kelimin verilmesi.
38				Tek ayakkabı ile yürümek
39				Adak
40				İnfak/savaş hiledir
41				Hz. İsa'nın hırsızlık yapan adamı görmesi
42				Hz. Peygamber'in elçi olduğunu belirtmesi
43				Namazda imama uymak
44				Namazda safların düzeltilmesi
45				Hz. Âdem ve Hz. Musa'nın tartışması
46				Eyyûb (as) ile ilgili bir nakil
47				Davud (as)'a Kur'ân okumanın kolaylaştırılması
48				Salih kişinin rüyasının nübüvvetten bir cüz olması
49				Selam vermede adap
50				Hz. Peygamber'in insanlar ile "La İlahe illellah" diyene kadar savaşacağını belirtmesi
51				Cennet ve cehennem tartışması
52				Temizlikte kullanılacak taş
53				İyi ve kötü niyette ceza-sevap
54				Cennetin üstünlüğü
55				Cennette mükafatın miktarı
56				Hz. Peygamber'in "Hicret olmasaydı ben Ensâr'dan olurum." sözü
57				Havva ve İsrâiloğulları ile ilgili bir nakil
58				Allah'ın Adem'i almış zira olarak yaratması
59				Hz. Musa'nın ölüm meleğinin gözüne yumruk vurup, gözünü yerinden çıkarması

60	Hemâm b. Münebbih (ö. 132/750)	Ebû Hüreyre	Resulullah	Hız. Musa yıkanırken taşın onun elbislerini çalması
61				Zenginliğin gönül zenginliği olduğu
62				Zengin olanın borcunu ödemekte gecikmemesi
63				“Meliki’l-Emlâk” isminden Allah’ın hoşlanmadığı
64				Kendini beğenip çalımlı yürüyen kişiyi yerin yutması
65				Allah’a zan
66				İnsanın İslâm fıtratı üzerine doğması
67				İnsanın kıyamet günü tekrar dirileceği kemik
68				Oruç/Visalden men
69				Uyanan kişinin elini yıkaması
70				Sadaka/Güzel söz, yoldan bir engeli kaldırmak
71				Zekâtı verilmeyen hayvanın kıyamet günü musallat olacağı.
72				Kıyamet günü kişinin hazinesinin yılana dönüşeceği
73				Akmayan suya bevl/Yıkanma
74				Miskin kimdir?
75				Kadının kocasından izinsiz yapamayacağı bir kısım davranışlar
76				Öldükten sonra kişinin amelinin kesilmesi
77				Üzüme “el-Kerm” denmesinin yasaklanması
78				Aldığı tarlada altın bulan kişinin tarla sahibi ile diyalogu
79				Kulu tövbe ettiğinde Allah’ın sevinmesi
80				Kulun Allah’a yaklaşması ile Allah’ın ona daha fazla yaklaşması
81				Abdest/İstinşak
82				Hız. Peygamber’in yanında Uhud kadar altın olması halinde üç gün içinde dağıtacağını belirtmesi
83				Yemeği yapan aşçıya yemek verilmesi
84				Bazı isimlerin telaffuzu/ “Rabbî, abdî...”
85				Cennete girecek ilk zümrenin keyfiyeti, ecirleri
86				Hız. Peygamber’in bir duası
87				Öncekilere ganimetin helal olmaması
88				Kediye kötü davranan kadının cehenneme girmesi
89				Hırsızlık ve zina gibi bazı fiilleri yapanlar hakkında Hız. Peygamber’in sözü
90				İslâm’a iman etmeyenin akıbeti
91				İmam yanıldığında kadın ve erkeklerde uyarı niteliğinde verilecek tepki

92	Hemûn b. Munebbih (ö. 132/750)	Ebû Hüreyre	Resûlullah	Allah yolunda yaralanmak
93				Sorgulamak/Allah'ı kim yarattı?
94				Sadakanın Hz. Peygamber'e helal olmayışı
95				Yemin, kefareti
96				Yemin, kura çekmek
97				Muhayyerlik/Aldığı hayvanı geri iade etme
98				Yaşlı kimsenin çok yaşama ve para arzusu
99				Kişinin silahı arkadaşına doğrultmaması
100				Uhud/Hz. Peygamber'in dişlerinin kırılması
101				Uhud/Ubey b. Halef'in öldürülmesi
102				Göz, dil ve kalp zinası
103				İyilik ve kötülükte karşılığın miktarı
104				İmamlık yapanın namazı kısa tutması
105				Meleklerin Allah'a kulun fiillerinden haber vermeleri
106				Kudsî hadis/Allah'ı tekzib-şetmin keyfiyeti
107				Sıcakta namazı ertelemek
108				Abdestsiz namazın kabul olmayacağı
109				Namaza sakın bir şekilde gitmek
110				Katil ve maktulün cennete girdiği ile ilgili bir nakil
111				Alışveriş ve nişanda araya girmemek
112				Kafirin yedi, Müslümanın bir mideden yemesi
113				Hızır'ın "Hızır" olarak isimlendirilmesinin sebebi
114				Allah'ın kıyamet günü izarını uzatana bakmayacağı
115				İsrâiloğullarına sesleniş, Bakara 2/58
116				Teheccüd namazı
117				Dehr ile ilgili bir nakil
118				Köle ile ilgili bir metin
119				Namazda tükürmek ile ilgili
120				Cuma namazında konuşmak
121				Ahzâb 33/6
122				Allah'tan bir şey istenildiğinde kararlı olmak
123				Yuşa'nın savaşı

124	Hennâm b. Münebbih (ö. 132/750)	Ebû Hüreyre	Resulullah	Hz. Peygamber'in gördüğü bir rüya/Ebû Bekr ve Ömer'in kuyudan su çekmesi
125				Kıyamet alameti/Çarıkları saçtan olan kavim
126				Fiten ile ilgili
127				Kıyamet alameti/Ayakkabıları saçtan olan kavim
128				Kureyşin imametî
129				Kureyşin kadını
130				Nazar/Dövmenin yasaklanması
131				Namaz
132				“Veren el alan elden üstündür.”
133				Hz. Peygamber'in Hz. İsa ile ilgili bir sözü
134				Hz. Peygamber'in Müseylime ve Esved el-Ansî hakkında gördüğü rüya
135				Allah rahmet etmedikçe insanları amelleri kurtarmaz
136				Hz. Peygamber'in satış ve giyim hususundaki yasakları
137			Resulullah	Cahiliyedeki bazı adetlerin kaldırılması
138				Ganimet/bir beldenin isyan etmesi

Ek-3. Süheyl b. Ebî Sâlih'in Risâlesi

H. No		I. Kaynak	II. Kaynak	III. Kaynak	Konu
1	Süheyl b. Ebî Sâlih (ö. 138/756)	Babasımdan	Ebû Hüreyre	Resulullah	Müslüman bir kişinin kabrine basmak
2					Yolculuk esnasında verimli ve kurak yerde deveye tavır
3					Namazda imama uymak
4					Fatiha'dan sonra âmin demek
5					Ruhla ilgili
6					Cuma günü konuşmak
7					Uyanan kişinin elini üç defa yıkamasının gerekliliği
8					Kudsî hadis: Âdem oğlunun oruç dışındaki bütün amellerinin kendisi için olduğu
9					İkindi ve sabah namazı ile ilgili
10					Hz. Peygamber'in koyunun butunu yedikten sonra abdest tazelememesi
11				Resulullah	"İnsanlar helak oldu," diyen daha çok helak olmuştur
12					Hz. Peygamber'in çökelek yedikten sonra abdest alması
13				Resulullah	Yemekten sonra parmakların yalanması
14					Hayber'in fethi/Sancağın Hz. Ali'ye verilmesi
15					Kıyamet gününde ateşten topukların vay haline!
16					Allah'ın bir kulu sevmesi
17		Abdullah b. Miksem	Ebû Sâlih		Şehit kimdir? Allah yolunda ölen, mebtûn... Boğulanında şehit olduğu (Yukarıdaki hadisin devamı)
18		Babasımdan	Ebû Hüreyre	Resulullah	İmanın yetmiş veya seksen cüz olduğu
19					Kıyamet alameti/Fırat'ın altınla dolması
20					Kadınların bir gün talebinde bulunması
21					Tesbihat/Fakir kimselerin Hz. Peygamber'e şikâyetinde bulunması
22				Resulullah	Allah'ın dünya semâsına inmesi, duaya cevap vermesi, bağışlaması
23					Başkasının evini izinsiz gözetleyen gözünün oyulması
24					Hz. Fâtıma'nın Hz. Peygamber'den hizmetçi talebinde bulunması
25				Resulullah	Erkekler için ön safın, kadınlar için arka safın hayırlı olması

26	Süheyl b. Ebî Sâlih (ö. 138/756)	Babasından	Ebû Hüreyre	Resulullah	Cenaze namazı/kılıp takip edene ve etmeyene sevap
27					Hiz. Peygamber'in bazı Cahiliye uygulamalarını yasklaması
28					Cuma namazının son dört sünneti
29					Ehl-i Kitap ile muâmele/selam verilmemesi
30					Kardeş olmak/Birbirinize sırt çevirmeyiniz
31					Hiz. Peygamber'in yatakta okuduğu dua
32					Allah'ın adını zikretmeden dağılan grup hakkında
33					Uyumadan önce elin yıkanması
34					Melekler ile Allah arasında geçen diyalog
35					Cihat
36					Sadakanın malı artırması
37					Mecliste öncelik
38					Başkalarının ayıplarını gizlemenin mükafatı
39					Cennet ya da semânın kapılarının her perşembe ve pazartesi açılması
40					Haksız kazanç/bir karış toprak
41					Yoldan engelin kaldırılmasının mükafatı
42					Evleri kabre dönüştürmeyiniz/Kur'ân okunması
43					Kuraklığın ne olduğu
44					Kıyamet alameti
45					Sahabenin Hiz. Peygamber'e gelip şüphelerini iletmesi
46				Resulullah	Köpek ve zil olan yere meleğin girmemesi
47					Kıyamet alameti/ Yahudiler ile Müslümanların savaşması, Yahudilerin ağacın ve taşın arkasına saklanması...
48					Kıyamet alameti/Zekât verecek kimse bulamamak
49					Cuma namazında konuşmak. (6 numara ile tekrar)

Ek-4. Ubeydullah b. Ömer'in Risâlesi

H. No		I. Kaynak	II. Kaynak	III. Kaynak	IV. Kaynak	V. Kaynak	VI. Kaynak	Konu
1	Ubeydullah b. Ömer b. Hafs (ö. 147/764)	Nâfi						Abdullah b. Ömer'in hatmi çiçeği ile yıkanmada bir beis görmemesi
2		Abdurrahman	Kâsım					Hz. Ömer'in Mekke ehlini ihrama girmeleri hususundaki uyarısı
3		Nâfi	Abdullah b. Ömer	Resulullah				Adamın birinin Hz. Peygamber'e gece namazı hakkında soru sorması ve Hz. Peygamber'in cevabı
4								Abdullah b. Ömer'in yolculukta akşam ile yatsının arasını cem' etmesi
5			Abdullah b. Ömer	Resulullah				İkinci namazını kaçıranın ahvali
6								Abdullah b. Ömer'in devesinin üzerinde namaz kılması ve Hz. Peygamber'in de böyle yaptığını haber vermesi
7			Abdullah b. Ömer	Resulullah				Cuma namazına gelen gusül abdesti alsın
8								Abdullah'ın şeytan taşıdıktan sonra yıkanması
9								İbn Ömer'in ihramlının kuşak takmasını hoş karşılamaması
10			Abdullah b. Ömer					Hac ile ilgili bir deyat
11								Erkek ve kadında avret
12								Abdullah b. Ömer'in kurban keserken tekbir getirmesi
13								Abdullah'ın hacda kurban keserkenki pozisyonu
14								Abdullah'ın hedy kurbanında dikkat ettiği hususlar
15			Abdullah b. Ömer					Abdullah'ın hedy kurbanı hakkında bir sözü
16								Abdullah b. Ömer'in şeytan taşlamaya yaya gitmesi
17								Abdullah b. Ömer'in Mekke'de üç defa ihrama girmesi
18			Abdullah b. Ömer					Hz. Peygamber'in mescidde namaz kılarken kible tarafında tükürük görmesi ve bu konuda insanları uyarması

19	Ubeydullah b. Ömer b. Hafs (ö. 147/764)	Nâfi	Abdullah b. Ömer				Abdullah b. Ömer'in Hz. Peygamber ile öğle, Cuma, akşam ve yatsı namazlarında kıldığı sünnet namazları
20				Hafsa bint Ömer			Hz. Peygamber'in sabah namazı sünneti
21							Mekke'nin Fethi/Hz. Peygamber'in Üsâme b. Zeyd, Osman b. Talha ve Bilal ile Kâbe'ye girmesi ve orada namaz kılması
22				Resulullah			Evde namaz kılmak
23							Abdullah b. Ömer'in Hz. Peygamber, Hz. Ebû Bekr, Hz. Ömer ve Hz. Osman ile Min''da namaz kılması
24							Hz. Peygamber'in Mekke'ye gidişte ve dönüşte namaz kıldığı ve gecelediği yer
25							Abdullah b. Ömer'in Mekke'ye gidişte ve dönüşteki ahvali
26			Abdullah b. Ömer				Hz. Peygamber'in bayram namazları, hutbeleri
27			Safiyye bint Ebî Ubeyd				Hz. Ömer'in ordu komutanlarına beş vakit namazın hangi vakitlerde kılınacağıyla ilgili mektubu
28							Abdullah b. Ömer'in Hayber'de seferi namazı kılması
29							İbn Ömer'in fecrden önce kıldığı namazı fecrin doğuşundan sonra iade etmesi
30			Abdullah b. Ömer				Azerbeycan tarafına yapılan savaşta kar yağışından dolayı altı ay seferi namazının kılınması
31			Sâlim				Sâlim'in Abdulah b. Ömer'e daha önce kılmadığı bir namazdan sorması ve onun cevabı/Cinsel organa temastan abdestin bozulması
32							İbn Ömer'in alnını secdeye koyduğunda tekbir getirmesi
33							Abdullah b. Ömer'in tilavet secdesinde bulunduğu yerler
34							Abdullah b. Ömer'in akşam ve yatsı namazında okuduğu sûreler

35	Ubeydullah b. Ömer b. Hafs (ö. 147/764)	Nâfi	Abdullah b. Ömer					Hz. Ömer'in mescitte gürültü yapılmaması konusundaki uyarısı
36								Abdullah b. Ömer'in namazda sûrelerin açıktan veya gizleden okunacak durumlardan haber vermesi
37								Abdullah b. Ömer'in ilk oturuş ve son oturuşta okuduğu tahiyyat ve bazı ayrıntılar
38								Ebû Hüreyre'nin Ramazan ve Kurban Bayramı namazlarındaki tekbirleri
39			Safiyye bint Ebî Ubeyd					Hz. Ömer'in sabah namazında Yûsuf, Kehf vb. sûreler okuması
40								Abdullah b. Ömer'in cemaatle namazda kaçırdığı yeri selamdan sonra iade etmesi
41								Abdullah'ın bir gün boyunca baygın kalması ve kaçırdığı namazları iade etmemesi
42								İbn Ömer'in namaz kılarken sarığını yere koyması
43								Abdullah b. Ömer'in doğduktan sonra vefat eden torununun cenaze namazını kıldırması
44								Abdullah b. Ömer'in her sefer dönüşü mescitte iki rekât namaz kılması ve Hz. Peygamber, Ömer ve Ebû Bekr'e selam vermesi
45								Abdullah b. Ömer'in namazda elini kaldırdığı yerler
46								İbn Ömer'in namazları cem' etmesi
47								Abdullah b. Ömer'in abdestsiz cenaze namazı kılması
48								Abdullah b. Ömer'in yağmur yağdığında bazı kişilerle beraber akşam ve yatsı namazını cem' etmesi
49								Abdullah b. Ömer'in ağır bir hastalık geçirdiğinde imâ ile namaz kılması
50			Abdullah b. Ömer					Hz. Ömer'in safları düzeltmedikçe namaza başlamaması
51								Secdede avuç içlerinin yere konulması
52								Abdullah b. Ömer'in bulutlu günde sabah namazını kılışı

53	Übeydullah b. Ömer b. Hafs (ö. 147/764)	Nâfi					Abdullah b. Ömer'in seferi namazı
54							Abdullah b. Ömer'in Mekke'de on gün boyunca seferi namazı kılması
55			Abdullah b. Ömer				Abdullah b. Ömer'in korku namazının nasıl kılındığını tarif etmesi
56							Nâfi'nin İbn Ömer'in üzerinde kan lekesi bulunan ridasını çıkartıp kendi ridasını giydirmesi, İbn Ömer'in namaz kılması
57			Abdullah b. Ömer				Sabah ve akşam namazları hariç diğer vakitleri evde kılan kişinin imamla tekrar kılabilmesi
58							Abdullah b. Ömer'in bayram namazından önce ve sonra namaz kılmaması
59							Namaz kılan kişinin kendisine verilen selamı işaretle alması
60			Abdullah b. Ömer				Namaz
61							İbn Ömer'in az olsun çok olsun kanamada namazı terk etmesi
62							İbn Ömer'in öğle namazından önce ve sonra kıldığı nafil namazın rekât sayısı
63							İbn Ömer'in farz namazı kıldığı yerde nafil namazı kılması
64							İbn Ömer'in vitir namazının keyfiyeti
65							İbn Ömer'in namazda Fatiha veya diğer sûrelere başlamadan önce besmele getirmesi
66							İbn Ömer'in Medine'ye bir berîd (yaklaşık 23 km) uzaklıktaki araziye gidişinde mukim gibi davranması
67							İbn Ömer'in iki secde arasında oturması
68							İbn Ömer'in izar giymeden namaza durmaması
69							İbn Ömer'in namazda oturması
70							Abdullah b. Ömer'in hayızlı kadını boşaması ve bu konuda yaşananlar
71			Abdullah b. Ömer				Üç talak ile boşama ile ilgili bazı detaylar

72	Ubeydullah b. Ömer b. Hafs (ö. 147/764)	Nâfi	Muhammed b. İyâs b. el-Bükeyr					Üç talak ile boşama hususunda bir anekdot
73			Abdullah b. Ömer	Rubeyyi‘ bint Muavviz				Hz. Osman’ın iddet konusunda bir hükmü
74								İbn Ömer’in iddet süresi bittikten sonra yapılması gereken hususundaki hükmü
75								İbn Ömer’in kölenin boşandıktan sonra eşine iade ettiği eşyalar noktasındaki tavrı
76			Abdullah b. Ömer					İbn Ömer’in boşama ile ilgili bir hükmü
77								Boşama
78								Bir veya iki boşamada, kadının iddeti dolmadan eşinden izinsiz dışarı çıkamaması
79								Abdullah b. Zübeyr’in eşini boşadıktan sonra iddet süresinden sayılmaması için eşine geç haber vermesi, bu konuda İbn Ömer’in hükmü
80								Ömer b. Hattâb’ın eşini boşadıktan sonra Asım b. Ömer’i yanına alması/Hz. Ebû Bekr’in çocuğu annesine vermesi yönünde hüküm vermesi
81			Süleyman b. Yesâr					Muâviye Döneminde İbnu’l-Ahvas’ın eşini boşadıktan sonra henüz iddetini doldurmadan ölmesi, Muâviye’nin bu konuda Zeyd b. Sâbit’e danışması
82			Abdullah b. Ömer					Ensâr’dan bir kişnin eşine kazif iftirası/Hz. Peygamber’in onları ayırması
83								Hür-köle boşanması
84								Hz. Ömer’in Selma bint Ebû Hafs ile evlenmesi/ kızı Hafsa’nın onu uyarması üzerine tekrar boşaması
85								Hayızlı eşini boşayan birisinin Abdullah’a danışması
86			Abdullah b. Ömer					Kişinin kölesini evlendirmesi
87								Abdullah b. Ömer’in eşi Safiyye’yi bir defa boşaması
88			Abdullah b. Ömer	Resulullah				Aşure orucu
89								Oruçta niyet
90			Abdullah b. Ömer					Abdullah’ın seferi iken oruç tutmaması

91	Ubeydullah b. Ömer b. Hafs (ö. 147/764)	Nâfi						İbn Ömer'in oruç hususundaki titizliği
92				Resulullah				Hilalin görünmesi
93								Ramazan orucu, fidye
94								Ramazan orucu kazası
95								Oruçlunun kusması
96								Ölen kişinin oruç kazası/fidyesi
97								İbn Ömer'in oruçlu erkeğe eşini öpme veya temasta bulunmayı yasaklaması
98								Zekât
99			Abdullah b. Ömer					Zekât
100								Zekâtta bir yıl geçme şartı
101								Abdullah b. Ömer'in yanında emanet duran yetim malları/Onları işletmesi ve zekâtını vermesi
102								Ganimet olarak alınan yiyecekte humus
103			Abdullah b. Ömer					Fıtır sadasının miktarı
104								Hz. Peygamber'in "müzâbene"yi yasaklaması
105				Zeyd b. Sâbit				Hz. Peygamber'in "arâyâ" satışına ruhsat vermesi
106				Ebû Lübâbe				Hz. Peygamber'in eve giren yılan dışında diğerlerinin katlinden nehy etmesi
107			Sâibe	Aişe				Önceki rivâyetin daha detaylı başka bir versiyonu
108			Abdullah b. Ömer	Resulullah				Deccalın sağ gözünün şaşı olması
109								Mesuliyet
110								Hz. Ömer'in babasının adına yemin etmesi/Hz. Peygamber'in bunu yasaklaması
111						Abdullah b. Ömer'in arazi kiralaması, Râfi' b. Hadîc'in Hz. Peygamber'in bunu yasakladığını söylemesi üzerine terk etmesi		
112	Abdullah b. Ömer					İbn Ömer'in Hz. Peygamber zamanında arazinin kiralandığını belirtmesi		
113	Sâlim	Ümmü Habîbe'nin Mevlâsı	Abdullah	Ümmü Habîbe	Resulullah	Zil olan yere meleğin girmemesi		

114	Übeydullah b. Ömer b. Hafs (ö. 147/764)	Nâfi	Abdullah b. Ömer	Resulullah				Sâlih rüyanın peygamberliğin yetmiş cüz'ünden biri olduğu
115								Hz. Peygamber'e kertenkelenin yenilmesi hakkında sorulması, haram kılmaması
116				Resulullah				Alışveriş, meclis muhayyerliği
117								“Bize silah çeken bizden değildir.” hadisi
118			Zeyd b. Abdillâh	Abdullah b. Abdirrahman b. Ebî Bekr	Ümmü Seleme	Resulullah		Gümüş kaptan içenin durumu
119			Abdullah b. Ömer					Alışveriş
120				Resulullah				Köpek beslemek, Hz. Peygamber'in köpeklerin öldürülmesini emretmesi
121								Alışveriş veya nişan akdinde araya girmekten nehyedilmesi
122								Başkasının hayvan sürüsünü sağmanın yasaklanması
123								Soğuk ve yağmurlu günlerde namaz
124			Sâid b. Ebî Hind	Ebû Mûsâ el-Eş'arî	Resulullah			Altın ve ipeğin erkeklere haram; kadınlara helal olması
125			Abdullah b. Ömer					Boşama ile ilgili bazı tabirler
126								Hayızlının tavafı
127	Amr→Süleyman→Ebu'l-Velîd b. Müslim→Abdullah b. Alâ ve gayruhu→Bilâl b. Sa'd→Babası Sa'd							Hz. Peygamber'e kendisinden sonraki halifenin sorumluluklarının sorulması

Ek-5. Müccâ'a b. Zübeyr'in Risâlesi

H. No		I. Kaynak	II. Kaynak	III. Kaynak	IV. Kaynak	V. Kaynak	VI Kaynak	Konu
1	Ebû Ubeyde Müccâ' a b. ez-Zübeyr (140/150-758/767?)	Hasan	Câbir					Resulullah'ın, sefer dönüşü askerlerin gece evlere girmesini yasaklaması
2								Câbir b. Abdillâh'ın Hz. Peygamber'den önce kurbanını kesmesi ve bu konuda yaşananlar
3			İmrân b. Husayn	Resulullah				Müslümanlardan 70.000 kişinin sorgusuz cennete gireceği/Ukkâşenin onlardan olmayı talep etmesi
4			Aişe					Kabirde sorulan sorular
5							Resulullah'ın üç gün üst üste aç kalması	
6		Muhammed b. Sîn	Ebû Hüreyre	Resulullah				Günüş doğmadan tövbe etmek
7								Cennet ve cehennem Allah'a şikâyetle bulunması
8								Cennete ilk ve daha sonra girecek olanlar/Her erkeğe iki eş
9								Allah'ın doksan dokuz ismini sayanın cennete gireceği
10								Benî İsrâîl'den bir fahişenin susuzluktan ölecek bir köpeği sulaması üzerine Allah'ın kendisini affetmesi
11								3 çeşit Rüya/Mü'minin rüyası
12								Hz. Peygamber'in iyi falı (fe'l) sevmesi
13								Çalım atarak yürüyen kimseyi yerin yutması
14			Ebû Hüreyre	Resulullah				Ayakkabıyı sağ elle giyip sol elle çıkarma
15			Abîde b. Amr	Ali				Giyimi yasak olan şeyler/Altın, ipek...
16			Ebû Hüreyre	Resulullah				Yalan üzere yemin edenin cehennemdeki yerine hazırlanması

17	Ebû Ubeyde Müccâ' a b. ez-Zübeyr (140/150-758/767?)	Muhammed b. Sîrîn	Ma'bed b. Sîrîn	Ebû Saîd el-Hudrî				Hz. Peygamber'in bazı yasakları
18					Resulullah			Hz. Peygamber'e "azil"ın sorulması
19			Enes					Hz. Peygamber Döneminde Kur'ân'ı ezbere bilenler
20								Hz. Peygamber'in ehil eşek etini yemeyi yasaklaması
21		Katâde	Bekr b. Abdillâh	İbn Ömer	Resulullah			Telbiye
22			Atâ	İbn Abbâs				Fadl b. Abbâs'ın hacda Hz. Peygamber'in terekesine binmesi
23			Mutarref b. Abdillâh	İmrân b. Husayn				Kıran/Temettü Haccı, Hz. Peygamber'in uygulaması
24			A'rec	İbn Abbâs				Hz. Peygamber'in Haccı
25			İkrime					Zeyd b. Sâbit ile İbn Abbâs'ın hayızlının haccı konusunda tartışmaları, Ensâr'ın Zeyd'in tarafını tutması
26			Sinân b. Seleme	İbn Abbâs				Hz. Peygamber'in develeri Züeyb ile göndermesi ve ona konu ile ilgili bazı tavsiyelerde bulunması
27			Enes	Resulullah				Hz. Peygamber'in deveye binmeyen kişiye binmesini emretmesi
28			İkrime	İbn Abbâs				Etleri yenmeyen bazı hayvanlar
29			Zürâre b. Evfâ	Sa'd b. Hişâm			Resulullah	Kehf sûresinin fazileti
30					Aişe	Resulullah		Kur 'an okuyanın eciri
31			Enes					Resulullah'ın ayakta bir şey içmeyi yasaklaması
32			Habîb b. Sâlim	Nu'mân b. Beşîr				Abdurrahman b. Cübeyr'in eşinin cariyesiyle ilişkiye girmesi
33			Enes	Mâlik b. Sa'saa	Resulullah			Miraçta Hz. Peygamber'e şarap ve sütün sunulması, sütü tercih etmesi
34			Zürâre	Ebû Hüreyre				Allah'ın bir kimseyi içindeki niyeti gerçekleştirmedikçe sorumlu tutmaması

35	Ebû Ubeyde Müccâ' a b. ez-Zühbeyr (140/150-758/767?)	Katâde	Mutarriif b. Abdillâh	İyâz b. Himâr el-Mücâşiî				Hz. Peygamber'in verdiği bir hutbe, "Ben size herşeyi öğretmek ile emrolundum."
36			İbn Abbâs	Resulullah				Dört Halifenin cennetle müjdelmesi
37			Şa'bî	Süveyd	Ömer b. Hattâb			Giyim ile ilgili bir yasak
38			İkrime	İbn Abbâs	Resulullah			Resim ile ilgili hadis
39				Mâlik b. Evs				Abbâs b. Abdulmuttalib ve Hz. Ali'nin Hz. Peygamber'in sadakası hakkında anlaşılamayıp Hz. Ömer'e danışmaları
40			Ümmü Kürz	Resulullah				Hudeybiye'de kesilen kurbanlarda cariyeler ve kölenin pay değeri
41			Ali el-Bârikî					Abdulkays kabilesinden bir kadının İbn Ömer'e bazı sorular sorması
42			Süleyman b. Kays el-Yeşkürî	Câbir b. Abdillâh	Ömer b. Hattâb			Kertenkele yemenin haram olmayışı
43			Cürey b. Küleyb	Ali b. Ebî Tâlib	Resulullah			Resulullah'ın kulağı veya boynuzu kesik hayvanın kurban edilmesini yasaklaması
44			Enes					Hz. Peygamber'in kestiği iki koç
45			Süleyman el-Yeşkürî	Câbir b. Abdillâh				Hudeybiye Günü yetmiş kurban kesilmesi
46		Yûnus el-Vâsıtî	Simâk b. Harb	Yezîd b. Seleme	Babası			Hz. Peygamber'e emire itaat hakkında sorulması
47		Hasan	Dabbe b. Mihsan	Ümmü Seleme				Haksızlık yapan emir ile savaşın sorulması
48		Hişâm	Hafsa bint Sîrîn	Ümmü Atıyye el-Ensârî				Hz. Peygamber'in kadınların erkeklerle konuşmamalarını vurgulaması
49								Hz. Peygamber'in kendisinin kızını yıkayan kadanlara verdiği tavsiyeler
50		Kâsım b. Abdirrahman	Mansûr b. el-Esved	Câbir b. Abdillâh	Aişe			Hz. Aişe'nin Hz. Peygamber'e eşlerinin ve kız çocuklarının umre ve haccı birlikte yapmalarına rağmen kendisinin yapmayışından dolayı hayıflanması

51	Ebû Ubeyde Müccâ' a b. ez-Zübeyr (140/150-758/767?)	Eyyûb	Nâfi	İbn Ömer				Mekke'nin fethi/Hz. Peygamber ve Bilal'in Kâbe'ye girmeleri ve Hz. Peygamber'in Kâbe'de namaz kılması	
52		Kâsım b. Abdirrahman	Mansûr b. el-Esved	Câbir b. Abdillâh				Hz. Peygamber'in Hacerü'l-Esved'i istilam etmesi ve bu konuda söyledikleri	
53								Hz. Peygamber'in haccı	
		İkinci Kısım							
70		Ebân	Şa'bî	Cübeyr b. Nuaym	Ebû Zer			Mescitte tükürük ile ilgili	
71		Katâde	Enes	Resulullah				Namazda sola veya ayağın altına tükürmek	
72		Ebân	Şehr b. Havşeb	Ebû Derdâ'nın Mevlâsı				Hz. Ömer'in Hubeyb b. Mesleme'yi göndermesi, Habîb b. Mesleme ile Ebû Derdâ arasında geçen diyalog	
73			Enes	Resulullah				Namazda sağa-sola dönmek	
74			Ebu'l-Cevzâ	Aişe				Hz. Peygamber'in rukû ve secdede tesbihatı	
75		Katâde	Mutarriif					Hz. Peygamber'in secdede tesbihatı	
76		Ebû Hârûn el-Abdî	Ebû Saîd el-Hudrî	Resulullah				Miraç, elli vakit namaz, Hz. Peygamber ile Hz. Musa arasında geçen diyalog	
77		Katâde	Ukbe b. Abdilgâfir	Ebû Ubeyde b. Abdillâh b. Mes'ûd				İbn Mes'ûd'un akşam namazı vakti hakkındaki sözü	
78		Serî b. Sehl→Abdullah→Hammâd b. Seleme→ Ebû Zübeyr (İbn Rüseyd'in ziyadesi)							Akşam namazından sonra müsabaka
79		Hasan	Ebû Hüreyre	Resulullah				Akşam namazının hemen kılınması	
80		Ebân	Ebû İmrân el-Cevnî	Ebû Hüreyre	Resulullah			Bu ümmet ...olmadıkça fitrat üzerinde kalacaktır	
81		Katâde	Ebû Eyyûb	Abdullah b. Amr				Namaz vakitleri	
82		Ebân	İbrahim en-Nehaî	Alkame b. Kays				Namazların vaktinde kılınması	
83		Katâde	Ebû Berze el-Eslemî					Hz. Peygamber'in yatsıdan önce uyumayı sonrasında ise konuşmayı yasaklaması	
84		Ebân						Bir kadının Enes b. Mâlik'e gelmesi ve aralarında yatsı namazından önce uyumak ile ilgili geçen konuşma	

85		Katâde	Ebu'l-Ahvas	İbn Mes'ûd				Hz. Peygamber'in bir seferinde ezan okuyan hakkındaki ifadeleri
86		Ma'mer	Zührî	Rivayet ettiği biri	Ebû Eyyûb			Kibleye doğru hacet gidermenin yasaklanması
87		Katâde						Bakara sûresi 222. ayetin nüzul sebebi, Ensâr'ın temizlenmesi
88			Muâze el-Adeviyye	Aişe				Hz. Aişe'nin kadınlara kocalarının temizliği hakkındaki uyarısı
Üçüncü Kısım (Cem')								
89	Ebû Ubeyde Müccâ' a b. ez-Zübeyr (140/150-758/767?)	Ebân	İkrime	İbn Abbâs	Resulullah			Su bulunmadığı takdirde nebiz ile abdest alınabilmesi
90			Süleyman b. Kays el-Âmirî ⁷⁵⁴	Mesrûk b. Ecda'				Hz. Aişe'nin Yezîd b. Kays hakkında söyledikleri, lanet etmesi, istiğfarda bulunması
91			Müslim b. Ebî İmrân el-Esedî	Ebû Vâil Şakîk b. Seleme	Ali	Resulullah		Ahir zamanda gelecek olan kavmin sıfatları
92		Eyyüb	İkrime	İbn Abbâs				Ebû İsrâîl adlı kişinin konuşmamayı, gölgelenmemeyi vs. adaması ve Hz. Peygamber'in sözü
93		Hasan	Muhâcir b. Kunfûz					Hz. Peygamber'in abdestsiz selam vermek istememesi
94		Hasan	Ma'kıl b. Yesâr					Yöneticiler hakkında bir hadis
95		Ali b. Mübarek	Yahyâ b. Ebî Kesîr	Zeyd b. Sellâm	Dedesi Ebû Sellâm			Delâilu'n-Nübüvve/Hz. Peygamber'in çölde bir adam ile karşılaşması ve adamın Resulullah'ın peygamberliğini tasdiklemesi
96		Katâde	Zürâre b. Evfâ	İmrân b. Husayn				Had cezası
97			Alâ b. Ziyâd					Boşama, iddet
98			Şehr b. Havşeb	Abdurrahman b. Ganm	Amr b. Hârice			Hz. Peygamber'in Mina'da verdiği hutbe

⁷⁵⁴ Süleyman b. Kays el-Âmirî şeklinde hatalı yazılmıştır.

99	Müccâ' a b. ez-Zübeyr	Katâde	Ukbe b. Abdilğâfir	Ebû Ubeyde	İbn Mes'ûd	Resulullah		Allah'tan hakkıyla haya etmek
100			Câbir b Zeyd	İbn Abbâs	Resulullah			Bir hastalığa veya belaya düçar olanın kıyamet günü hesaba çekilmeyeceği
101			Ebû İshâk	Hâris	Ali	Resulullah		İyiliğe teşvik, zühd
102		Hişâm	Hafsa	Ümmü Atıyye				Ümmü Atıyye'nin Resulullah'ın kendilerine emrettiği bir husus hakkındaki sözleri
103		Ebû Hârûn el-Abdî	Ebû Saîd el-Hudrî					Miraç/Riba yiyenlerin hali
104		Ebân	Şehr	Esmâ bint Yezîd	Resulullah			Kıyamet gününde hesap
105		İbn Sîrîn	Ebû Hüreyre	Resulullah				Gereği gibi oruç tutana kıyamet günü verilecek ecir

Ek-6. İbn Cüreyc'in Risâlesi

H. No		I. Kaynak	II. Kaynak	III. Kaynak	IV. Kaynak	V. Kaynak	VI. Kaynak	VII. Kaynak	Konu
1	İbn Cüreyc (ö. 150/767)	Abdullah b. Ebî Müleyke	Beni Temîm'den yalanlamadığımız biri						Bir ayın kaç gün olduğu
2		Atâ	İbn Abbâs	Resulullah					Yemekten sonra parmakların yalanması
3				Üsâme b. Zeyd					Hz. Peygamber'in Kâbe'nin içinde namaz kılması
4									Vedâ Haccı/Hz. Ali'nin Yemen'den dönmesi
5			Câbir b. Abdillâh	Resulullah					Sarımsak yiyenin mescide gelmemesi
6									
7									Hava kararınca yapılması gerekenler, çocukları dışarı bırakmayın, kapları ters çevirin
8			Ebû Sâlih ez-Zeyyât	Ebû Hüreyre	Resulullah				Oruçlu iken kimse ile sataşmamak
9									Oruç dışındaki bütün amallerin insan için, orucun ise Allah için olduğu
10									“Oruç kalkandır.”
11									Davud (as)'ın orucu ve namazı
12		Amr b. Dînâr	Amr b. Evs	Abdullah b. Amr					
13			Tâvûs	Hucr el-Mederî	Zeyd b. Sâbit	Resulullah			“Ömrüm mirastır.”
			Yahyâ b. Ca'de	Abdullah b. Amr b. Abdilkârî	Ebû Hüreyre				Ebû Hüreyre'nin bazı sözlerin kendisine değil Hz. Peygamber'e ait olduğunu belirtmesi

14	İbn Cüreyc (ö. 150/767)	Ebu' z-Zübeyr	Câbir b. Abdullah	Resulullah					Yemekten sonra parmakların yalanması, yemeğin artta kalanında bereket olması
15									Yere düşen yemeğin silinip yenmesi
16									Kafirin yedi mü'minin bir mideden yemesi
17									Bir kişinin yemeğinin iki kişiye yetmesi
18									Yemek yapan hizmetçiyi yemeğe davet etmek
19				Resulullah					Allah'a karşı iyi zan beslemek
20									Her peygamberin kabul olunacak bir duasının olması
21						Ebu'z-Zübeyr			Bende bir beşerim, her kime sövdüysem...
22									Resulullah'ın rukyeye ruhsat vermesi
23									Rukye/bir sahabeyi akrep ısırması
24									Nazar/Rukye yapılması
25				Resulullah					Uğursuzluk ile ilgili hadis
26									Kişinin ağaç veya başka bir şey dikmesi/hayvanların yemesi sonucu sevap elde etmesi.
27									Evde resim bulundurmaya yasaklaması
28									Hz. Peygamber'in eşlerinden bir ay ayrı kalması
29									Hz. Peygamber'in bazı isimleri yasaklamak istemesi ancak daha sonra bundan vazgeçmesi

30	İbn Cüreyc (ö. 150/767)	Ebu' z-Zübeyr	Câbir b. Abdillâh						Giydiği kırmızı bir elbiseden dolayı kibirlenen kişiyi yerin yutması
31				Ebû Humeyd					Yiyecek-içeceğin üzerinin örtülmesi
32			Ebû Saîd	Resulullah					Cehennemden çıkan kimseleri cennet ehlinin sulaması
33			Ali b. Abdillâh el-Ezdî	İbn Ömer	Resulullah				Sefer duası
34			Câbir b. Abdillâh						Hayızlı kadının haccı
35			Mücâhid						Mescite hürmet
36			Tâvûs	Ali					Vedâ Haccı
37		İbn Şihâb	Enes b. Mâlik	Resulullah					Birbirinize sırt çevirmeyen, küsmeyin...
38			Saîd b. Müseyyeb ve Urve b. Zübeyr	Aişe					Hz. Peygamber'in İtikafı, itikafa yapılması gerekenler
39			Ebû Bekr b. Abdirrahman	Babasından	Ümmü Seleme				Resulullah'ın fecr zamanı gusül abdesti alıp oruç tutması
40			Atâ b. Yezîd	Ebû Eyyûb	Resulullah				Kişinin kardeşine üç günden fazla küs kalamsı
41			Safvân b. Abdillâh	Ümmü'd-Derdâ	Kâ'b. Âsım el-Eşâ'rî	Resulullah			Kişinin yolculukta oruç tutmasının iyi olmaması
42			İnsanlar	Aişe'ye soranların bazılarından	Aişe				Nafile orucun kazası
43		Muhammed b. Abbâd b. Ca'fer el-Mahzûmî	Ebû Seleme b. Süfyân ve Abdullâh b. Amr ve Abdullâh b. Müseyyeb	Abdullâh b. es-Sâib					Hz. Peygamber'in Mekke'de sabah namazını kıldırırken ağlamaklı olması

44	İbn Cüreyc (ö. 150/767)		Aişe'nin mevlâsı Ebû Amr	Aişe					Hz. Aişe'nin Bakara sûresi 184. ayette geçen bir kelimeyi okuşu (يطوقنه)
45		Abdumelik b. Ebî Bekr b. Abdirrahman	Ebû Bekr	Ebû Hüreyre					Ebû Hüreyre'nin sabah ihtilamlı uyanının oruç tutmaması sözünü Hz. Peygamber'e isnad etmesi, gelen itiraza binaen Fadl b. Abbâs'a isnad etmesi
46		Abdulhamîd b. Cübeyr	İbn Müseyyeb	Ümmü Şerîk					Hz. Peygamber'in kertenkelenin öldürülmesini emretmesi
47		Yayha b. Abdillah	İkreme b. Abdirrahman	Ümmü Seleme					Hz. Peygamber'in bazı eşlerine bir ay uğramayacağına yemin etmesi, bir ayın yirmi dokuz gün olması
48		Süleyman b. Mûsâ	Mâlik b. Yuhamir	Muâz b. Cebel	Resulullah				Allah yolunda cihad
49			Vakkâs b. Rebîa	Müstevrid					Bir Müslümanı yedirip, giydirmenin mükafatı
50		Ebu'l- Huveyris	Zür'a b. Abdillah	Resulullah					İnsanın uzun ömrü ve malı sevmesi
51		Hasan b. Müslim	Tâvûs	İbn Abbâs	Muâviye b. Ebî Süfyân				Muâviye'nin Hz. Peygamber'in bir umresinde Merve'de saçını kesmesi
52		Mûsâ b. Ukbe	Nâfi	Ebû Hüreyre	Resulullah				Allah'ın bir kulu sevmesi, Cebrâil'e bildirmesi, semâ ehline bildirilmesi...
53		Ziyâd b. Sa'd	İbn Şihâb	Ebû Bekr b. Abdirrahman	Mervân b. el-Hakem	Abdurrahman b. Esved	Übey b. Kâ'b	Resulullah	Şiirde hikmetin olduğu
54				Sâbit b. Kays	Ebû Hüreyre				Mekke yolunda insanları bir kokunun sarması, Ömer b. Hattâb'ın kokunun sebebini sorması
55			Ebû Abdullah İshâk	Ebû Hüreyre	Resulullah				Cuma gününün fazileti

56	İbn Cüreyc (ö. 150/767)	Alâ b. Abdirrahman b. Ya'kûb	Babası						Esnenenin şeytandan olduğu
57			Hz. Osman'ın mevlâsı İbn Dâre						Ebû Hüreyre'nin insanlara Resulullah'ın şefaati açıklaması
58									Kıyametin cuma günü kopacağı
59		Abbâs b. Ebî Haddâş	Fadl b. Ubeydillah	Ebû Râfi'	Resulullah				Hz. Peygamber'in bütün köpeklerin öldürtülmesini emretmesi
60		Osman b. es-Sâib	Ümmü Abdullah bint Ebî Mahzûre	Ebû Mahzûre					Huneyn dönüşü Ebû Mahzûre'nin ezan okumasının hikâyesi
61		Abdulazîz b. Abdulmelik b. Ebî Mahzûre	Abdullah b. Muhayrîz	Ebû Mahzûre					Huneyn, Ebû Mahzûre'nin ezan okumasının hikayesi, Mekke'ye ezan okuması için atanması
62		Ebû Hâlid	Abdullah b Ebî Saîd el-Mısırî	Hafsa bint Ömer					Hz. Peygamber'in Hz. Osman'dan haya etmesi, meleklerin Hz. Osman'dan haya etmesi
63		Ya'lâ	İbn Abbâs'ın mevlâsı İkrime	İbn Abbâs					Sa'd b. Ubâde'nin vefat eden annesinin yerine sadaka vermesi
64		Amr b. Ebî Süfyân	Amr b. Abdillâh b. Safvân	Kelede b. Hanbel					Mekke'nin fethi, Safvân b. Ümeyye'nin Hz. Peygamber'e et ve kabak göndermesi
65		Mansûr b. Abdirrahman	Safiyye bint Şeybe	Esmâ bint Ebî Bekr	Resulullah				Hz. Peygamber'in haccı